Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Personalhistorisk Tidsskrift 2002:1

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Indhold

Artikler:
Michael Bregnsbo: Enevældens dronninger og deres politiske betydning ... 1
Poul Verner Christiansen: Christiern Winther – en morsingbo imellem Erasmus og Luther ... 49
Kirstin Nørgaard Pedersen: De Torup og de Skanderborg ladegårdsbønder og deres slægt 92

Småstykker:
Sv. Cedergreen Bech: Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon ... 206

Orientering:
Nyt legat for slægtsforskning ... 208
Nyt fra Norden ... 209

Anmeldelser:
Dansk Kvindebiografisk Leksikon, bind 1-4. Redigeret af Jytte Larsen et al. *(Hans H. Worsøe og Inger Margrethe Worsøe)* ... 211
Christian III's rentemesterregnskaber, bind 1-4. Ved Søren Balle og Niels Geert Bolwig. *(Ole Degn)* ... 217
Erik Korr Johansen: Erhvervsarkivets Arkivoversigter, bind 4 *(Hans H. Worsøe)* ... 218
Hans Mørup: På fløjen. En sønderjysk stridsmands erindringer fra kultur- og modstandskamp 1929-1945. *(Peter Hertel Rasmussen)* ... 219
Lars Rasmussen: Set fra Samsø. En købmands erindringer om øen, handel, politik og åndsliv i 1800-tallet. Redigeret af Søren Bitsch Christensen et al. *(Jørgen Mikkelsen)* ... 220
Hjalmar Rechnitzer: Fra neutralitet til besættelse. Viceadmiral H. Rechnitzers dagbog om flådens virke 1939-40. Udgivet og kommenteret af Hans Chr. Bjerg *(Peter Hertel Rasmussen)* ... 222

Vejledning til manuskriptforfattere ... 225

Billedet på omslaget:
Kong Christian 6. og dronning Sophie Magdalene med sønnen Frederik (5.) og datteren Louise. Kronen, sceptret, draperingen, søjlerne og trinnet symboliserer enevoldskongens ophøjede stilling og antyder dermed den indflydelse som de, der kan færdes i kongens omgivelser (hoffet), kan opnå. Maleriet tjener til at repræsentere kongemagten i offentligheden, og det kunne netop dette kongepar have brug for, idet de begge var aldeles uegnede til og utrygge ved offentlig fremtræden. Maleri af Marcus Tuscher fra begyndelsen af 1740'erne. De Danske Kongers Kronologiske Samling Rosenborg Slot, inv.nr. A.a. 12-1, 3021. Læs Michael Bregnsbo's artikel om enevældens dronninger.

Enevældens dronninger og deres politiske betydning

Af Michael Bregnsbo

Artiklen handler om de danske dronninger under enevælden. Synsvinklen er imidlertid ikke biografisk. Formålet er at undersøge, hvilken politisk rolle de forskellige dronninger spillede. Hvorfor havde nogle dronninger mere politisk indflydelse end andre? Det bliver diskuteret, hvorvidt dette skyldtes, at nogle dronningepersonligheder var bedre politisk begavede end andre, eller om det var det enevældige styre som politisk-administrativt system, der til forskellige tider gav dronningerne flere eller færre udfoldelsesmuligheder. Artiklen er således først og fremmest en studie i enevælden som politisk system, men vinklen er personalhistorisk.

To rivalinder

Ved festmiddagen på Københavns Slot i anledning af Frederik 3.s valg til konge den 6. juli 1648 gjorde kongens halvsøster, Leonora Christina, en bemærkning til sin ægtefælle, rigshofmester Corfitz Ulfeldt, om at dronningen, Sophie Amalie, forholdt sig påfaldende stille. Dette førte omgående til, at dronningen begyndte at tage hektisk del i samtalerne, men når Leonora Christina åbnede munden, tav hun. Leonora Christina fortsatte i den følgende tid med at modarbejde sin halvsvigerinde. Forud for kongeparrets kroning sidst i november 1648 aflagde Leonora Christina besøg hos hofguldsmeden, hvor dronningekronen var til reparation. Hun fik lov at holde kronen, men tabte den – hvad enten det var et uheld eller ej – så den blev så beskadiget, at den ikke kunne repareres til kroningen. Der måtte derfor i hast flikkes en erstatningskrone sammen til dronningen. Chikanerierne fortsatte: kongen blev kronet den 23. november og deltog derefter i et festoptog gennem det rigt udsmykkede København. Dagen efter var det dronningens tur, men i løbet af natten var æresporten, som også hun skulle have kørt igennem, blevet borttaget – formodentlig på foranledning af Leonora Christina.[1]

Oprindelig havde det slet ikke været meningen, at Frederik 3. og Sophie Amalie skulle have været kongepar. Den udsete tronfølger, Christian

4.s ældste søn, den udvalgte prins Christian var imidlertid afgået ved døden i 1647, barnløs. Året efter fulgte Christian 4. sin ældste søn, og derefter var kongens yngre søn, hertug Frederik, blevet ny konge. Hertug Frederik havde været regerende fyrste over de nordtyske stifter Bremen og Verden, men han og hans hustru var blevet fordrevet derfra af svenske invasionsstyrker i 1645. Som en forjaget fyrste havde han været i en svag forhandlingsposition over for det adelige rigsråd, der sammen med kongen regerede riget. For at kunne opnå kongetitlen havde han måttet tiltræde en håndfæstning, der i hidtil uset omfang svækkede kongens magt og myndighed til fordel for rigsrådet. Og rigsrådet var anført af det såkaldte »svogerparti«, d.v.s. ægtemændene til Christian 4.s døtre med adelsdamen Kirsten Munk. Den mest fremtrædende af disse var rigshofmester Corfitz Ulfeldt. Siden dronning Anna Katrines død i 1612 havde Danmark ikke haft nogen dronning, Kirsten Munk havde aldrig opnået dronningetitlen og hendes børn gjaldt derfor ikke for kongelige, men var så tæt på, som det var muligt. I Christian 4.s senere år havde Leonora Christina udfyldt rollen som førstedame ved hoffet, en position hun ikke var til sinds at give fra sig til fordel for Sophie Amalie.

Umiddelbart kan Leonora Christinas rænker mod den nye dronning ses som udtryk for smålig jalousi og rivalisering. Det var det også. Men det var mere end det. Leonora Christina var gift med Corfitz Ulfeldt, rigsrådets leder og en af Danmarks mest fremtrædende adelsmænd. Sophie Amalie var gift med kongen, Frederik 3., der havde måttet underkaste sig hårde betingelser og begrænsninger i sine kongelige magtbeføjelser for at opnå kronen. Konflikten mellem de to kvinder er således ikke bare udtryk for rivalisering mellem to damer, der ikke kunne udstå hinanden, men var tillige udtryk for den generelle magtkamp mellem konge og adel, og den afspejlede således markante politiske og sociale brydninger i datidens samfund.

Datidens politik blev nok udøvet gennem formelle og lovsikrede organer som kongen og rigsrådet, men ved siden af disse kom så uformelle strukturer i skikkelse af dronningen, rigshofmesterfruen, ja af hoffet i al almindelighed. Hvis ikke man tillige inddrager disse uformelle strukturer, får man et mangelfuldt og til tider direkte misvisende billede af datidens politik og magtudøvelse. Det forklarer også, hvorfor »rangstridigheder, etikettespørgsmål, pomp og pragt, festkultur og ceremonialia spillede så stor en rolle, kostede så mange penge, slugte så meget tid og blev taget så alvorligt«.[2]

Takket være de uformelle magtstrukturer kunne også kvinder deltage aktivt i politik. En af de få roller, hvor kvinder havde en fast og urokkelig position i det offentlige politiske liv, var netop stillingen som dronning,

som den regerende konges ægteviede hustru og ofte tillige moder til tronfølgeren.[3] Og netop fordi uformelle strukturer havde betydning i magtudøvelsen, kunne der være grund til at formode, at dronningerne var i en position til at kunne deltage aktivt i politik, omend ad uofficielle kanaler. Kronologisk er denne undersøgelse begrænset til den epoke i Danmarkshistorien, der går under betegnelsen enevælden (1660-1848). Forud for 1648 havde Danmark ikke haft nogen siddende dronning[4] siden 1612. Og riget og samfundet havde i den mellemliggende tid gennemgået store forandringer, der betød øget statslig indblanding i samfundslivet og følgelig en udvidelse af det politiske liv. Dette kan også tænkes at have virket ind på dronningernes uformelle politiske rolle og virkemuligheder, hvorfor en umiddelbar sammenligning mellem dronningerollen før 1612 og efter 1648 nok ikke er formålstjenlig. Mellem 1848 og 1863 havde Danmark heller ikke en siddende dronning (grevinde Danner, gift med Frederik 7., havde ikke dronningetitel). Og perioden efter 1848 med en fri forfatning, en rigsdag m.m. betød en ny tid med en ny styreform, der begrænsede kongens magtbeføjelser ganske betragteligt, og tilsvarende må antages at have sat grænser for de uformelle politiske strukturer ved hoffet og derved dronningernes muligheder for at øve politisk indflydelse.

Formålet med denne artikel er at undersøge, hvilke politiske muligheder, funktioner og roller som enevældens dronninger havde samt se på, under hvilke omstændigheder de udøvede og kunne udøve disse – for derigennem at få et indtryk af enevældens væsen og udvikling som regime.

Selv om artiklen er bygget op omkring en gennemgang af hver dronning for sig i kronologisk orden, er tilgangsvinklen her ikke biografisk forstået som – groft forenklet – at dronningerne fødes, lever og dør, men den er personalhistorisk, idet dronningepersonlighedernes politiske virke benyttes til at kaste lys over enevælden og dens udvikling som politisk system. Kun de oplysninger om dronningernes levned, der vedrører problemstillingen eller skønnes nødvendige for at besvare den, er således medtaget, og eftersom ikke alle dronninger var lige politisk betydningsfulde, er nogle skildret mere udførligt end andre.[5]

Fra konglomeratstat til enhedsstat – en tolkningsramme

Umiddelbart synes enevælde at være et klart og utvetydigt begreb. Men selv om Kongeloven formelt gjaldt uændret fra 1665 til 1848, ændrede såvel styrets form som det danske samfund i løbet af perioden karakter i en sådan grad, at det ikke giver mening at anse enevælden for ét kontinuerligt system. Som tolkningsramme til at klargøre, hvorledes stat og

samfund forandrede sig mellem 1660 og 1848, vil der blive taget udgangspunkt i statsbegreber, udviklet af den svenske historiker Harald Gustafsson. Udviklingen mellem 1660 og 1848 kan ses som overgangen fra en *konglomeratstat* hen imod en *enhedsstat*. En konglomeratstat er kendetegnet ved, at statens areal består af forskellige territorier, der er bragt sammen af det regerende dynasti og holdt sammen af kun få andre faktorer. Hvert territorium har sin egen sociale elite, der har en bestemt relation til regenten. Desuden har hvert territorium sine særegne privilegier, sine egne love og sit eget forvaltningssystem, der er bemandet med medlemmer af den omtalte elite.

Den danske stat bestod netop af forskellige territorier: kongeriget Danmark, kongeriget Norge med bilandene Island, Færøerne og Grønland, hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt små oversøiske kolonier i Asien, Afrika og Vestindien. I de to hertugdømmer var statsoverhovedet ikke konge, men regerende hertug. Den lokale, adelige elite i hertugdømmerne, ridderskabet, havde ret til at tale med om egne, lokale anliggender, en ret, der også blev respekteret efter enevældens indførelse. De forskellige statsdele havde egne love og særegne forvaltningssystemer. Statsmagten havde en klar interesse i skatte- og soldaterudskrivning fra alle dele af staten, men var i øvrigt yderst tilbageholdende med at gribe aktivt ind og forandre.

Det modsatte af konglomeratstaten er enhedsstaten. Denne er kendetegnet ved, at hele territoriet står i samme type relation til magtcentret, at samme love gælder for hele riget, og at forvaltningen ikke er domineret af lokale interesser. I modsætning til konglomeratstaten søger enhedsstaten aktivt at integrere de forskellige territorier og harmonisere lovgivning og forvaltning.

Fra anden halvdel af 1700-tallet begyndte staten at gribe ind i samfundslivet og at reformere langt mere intenst end hidtil. Flere og flere af de træk, der kendetegnede og pegede i retning af enhedsstaten, begyndte altså at gøre sig gældende. Her kan især nævnes landboreformerne i de sidste par årtier af 1700-tallet, hvor bondebefolkningens retlige og sociale stilling i forhold til godsejerne blev grundlæggende forandret. Staten greb også ind i andre dele af samfundslivet og søgte at skabe ensartethed og nedbryde lokale særegenheder (f.eks. ved at skabe et landsdækkende skolevæsen). Så selv om enhedsstaten ikke blev gennemført ethundrede procent, forandrede statens rolle og væsen sig alligevel så grundlæggende, at det giver mening at sige, at den enevældige stat i årtierne efter 1660 og i årtierne efter 1800 ikke var den samme statstype.[6]

Det afgørende nye var forvaltningsformen. Konglomeratstatens forvaltningsform er patrimonial, d.v.s. at magtudøvelsen formelt set ligger

hos kongen, at det er en afgørende forudsætning for at opnå tjenester eller embeder at have forbindelser til de rette, indflydelsesrige personer (patron/klient-forhold), at kommandovejene er uklare, vekslende og informelle, og for at opnå noget er det ikke selve ens sag, men ens forbindelser, der er afgørende. Embedsindehavernes loyalitet ligger hos kongen personligt eller hos den, der nu engang har skaffet denne embedet snarere end hos staten som sådan. Enhedsstatens forvaltning var derimod bygget på bureaukrati. Dette udtryk bruges her ikke i ordets gængse forstand som langsommelighed og overdreven formalisme og petitesserytteri. Der sigtes derimod til den tyske sociolog Max Webers forståelse af begrebet som en forvaltningsform, kendetegnet ved hierarki, regelrette kommandoveje, nøje og regelbunden arbejds- og kompetencefordeling, administrativ ekspertise og kontinuitet, adskillelse af embedsindehaverens person fra embedets kompetence, fokus på sager frem for på personer og navnlig ensartethed i afgørelsen af sager af samme type på grundlag af ensartede regler, uanset hvem sagsbehandleren eller klienten er.[7]

Forskningsoversigt

Danmarks dronninger under enevælden er alle blevet biograferet, der foreligger hele tre bogværker med dronningelevnedsløb. Dertil kommer, at dronningerne også har fået plads i samtlige tre udgaver af *Dansk Biografisk Leksikon*.[8] Desuden foreligger der for en hel del af dronningernes vedkommende monografier og/eller artikler, der belyser i hvert fald flere sider af disse dronningers liv og virke.[9] Synsvinklen her er biografisk.

Forskellige forhold i dansk historieskrivning generelt har virket ind på opfattelsen og vurderingen af dronningerne. Dansk historieskrivning har været national, ikke i ordets aggressive betydning, men sådan at forstå, at den har været centreret omkring Danmark (det nuværende Danmark) og dertil haft en udpræget anti-tysk tendens som følge af nederlaget i 1864 og det sønderjyske spørgsmål. Det er derfor blevet noteret med mishag, at mange af dronningerne havde tysk som modersmål og ofte talte dette sprog frem for dansk. Den nationale selvtilstrækkelighed har også betydet, at interessen for den udenlandske baggrund, f.eks. i hvilken udenrigspolitisk sammenhæng et ægteskab mellem en udenlandsk fyrstedatter og en dansk tronarving/konge indgik, har været beskeden.

Endvidere har der i dansk historieskrivning været en stærk demokratisk tradition. Historikerne har derfor været negativt stemt over for enevælden som system, især den tidlige enevælde, hvorimod der har været

større sympati for reformenevælden fra og med 1784. Sådanne historikere har været af den opfattelse, at politik udøves gennem regelrette, formelle strukturer, hvorfor de i mindre grad har haft opmærksomheden rettet mod uformelle strukturer såsom hoffet og herunder dronningernes politiske påvirkningsmuligheder. Ligeledes har det været en udbredt opfattelse, at staten er til for at befordre befolkningens velfærd, og derfor har der været ringe forståelse for, men tværtimod slet skjult fordømmelse af baggrunden for de til tider særdeles omfattende hofholdningsudgifter, som bl.a. dronningerne stod for. Desuden har der været lagt stærk vægt på socialhistorie, historie skulle handle om jævne mænd og kvinders levevilkår, og her passede dronningerne ikke så godt, ej heller blandt kvindehistorikerne. De, der trods alt har beskæftiget sig med dronninger, har ofte været historikere i fagets periferi eller forskere fra andre kulturfag (kunsthistorikere, arkitekturhistorikere), der ikke har haft en politisk-historisk vinkel. Dog har historikeren Johannes Steenstrup i sit værk *Den danske Kvindes Historie* (1917) decideret set på, om dronningerne »har deltaget i *Landets Styrelse* og særligt haft Indvirkning paa *Udenrigspolitiken* eller i *nationale Spørgsmaal*« (kursiv i originalen). Dette blev undersøgt fra og med Frederik 4.s dronning Louise frem til Marie Sophie Frederikke og andetsteds tillige for Caroline Amalie. Nogen dybtgående, komparativ analyse, set i relation til stats- og samfundsudviklingen, er der ikke tale om, og fremstillingen er stærkt præget af Steenstrups konservative, dansk-nationale og antityske grundholdning. Samme grundholdning får Steenstrup til at se med uvilje på dronninger, der – som han udtrykker det – blandede sig i politik. Hans sympati ligger hos de »stille, af Hjemmet optagne« dronninger samt hos dem, der udøvede velgørenhed. Førstnævnte slags ses som overvejende tyske, sidstnævnte som danske.[10]

I de senere år er danske historikere – under indflydelse af »den ny kulturhistorie« – i stigende grad blevet opmærksomme på uformelle strukturers (f.eks. patron/klientnetværk) afgørende betydning for forståelse for tidligere tiders politik. Den forøgede interesse for hoffet som en central institution i studiet af nyere tids politiske historie har også givet sig udslag mht. dansk historie.[11]

Tilløb til en generel analyse af dronningernes rolle og funktion forekommer i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, der understreger, at kongelige ægteskaber i reglen var arrangerede. »Motiverne var i første række at sikre dynastiets legitimitet, magt og fremtid. Men samtidig spillede allianceopolitiske motiver en vigtig rolle for ægteskabsforbindelsernes indgåelse«.[12] Disse forhold fremhæves også af Vivi Jensen, der gør opmærksom på, at kongelige ægteskaber »i meget høj grad [har] været en form

for arbejdsfællesskab baseret på gensidig respekt. Andet og mere har næppe været forventet, heller ikke af de involverede parter«.[13] Dronningens vigtigste funktion var at føde kongens børn, især tronarvingen, men døtre var »også ønskelige, for det var vigtigt at kunne stille kandidater til det internationale fyrstelige ægteskabsmarked«. Som moder også til tronarvingens søskende kunne dronningen dog komme i konflikt med tronarvingen netop vedr. de andre søskendes forsørgelse. Endelig kunne dronningerne som enker, i deres egenskab af moder til kongen, blive regenter eller formyndere for riget i tilfælde af kongens mindreårighed eller manglende evne til selv at regere.[14]

For så vidt der hidtil har været forsket i dronningerne under enevælden, har vinklen altså været biografisk, centreret om hver enkelt dronning for sig; og dronningebiografierne bærer i høj grad præg af dansk historieskrivnings nationalt selvtilstrækkelige, anti-tyske, demokratiske og socialhistoriske tradition. Tilløb til sammenlignende analyser af dronningerollen, og hvorledes forskellige dronningepersonligheder udfyldte den er først – på nær en enkelt, mindre undtagelse – dukket op inden for de senere år, jf. Vivi Jensens opregning af dronningernes funktioner.

Det spørgsmål, der vil blive set på i denne artikel er: hvorvidt, hvordan og under hvilke omstændigheder anvendte de forskellige dronninger under enevælden (1660-1848) de funktioner, der var forbundet med dronningerollen, til at øve politisk indflydelse, d.v.s. at påvirke statens styrelse i retning af bestemte mål. Dette vil blive undersøgt i lyset af udviklingen fra patrimonialt forvaltet konglomeratstat hen imod en bureaukratisk forvaltet centralstat, idet det formodes, at førstnævnte statstype med betoningen af uformelle politiske strukturer og patron/klientrelationer må have betydet større råderum for dronningerne end den sidstnævntes formelle strukturer med klare og regelrette kommandoveje. Men dertil kommer, at nogle dronninger også af andre grunde har været bedre i stand til at agere politisk end andre. Det kan dels skyldes personlige egenskaber som politisk tæft, dels at nogle dronninger i kraft af f.eks. slægtskab med indflydelsesrige og magtfulde udenlandske fyrster har været i en stærkere position end andre.

Sophie Amalie

Man tør nok gå ud fra, at det var Frederik 3.s mål med tiden at genvinde (nogle af) de tabte beføjelser og tilsvarende svække rigsrådet. Om kongen bevidst har arbejdet på at indføre enevælde, sådan som det blev tilfældet i 1660, eller om han her blot greb chancen, da den var der, til ikke bare at svække rigsrådet og styrke kongemagten, men ligefrem at

Juno, gudernes moder, med Sophie Amalies ansigtstræk. Billedet skal dog ikke opfattes som et portræt, men som et symbol på dronningens dyd og magt. Som dronning sørgede hun for, at hoffet blev kulturelt førende efter nyeste franske mode. Denne kulturpolitik havde til formål at styrke kongemagtens prestige og dermed politiske stilling dels indadtil i forhold til rigsrådsadelen, dels udadtil i forhold til fremmede magter. Kulturpolitisk spillede denne dronning altså en ledende rolle. Loftsbillede af Abraham Wuchters. De Danske Kongers Kronologiske Samling Rosenborg Slot, inv.nr. A.a. T.b. vær. 3, 2344.

afskaffe rigsrådet og overdrage al magt til sig selv, kan vi ikke vide. Men at hævde sin kongemagt var utvivlsomt hovedmålet.

Dronning Sophie Amalie (1628-85) var datter af hertugen af Braunschweig-Lüneburg og blev i 1643 gift med Christian 4.s yngre søn hertug Frederik, der i 1648 blev dansk konge under navnet Frederik 3. Politisk set supplerede de to ægtefæller hinanden godt: han var indadvendt, længe om at skride til handling og intellektuelt spekulativ, hun var udadvendt, handlekraftig og til fest og farver.

Mest markant er det præg, som hun satte på hofkulturen. Denne bestræbte hun sig på at omforme efter nyeste europæiske mode, d.v.s. som i Ludvig 14.s Frankrig, og hun indforskrev klæder og kunstgenstande fra Frankrig, ligesom kunstnere af forskellige slags blev kaldet til det danske hof. Nyskabende i kulturel henseende var hoffets fester, hvori indgik jagt, ballet og skuespil. Dronningen tog selv del i disse, udklædt snart som bondepige, snart som hyrdinde, snart som amazone og helst som Diana, jagtens gudinde. Disse storslåede fester tjente til at styrke kongemagtens prestige og dermed bringe den i en stærkere position politisk – indadtil i forhold til rigsrådet, men også udadtil i forhold til fremmede diplomater og disses fyrster.[15] I *Dansk biografisk Lexicon* (1. udg.) skriver den radikale historiker J. A. Fredericia herom: »Optaget af sin Higen efter Fornøjelser tog hun intet Hensyn til Statens medtagne Finanser; for Hoffets Ødselhed bærer hun i første Række Ansvaret«. Men som anført havde disse fornøjelser politisk sigte, der var ikke bare tale om, at hoffet forlystede sig på skatteydernes bekostning.

At kongeparret foretrak udenlandsk fødte rådgivere frem for rådgivere af dansk adel, hvilket en del ældre historikere har taget anstød af, bør i og for sig ikke undre, når man tager i betragtning, at kongeparret søgte at styrke kongemagten netop på bekostning af det adelige rigsråd. Og fra deres tid som regerende fyrstepar over et lille tysk fyrstedømme havde de erfaringer og international orientering at trække på i disse bestræbelser. Det skal ses i samme perspektiv, at kongeparret i 1654-55 tog ophold i Slesvig. I dette hertugdømme havde det danske rigsråd ikke myndighed, og det betød altså et politisk pusterum.

Hvorvidt Sophie Amalie var med til at tilskynde kongen til at indlede den ulyksalige krig mod Sverige i 1657, kan ikke siges med sikkerhed. Men under Københavns belejring 1658-59 under den anden svenskekrig, hvor hun og kongen blev i København og ofte viste sig blandt byens forsvarere, opnåede kongeparret stor popularitet. Ej heller vides med sikkerhed, hvilken andel hun havde i den politiske proces, der i 1660 førte til, at enevælden blev indført. Men det har utvivlsomt været en udvikling, hun har kunnet billige. Kongeparrets mangeårige mål om at styrke kongemagten på rigsrådets bekostning var nemlig lykkedes over al forventning, idet rigsrådet nu blev afskaffet. Hidtil havde konge og dronning trukket på samme hammel, men efter at målet var nået ser det ud til, at det begyndte at knibe med enigheden. Retsgrundlaget for det nye regime blev fastlagt ved Kongeloven af 14. november 1665. Heri blev det præciseret, at kongen var i besiddelse af al lovgivende, udøvende og dømmende magt, og at han havde ubegrænsede beføjelser, bortset fra at han skulle tilhøre den lutherske kirke, ikke måtte dele riget og

ikke måtte ændre Kongeloven. Desuden indeholdt Kongeloven bestemmelser om rangforhold inden for den kongelige familie samt meget detaljerede bestemmelser om sammensætning af en formynderstyrelse i tilfælde af, at en konge ikke var kommet til skelsår og alder, samt om arvefølgen. Princippet her var, at tronen skulle gå i arv til kongens ældste, ægtefødte søn. Dernæst stod kongens yngre sønner og deres arvinger for tur. Først når alle her var uddøde, ville kongedøtre og disses afkom komme ind i billedet. Alt sammen efter detaljerede regler, der tog højde for alle eventualiteter.

For kongen havde målet med Kongeloven været at fastholde og konsolidere det nye regime. Det kunne der nok være grund til, idet Danmark dels var hærget, plyndret og ruineret oven på svenskekrigene, dels havde mistet en tredjedel af sit territorium, da Skåne, Halland og Blekinge blev afstået i 1658. Det gjaldt for kongen om at styrke det, der var tilbage af hans riger, ved en stærk og enevældig kongemagt, ved at forbyde deling af riget samt ved klare og utvetydige bestemmelser om arvefølgen, således at der ikke ved et tronskifte skulle opstå stridigheder om retten til tronen, hvilket ellers ville kunne svække staten både indadtil og udadtil.

Mens det for kongen, statens overhoved, først og fremmest gjaldt om at sikre, at riget kunne gå udelt i arv til den ældste søn, havde dronningen som moder til de øvrige børn afvigende interesser. Sophie Amalie så gerne, at hendes yndlingssøn, prins Jørgen, blev tronarving i stedet for Christian (5.). Men da det netop havde været et af formålene med Kongeloven at undgå uklarheder om arvefølgen, var det selvsagt ikke muligt at få gennemført et sådant ønske. Kongeloven blev ikke offentliggjort før 1709. Det vides ikke præcist hvorfor. Populært siges det, at det skyldtes kongens ønske om »husfred«, idet dronningen kunne formodes at være misfornøjet over prins Jørgen og kongedøtrenes arveret eller snarere mangel på samme. En anden forklaring lyder, at døtrenes værdi på det internationale, fyrstelige ægteskabsmarked ville falde betragteligt, hvis Kongelovens bestemmelser om deres stærkt begrænsede arvemuligheder blev kendt.

Dronningens navn og rygte blev sat på spil i forbindelse med en sag om hendes kammertjener Jakob Petersen. Rygterne gik, at hun havde en affære med denne, og efter at hun forgæves i 1664 havde søgt at få ham udnævnt til rentemester (chef for finansforvaltningen), flygtede han pludselig til hendes slægtninge i Tyskland. En retssag blev indledt mod ham, men den blev standset efter Frederik 3.s død, og dronningen sørgede for at fjerne de pågældende sider fra retsprotokollen, således at vi ikke ved nærmere, hvad sagen præcist drejede sig om.

Selv om Sophie Amalies politiske indflydelse efter 1660 var for nedadgående, betød det dog ingenlunde, at hendes politiske rolle var udspillet, da hun blev enke i 1670. Hun nægtede således at vige pladsen for den nye dronning, Charlotte Amalie, hvad der afstedkom mange pinagtige rangstridigheder, selv om Charlotte Amalie føjede sig og undlod at insistere. Men også på anden vis vedblev Sophie Amalie at blande sig aktivt i politiske forhold. Christian 5. sluttede således et brev til Griffenfeld med følgende hjertesuk: »Gud være lovet, enkedronningen er rejst i dag til Hørsholm, så har jeg ej behov at høre: »Was hör' ich nun?««.

Sophie Amalie bestræbte sig fortsat på at få sine børn godt anbragt. Hun havde nært samarbejde med rigskansleren, Peder Schumacher Griffenfeld, der bistod hende i et forgæves forsøg på at få prins Jørgen valgt til konge af Polen. Ligeledes delte hun Griffenfelds udenrigspolitiske anskuelser og ønskede ligesom han et forbund med Frankrig, som hendes bror hertug Johann Friedrich af Hannover var allieret med, frem for at indlede en revanchekrig mod Sverige. Hendes mål var nemlig at få sin yngste datter Ulrikke Eleonora gift med Sveriges konge Karl 11.[16] Udbruddet af Skånske Krig i 1675 var således et nederlag for både Griffenfeld og hendes politik. Hendes politiske stilling var altså blevet svækket, og Griffenfeld blev styrtet fra magtens tinde i 1676. Men efter at krigen var forbi i 1679, kom det planlagte dansk-svenske ægteskab dog i stand.

Sophie Amalie døde i 1685, men selv efter døden viste hun sig i stand til at lave forviklinger. Det viste sig, at hun i sit testamente, som var deponeret hos hendes slægtninge i Tyskland, havde begunstiget yndlingssønnen prins Jørgen, og Christian 5. måtte få sine søskende til at gå med til at omstøde testamentet. Kort efter blev det afsløret, at hendes hofmarskal på ulovlig vis havde ført 40.000 rigsdaler ud af landet. Selv hævdede han, at det var en gave, han havde fået af dronningen, men andre mulige forklaringer gik på, at der var tale om en pengeoverførsel til prins Jørgen eller til Sophie Amalies bror i Hannover.

Sophie Amalie var en af enevældens mest politisk aktive og bevidste dronninger. Når hendes eftermæle i historieskrivningen generelt ikke har været positivt, skyldes det til dels de tidligere anførte grunde: at hun var tysk, ødsel med offentlige midler – og gift med en enevældig konge. Men først og fremmest skyldtes det hendes gamle rivalinde, Leonora Christina. Ægteparret Ulfeldt var blevet bragt til fald i 1651 og var flygtet ud af landet, var derpå gået i svensk tjeneste, men kom uoverens med svenskekongen, og vendte tilbage til Danmark. Herfra flygtede de på ny og fortsatte med at intrigere mod Danmark, indtil Corfitz Ulfeldt omkom under sejlads på Rhinen. Leonora Christina drog til England, men

blev her arresteret og udleveret til Danmark i 1663. Her blev hun indespærret i Blåtårn. Sophie Amalie havde ikke glemt de ydmygelser, hun havde været udsat for i sine første år som dronning og sørgede derfor personligt for, at Leonora Christinas fængselsophold blev så hårdt som muligt. Vist havde Leonora Christina været medvirkende til intriger mod den danske stat, men efterhånden som det enevældige styre var konsolideret, kunne hun næppe længere udgøre nogen sikkerhedsrisiko. Men Sophie Amalie havde held til at hindre en løsladelse, selv om Christian 5. og dronning Charlotte Amalie egentlig gerne ville, men altså ikke fandt det umagen værd at tage en konflikt med enkedronningen på det spørgsmål. Men kort efter Sophie Amalies død blev Leonora Christina løsladt efter 22 års fangenskab.

Men det blev Leonora Christina, der fik det sidste ord. Her er det for en gang skyld ikke sejrherren, men taberen, der har skrevet historien. Takket være sit erindringsværk *Mit Jammersminde* har Leonora Christina kunnet iscenesætte sit eget eftermæle. På den måde har hun fået sympatien på sin side, mens dronningen, der ikke har efterladt sig skriftlige erindringer, er kommet til at fremstå som grum og hævngerrig.[17]

Charlotte Amalie

Christian 5.s dronning (1650-1714) var datter af landgreven af Hessen-Kassel. Når et ægteskab mellem hende og den danske kronprins kom i stand i 1667, var det efter sigende foranlediget af dronning Sophie Amalie, der ønskede en føjelig svigerdatter, der ikke gjorde hende rangen stridig. En betydning for ægteskabsforbindelsen har det muligvis også haft, at Charlotte Amalie var beslægtet med forskellige fyrstefamilier, der kunne være af værdi som alliancepartnere for Danmark.

Charlotte Amalie var nok protestant, men hun tilhørte den reformerte (calvinske) retning, ikke den evangelisk-lutherske, der var officiel statsreligion i Danmark. Dette er ikke stedet at udrede de teologiske forskelle mellem disse to protestantiske retninger, blot skal siges, at hovedforskellene består i synet på frelsen og på nadveren.[18] I datidens Danmark vogtede man fra kirkeligt hold nidkært over den rette evangelisk-lutherske lære, og holdningen til afvigere inden for kirken og til folk af andre konfessioner var uforsonlig. Og for en del lutherske gejstlige var de reformerte ligefrem hovedfjenden, netop fordi forskellene kunne være svære at få øje på, mens ingen var i tvivl om, at lutherdom og katolicisme var modsætninger. Fra hessisk side insisterede man på, at Charlotte Amalie måtte beholde sin reformerte religion. Det endte med, at hun og hendes hofstab fik lov at være reformerte og holde gudstjeneste efter reformert mønster, men hendes børn skulle opdrages i den luther-

ske tro. Den reformerte menighed i Danmark måtte heller ikke missionere her, og Charlotte Amalies reformerte præst måtte ikke forrette dåb og vielser.[19]

Hendes stilling som bekender af en afvigende religion og hendes svage stilling i forhold til svigermoren kunne nok bidrage til at svække hendes position, også efter at hun i 1670 var blevet dronning. Men hendes position som dronning blev også svækket ved, at kongen i 1671 indledte et forhold til Sophie Amalie Moth, som senere blev ophøjet til kongelig mætresse og siden også grevinde af Samsø, og som havde sin gang ved hoffet og deltog i de politiske intriger her. Selvsagt måtte Charlotte Amalie opfatte dette som ydmygende og krænkende, men Christian 5. var ikke den første konge i Danmarkshistorien, der havde udenomsægteskabelige forbindelser. Sagen må ses i rette proportion, d.v.s. på datidens samfunds præmisser: som omtalt var fyrsteægteskaber ikke inklinationspartier, men arrangerede med alliancepolitiske formål, og dronningernes vigtigste funktion var at føde børn, særlig en tronarving. Rigtignok blev tilsvarende ægteskabelige sidespring fra dronningernes side ikke accepteret (med Sophie Amalie som en mulig undtagelse), men når det forholder sig sådan – både her og i så mange andre samfund på jorden – er grunden »såre klar: den utro mand kan nok risikere at lave børn i andre familier, men dem om det. Den utro hustru bringer »uægte« børn *ind* i slægten. Dér ligger, efter ældre logisk tankegang, forskellen. At hustruen var mandens ejendom, mens manden ikke var hustruens, kom her i anden række«.[20]

Til trods for kongens forhold til frk. Moth synes kongen og dronningen at have vist hinanden gensidig respekt, agtelse og sympati. Og dronningen var også ved sin mands side under belejringen af Wismar i Nordtyskland under Skånske Krig, endog i farezonen. Ligeledes var hun med kongen i Skåne, da Danmark under samme krig gjorde et generobringsforsøg her.

Og selv om hun måtte se sig tilsidesat til fordel for en kongelig mætresse, havde hun andre interesser at udfylde sin tilværelse med. Som dronning var hun tillagt dispositionsretten over visse godser, ligesom hun af sin svigerfar Frederik 3. og af sin mand havde fået skænket jordegods. Derudover erhvervede hun for egne midler jordegods og gik stærkt op i driften af sine godser. Også industri var hun engageret i.

I kraft af sin reformerte religion kom hun på et bestemt område til at virke aktivt ind i politik. Sagen var den, at den franske kong Ludvig 14. i begyndelsen af 1680'erne indledte forfølgelse af landets store, reformerte mindretal, de såkaldte huguenotter. Denne kulminerede i 1685 ved tilbagekaldelsen af Nantes-ediktet af 1598, som havde givet hugue-

notterne religionsfrihed med visse begrænsninger. Huguenotterne måtte nu enten konvertere til katolicismen eller friste en tilværelse som galejslaver – eller flygte ud af Frankrig. Charlotte Amalie medvirkede til at få nogle af disse ulykkeligt stillede trosfæller til Danmark. Ganske vist satte de danske biskopper sig imod, at man lod reformerte få adgang til kongens riger og lande. Men når det desuagtet var muligt for hende at komme igennem med dette, hang det sammen med, at huguenotterne var kendt som dygtige og flittige håndværkere og industrifolk, og det blev i ledende kredse formodet, at huguenottiske flygtninge ville kunne bidrage positivt til Danmarks erhvervsmæssige udvikling. Derfor gik kongen med til at give adgang til huguenottiske flygtninge og sågar tilstå dem religionsfrihed, trods de danske bispers protester. For disse flygtninge blev der i 1684 indrettet en menighed i København, eller rettere to: én for de fransktalende og én for de tysktalende. Dronningen medvirkede aktivt til anlæggelse af en kirke, og hun bidrog selv rundhåndet hertil, samt til lønning af kirkens præst og til menighedslivet i almindelighed. Ligeledes benyttede hun sin position til at prøve at udvirke, at fængslede trosfæller i Frankrig blev løsladt. Hun oversendte gennem den danske gesandt i Paris bønskrifter til Ludvig 14., og da hendes sønner Frederik (4.) og Carl henholdsvis 1692 og 1694-97 som led i deres udlandsrejser besøgte det franske hof, blev prinsernes overhofmester og rejseledsager, H. H. von Ahlefeldt med kongens billigelse pålagt at søge at udvirke, at en række fængslede huguenotter måtte få enten trosfrihed eller tilladelse til at rejse ud af Frankrig. Det var ikke i alle tilfælde, at dronningens bestræbelser bar frugt, men undertiden gjorde de.

Men ellers var hun i en tilsidesat position ved hoffet. Det dominerende hofparti i tiden efter Griffenfelds fald 1676, anført af hofmanden Vincens Hahn (det hahnske parti), samlede sig omkring mætressen frk. Moth, da hun i langt højere grad var i en position til at få lydhørhed og imødekommenhed fra kongens side. Men det førte med sig, at de, der ikke brød sig om det hahnske parti eller var blevet nægtet adgang til det, grupperede sig omkring dronningen. Hun blev altså i kraft af sin position som dronning automatisk en politisk samlingsfigur. Og helt uden indflydelse i magtkampene ved hoffet var Charlotte Amalie heller ikke. Hendes mor var søster til kurfyrst Friedrich Wilhelm af Brandenburg, og denne var under Skånske Krig allieret med Christian 5. Og under denne krig støttede dronningen kraftigt den brandenburgske gesandt ved hoffet. For selv om Danmark og Brandenburg var allierede, kunne de to våbenfæller godt have forskellige delmål og forskellige prioriteringer, de måtte afklare indbyrdes, og her virkede dronningen altså til Brandenburgs favør. I striden om flådeledelsen mellem admiral Niels

Den reformerte kirke, Gothersgade 111 i København. Dronning Charlotte Amalie udvirkede i 1685, at hendes trosfæller fik tilladelse til fri religionsudøvelse, og i 1689 stod kirken færdig. Dronningen bidrog rundhåndet til både kirkebyggeri og menighedsliv. Det forhold, at landets dronning og en del af landets indbyggere havde en tro, der afveg fra den, der rådede i den lutherske statskirke, og som officielt var den eneste tilladte religion, kunne måske tænkes at have været med til at åbne nogles øjne for, at der kunne være mere end én tro, mere end én sandhed og dermed – i det små – bidrage til en pluralistisk samfundsopfattelse. Niels Elswing/Nationalmuseet (foto 79382).

Juel, der tilhørte det hahnske parti, og den indvandrede hollænder Cornelis Tromp støttede hun sidstnævnte.

Som enkedronning efter 1699 kom hun ved én lejlighed i de politiske begivenheders centrum. I 1700 udbrød der krig mellem Danmark og Sverige, og en svensk flåde, støttet af en britisk og en hollandsk flåde, og derved den danske flåde langt overlegen, viste sig i Øresund. Den sven-

ske kong Karl 12. lod da foretage en landgang ved Humlebæk i den hensigt at erobre København. Fra statsledelsens side havde man ventet et angreb sydfra, og derfor opholdt kongen sig sammen med hærens hovedstyrke i Holsten, i København var der ingen medlemmer af den kongelige familie. Ved efterretningen om krigstilstanden brød Charlotte Amalie brød op fra sine sydsjællandske godser og drog til København. Byen var aldeles ikke forberedt på krig, og byens kommandant forholdt sig passiv og initiativløs. Skønt hun ikke havde nogen fuldmagt fra sin søn Frederik 4., overbragte dronningen som det eneste medlem af kongefamilien, der var i København, en opfordring til byens borgerskab om at udvise troskab ligesom under belejringen 1658-59, og hun proklamerede, at hun ikke ville forlade København, uanset hvad der måtte ske. Det havde en styrkende indvirkning på forsvarsviljen og kampmoralen blandt borgerne, og dronningen beordrede ligeledes bykommandanten til at udlevere artilleri til borgerne. Der blev dog sluttet fred, førend krigen for alvor var kommet i gang, men dronningen blev efterfølgende hyldet for sin indsats i farens stund.

Det er svært at sige, i hvor høj grad dronningens afvigende tro bidrog til hendes tilsidesættelse og angiveligt svage gennemslagskraft ved hoffet. Hun deltog i lutherske gudstjenester sammen med kongen, og på andre tidspunkter i reformerte gudstjenester. Hun kunne ikke blive salvet som dronning i 1671, eftersom der i salvingsceremonien indgik kommunion (nadver), og netop dette var et punkt, hvor den reformerte religion afveg fra den lutherske, men hun var dog til stede i kirken. Den lutherske præstestand så skævt til hende, men desuagtet har så fremtrædende lutherske gejstlige som Thomas Kingo og Henrik Gerner begge tilegnet hende religiøse værker og fremhævet hendes kærlighed ikke blot til det danske folk, men tillige til det danske sprog. Når det lykkedes hende at bruge sin position som dronning til at protegere en reformert menighed i København og at udvirke, at reformerte flygtninge fra Frankrig fik asyl her, hang det også sammen med, at disse mennesker blev anset for erhvervsmæssigt værdifulde for rigerne. Men derfor kan hun ved sin aktive indsats nok have bidraget til, at langt flere end ellers kunne komme hertil og få mere vidtgående erhvervs- og religionsprivilegier end de måske ville have fået, hvis ikke de havde haft en så aktiv og så højtplaceret velynder.

Charlotte Amalie døde den 27. marts 1714, næsten 64 år gammel. Bisættelsen foregik en måneds tid senere, den 25. april. Om formiddagen blev der afholdt en reformert sørgegudstjeneste, om eftermiddagen en luthersk, og næste dag blev hendes kiste hensat i – den lutherske – Roskilde Domkirke.

Louise (Frederik 4.s første dronning)

Louise af Mecklenburg-Güstrow (1667-1721) er en af de mere tragiske skikkelser i enevældens dronningerække. Endnu i forholdsvis nye fremstillinger kan man støde på den oplysning, at forbindelsen mellem hende og den senere konge var et inklinationsparti, men det er en sandhed med modifikationer. Christian 5. sendte i 1695 sin ældste søn Frederik (4.) på rejse i Tyskland for at finde en gemalinde. Da det var en betingelse, at den udvalgte skulle tilhøre den evangelisk-lutherske religion, var valget dog reelt begrænset til 4-5 fyrstehuse. Og det lå i luften, at kong Christian foretrak, at valget faldt på en prinsesse af Mecklenburg. Dette lille nordtyske hertugdømme grænsede op til Holsten, der var et af den danske konges lande. Dertil kom, at betydelige dele af Nordtyskland var svensk besiddelse, hvorfor hertugdømmet Mecklenburg var både dansk og svensk interesseområde. Residensstaden Güstrow i Mecklenburg blev da også første stop på kronprinsens rejse. Herfra drog han videre, men da han fik underretning om sin yngre brors sygdom og død, måtte han forkorte rejsen og på vej hjem aflagde han på ny et besøg i Güstrow. Her besluttede han sig for hertugens næstyngste datter, den 28-årige prinsesse Louise, angiveligt fordi han skønnede, at hun ville volde ham mindst »molestie« (gene eller besvær), hvis han skulle begå utroskab. Om noget inklinationsparti var der således ikke tale.[21]

I begyndelsen synes ægteskabet at have fungeret godt, men omkring 1699 indledte Frederik 4. et forhold til hofdamen Elisabeth Helene von Vieregg, datter af den preussiske gesandt i København. Hun blev ikke bare hans elskerinde, men han blev tillige viet til hende til venstre hånd. Bigami var ganske vist en forbrydelse, der efter datidens lovgivning straffedes med døden, men enevoldskongen var hævet over loven. Efter hofdamens død i barselseng i 1704 indledte kongen et forhold til en ny kvinde, og i 1711 lærte den nu fyrreårige konge den 18-årige adelsfrøken Anna Sophie Reventlow at kende. Han blev viet til hende til venstre hånd, og da kongen i 1713 mødtes med sin allierede zar Peter den Store af Rusland og dennes gemalinde Katharina, var det Anna Sophie og ikke dronning Louise, han havde ved sin side.

Det siger sig selv, at dette var en grov krænkelse af dronningen. At kongerne – i fuld offentlighed – havde udenomsægteskabelige forbindelser, var ikke noget nyt, men ved at lade sig vie til venstre hånd gik Frederik 4. betydeligt videre end hidtil set. Men hvor Charlotte Amalie havde haft mange udadvendte interesser ved siden af – at være protektrice for de reformerte i Danmark, samt at pleje udenrigspolitik, godsdrift og anden erhvervsvirksomhed – så synes svigerdatteren Louise som personlighed at have været farveløs og ubetydelig og uden tilsvarende udad-

vendte interesser. Hun søgte trøst i religionen og var dybt grebet af pietismen. Men hendes pietisme var indadvendt, hun synes ikke at have været i stand til at omsætte den til socialt arbejde. På overkammersekretær E. U. Doses forslag lod hun i 1704 anlægge en krudtfabrik, men ellers er der ikke noget, der tyder på, at hun har haft erhvervsmæssige interesser, f.eks. for driften af de godser, hun som dronning havde dispositionsretten over. Hun anlagde heller ikke skoler for godsbefolkningens børn, således som andre medlemmer af kongefamilien gjorde i stor stil.

I stedet levede hun en skyggetilværelse, forbitret og forgræmmet over sin tilsidesættelse. Det gav sig ind imellem udslag i pinlige scener ved hoffet, hvilket vistnok bevirkede, at kongen fik folks sympati over på sin side. Som personlighed var Louise alt for ubetydelig til at kunne øve politisk indflydelse, og ej heller var hun i nogen position dertil ved hoffet. Det er muligt, at det forhold, at hun på mødrene side var af Gottorp-slægten, bidrog til hendes isolation og marginalisering. Gottorp-hertugen, der havde områder af Holsten og af Slesvig, og som var nært beslægtet med det svenske kongehus og med den russiske zarfamilie, var på det tidspunkt Danmarks ærkefjende og sikkerhedspolitiske hovedproblem.[22]

Anna Sophie

Anna Sophie (1693-1743) er den eneste danske dronning af ikke-fyrstelig æt. Hun var af den adelige Reventlow-familie, nok en af de mest velhavende og højest placerede adelsfamilier i Danmark.[23] Hun var datter af Conrad Reventlow (død 1708), der af Frederik 4. blev udnævnt til storkansler, og Sophie Amalie Hahn, datter af den under Charlotte Amalie omtalte hofmand Vincens Hahn.

I 1711 udbrød der en pestepidemi, og hoffet flygtede derfor fra København til Kolding. Ved en maskerade på Koldinghus traf Frederik 4. den da 18-årige Anna Sophie Reventlow, som han blev dybt betaget af. I juni det følgende år lod han hende bortføre fra hendes barndomshjem, herregården Clausholm ved Randers, til Skanderborg. Her blev hun ophøjet til hertuginde af Slesvig og viet til venstre hånd. Anna Sophies mor havde været imod denne forbindelse og søgt at modvirke den, ligesom Anna Sophies halvbror officeren og embedsmanden Christian Ditlev Reventlow til at begynde med ej heller billigede den. Det gjorde til gengæld hendes halvsøster Christine Sophie og dennes mand Ulrik Adolf Holstein. De håbede at kunne nå til tops ved hoffet i kraft af forbindelsen og medvirkede formentlig til at arrangere bortførelsen. Anna Sophie fik anvist en ejendom i København i nærheden af Københavns Slot, ligesom kongen skænkede hende jordegods samt smykker etc.

Dronning Louise døde i 1721 og blev bisat i Roskilde Domkirke den 3. april. Dagen efter lod Frederik 4. sig vie til højre hånd til Anna Sophie, og den 30. maj kronede kongen personligt hende til dronning ved en improviseret ceremoni. Dette vakte forargelse og førte til splid i den kongelige familie. Kronprins Christian (6.), der havde set sin mor, dronning Louise, ydmyget og forsmået til fordel for Anna Sophie, var fra første færd fjendtligt indstillet. Kongens to søskende, prinsesse Sophie Hedevig og prins Carl, forlod i protest hoffet i København og tog ophold på Vemmetofte. Men hvorfor handlede kongen, som han gjorde? Og hvorfor reagerede omgivelserne så stærkt? Historikeren Edvard Holm skriver i *Dansk biografisk Lexicon* (1. udgave) i anden halvdel af det 19. århundrede, at en »saadan Omvielse kunde ikke have anden Mening, end at hun skulde sættes i Stand til at bære Kronen«. Jo, det kunne den. Vielsen i 1721 blev foretaget af Thomas Clausen, der også havde forrettet vielsen til venstre hånd i 1712. Han havde da været konrektor i Flensborg, men var på dette tidspunkt ikke ordineret som præst. Vielsen fra 1712 var således ret beset ikke lovformelig. Reelt havde de således slet ikke været gift, derfor gjaldt det nu om at få forholdet legaliseret hurtigst muligt. Holdningen i kongefamilien var, at vist brød man sig ikke om den behandling, dronning Louise havde været udsat for, og vist var en vielse så hurtigt efter dødsfaldet skandaløs, men når nu kongen og Anna Sophie Reventlow stod i forhold til hinanden og havde gjort det i mange år, så var det trods alt bedre, at de blev lovformeligt gift, når det nu skulle være.[24] Man havde regnet med, at Anna Sophie kunne få en Kirsten Munk-status som kongens ægteviede hustru, men uden dronningetitel. Det var kroningen nogle måneder senere, der forårsagede splittelsen i kongefamilien. Traditionen vil vide, at det var Anna Sophie, der stillede som betingelse, at hun skulle krones til dronning, ellers ville hun forlade kongen, men hvor meget der er om det, ved vi ikke.

En række udskiftninger på topposterne i statens ledelse fandt sted, ofte blev slægtninge til Anna Sophie udnævnt. Hendes halvsvoger Ulrik Adolf Holstein blev således medlem af Gehejmekonseillet i 1719 og storkansler i 1721, og rundt omkring skumledes om »den reventlowske bande«. Vist har hun selv øvet indflydelse på sådanne embedsbesættelser, men udskiftningerne skyldtes ikke alene hensynet til hende. Forholdet var det, at Danmark efter afslutningen af Den store nordiske Krig (1709-20) foretog en alliancemæssig nyorientering fra Rusland til Storbritannien og Frankrig, og en hel del af udskiftningerne var netop udtryk for dette udenrigspolitiske kursskifte.

Anna Sophie modtog mange henvendelser fra folk, der ønskede at få udvirket nådes- og gunstbevisninger, idet sådanne supplikanter gik ud

fra, at hun havde kongens øre og derfor ville være i stand til at få ham overtalt til at opfylde ønskerne i højere grad end hvis de havde henvendt sig direkte til kongen. Også kronprins Christian måtte indimellem bide i det sure æble og henvende sig til sin stedmoder med ønsker. Hvor stor indflydelse hun på den måde var i stand til at udøve, er svært at sige præcist. I 1724 fremkom der rygter om, at en række fremtrædende personligheder angiveligt i dronningens navn forlangte penge under bordet af folk, der søgte statslige embeder. Kongen lod derfor nedsætte en gehejme kommission til at udrede og dømme i disse forhold. Kommissionen fandt da heller intet, der belastede dronningen, men hvad korruptionsanklagerne præcist gik ud på, er vi afskåret fra at få at vide, idet kongen lod kommissionsakterne destruere.

Forholdet mellem parterne vedblev at være godt og harmonisk. Det forhold, at alle parrets seks børn, tre børn født før hun blev dronning, tre børn efter, døde som små,[25] bidrog til at knytte ægtefællerne yderligere til hinanden.

Det lå kongen stærkt på sinde, at Anna Sophies tilværelse efter hans død blev sikret. Derfor havde han oprettet et testamente til at betrygge hendes fremtid og endda fået kronprinsen til at skrive under på, at han ville forpligte sig til at overholde det til punkt og prikke.

Umiddelbart efter at Frederik 4. i 1730 var afgået ved døden henvendte Anna Sophie sig til den nye konge i en ydmyg skrivelse, hvori hun erklærede, at hun ganske underkastede sig kongens vilje og bad om tilgivelse for sit tidligere levned. Men på trods af testamentets bestemmelser lod Christian 6. i et svar på hendes bønskrivelse forstå, at hun havde givet anledning til forargelse ved et mangeårigt, offentligt ægteskabsbrud og som dronning havde beriget sig på undersåtternes bekostning. Hun måtte afstå alle sine godser foruden penge, værdipapirer og juveler. Hun fik dog lov til fortsat at kalde sig dronning, dog ikke »dronning til Danmark og Norge«, og fik overdraget godset Clausholm, som Frederik 4. havde købt af hendes mor, kvit og frit, ligesom hun blev bevilget en årlig apanage på 25.000 rigsdaler og en engangssum på 100.000 rigsdaler. Sammenlignet med et forslag om at fængsle hende, som havde været fremme, var der tale om en relativ mild straf af »den kronede last«, som Christian 6. kaldte hende. Medvirkende hertil var dels hendes selvydmygelse over for den nye konge, dels hensynet til den holstein-reventlowske familie. Medlemmerne af denne kreds mistede ganske vist deres vundne embeder, men den slags var almindeligt ved tronskifter, hvor et nyt hofparti kom til magten. Men ligefrem at fængsle et af dens medlemmer kunne nok have været en for stor udfordring mod en af landets godsrigeste adelsslægter og kunne have været en risikabel konfrontation for kongen.

Sine resterende 13 leveår tilbragte Anna Sophie på Clausholm, i materielt set gode kår, hvor hun fandt trøst i pietismen, en kirkeretning som også det nye kongepar tilsluttede sig. Hun døde i 1743 og blev begravet i Roskilde Domkirke, men ikke ved siden af Frederik 4.

Anna Sophie fik politisk indflydelse som dronning i kraft af det særdeles hjertelige og harmoniske forhold, der herskede mellem hende og kongen, idet hun altså netop ikke modarbejdede kongen og kongens tilhængere politisk. Som den eneste dronning af ikke-fyrstelig æt fik hendes familie, Holsteinerne og Reventlowerne, politisk indflydelse. To indenlandske adelsslægter nåede altså højt til tops takket være slægtskab med landets dronning, idet flere medlemmer af disse familier allerede inden Anna Sophie blev dronning havde erhvervet høje poster. Ser man børnenes tidlige død fra en ren politisk-historisk vinkel, og det kan der her være god grund til at gøre, eftersom børnefødsler var en vigtig del af dronningernes politiske funktioner, kan man ikke komme uden om, at meget potentielt politisk konfliktstof derved formentlig blev undgået. Man kunne have tænkt sig konflikter mellem de børn, der var født før 1721 og altså ikke kunne regnes for prinser og prinsesser af blodet og de børn, der var født efter 1721. Det kunne have ført til stridigheder om arveretten og arvefølgen til den danske trone, idet der pga. Anna Sophies status før 1721 kunne rejses tvivl om Kongelovens ellers krystalklare og til alle eventualiteter hensyn tagende arvefølgeregler. Og endelig ville eventuelle voksne børn fra dette ægteskab uundgåelig være blevet en politisk faktor senere i 1700-tallet, på Frederik 5.s og Christian 7.s tid.[26]

Sophie Magdalene

I et forsøg på at formilde sin søn, kronprins Christian (6.), i dennes harme over ægteskabet med og kroningen af Anna Sophie Reventlow stillede Frederik 4. ham frit mht. valg af ægtefælle. Ved det sachsiske kurfyrstehof traf han i 1721 den knap 21-årige prinsesse Sophie Magdalene (1700-70). Hun, der var datter af markgreven af Brandenburg-Kulmbach, et lille og ludfattigt tysk fyrstedømme, var da hofdame hos Christiane Eberhardine, ægtefælle til August den Stærke, der var både kurfyrste af Sachsen og konge af Polen. Ægteskabet mellem den danske tronarving og den tyske prinsesse blev i sjælden grad harmonisk. Som personligheder lignede parterne hinanden: begge var sky, kejtede, indadvendte, uselvstændige og utrygge ved offentlig fremtræden. Til trods for dette – eller måske netop derfor – var de sig deres kongelige værdighed uhyre bevidst, og da hun blev dronning, forlangte Sophie Magdalene en ny dronningekrone, efter sigende fordi hun ikke ville bære den krone, som *adels*damen og »horen« Anna Sophie havde båret. Om dette virke-

lig var grunden, er dog ikke sikkert. Men der er det rigtige i det, at den hovedrige adelsslægt Reventlow nok kunne overgå Sophie Magdalenes forarmede, fyrstelige familie. Og netop derfor var det vigtigt at fremhæve, at hun trods sin økonomisk og ressourcemæssigt beskedne baggrund dog *var* af fyrstelig æt, modsat Anna Sophie.

Hverken i samtiden eller i eftertidig historieskrivning er kongeparret blevet særlig positivt vurderet. Dronningen var ofte svagelig, og for at få fred og ro lod kongen slotspladsen spærre af med jernkæder og isolerede sig så at sige fra folket, ligesom kongeparrets kejtethed og generte tilbageholdenhed blev mistolket som arrogance. Dertil kom, at deres regeringstid faldt sammen med en svær økonomisk krise. Parret delte et pietistisk livssyn og søgte at gennemføre en pietistisk-moralistisk regulering af hele samfundet: hoffesterne ophørte, teatrene blev lukket og en streng helligdagslovgivning gennemført. I historiebøgerne kan man undertiden læse, at det var dronningen, der førte an i så henseende, mens kongen ikke ville gå så ekstremt til værks, men det ved vi intet om. Det er sandsynligvis en myte, der skal gøre dronningen til syndebuk og i nogen grad redde kongens ære. Regeringstiden var tillige kendetegnet ved et særdeles omfattende slotsbyggeri: dronningen lod opføre barokslottet Hirschholm på sit gods Hørsholm, ligesom kongen lod det gamle, middelalderlige Københavns Slot nedrive og erstatte af slottet Christiansborg. Alt skete efter nyeste mode i europæisk arkitektur, og hverken mht. bygninger eller interiør blev der sparet. Kongeparret gjaldt for at være uhyre ødsle, og alt dette kostbare byggeri midt i en økonomisk krisetid har vakt forargelse. Men byggeriet skulle kompensere for kongeparrets tilbageholdenhed og manglende evne til offentlig fremtræden. Og endelig må man ikke overse, at det omfattende byggeri midt i en krisetid gav beskæftigelse og dermed brød på bordet i mange småkårshjem.

Sophie Magdalene er endvidere blevet bebrejdet sin tyskhed og angivelige modvilje mod det danske, men her delte hun kår med dronninger både før og siden, ligesom store dele af monarkiets indbyggere i Slesvig og Holsten – foruden en femtedel af Københavns indbyggere – havde tysk som modersmål. Denne bebrejdelse er altså eftertidig og nok forstærket af, at hun i forvejen ikke var populær. Ligeledes har mange taget anstød af, at hun tog mange af sine fattige tyske slægtninge, bl.a. sin mor til Danmark. Dette er sådan set også rigtigt, men modviljen er nok også i dette tilfælde blevet forstærket af hendes i forvejen manglende folkeyndest. Ret beset var forholdet vel det, at hun ægteskabeligt set havde gjort et overordentlig godt parti, og at hun derfor efter evne søgte at hjælpe sine ringere stillede slægtninge. Man kunne også se det som et sympatisk træk.

Nogen god husholder var hun ikke, og som enkedronning havde hun vanskeligt ved at få de godser, hun havde råderet over, til at løbe rundt. Hun gjorde sig bemærket ved ulovligt at prøve at udvide det stavnsbånd, der forbød unge mænd af bondestanden at fraflytte deres fødegods uden godsejerens tilladelse, til også at gælde kvinder af bondestanden. Men senere ansatte hun den tyske greve C. G. Stolberg som overhofmester, og takket være ham blev hendes godser foregangssteder for landboreformer som ophævelse af hoveri og indførelse af arvefæste, reformer, der gennemførtes i resten af samfundet senere i århundredet. Det var dog ikke udtryk for nogen visionær holdning fra hendes side, formålet var alene at genoprette godsernes økonomi, men det hindrer ikke, at reformerne kom til at tjene som forbillede.

Hun testamenterede sine smykker til brug for senere dronninger og grundlagde således kronjuvelsamlingen. Derved bidrog hun til at markere et skel mellem dronningen som person og dronningen som indehaver af embedet som siddende dronning. Dette skel var udtryk for udviklingen fra patrimonial konglomeratstat til bureaukratisk enhedsstat.[27]

Som dronning synes hun ikke at have deltaget i politik i modstrid med kongens interesser, hvilket næppe heller kan overraske, den udprægede harmoni ægtefællerne imellem taget i betragtning. Men som enkedronning fra 1746 stod hun i stærkt modsætningsforhold til rigets stærke mand, hofmarskal A.G. Moltke (mere om ham senere) og medvirkede aktivt ved dennes fald i 1766. Selv døde hun i 1770 og blev således sparet for at opleve Struensee-regimet.[28]

Louise (Frederik 5.s første dronning)

Louise (1724-51) var datter af kong George 2. af Storbritannien (der tillige var kurfyrste af Hannover) og dronning Caroline af Ansbach. Ægteskabet med daværende kronprins Frederik kom i stand i 1743. Det var arrangeret, og anledningen var, at Christian 6. ønskede at kandidere til Sveriges trone og håbede, at chancerne for at opnå denne ville være større med britisk støtte i ryggen. Storbritannien, der på det tidspunkt var involveret i en større europæisk krig (Den østrigske Arvefølgekrig 1740-48), ønskede, at den hidtidige dansk-britiske alliance, der var udløbet i 1742, skulle fornyes. Disse målsætninger kom der nu ikke noget ud af, men desuagtet kom ægteskabet i stand. Da Christian 6. i 1746 afgik ved døden, blev det unge par konge og dronning. Parret nød fra første færd stor popularitet. I modsætning til det forrige kongepar var Frederik 5. og Louise nemlig i stand til at træde offentligt frem og repræsentere kongemagten. Louise var som personlighed åben og livlig og havde nemt ved at omgås og konversere med andre. Den strenge pie-

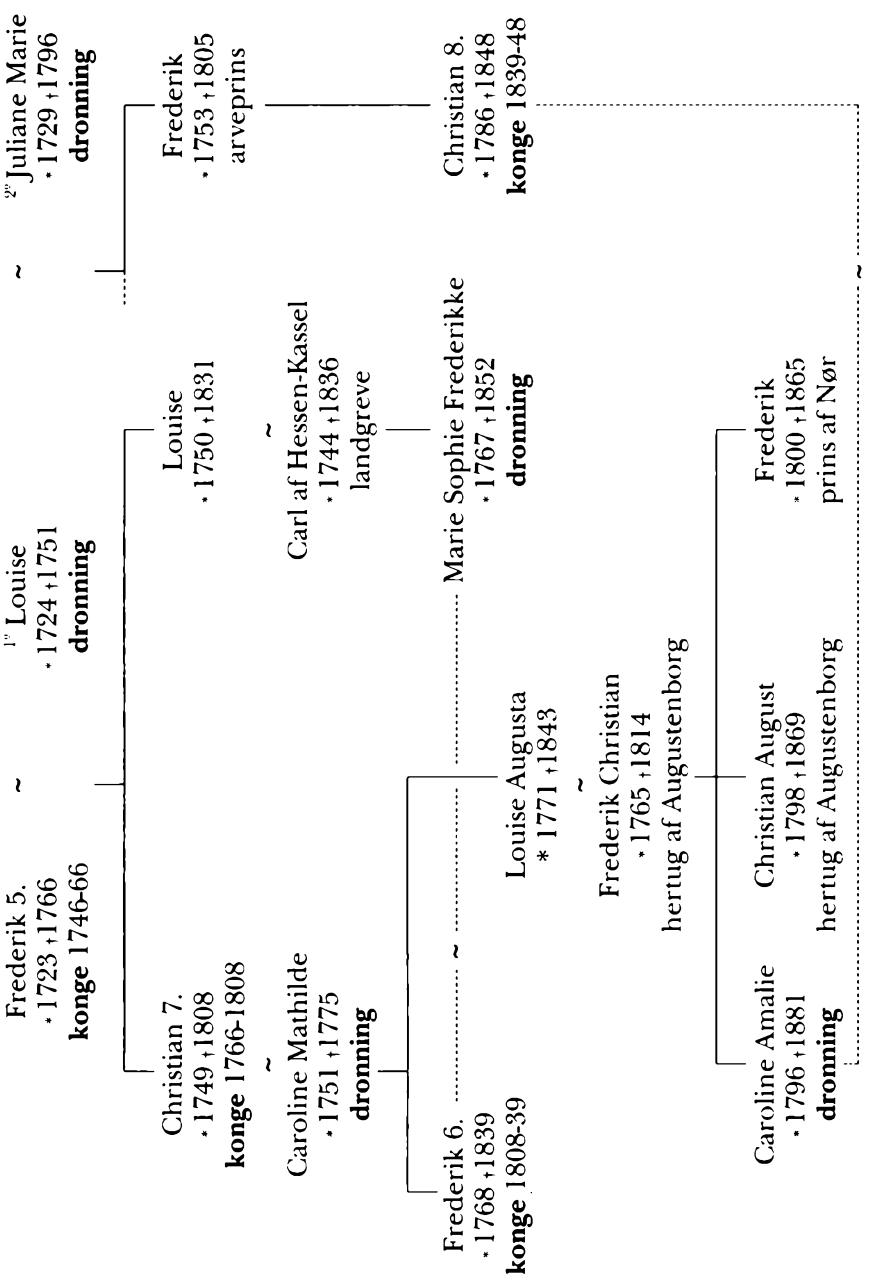

Stamtavle, som viser familierelationerne mellem Christian 7., Frederik 6., Christian 8., prinsesse Louise Augusta, dronning Caroline Amalie og augustenborgerne. Tegning: Inger Bjerg Poulsen.

tistiske lovgivning, som havde kendetegnet Christian 6.s styre, ophørte, der blev atter holdt storslåede hoffester, teatrene åbnede igen, og helligdagslovgivningen blev om ikke afskaffet så mere eller mindre ignoreret. Dertil kom, at konjunkturerne i løbet af Frederik 5.s regeringstid vendte, og at Danmark havde held til at holde sig uden for periodens krige, hvorved handel og søfart under det neutrale danske flag kunne blomstre.

Men ikke alt var lutter harmoni. Udadtil kunne Frederik 5. nok optræde som enevældig konge, men reelt var han slet ikke i stand til at regere. Dertil kom, at han var dybt alkoholiseret og forfalden til seksuel vold. Det styre, hvor al tings midte og omdrejningspunkt, den enevældige konge personlig, havde al magt samlet hos sig, havde altså en konge, der ikke evnede at udøve sin enevældige magt. Umiddelbart måtte man synes, at dette ville kaste riget ud i en meget alvorlig politisk ledelseskrise, men det skete ikke. Enevælden som system havde nu eksisteret i flere generationer og under fire konger, så statsapparatet og -forvaltningen var så godt udbygget, at tingene kunne fungere vel, selv om topfiguren ikke evnede at udføre sine regeringsfunktioner. Andre kunne nemlig gøre dette for ham. Rigernes egentlige leder var overhofmarskal A. G. Moltke, der nød Frederik 5.s fulde tillid, og som regerede i nært og tillidsfuldt samarbejde med ministrene i kongens råd (Gehejmekonseillet). Moltke og ministrene var alle storgodsejere; de sad solidt ved magten, idet de kunne påregne, at kongen ville følge deres råd og underskrive alt, hvad de forelagde ham til underskrift, samt at kongen ikke ville tage imod råd fra eller skrive noget under, som andre end Moltke og ministrene lagde foran ham.[29]

Statens ledelse var således fast og stabil, men det hindrede ikke, at der var misfornøjelse med forholdene ude omkring. Moltke og storgodsejerne i Gehejmekonseillet førte en politik, der i udpræget grad tog hensyn til godsejerstandens og det store landbrugs interesser, ligesom de følte sig som dele af en international, kosmopolitisk og aristokratisk kultur. Af disse grunde var der modvilje at spore imod dem i visse kredse. I moderne indstillede militære kredse fandt mange, at storgodsejerregeringen stod i vejen for reformer vedr. effektivisering af hæren, ligesom der var misnøje med, at officersposter kunne købes eller blev besat i kraft af forbindelser til regeringskredse frem for hensyntagen til militærfaglige kvalifikationer.[30] Byernes handels- og erhvervsdrivende borgerskab, der fik større og større økonomisk vægt i samfundslivet, syntes ikke om, at erhvervs- og industriprivilegier rundhåndet blev uddelt til udenlandsk fødte »venner« af statsledelsen. Embedsmændene så med tilsvarende utilfredshed på, hvorledes udenlandsk fødte protegéer fik embeder på

bekostning af lokale, indfødte embedsmænd.[31] Der var kort sagt tale om en modsætning mellem en højaristokratisk, storgodsejende internationalt orienteret statsledelse og en borgerlig middelklasse, bestående af erhvervsdrivende byboere og af civile og militære embedsfolk, hvis orientering var mere lokal. Dette er blevet anset for begyndende nationalisme, dansk kontra tysk, men det skal snarere ses som sociale og kulturelle modsætninger mellem aristokrati og middelklasse. Men det er rigtigt, at de mange, der fik erhvervsprivilegier og embeder i den danske konges riger og lande, fortrinsvis kom fra det tysksprogede udland. Og ligeledes er det korrekt, at mange middelklassefolk som en reaktion mod dette bevidst valgte at demonstrere deres modvilje ved at lægge vægt på dansk tale, litteratur, historie, ja dansk kultur.

Hvordan kommer dronning Louise og hendes politiske betydning som dronning ind i alt dette? Sagen var den, at hun – hvad der ikke var almindeligt blandt danske dronninger – straks efter sin ankomst gav sig til at lære dansk. Og ikke nok med det: hun insisterede på personligt at opdrage sine børn – og endog på dansk! Sådan noget var ikke almindeligt i aristokratiske kredse, men derimod i højere grad blandt middelklassen. Dette blev derfor noteret med glæde i de borgerlige middelklassekredse. Og det bidrog til Louises enestående popularitet, selv om denne adfærd ikke kan betragtes som en åben modarbejdelse af statsledelsen, højst en venlig gestus over for en frustreret samfundsgruppe.

Louise døde som 27-årig i 1751 som følge af en mislykket underlivsoperation. Hendes død vakte oprigtig sorg i vide kredse.

Caroline Mathilde

Kronologisk set skulle nu følge et afsnit om Frederik 5.s anden dronning, Juliane Marie. Denne artikel handler imidlertid om dronningernes politiske rolle, position og handlemuligheder, og for Juliane Maries vedkommende var det først som enkedronning, og først i slutningen af og efter den næste dronning, Caroline Mathildes tid som dronning, at hun blev en politisk faktor af betydning. Og når hun fik politisk betydning, skyldtes det, hvad der var sket, mens Caroline Mathilde havde været dronning. Derfor vil der her blive foretaget et spring i kronologien, således at Juliane Marie og hendes politiske betydning først vil blive præsenteret efter afsnittet om Caroline Mathilde.

Den ubetinget mest tragiske skæbne blandt danske dronninger under enevælden, ja i den danske dronningerække generelt er Caroline Mathildes (1751-75). Historien om hendes ægteskab som 15-årig med den 17-årige danske konge Christian 7., hendes forhold til lægen og gehejmekabinetsministeren Johann Friedrich Struensee, arrestationen og

senere halshugningen af denne og dronningens fængsling og efterfølgende forvisning til slottet Celle i Hannover, hvor hun døde som 23-årig, er blevet fortalt mange gange, ligesom hendes skæbne har inspireret adskillige skønlitterære forfattere, senest Per Olov Enquist i romanen *Livlægens besøg*. Men her er det dronningens politiske virke og betydning, der står i fokus, herunder ikke mindst hvordan det kunne komme så vidt og gå så galt som det gjorde. Og til den ende må den generelle baggrund og rammerne for politikken tillige med.

Caroline Mathilde var datter af den britiske tronarving prins Frederick af Wales. Denne var imidlertid afgået ved døden få måneder før Caroline Mathilde blev født, og da hendes farfar George 2. døde i 1760, blev han efterfulgt på tronen af sin sønnesøn, George 3., Caroline Mathildes ældre bror. Hendes mor, enkeprinsesse Augusta, sørgede for, at børnene kom til at vokse op i deres egen familiære lilleverden, fjernt fra hoffet og fra den store verden i øvrigt. Samtidig var Caroline Mathilde og hendes søskende fri for den stramme hofetikette, hvad der medvirkede til at gøre hende ligefrem og utvungen som personlighed, men som samtidig betød, at hun var aldeles isoleret fra og ubekendt med tidens politiske og sociale virkelighed, herunder hoffet med al dets intrigevirksomhed. Næppe nogen god forudsætning for en fremtidig dronning.

I Danmark havde den 17-årige kronprins Christian efterfulgt sin far Frederik 5. på tronen i 1766. Kronprinsen virkede ikke uintelligent, men umoden og nervøst anlagt, ukendt med og uinteresseret i statssager og derfor let påvirkelig for dem, der ville have ham til at træffe bestemte beslutninger. Det var først fra ca. 1770 at det stod klart, at kongen var sindssyg; ifølge moderne psykiatri skal han have lidt af skizofreni. Men endnu i 1766 håbede mange i statsledelsen, at kongens særheder blot var ungdommelige griller, der ville fortage sig med alderen, og man håbede, at det måske ville hjælpe, hvis han blev gift. Ægteskabsplanerne blev derfor fremskyndet.

Caroline Mathilde blev modtaget med jubel i Danmark, hun var niece af Frederik 5.s tidligt afdøde populære dronning Louise og således kusine til Christian 7. Men det varede ikke længe efter hendes ankomst til København, førend forholdet mellem hende og kongen brød sammen, og hun blev bragt i en isoleret position. Kongen mistede enhver interesse for hende og foretrak at ture rundt i byen i selskab med udsvævende venner og den berygtede prostituerede Støvlet-Katrine, mens de forøvede hærværk og sloges med nattevægterne.

Kong Christian 7. var ikke i stand til at træffe selvstændige og konsekvente politiske beslutninger. Det behøvede ikke i sig selv at være et pro-

blem, det havde hans far, Frederik 5., heller ikke været, men takket være loyale, højaristokratiske fyrstetjenere havde staten alligevel fungeret. Men det var ikke længere muligt. Mens Frederik 5.s statsmænd havde kunnet være sikre på, at kongen kun tog imod råd fra dem og kun underskrev ordrer, som de forelagde ham, var det ikke længere sådan under Christian 7. Alle, der færdedes i kongens nærhed, havde mulighed for at øve indflydelse på ham. Som nævnt havde der været forskellige dele af middelklassen, der havde været misfornøjede med flere sider af den politik, der blev ført af de aristokratiske godsejere under Frederik 5. Repræsentanter for disse grupper søgte nu, hvor Christian 7. var blevet konge, at ændre på tingene. Det lykkedes disse kredse at udvirke, at A.G. Moltke blev afskediget i 1766. Men hverken det gamle godsejerstyre eller middelklassetilhængerne af reformer var hver især i stand til udelukkende at dominere og påvirke kongen, og derfor blev statens ledelse ustabil, omskiftelig og uforudsigelig. Caroline Mathilde havde hverken interesse eller forståelse for politik, men i og med at hun var kongens lovformeligt ægteviede hustru og – fra 1768 – mor til tronarvingen kronprins Frederik (6.), fik hun automatisk en politisk position. Ganske vist dannede hun ikke et »dronningens parti« ved hoffet, men de kredse, der var i opposition til godsejerstyret, dannede en fraktion omkring hende.[32]

I 1769 indledte hun et forhold til kongens livlæge Johann Friedrich Struensee. Denne var præstesøn fra Halle i Tyskland og var som ung kommet til Holsten, hvor han havde virket som læge og udgiver af tidsskrifter om samfundsspørgsmål. Under kongens ophold i Holsten var Struensee på foranledning af nogle venner, der stod i opposition til det dominerende godsejerstyre i København, blevet kongens livlæge og havde ledsaget kongen under dennes udenlandsrejse 1768-69. Struensee havde erkendt kongens sindssygdom og vist evner for at forstå og at berolige ham. Efter hjemkomsten til København vedblev han at være i kongens tjeneste og fik i januar 1770 bopæl på slottet. Det var hans tilknytning til de kredse, der var misfornøjede med det siddende godsejerstyre, der havde bragt ham til en hofstilling, men han skulle snart vise sig at være en hofpolitiker i sin egen ret, og ikke blot et redskab for sine bagvedstående velyndere.

Det var ikke i kraft af forholdet til dronningen, at Struensee opnåede sin position som faktisk diktator, det var takket være det tillidsfulde forhold mellem ham og kongen, eller hans magt over kongen, vil nogen sige. Men i og med at han indledte et forhold til dronningen, bragte han sig selv i en meget prekær situation. Forholdet vakte forargelse og skabte ham mange fjender ved hoffet, og han kunne nok regne ud, at der vil-

le blive intrigeret og manøvreret imod ham fra disse. Derfor måtte han komme sådanne intriger i forkøbet ved at gribe magten, før andre greb den og brugte den imod ham. Visse udskiftninger på de ledende poster i Gehejmekonseillet fandt sted, udenrigsminister J. H. E. Bernstorff, der om nogen repræsenterede det gamle system fra Frederik 5.s tid, blev afskediget i september 1770. Og i december samme år blev Gehejmekonseillet helt afskaffet, en uge senere lod Struensee kongen udnævne sig til maître de requêtes og i juli det følgende år til gehejmekabinetsminister. Begge titler indebar, at Struensee stod i spidsen for kabinettet, d.v.s. kongens personlige sekretariat med udtrykkelig ret til at udstede ordrer, der skulle være gyldige, som om de var udstedt af kongen personligt. Og under Struensees 16 måneder lange regime blev der udstedt tusinder af sådanne kabinetsordrer. Der blev indført trykkefrihed. Retssystemet blev moderniseret. Fæstebøndernes hoveribyrder søgtes lettet, ligesom uægteskabeligt fødte børns vilkår blev forbedrede. Både den civile og den militære forvaltning blev rationaliseret, hvilket bl.a. ledte til, at stillinger, som Struensee fandt overflødige, blev nedlagt. Ligeledes fandt han, at de store tilskud, som staten ydede til fabriksdrift af forskellig art, var spild af penge og skar dem bort. Disse foranstaltninger førte til, at mange mennesker mistede deres arbejde og skaffede dermed Struensee nye fjender. Dertil kom, at Struensee, der selv var tyskfødt, ikke havde nærmere kendskab til danske forhold og institutioner og heller ikke bestræbte sig på at få det. Og værre endnu: hans mange reformer var dårligt forberedte og blev gennemtvunget i en bedrevidende ånd. Det skabte yderligere modvilje mod Struensee, der ikke gjorde noget for at forklare og at vinde offentligheden for sine reformer.

Efter et maskebal i januar 1772 blev der foranstaltet et kup mod Struensee, initiativet hertil kom fra officerskredse, der var misfornøjede med Struensees gennemførte og planlagte militære besparelser, og enkedronning Juliane Marie gav kupmagerne sin støtte (se nærmere i afsnittet om hende).

Struensee blev dømt for majestætsforbrydelse og blev i april 1772 henrettet og efterfølgende lagt på hjul og stejle. Caroline Mathilde blev også arresteret. Det var en nødvendig forudsætning for at afsætte Struensee. Ganske vist var det ikke ved hjælp af sit forhold til dronningen, at han havde nået magtens tinde, det var i kraft af sin magt over kongen. Men det faktum, at han stod i forhold til dronningen, betød, at hvis man ville af med Struensee, måtte man ved samme lejlighed fjerne dronningen. Og det blev hun så. En til lejligheden nedsat dømmende kommission lod ægteskabet opløse pga. hendes utroskab. Men det var vel at mærke hverken af dynastiske eller moralske grunde. Det ses af, at prin-

sesse Louise Augusta (født 1771), som utvivlsomt var Struensees datter, overhovedet ikke blev bragt ind i billedet under retssagen og i øvrigt senere hen altid blev officielt anerkendt som Christian 7.s datter.

De magthavere, der var kommet til efter kuppet i 1772, havde regnet med at forvise den nu fraskilte eksdronning til Aalborghus Slot, men det stødte på stærke protester fra hendes hjemland, Storbritanniens side. De nye magthavere måtte derfor bøje sig for et krav fra den britiske regering, og i maj måned blev hun hentet i Helsingør af britiske flådefartøjer og ført til kurfyrstedømmet Hannover, som var den britiske kongefamilies hjemland. Her fik hun ophold på slottet i byen Celle.[33]

Men derved var hun ikke ude af dansk politik. Selv om hun nu var skilt fra kongen, så var hun fortsat mor til tronarvingen, kronprins Frederik (6.), og hendes blotte eksistens blev derfor følt som en trussel blandt de nye magthavere i Danmark. Dette så meget desto mere som hun havde ophold uden for rigets grænser, og hendes gøren og laden ikke kunne kontrolleres fra København. Og helt ubegrundet var denne frygt ikke. Nogle modstandere af det nye regime i København lagde planer mht. et kup, der skulle genindsætte Caroline Mathilde som dronning og gøre hende til leder af en formynderregering på vegne af hendes lille søn Frederik (6.). Der blev rettet henvendelse til Caroline Mathilde i Celle herom, og hun var ikke afvisende, først og fremmest fordi hun frygtede for sine børns sikkerhed under det nye regime. Ligeledes blev den britiske konge George 3. kontaktet herom. Hans begejstring for disse planer synes dog at have været behersket, men han accepterede, at kupmagerne gik videre i deres bestræbelser – på visse betingelser ganske vist. Han lovede at støtte et sådant kup, men først efter at det var lykkedes kupmagerne på egen hånd at erobre magten. Denne lunkne holdning vakte skuffelse, og Caroline Mathilde skrev til sin bror og bad om mere aktiv britisk støtte.[34] Men hvorom alting er: disse kupbestræbelser, der ikke var nået ud over planlægningsstadiet, blev til intet, da Caroline Mathilde i 1775, to måneder før hun ville være fyldt 24, afgik ved døden. Magthaverne i København kunne ånde lettet op.

Juliane Marie

Med dronning Juliane Marie går vi nu lidt tilbage i dronningerækken. Juliane Marie (1729-96), der var datter af hertugen af Braunschweig-Wolfenbüttel, blev et halvt års tid efter dronning Louises død viet til Frederik 5. I statsledelsen var der bekymring over kongens udsvævende liv, og man håbede, at det ville hjælpe, hvis man hurtigt fik ham gift igen. Juliane Marie fik den utaknemmelige opgave at erstatte den afdøde populære dronning Louise. Denne opgave var i sig selv særdeles vanskelig,

og for Juliane Marie, der af væsen var genert og tilbageholdende og dertil led lidt af stammen, var den umulig. Mens Frederik 5. levede, synes hun ikke aktivt at have blandet sig i politik, hvilket nok i sig selv ville have været vanskeligt for hende at gøre, eftersom den politiske ledelse som omtalt lå fast og stabilt i hænderne på overhofmarskal Moltke og ministrene i Gehejmekonseillet. Og her var man bestemt ikke indstillet på at Juliane Marie skulle have politisk indflydelse, idet hun, hvis søster var gift med den preussiske konge Frederik den Store, mentes – og ikke med urette – at have preussiske sympatier. Derved var hun i opposition til den officielle danske udenrigspolitik, som J. H. E. Bernstorff om nogen tegnede.[35] Men som de politiske forhold var i Frederik 5.s tid, havde hun ingen muligheder for at omsætte sine sympatier til konkret politik.

I 1753 fødte hun en søn, arveprins Frederik. Han var således nummer to i arvefølgen efter halvbroren kronprins Christian (7.). Juliane Marie var stærkt opsat på, at sønnen skulle blive konge, og bestræbelserne på det kan ses som ledemotiv for hendes politiske handlinger.

Heller ikke efter Frederik 5.s død i 1766 synes Juliane Marie at have søgt at gribe direkte ind i politik. Men Struensee og alle hans gerninger måtte selvsagt fylde hende med væmmelse og foragt, ligesom både hun og hendes søn arveprinsen måtte føle sig tilsidesat og ydmygende behandlet ved hoffet. Men det var dog ikke hende, der tog initiativ til kuppet mod Struensee, dette kom fra militære kredse, der var misfornøjede med Struensees planlagte besparelser. Til at begynde med afviste hun endog at deltage i en sådan sammensværgelse. Men som nævnt havde hun et stærkt ønske om at se sin søn som kommende konge. Arveprinsen var i så henseende blevet sat tilbage, efter at kronprins Frederik (6.) var blevet født i 1768. Men kronprinsens helbred var ikke godt, og det var derfor bestemt ikke usandsynligt, at der en dag kunne blive behov for, at arveprinsen besteg tronen. Struensees forhold til Caroline Mathilde måtte selvsagt også forarge hende, selv om hun måtte vise gode miner til slet spil ved at være gudmoder for prinsesse Louise Augusta. Man kunne også forestille sig, at hvis forbindelsen mellem Struensee og Caroline Mathilde skulle give sig udslag i endnu et barn, en søn, som også ville blive anerkendt som Christian 7.s søn, ville dette barn stå næst for tur i arvefølgen og tilsvarende sætte arveprinsen tilbage. Dystre perspektiver, set fra Juliane Maries side. Men når hun til sidst ombestemte sig og indvilligede i at deltage i sammensværgelsen, skyldtes det et rygte om, at Struensee og dronningen planlagde at afsætte Christian 7. og udråbe Struensee til konge. Rygtet viste sig efterfølgende at være helt uden hold i virkeligheden, men det fik Juliane Marie til at frygte for sin egen og sin søns personlige sikkerhed. I og med at hun således støttede kup-

magerne med sin autoritet og position som enkedronning og medlem af kongefamilien, gav hun de sammensvorne mod på at gå videre med planlægningen. Det var Juliane Marie personligt, der midt om natten efter maskeballet, trængte ind i kongens sovekammer og tvang den rædselsslagne konge til at underskrive arrestordrer på Struensee, Caroline Mathilde og flere af disses støtter.[36]

Kongeloven havde ikke taget højde for, at man kunne have en konge, der var sindssyg og ude af stand til at regere. De nye magthavere efter

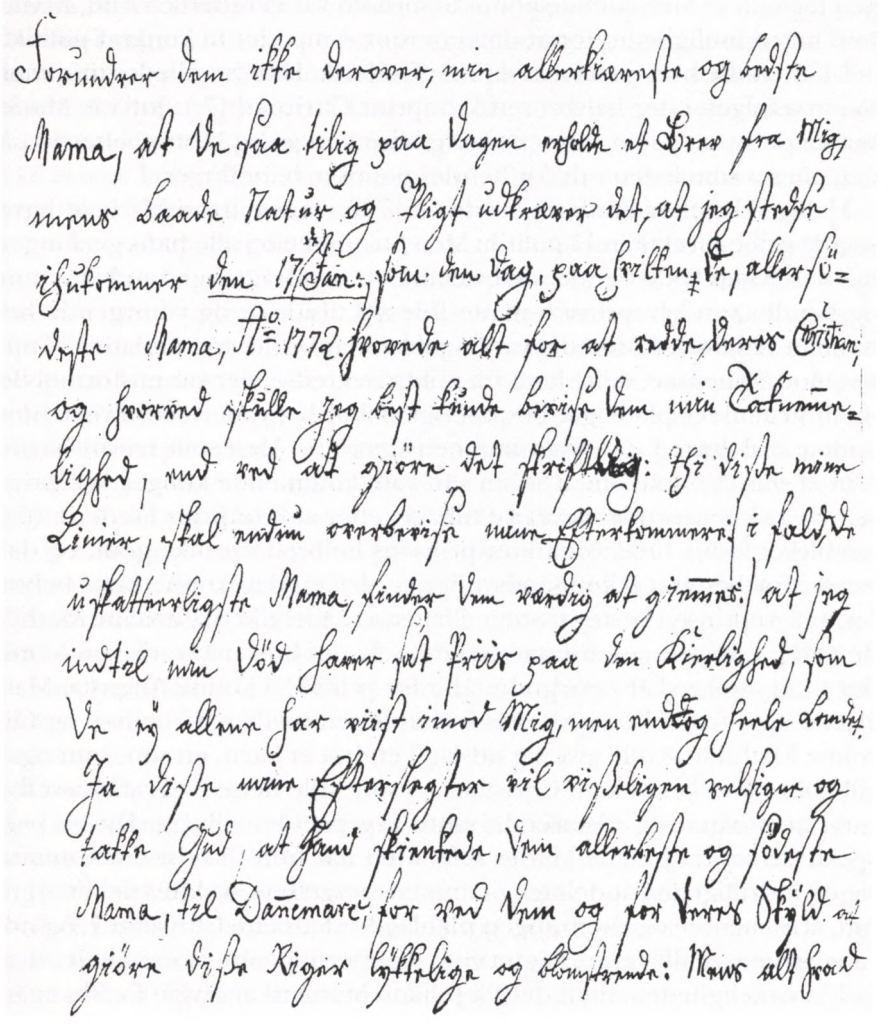

1772 havde lige så lidt juridisk legitimitet som Struensee havde haft. Det ses bl.a. af et baguddateret brev, hvor Christian 7. anmodede Juliane Marie om at redde sig fra »de onde mennesker«, der omgav ham.[37]

De nye magthavere genoprettede Gehejmekonseillet, nu under navnet Gehejmestatsrådet, og det blev bestemt, at kongelige ordrer fra nu af kun skulle have gyldighed, hvis de var blevet underskrevet på møderne i rådet. Til at begynde med havde Juliane Marie selv deltaget i rådets møder, men hun var blevet talt fra det med henvisning til, at noget sådant var i strid med Kongeloven. Det blev derfor arveprins Frederik, der ledede rådets møder. Men da denne ikke var nogen synderlig intelligent og talentfuld personlighed, var det reelt Juliane Marie, der stod for det nye styre. Dette gjorde hun sammen med sin favorit, Ove Høegh-Guldberg. Denne havde været professor ved Sorø Akademi, var blevet lærer for arveprinsen og var, efter at dennes uddannelse var ovre, forblevet i arveprinsens tjeneste og havde stået denne og enkedronningen nær. I 1772 havde han virket som mellemmand mellem enkedronningen og de militære kredse, der planlagde revolten mod Struensee.

Guldberg-regimet er ofte blevet beskrevet som åndsformørket reaktion, og rigtigt er det da også, at de fleste af Struensees reformer blev afskaffet. Men billedet bør være mere nuanceret. For i modsætning til Struensee forstod de nye magthavere betydningen af at appellere til den offentlige mening. Som nævnt havde der i den voksende middelklasse i byerne længe været misfornøjelse med den aristokratiske statsledelse, og at denne gav stillinger i militæret, administrationen og kulturlivet til

Den kreds, der i 1772 styrtede Struensee ved et kup, havde lige så lidt politisk legitimitet, som Struensee havde haft. For at skabe et indtryk af legitimitet, lod enkedronning Juliane Marie hvert år på dagen for kuppet, den 17. januar, sin stedsøn, Christian 7. sende hende et takkebrev for hendes redning af kongen fra Struensee og hans regimente. Her ses første halvdel af takkebrevet fra 1776, der bl.a. indeholder denne passage (med moderne retskrivning): »både natur og pligt udkræver det, at jeg stedse ihukommer den 17de Jan. som den dag, på hvilken De, allersødeste Mama, Ao. 1772 hvovede (sic!) alt for at redde Deres Christian ... disse mine linier skal endnu overbevise mine efterkommere (ifald De, uskattérligste Mama, finder dem værdig at gemmes) at jeg indtil min død har sat pris på den kærlighed, som De ej alene har vist mod mig, men endog [mod] hele landet.« Det er ganske vist kongen, der egenhændigt har skrevet under. Men han skrev under på alt, hvad andre lagde foran ham. Brevets tekst er forfattet af en anden, og en skriver har skrevet det rent. Formålet var alene at »bevise«, at Juliane Marie og hendes kreds sad på magten efter enevoldskongens eget ønske og med dennes fulde billigelse samt, at der herskede et hjerteligt og nært forhold mellem kongen og hans stedmoder. (Rigsarkivet, Kongehusets Arkiv, pakke 574, Dronning Juliane Marie: optegnelser, breve m.m.).

fremmed fødte. Struensee-regimet havde forceret og forøget denne modvilje. De nye magthavere forstod at vinde denne middelklasse for sig ved at indføre dansk som kommandosprog inden for de væbnede styrker, at gennemføre en reform af latinskoleuddannelsen, hvor modersmålet og fædrelandshistoriens plads i pensummet blev styrket og endelig ved Indfødsretsloven af 1776. Ifølge denne kunne for fremtiden kun de, der var født inden for grænserne af den danske konges riger og lande, få offentlige embeder. Loven synes spontant at være blevet modtaget med jubel og glæde i middelklassekredse. Styret, men ikke nødvendigvis Juliane Marie personligt, nød ganske stor popularitet. Dertil kom, at regimet faldt sammen med en periode, hvor de fleste større europæiske lande var i krig (Den amerikanske Frihedskrig), som Danmark formåede at holde sig ude af. Det betød, at handel og søfart under det neutrale Dannebrog havde gode vilkår, der blev spekuleret, og der blev tjent gode penge, og styret gjorde sit til at gøre de gode tider bedre.[38]

I den tidligere omtalte udvikling fra en patrimonial konglomeratstat til en bureaukratisk centralstat må man sige, at Juliane Maries og Guldbergs regime pegede i begge retninger. Styret orienterede sig mod middelklassen og bidrog til at fremme en kapitalistisk økonomi. Bestemmelsen om, at alle kongelige ordrer skulle underskrives ved møderne i Gehejmestatsrådet og kun her, kunne ses som bureaukratisering, idet magtudøvelsen her blev lagt ind på en regelret kommandovej. Det var det også, men nok så meget gjaldt det for de nye magthavere at sikre sig, at kongen ikke underskrev andre ordrer end dem, som *de* forelagde ham. Styret sørgede for rundhåndet at uddele privilegier, stillinger og allehånde tjenester, således at de, der modtog dem, vidste hvem de havde at takke for det, de havde fået. At de patrimoniale træk i forvaltningen blev dominerende ses også af, at nok blev Gehejmestatsrådet indført som *det* politiske forum, hvor kongen underskrev officielle dokumenter, men det fik efterhånden karakter af et »gummistempel«, idet afgørelserne forinden var truffet andetsteds, nemlig ved hoffet og i kongens kabinet, som Guldberg var chef for. Karakteristisk nok var Guldberg slet ikke medlem af Gehejmestatsrådet.

Kronprins Frederik (6.) nærmede sig skelsår og -alder og skulle efter bestemmelserne optages som medlem af Gehejmestatsrådet, når han var konfirmeret. Juliane Marie frygtede for, når det skulle ske. Men i 1784 var det ikke længere muligt at udsætte den nu 16-årige kronprins' konfirmation yderligere, men dronningen søgte at bevare kontrollen ved samtidig med kronprinsen at optage nogle af sine trofaste støtter, bl.a. Guldberg, i statsrådet. Men kronprinsen havde også forberedt sig og været i kontakt med de kredse, der i sin tid havde virket for at gen-

indsætte Caroline Mathilde. Ved det første møde i Gehejmestatsrådet lykkedes det ham ved en hurtig manøvre at få sin sindssyge far til at underskrive dels et dokument, der afskedigede de hidtidige magthavere, dels et dokument, der bestemte, at alle kongelige ordrer fra nu af skulle medunderskrives af kronprinsen. Juliane Marie måtte hurtigt erkende, at hun og hendes støtter var blevet udmanøvrerede. Noget retsopgør med de gamle magthavere fulgte ikke, de måtte blot trække sig tilbage fra aktiv politik.

Selv om det ikke umiddelbart kan afgøres, hvorvidt reformerne i perioden 1772-84 var Juliane Maries eller Guldbergs værk, så kunne de næppe være udført uden at hun personligt havde stillet sin autoritet og position bag. Som tidligere nævnt var hun i kraft af sit ven- og svogerskab med Frederik den Store preussisk orienteret. Efter kuppet i 1772, hvor de dansk-britiske relationer var særdeles kølige pga. behandlingen af Caroline Mathilde, havde hun henvendt sig til sin svoger og bedt om preussisk støtte i tilfælde af en britisk aktion mod Danmark. De vedblev at korrespondere med hinanden og diskutere aktuelle forhold i international politik. Det var dog næppe sådan, at Frederik den Store derved fik mulighed for at påvirke dansk udenrigspolitik, der fortsat var orienteret mod Rusland og ikke mod Preussen. I et forsøg på at udbygge sin indflydelse i dansk politik søgte Juliane Marie at få kronprins Frederik (6.) forlovet med en württembergsk prinsesse, der var svigerinde til den russiske tronfølger Paul, og da dette glippede, søgte hun i samråd med Frederik den Store at få arrangeret et ægteskab med en datter af hans brorsøn og tronarving. Frederik den Store havde i øvrigt i 1783 advaret Juliane Marie imod risikoen for et kup fra kronprins Frederik (6.)s side, men hun havde ikke taget advarslen alvorligt. Hun og den preussiske konge vedblev at korrespondere også efter 1784.[39]

Ligeledes korresponderede hun med Ruslands regerende zarina, Katharina 2. (den Store). Nogle børn af Juliane Maries bror var russiske prinser og prinsesser af en gren af zar-familien, der var faldet i unåde, og hvis eksistens i Rusland blev anset for en sikkerhedsrisiko for de siddende magthavere. Juliane Marie fik udvirket, at disse slægtninge fik asyl i Danmark, hvor de fik deres lille fyrstehof i Horsens. Korrespondancen med Katharina vedblev frem til 1796, det år, hvor både hun og Juliane Marie afgik ved døden.

Juliane Maries korrespondance med udenlandske statsoverhoveder var hverken udtryk for formulering af eller ændring i den officielle danske udenrigspolitik, men den var del af udenrigspolitikken, idet den bidrog til at samle informationer og at konsolidere de eksisterende diplomatiske relationer.

Dronning Juliane Marie med et portræt af sin søn, arveprins Frederik, ca. 1766. Maleriet er en klar politisk demonstration fra dronningens side. I og med, at hun med den ene hånd holder om kronen over rammen på portrættet, viser hun, at arveprinsen efter hendes mening bør være konge frem for den sindssyge Christian 7. Dette ønske fik hun imidlertid aldrig opfyldt, men arveprinsens søn, Christian Frederik, blev i 1839 dansk konge som Christian 8. Maleri af J. G. Ziesenis. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød (Neg 18/24 4029).

Juliane Marie opnåede en betydningsfuld politisk position, fordi statens ledelse var svækket, usikker og ustabil, fordi man dels havde en konge, der slet ikke evnede at regere, og dels ikke havde nogen (som overhofmarskal Moltke og Gehejmekonseillet på Frederik 5.s tid), der kunne bibringe fasthed og uantastelighed i styret. Juliane Maries autoritet og position som medlem af kongefamilien var afgørende for kuppet mod Struensee i 1772, og da hendes søn arveprinsen ikke var nogen lysende begavelse, blev det hende, der som medlem af kongefamilien, sammen med Guldberg, reelt kom til at være statsledelsens omdrejningspunkt 1772-84. Juliane Maries og Guldbergs styre var et overgangsregime i forhold til forandringen fra konglomeratstat til enhedsstat, det rummede træk, der pegede både bagud og fremad.

Marie Sophie Frederikke

Efter 1772 hengik 36 år, førend Danmark atter fik en siddende dronning. Og denne periode var i øvrigt en periode, hvor udviklingen fra den patrimoniale konglomeratstat hen imod den bureaukratiske enhedsstat for alvor tog fart. Inden for statsforvaltningen blev embedsmænd i stigende grad ansat på grundlag af faglige kvalifikationer snarere end på grundlag af forbindelser. Denne professionalisering af embedskorpset ses også af, at embedsmændene i højere og højere grad blev betragtet som og anså sig selv for statens tjenere snarere end som kongens tjenere.[40] Kronprins Frederiks magtovertagelse i 1784 indebar en effektivisering og bureaukratisering af statsforvaltningen, således at magten nu blev udøvet ad formelle og hierarkiske kanaler (Gehejmestatsråd og forvaltning). Denne formalisering og bureaukratisering betød, at hoffets stilling som magtens centrum blev svækket. Hvor hoffet tidligere havde været den enevældige konges magtbasis, blev det nu næsten reduceret til kongefamiliens private husholdning. Hoffets svækkede politiske betydning til fordel for bureaukratiet illustreres af, at hoffet nu kom under skarp budget- og regnskabsmæssig kontrol fra Finanskollegiets side.[41]

Dronning *Marie* Sophie Frederikke (1767-1852) illustrerer denne udvikling. Hun var datter af landgrev Carl af Hessen og Louise, en datter af Frederik 5., og derved var Marie kusine til kronprins Frederik (6.). Hendes far, der som landgreve tilhørte fyrstestanden, opholdt sig i det danske monarki, hvor han havde høje militære og administrative poster. Kronprinsregent Frederiks (6.) ægteskabsplaner med hende vakte misnøje i hans omgivelser. Hans søster Louise Augusta og dennes ægtefælle, hertug Frederik Christian af Augustenborg, frygtede dels at det ville føre til tilsidesættelse af dem ved hoffet, og dels at landgrev Carl af Hes-

sen, der gjaldt for at være konservativ, ville komme i en position til at påvirke kronprinsregenten i reformfjendtlig retning. Sidstnævnte frygt deltes af andre i statsledelsens kreds, mens man i godsejerkredse, hvor der var utilfredshed med landboreformerne, så hen til en opbremsning af reformpolitikken. Blandt den nationalt bevidste middelklasse i Danmark bemærkedes det, at prinsessen var tysk og slet ikke var det danske sprog mægtig. Om noget inklinationsparti fra kronprinsens side var der næppe tale, beslutningen var snarere en trodsreaktion mod omgivelsernes modstand. Brylluppet fandt sted i 1790, og det københavnske borgerskab valgte at lægge den indledende modvilje og mistænksomhed til side og i stedet lægge vægt på at fejre den nye prinsesse, der siden hun var to år gammel havde boet i Slesvig, som en af »Landets Døtre«.[42] Dette kan dog tillige tænkes at have været et demonstrativt og besværgende forsøg på at fastholde kronprinsen på reformerne. Men netop fordi den bureaukratiske enhedsstat nu var så udviklet, at hoffet og hofkredsene ikke længere var politisk afgørende, gik de bange anelser for landgrevens politiske indflydelse ikke i opfyldelse. Hvis reformtempoet blev nedsat, så skyldtes det andre hensyn.[43]

Som hustru til kronprinsregenten blev Marie straks dronning af gavn, men det var først ved Christian 7.s død i 1808, at parret officielt blev konge og dronning. Hendes virke som dronning viser, at den bureaukratiske enhedsstat nu var så stærk, at dronningerollen blev mere tilbagetrukken med færre og færre politiske muligheder og funktioner. Under Napoleonskrigene, hvor der var frygt for invasion sydfra, opholdt parret sig fra 1805 i Holsten og vendte først tilbage til København i 1809. Under deres fravær var sæderne ved hoffet gået i forfald, men dem fik Marie atter sat skik på. Men da hoffet nu havde mistet sin centrale politiske betydning, må dronningens adfærd her snarere ses som en husfrues, der genopretter god orden i sin egen husholdning end en politisk handling.

Det er tidligere omtalt, at dronningerne ikke havde adgang til enhedsstatens magtorganer (statsråd og administration). I Maries tilfælde er dette dog ikke helt sandt, for mens kongen i 1814-15 var bortrejst til Wienerkongressen, hvor en international orden i Europa blev genoprettet oven på Napoleonskrigenes kaos, præsiderede dronningen i statsrådet. Derved havde hun myndighed til at afgøre den type sager, der ikke udtrykkeligt skulle sendes til kongens personlige afgørelse. Men når dronningen kunne opnå status som rigsforstander, var det dels udtryk for mangel på egnede mandlige emner i den kongelige familie, dels for at statsstyrelsen nu lå i så faste og bureaukratiske rammer, at den enevældige konge midlertidigt kunne overlade sådanne funktioner til sin

Frederik 6. og dronning Marie på søndagsspadseretur med døtrene Caroline (th.) og Vilhelmine (tv.). På dette repræsentative maleri bliver kongefamilien fremstillet som enhver anden middelklassefamilie. Det står derved i modsætning til maleriet af Christian 6. og dronning Sophie Magdalene (se omslaget). Den nye måde at fremstille den kongelige familie på er udtryk for overgangen fra patrimonialsk konglomeratstat til bureaukratisk enhedsstat. I sidstnævnte er kongen »blot« statens øverste embedsmand – ikke den, der ophøjet, personligt og egenmægtigt beslutter det hele. Følgelig kommer hans familieforhold mere og mere til at høre til privatsfæren. Maleri af Johannes Senn. De Danske Kongers Kronologiske Samling Rosenborg Slot, inv.nr. A.c. 15-34, 2475.

dronning uden at behøve at frygte for sin magt og myndighed. Forholdet var det, at kongen formelt set fortsat suverænt afgjorde alting personligt og egenmægtigt, men i modsætning til tidligere ikke som almægtig enevoldskonge af Guds nåde, men som den øverste beslutningstager i et bureaukratisk embedshierarki, afhængig af at underordnede embedsmænd forberedte sagerne og efterfølgende førte dem ud i livet. Og sådan havde det i højere og højere grad været siden Frederik 5.s tid.

Tilsvarende var kongefamilien snarere at betragte som en borgerlig kernefamilie, og det var netop som sådan, at den nu blev fremstillet for offentligheden i malerkunsten (jf. Johannes Senns maleri af den kongelige familie på søndagsspadseretur ved Frederiksberg Slot). Virkelighedens verden så anderledes ud. Nogenlunde samtidig med at han blev konge, havde Frederik 6. indledt et forhold til håndværkerdatteren Bente Frederikke Rafsted, som han gav navnet fru Dannemand og senere ophøjede til oberstinde. Han fik i alt fire børn med hende. Baggrunden var, at dronning Marie efter at have født otte børn, af hvilke alle på nær døtrene Caroline og Vilhelmine døde som spæde, ved sin sidste barnefødsel i 1808 pådrog sig en sygdom, der umuliggjorde seksuelt samkvem. Psykosomatiske forhold spillede muligvis også ind. Frederik 6. etablerede så at sige et alternativt familieliv. Sådan adfærd fra kongernes side var set før, men selv om forholdet til fru Dannemand var offentligt kendt i samtiden, må det i modsætning til tidligere konger alligevel anses for at høre til kongens private sfære. Fru Dannemand færdedes ikke ved hoffet og øvede ingen form for politisk indflydelse, kongen blev ikke viet til hende til venstre hånd, og parrets børn blev nok hjulpet godt i vej, men ikke i form af nogen position, der gav dem noget at sige i offentligheden.[44]

Dronning Marie var stærkt historisk interesseret og udgav under pseudonym stamtavler over europæiske fyrstefamilier. Noget mere upolitisk end slægtsforskning kan man næppe forestille sig, og dog: arvefølgespørgsmål og tronstridigheder spillede en vigtig rolle i datidens politik, så fyrstelig genealogi kunne sagtens have politiske over- eller undertoner. Men i dronningens tilfælde forholdt det sig næppe sådan.

Dronningens position som kongens hustru udadtil, og som husfrue og moder i privatsfæren, men uden megen politisk betydning, åbnede for en ny virksomhed for dronningen (og for andre damer af de højere klasser), nemlig velgørenhed. Marie virkede aktivt som patronesse for Det søsterlige Velgørenhedsselskab. Velgørenhed var en udadvendt aktivitet, alment anerkendt, men uden politiske over- eller undertoner. På ét punkt fik hun dog øvet indflydelse med politisk virkning lang tid fremover, men også langt ud over, hvad hun selv kunne forudse. På hen-

des forslag lod Frederik 6. hendes søsters mand, hertug Vilhelm af Sønderborg-Beck ophøje til hertug af Glücksburg, og kongeparret tog i 1831 hertugens 13-årige søn Christian til sig som en slags »adoptivsøn«. Prins Christians tilknytning til det gamle kongepar blev senere medvirkende til, at det netop var ham, der blev dansk tronfølger, da det stod klart, at mandslinjen i kongefamilien ville uddø med Frederik 7. I 1863 blev han så dansk konge under navnet Christian 9.[45] Selv døde dronning Marie i 1852 og nåede således at opleve enevældens fald, men også de voksende modsætninger mellem dansk og tysk inden for helstaten, modsætninger, som hun stod uforstående overfor.

Caroline Amalie

Caroline Amalie (1796-1881), Christian 8.s dronning, var datter af hertug Frederik Christian af Augustenborg og prinsesse Louise Augusta, reelt Struensees datter med Caroline Mathilde. Hun var således kronprins Frederik (6.s) søsterdatter. Hendes forældre indtog en fremtrædende position i statslivet, faderen var en af kronprins Frederik (6.)'s nære rådgivere, moderen dominerede ved hoffet. Men i løbet af det første årti af 1800-tallet kom hendes far og kronprinsen i stigende grad i modsætningsforhold. I 1810 kom det til decideret brud, efter at både Frederik 6. og hertug Frederik Christian på samme tid kandiderede til den ledige svenske trone; her havde Louise Augusta modarbejdet sin mand til fordel for sin bror. Hertugfamilien brød derefter op fra København og bosatte sig på Augustenborg på Als.[46] I 1815 blev Caroline Amalie gift med prins Christian Frederik, der var søn af arveprins Frederik, Juliane Maries søn og dermed Christian 7.s halvbror. Han havde tidligere været gift med prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg (mor til den senere Frederik 7.), men dette ægteskab var i 1810 blevet opløst pga. utroskab fra hendes side. Det nye ægteskab betød, at Caroline Mathildes (og Struensees) datterdatter nu blev smedet sammen med Juliane Maries sønnesøn!

Christian Frederik var da for nylig vendt tilbage fra Norge, hvor Frederik 6. oprindelig havde sendt ham hen som statholder. Da Danmark pga. Napoleonskrigenes ugunst i 1814 havde måttet afstå Norge til Sverige, havde prins Christian Frederik ladet sig vælge til norsk konge og afholde valg til en grundlovgivende forsamling, der havde vedtaget en fri grundlov (Eidsvoll-forfatningen). Men så havde han måttet abdicere som følge af internationalt pres, Norge skulle høre under Sverige, men nu rigtignok som partner i en svensk-norsk union, ikke som svensk provins, og den frie norske grundlov fik lov at bestå. Frederik 6. havde ikke billiget Christian Frederiks norske politik, og forholdet til kongen var

derfor anspændt. Ligeledes virkede Caroline Amalies fars anstrengte forhold til Frederik 6. tilbage på hende. I 1816 oprettedes en særlig stilling til Christian Frederik som guvernør på Fyn med bopæl på Odense Slot. Her fik parret deres hjem indtil deres tronbestigelse i 1839, idet de dog var på flere lange udlandsrejser. Parrets regeringstid 1839-48 var en politisk og social brydningstid internt i kongeriget Danmark med stedse stærkere røster med krav om afskaffelse af enevælden til fordel for en fri forfatning, og også imellem de forskellige dele var der spændinger af national og anden art. Christian 8. nåede kort før sin død i januar 1848 at tage principbeslutning om afskaffelse af enevælden, hvilket så skete under hans søn og efterfølger Frederik 7.[47]

Men tilbage til Caroline Amalie. Hendes skæbne viser yderligere, hvorledes dronningernes politiske rolle og indflydelsesmuligheder svandt ind i takt med fremvæksten af den bureaukratiske enhedsstat, men i kraft af at være hustru til en enevældig konge og i kraft af sine afstamningsforhold kunne hun ikke holdes uden for den politiske udvikling.

Parrets hof på Odense Slot var ikke et hof i betydningen et magtcentrum, men en husholdning præget af »hjemlig, borgerlig hygge«.[48] Ved Christian 8.s tronbestigelse var der i liberale kredse store forventninger til ham om, at han – ligesom han havde gjort som norsk konge – skulle give landet en fri forfatning. Til manges skuffelse fandt han ikke – førend kort før sin død – tiden moden til noget sådant, og skuffelsen fremkaldte bitterhed, som også rettedes mod dronningen.

Men det var dronningens familiemæssige forhold, der var hendes politiske hovedproblem. Hendes brødre var hertug Christian August af Augustenborg og prins Frederik af Nør. I løbet af 1840'erne stod det mere og mere klart, at mandsstammen i det danske kongehus sandsynligvis ville uddø med prins Frederik (7.), og spørgsmålet var, hvem der så skulle arve tronen. Problemet blev forværret af, at der ikke gjaldt samme regler for arvefølgen i alle dele af helstaten, i kongeriget Danmark og hertugdømmet Lauenburg gjaldt én arvefølge, i Holsten en anden, og der var ikke klarhed over, hvilke regler der gjaldt i hertugdømmet Slesvig. Fra den danske statsledelses side hævdede man, at her gjaldt samme regler som i kongeriget. Augustenborgerne, dronningens brødre, mente derimod, at der gjaldt samme arvefølgeregler i Slesvig og i Holsten og at det var augustenborgerne, der ville være de nærmest arveberettigede, når/hvis mandslinjen i kongehuset uddøde. Denne udlægning blev heftigt bestridt af den danske regering, og det førte til brud mellem Christian 8. og hans augustenborgske svogre.[49] Dette brud måtte selvsagt smerte dronningen, ligesom hun i offentligheden blev mistænkt for at

sympatisere med og måske ligefrem arbejde for sine to brødre. Der er dog intet, der tyder på en sådan holdning fra hendes side, og selv hvis hun havde ønsket at virke som augustenborgsk agent i København, så ville hun – sådan som magtudøvelsesstrukturen (den bureaukratiske statsledelse og administration) var skruet sammen – slet ikke være i en position til at kunne udrette noget sådant. Konflikten med augustenborgerne nåede højdepunktet i marts 1848, da de to augustenborgere stillede sig i spidsen for et oprør i hertugdømmerne med krav om Slesvigs indlemmelse i Det tyske Forbund. I Kongeriget kunne dette ikke ses som andet end landsforræderi. Hadet til augustenborgerne var stort, og også Caroline Amalie, der nu var enkedronning, fik vreden og bitterheden at føle.[50]

Hendes hovedindsats mht. til offentligt virke var velgørenhed og religiøsitet, hvorved hun gik videre ad den bane, som Marie Sophie Frederikke havde slået ind på. Caroline Amalie fik aldrig selv børn, måske derfor blev hendes sociale arbejde især rettet mod børn. Hun lod oprette asyler (en slags børnehaver) til børn af fattigfolk i København og i Odense i henholdsvis 1829 og 1836. I 1841 oprettede hun en asylskole i

Dronningens Asyl. Odense. Oprettet af den senere dronning Caroline Amalie, mens hun var guvernørfrue i Odense. Foto fra Asylgade, ca. 1930. Odense Stadsarkiv.

København, og i 1843 stiftede hun Den kvindelige Plejeforening for trængende barselskvinder og andre svagelige kvinder, ligesom hun ved enkedronning Maries død i 1852 efterfulgte denne som protektrice for Det kvindelige velgørende Selskab samt var med til at tilskynde prinsesse Louise (den senere Christian 9.'s dronning) til at grundlægge Diakonissestiftelsen i 1863. Med denne velgørenhedsvirksomhed var hun med til at »forme en ny, aktivt udadvendt og socialt forpligtende kvinderolle«,[51] og man kunne i denne sammenhæng tilføje, at denne rolle var politisk ukontroversiel.

Dronningens stærke religiøse interesser bragte hende i 1838 i forbindelse med N. F. S. Grundtvig, og hun blev en varm støtte af Grundtvig og hans tilhængere. Den asylskole, der i 1841 blev oprettet på hendes initiativ, var præget af Grundtvigs pædagogiske ideer; hun havde selv udarbejdet skoleplanen. Og som enkedronning tog hun initiativ til private foredrags- og diskussionsaftener på Amalienborg med deltagelse af Grundtvig og fremtrædende grundtvigianske præster. Her debatteredes historiske, religiøse og samfundsmæssige emner, i 1870 holdt præsten Blædel således foredrag om kvindens emancipation.[52] Ligeledes understøttede dronningen kvindesagspionéren Mathilde Fibiger.[53] Hendes interesse for grundtvigianisme kan – ligesom hendes velgørenhedsarbejde – synes politisk ukontroversielt, men kun delvist. Foruden at være salmedigter og præst var Grundtvig nemlig en kontroversiel personlighed som forfatter og politiker, bl.a. som rigsdagsmedlem i mange år. Man kan således sige, at enkedronningen ved sin støtte til grundtvigianerne tog parti for en bestemt gruppering i dansk politik. Og Grundtvig stod i et særdeles spændt forhold til den danske kirkes førstemand, Sjællands biskop J. P. Mynster, der samtidig var kongelig konfessionarius, d.v.s. kongefamiliens præst. Ved sin støtte til Grundtvig tog hun derved reelt parti imod sin egen officielle sjælesørger, idet hun dog i et brev til Mynster i 1853 beklagede modsætningerne mellem denne og Grundtvig og udtrykte ønsket om en forsoning imellem disse to markante skikkelser i dansk kirkeliv.

Caroline Amalie fortsatte sit sociale arbejde til højt op i alderdommen og blev med tiden afholdt og populær. Hun døde i 1881 og nåede således at opleve 1864, som var et nederlag ikke bare for Danmark, men også for augustenborgerne.

Afslutning

Dronningernes vigtigste politiske funktion var at føde en levedygtig, mandlig tronarving. Af enevældens 10 dronninger var de tre, Anna Sophie, Marie Sophie Frederikke og Caroline Amalie, ikke i stand til det-

te. For Anna Sophies vedkommende var problemet ikke så alvorligt, idet arvefølgen var sikret gennem kongens hustru af første ægteskab. Og som nævnt kunne eventuelt levedygtigt afkom af Frederik 4. og Anna Sophie meget vel have givet anledning til arvefølgestridigheder senere hen. Men det forhold, at enevældens to sidste dronninger ikke fødte levedygtige sønner, medvirkede til, at mandslinjen i kongehuset uddøde med dynastiske stridigheder til følge. Men intet peger på, at de dronninger, der kunne føde levedygtige sønner, skulle have været i en mere indflydelsesrig position end de, der ikke kunne. Når man sammenligner Frederik 4.s to dronninger, må man snarere sige tværtimod.

Men ellers har vi set, at dronningerne i deres forskellige livsfaser kunne udøve politisk magt igennem følgende roller og funktioner:

- Datter af udenlandsk fyrste.
- Medlem af indflydelsesrig familie.
- Hustru til tronarvingen.
- Hustru til kongen.
- Moder til tronarvingen.
- Moder til kongens øvrige ægtefødte børn.
- Kongens enke.
- Moder til kongen.

Det var ikke alle dronninger, der kom i disse positioner, som var i stand til at få politisk indflydelse, men hvornår, hvordan og under hvilke omstændigheder lykkedes det dronningerne at gøre sig gældende her? Det kunne være et spørgsmål om personlighed: at nogle dronninger som personer havde mere gennemslagskraft end andre. Rigtigt er det da også, at dronninger som Sophie Amalie og Charlotte Amalie havde en usædvanlig veludviklet politisk tæft, hvorimod Frederik 4.s første dronning Louise og Caroline Mathilde var meget ringe skikkede i så henseende. Men på den anden side fik Caroline Mathilde stor politisk betydning i kraft af sin position som dronning, hoffraktioner samledes omkring hende og dannede et »dronningens parti«, selv om hun hverken ville det eller forstod det.

Man kan også se mere strukturelt på det, på statssystemet, enevælden. Kongen havde al magt samlet hos sig, men da kongerne i reglen ikke var i stand til at udøve al magt personligt, fik personer i hans omgivelser, hoffet, mulighed for at give deres besyv med. Det gjaldt ikke mindst dronningerne i kraft af deres uantastelige position som kongens ægteviede hustruer. Her må Sophie Amalie og Charlotte Amalie atter fremhæves som to, der var usædvanligt dygtige på det punkt. Men ellers må det konstateres, at dronningernes politiske indflydelse, i hvert

fald efter år 1800, svandt ind og blev reduceret til – i den store politik – ret marginale og betydningsløse sfærer. I artiklen er der argumenteret for, at dette først og fremmest skal ses i lyset af den enevældige stats udvikling fra patrimonial konglomeratstat til bureaukratisk enhedsstat.

Enevælden betød, at kongen havde det sidste ord, og at det ikke var muligt for nogen dronning at komme igennem med noget, der var i direkte modstrid med kongens interesser. Sophie Amalie kunne nok gennemtrumfe, at Leonora Christina fortsat skulle holdes fanget, for det var en sag af mindre politisk betydning. Men da hun søgte at ændre arvefølge- og senere udenrigspolitikken, blev hun afvist. Andre dronninger byggede deres ikke ringe indflydelse på et nært samvirke med kongen, det gjaldt Anna Sophie og Sophie Magdalene. Men ellers kunne dronningerne have nicher til deres særlige interesser, som måske afveg lidt fra kongens politik, men ikke så meget, så de kom direkte i modstrid med den eller var decideret ufordelagtige for ham. Her kan nævnes Charlotte Amalies protektion af de reformerte og Louises (Frederik 5.s første dronning) demonstrative »danskhed«.

Men når dronningerne virkelig fik central betydning i politik (Caroline Mathilde og Juliane Marie), var det i tilfælde af ustabilitet og usikkerhed i statsledelsen, som når den regerende enevoldskonge reelt ikke var i stand til at regere (og ikke havde en person som A.G. Moltke til at gøre det for sig). I en sådan situation ikke bare kunne dronningerne få indflydelse (Juliane Marie), de *fik* det hvad enten de ville eller ej (Caroline Mathilde). Men så snart statsledelsen atter kom i faste og stabile rammer, som da tronarvingen Frederik (6.) i 1784 tog over, var dronningens politiske rolle udspillet.

Dronningernes familiære afstamning kunne have betydning gennem hele enevælden. Charlotte Amalie virkede for brandenburgske interesser, Reventlow-familien fik høje poster takket være Anna Sophie, og Caroline Mathildes britiske familie hindrede, at hun efter sit fald skulle blive i Danmark. Og Caroline Amalies augustenborgske familie blev en politisk belastning for hende.

Dronningerne kunne ikke påvirke politikken i en retning, der var i direkte modstrid med kongens interesser. Men dronningerne kunne have visse nicher eller afgrænsede interesseområder, som enten var uden politisk betydning eller i hvert fald kun indtog en underordnet plads i politikken, og hvor dronningerne havde udfoldelsesmuligheder.

I begyndelsen af enevælden havde dronningerne sågar – under særlige og begrænsede omstændigheder – kunnet få medindflydelse på

udenrigspolitikken, men efter år 1800 blev deres indflydelsesområder begrænset til politisk ukontroversielle felter som velgørenhed og for enevældens sidste dronnings vedkommende: grundtvigianisme. Dette peger hen på kongefamiliens tilbagetrukne position i det politiske liv og ikke-politiske offentlige virke i nutidens demokratiske, konstitutionelle monarkier.

Noter:

1. Episoden ved taflet er omtalt hos Johanne Skovgaard: Sofie Amalie, i: Ellen Jørgensen & Johanne Skovgaard (red.): *Danske Dronninger. Fortællinger og Karakteristikker*, Kbh. 1910, s. 143ff. Om borttagelsen af æresporten, se Steffen Heiberg: *Enhjørningen Corfitz Ulfeldt*, Kbh. 1993, s. 96. Endvidere Helle Kolding: *Beske Blommer. Danmarks fem »upopulære« dronninger*, Viborg 2000.
2. Sebastian Olden-Jørgensen: Statsceremoniel, hofkultur og politisk magt i overgangen fra adelsvælde til enevælde – 1536 til 1746, *Fortid og Nutid*, 1996, 1, s. 4.
3. Også nu om dage giver stillingen som tronarving eller en regents ægtefælle automatisk vedkommende en stilling om ikke i politik i snæver forstand, så i hvert fald i det offentlige liv. Jvf. diskussionerne om, hvorvidt en tronarving anno 2001 kan gifte sig med en enlig mor, hvis fraskilte mand er dømt for et kriminelt forhold, og de problemer det giver, hvis en tronarving ægter en datter af et fhv. medlem af en latinamerikansk juntaregering.
4. Med betegnelsen siddende dronning menes i denne sammenhæng en lovformeligt ægteviet hustru til en regerende konge for derved at skelne dem fra enkedronninger.
5. Der henvises generelt til følgende oversigtsværker: C. F. Bricka (red.): *Dansk biografisk Lexikon*, I-XIX, Kbh. 1877-1905, Poul Engelstoft (red.): *Dansk biografisk Leksikon*, I-XXVII, Kbh. 1933-44, og Sv. Cedergreen Bech (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 1-16, Kbh. 1979-84. Heri kan også findes oplysninger om kongerne samt om mange af de danske personer, der bliver nævnt i artiklen. Yderligere henvises til: Ellen Jørgensen & Johanne Skovgaard (se note 1), der har flest detaljer med. Endvidere: Palle Lauring: *Dronninger og andre kvinder i Danmarkshistorien*, Kbh. 1981, Grethe Jensen: Danmarks dronninger, i: Steffen Heiberg (red.): *Danske dronninger i tusind år*, Kbh. 2000, og Jytte Larsen (red.): *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, I, II og IV, Kbh. 2000-2001. Der vil undervejs kun blive udtrykkeligt henvist til disse værker, når der citeres direkte fra dem eller en specifik vurdering fra et af dem nævnes.
6. Harald Gustafsson: Conglomerates or Unitary States? Integration Processes in Early Modern Denmark-Norway and Sweden, i: Thomas Fröschl (red.): *Föderationsmodelle und Unionsstrukturen. Über Staatenverbindungen in der frühen Neuzeit vom 15. zum 18. Jahrhundert, Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit*, Band 21, Wien-München 1994.
7. Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Fünfte, revidierte Auflage, Tübingen 1972, s. 128ff. & 551-579-653. Uddrag af Weber i norsk oversættelse foreligger i *Makt og byråkrati*, Oslo 1971.
8. Jvf. den i note 5 nævnte litteratur.
9. Hertil henvises undervejs under de enkelte dronninger.
10. Johannes Steenstrup: *Den danske Kvindes Historie fra Holbergs Tid til vor 1701-1917*, I-II, Kbh. 1917 [genudgivet 1982]; I, s. 180-184 & II, s. 50-57. Undervejs i sit værk ser Steenstrup tillige på dronningernes gerninger og den indvirkning, »de har øvet paa Folkets kulturelle og religiøse Liv, i moralske og sociale Forhold« (I, s. 180).
11. F.eks. Sebastian Olden-Jørgensen (se note 2) og samme: *Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld*, Kbh. 1999, bl.a. s. 219. Om den ny kulturhistorie, se Palle Ove Christiansen: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, Kbh. 2000.
12. *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, IV, s. 12.
13. Vivi Jensen, i: *Danske dronninger*... (se note 5), s. 108.
14. Vivi Jensen, i: *Danske dronninger*... (se note 5), s. 112-124. Citatet er fra s. 113.
15. Steffen Heiberg: Dronningeportrætter og kvindebilleder, i: *Danske dronninger*... (se note 5), s. 192-208.
16. Sebastian Olden-Jørgensen 1999 (se note 11), s. 264.
17. Jørgen Hein: Den onde dronning og fangen i Blåtårn, i: *Danske dronninger*... (se note 5).
18. Se nærmere herom i f.eks. Einar Molland: *Kristne kirker og trossamfund*. Dansk udgave ved P. G. Lindhardt, Kbh. 1976, s. 199-248 & 257-276.
19. Om dronning Charlotte Amalie og særligt om hendes engagement for de reformerte i

Danmark henvises ud over den i note 5 anførte litteratur til Louis Bobé: *Charlotte Amalie Königin zu Dänemark, Prinzessin zu Hessen-Cassel und die Anfänge der deutsch und französisch reformierten Kirche zu Kopenhagen*, Kopenhagen 1940. Ligeledes: Ruth Andersen: *Leg er ikke den kongelige Dragt*, uden trykkested 1985.

20. Palle Lauring (se note 5), s. 105.
21. Fr. Weilbach: Frederik IV's Frierrejse til Mecklenburg og Sachsen, *Historisk Tidsskrift*, 10. rk., bd. 3, Kbh. 1934-36.
22. Ole Feldbæk: Den lange fred 1700-1800, i: Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 9, Kbh. 1990, s. 140-147 & 196ff.
23. Albert Fabritius: Anna Sophie. Slægt og Personlighed, i: Torben Holck Colding & Albert Fabritius (red.): *Dronning Anna Sophie*, Kbh. 1951.
24. Albert Fabritius (se note 23), s. 16-21.
25. Albert Fabritius (se note 23), s. 18 & 20.
26. Om Anna Sophies eftermæle i historieskrivningen, se H. Topsøe-Jensen: Eftermælet. En kronologisk Oversigt, i Colding & Fabritius (se note 23).
27. Jf. Jørgen Hein: Frederik V som kunstsamler. Kunsthåndværk fra det første Christiansborg. Om privat og offentligt i enevældens kongelige arv, i: Hans Jeppesen et al. (red.): *Søfart. Politik. Identitet tilegnet Ole Feldbæk, Handels- & Søfartsmuseet på Kronborg Søhistoriske Skrifter* XIX, Kbh. 1996.
28. En populær fremstilling af kongeparrets historie: Ellen B. Danstrup: *Christian 6., Sophie Magdalene og Norgesrejsen 1733*, Lyngby 1989. Den handler ikke udelukkende om parrets Norgesrejse i 1733.
29. Ole Feldbæk (se note 22), s. 216-221.
30. Knud J. V. Jespersen: Claude Louis, Comte de Saint-Germain: professionel soldat, dansk militær reformator og fransk krigsminister. Et essay om en fransk officers rolle i moderniseringen af 1700-tallets Danmark, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, bd. 49, hft. 1, Lund 1983.
31. Ole Feldbæk: Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet, i: Ole Feldbæk (red.): *Fædreland og modersmål 1536-1789, Dansk Identitetshistorie*, bd. 1, Kbh.1991, s. 111-230.
32. Sv. Cedergreen Bech: *Struensee og hans tid*, 2. udg., Kbh. 1989, s. 81f.
33. Om Struensee-perioden generelt, se Cedergreen Bech (se note 32). Oplysningen om, at det var nødvendigt at fjerne dronningen, hvis man ville fjerne Struensee, står s. 366.
34. Harald Jørgensen: Den ulykkelige dronning Caroline Mathildes sidste leveår 1772-75, *Personalhistorisk Tidsskrift*, årgang 107, 1987:1, Kbh. 1987.
35. Edvard Holm: Frederik II af Preussen og Dronning Juliane Marie, *Historisk Tidsskrift*, 6. rk., hft. 5, Kbh. 1894-95.
36. Cedergreen Bech (se note 32).
37. Cedergreen Bech (se note 32), s. 326.
38. Ole Feldbæk 1990 (se note 22), s. 231ff. & 296-307. Samme 1991 (se note 31), s. 111-230.
39. Edvard Holm (se note 35).
40. Ole Feldbæk: Vækst og reformer. Dansk forvaltning 1720-1814, i: Tim Knudsen et al. (red.): *Dansk forvaltningshistorie*, bd. 1, Kbh. 2000, s. 316-335.
41. Harald Jørgensen: *Fra Christiansborg til Amalienborg. En begivenhedsrig periode i den danske hofforvaltnings historie 1784-1808*, Herning 1996. Samme: *En enevoldskonges Hofholdning. Studier over livet ved Frederik VI.s hof 1808-39*, Herning 1999.
42. Jørgensen & Skovgaard (se note 5), s. 310f.
43. Ole Feldbæk 1990 (se note 22), s. 261-265 & 324ff.
44. Harald Jørgensen: En kongelig familiehistorie. Frederik VI og Frederikke Dannemand, *Personalhistorisk Tidsskrift*, årgang 102, Kbh. 1982, s. 129-154.
45. Bo Bramsen: *Huset Glücksborg i 150 år 1825 6. juli 1975*, I, Kbh. 1975, s. 38-64 & 83-150.
46. H. P. Clausen: Den augustenborgske politik og dens forlis, i: Jørgen Paulsen & H. P. Clausen (red.): *Augustenborgerne. Slægt – Slotte – Skæbne, Fra Als og Sundeved*, bd. 58, Tønder 1980, s. 203-240.
47. Hans Vammen: Anmeldelse af Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki. Udg. ved Niels Petersen, Kbh. 1969, *Historisk Tidsskrift*, bd. 75, hft. 2, s. 352-357.
48. Grethe Jensen (se note 5), s. 87.
49. H. P. Clausen (se note 46), s. 197-331.
50. H. Rosendal: *Dronning Karoline Amalie (nærmest efter hendes egne Breve)*, Kbh. 1915, s. 78.
51. *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* (se note 5).
52. Jørgensen & Skovgaard (se note 5), s. 343. Om dronningen og ikke mindst hendes sociale og kirkelige interesser, se generelt H. Rosendal (se note 50).
53. Johannes Steenstrup (se note 10), s. 146.

Michael Bregnsbo, f. 1962, lektor, ph.d., Institut for Historie etc., Syddansk Universitet, Odense. Forfatter til bl.a. *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Danske præsters deltagelse i den offentlige opinionsdannelse vedrørende samfundsordenen og statsmagten 1750-1848, belyst ved trykte prædikener. En politisk-idéhistorisk undersøgelse*, København 1997, *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet*, København 1997, samt: Danske kancellis centrale protokol- og sagsrækker i 1700-tallet som personal- og lokalhistoriske kilder – en kommenteret oversigt, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1998:2.

Christiern Winther – en morsingbo imellem Erasmus og Luther

Af Poul Verner Christiansen

Christiern Winther er især kendt som Christian II's trofaste sekretær. I det følgende skal der, med udgangspunkt i en redegørelse for hans herkomst og sociale status på Mors, gøres et forsøg på at vise, hvordan der i denne danske humanists bryst boede to sjæle, og hvordan han udviklede sig til at blive en anset international diplomat i reformationstiden.[1]

De mest kendte af Christian II's borgerlige rådgivere var folk som Malmø-borgmesteren Hans Mikkelsen og madam Sigbrit fra Amsterdam. Allerede hans far, kong Hans, havde haft tilbøjelighed til at støtte sig på sociale opstigere, f.eks. Niels Clementsen, som derved tilkæmpede sig en magtposition, som ellers havde været forbeholdt den traditionelle magtelite i rigsrådsklassen, og det var denne linje, der nu blev fortsat. I den ophedede politiske situation i 1523 var et af anklagepunkterne mod Christian II, at han havde tilsidesat rigsrådet og i stedet lyttet til sine borgerlige rådgivere, af hvilke fire blev nævnt ved navn, nemlig foruden Hans Mikkelsen og moder Sigbrit også Hans Tolder og mester Poul Andersen, »og sådanne flere fandens skalke«. Alle vidste, at Hans Tolder var blevet likvideret af kongens fjender i Aalborg året før, hvad der kan bidrage til, at vi forstår, at udtrykket »fandens skalke« dengang ikke blot havde karakter af en ed, men udtrykte en religiøs realitet, idet den oprindelige betydning af »skalk« som »tjener« sikkert stadig svingede med. At Christian II var fanden, var slemt, og at blive beskyldt for at være fandens tjener var en yderst alvorlig sag.[2]

Til denne gruppe af »fandens skalke« hørte uden tvivl også hovedpersonen i det følgende, morsingboen Christiern Winther, som vi hører om første gang i 1521 med titel af sekretær i kongens kancelli. Hvis vi ser bort fra adelens forbitrede hetz mod kongen og hans folk, må vi snarere sige, at Christiern Winther hørte til den gruppe af veluddannede humanister, som var med til at føre de reformtanker, der kom fra Erasmus af Rotterdam og fra Luther, ud i livet, ikke mindst ved hjælp af en række love, som ville reformere kirke og samfund.[3]

Hvem var Christiern Winther?

For godt 250 år siden identificerede Hans Gram ham som den »Christiernus ab epistolis Danorum Regis«, hvem den af Christian II fra Tyskland indforskrevne græskprofessor ved Københavns Universitet, Mathias Gabler, tilegnede sit hyldestdigt til kongen, rimeligvis fordi denne »Christiern, den danske konges sekretær«, var den i kancelliet, som havde undervisning som sit ressort. Når selveste Hans Gram skriver, at det er »ganske vist«, at det er ham, ville man være en skælm, om man tvivlede: »Han er ganske vist den Christiern Vinter, en af de Tiders lærde og dygtige Folk her i Landet, som, tillige med Mester Jesper Brochmand, var Kongens Secreterer i de Danske og latinske Sager ...«. Hans Gram byggede på den med begivenhederne samtidige Hans Svanings historiske skrifter.[4]

For godt hundrede år siden skrev H. F. Rørdam om Christiern Winther som en af reformationstidens betydelige danske humanister, som var udgået fra Mors. At han var fra Mors, kan i hvert fald fastslås med sikkerhed ud fra oplysninger om arv, fast ejendom og – mindst lige så sikkert – dialektale træk i hans sprog. Fra 1522 er bevaret et privat brev fra hans bror, Torkil Winther, skrevet i Karby på Mors. Heri erfarer vi om en arv efter en Las Winther på Mors, hvis slægtsrelation til brødrene vi dog intet erfarer om. I denne arv indgår bl.a. hus og jord, men desforuden er der tale om to andre gårde i Nykøbing Mors i Christiern Winthers eje. Hvad der blev af denne jordbesiddelse, får vi en antydning af, da Christian III senere, i 1558, afhænder, »enn Jordh« i Nykøbing Mors, »som er forfaldenn till oss epther Doctor Christiernn winther Her torckild winther som ther frannrømpte wdj feigdenn«.[5] Bortset fra de politiske aspekter i denne sidste formulering, som vi skal komme nærmere ind på i det følgende, er brødrenes slægtsmæssige tilknytning til Mors veldokumenteret, idet besiddelse af fast ejendom som regel ikke var begrænset til en enkelt generation. At Christierns sprog var præget af morsingsk dialekt, påviste sproghistorikeren Johs. Brøndum-Nielsen i 1914 i sin doktorafhandling ud fra en analyse af den danske oversættelse af evangelierne og Apostlenes Gerninger, som Christiern Winther havde foretaget i 1523-24.

Christiern Winther, som i 1522 jo opholdt sig i København, havde en lokal mand i Nykøbing til at bestyre de hjemlige besiddelser, og man kan slutte, at disse har været forbundet med handelsvirksomhed, når Torkil Winther i sit brev skriver: »Then fittalye, som y befoell Boo Morthensszön hand skulle skicke ether, will han selle fore ether, om thett bliffuer fredsommeligt y sööen« (de er bange for, at skibet skal blive opbragt af lybækkerne).[6]

Alt tyder således på, at brødrene Winther stammer fra en borgerfamilie i købstaden Nykøbing Mors med solid økonomisk basis i handelsvirksomhed. De skiftede begge fra borgerstanden til den lærde stand, idet de begge var studerede folk, Christiern i jura og medicin, og han var muligvis allerede i 1521, hvor han nævnes første gang som sekretær i kongens kancelli, baccalaur i begge dele.[7]

Udskriften på broderens brev 1522 lyder: »Til sin højtelskede bror, den højt begavede ærværdige mand Christiern Winther, sekretær for den strålende fyrste Christiern konge over Danmark, Sverige etc.« (Magne sagacitatis viro honorabili Christerno Winther serenissimi principis dni Christerni regis Dacie Suecie &c. secretario fratri suo dilectissimo) altså stilet til en lærd mand, som ikke har en akademisk eller gejstlig titel. Først fra 1533 nævnes hans navn med en akademisk grad, nemlig

Gemme, anvendt som segl på et af Christiern Winthers breve (Rigsarkivet).

den dobbelte doktortitel (doktor juris utriusque og doktor medicinæ). Torkil var at dømme efter titlen »hr.« (som benyttedes i 1558) teolog, og var måske identisk med den »broder«, som Christiern Winther omtaler, dog uden at nævne navnet, i et brev til en sekretærkollega i 1523, og som i så fald på det tidspunkt var kansler hos Børglum-bispen Stygge Krumpen. En søster Maren, som er nævnt i Torkils brev 1522, kendes kun fra denne nævnelse.

Af slægten Winther på Mors?

Påfaldende er det, at Torkil Winthers brev af 1522 er skrevet i Karby på Mors, for de to første protestantiske præster i dette sogn hed også Winther: Niels Winther (død 1557), som efterfulgtes af sin søn Laurids Winther (død 1592). Yderligere interessant er det, at den førstnævnte benyttede den samme græcisering af sit tilnavn, som også Christiern Winther yndede at bruge (blandt andre omskrivninger, se i det følgende): *Chymonius*, og at et eksemplar af den allerede omtalte oversættelse til dansk af Christian II's Ny Testamente, der udkom 1524, og som Christiern Winther havde så stor andel i, fandtes i hans dødsbo i 1557 som den ene af i alt 17 bøger. Denne bibeloversættelse af 1524 blev kun fem år senere fortrængt af den langt bedre oversættelse af Christiern Pedersen, og der må derfor have været særlige grunde for Christiern Winther til at anskaffe den og lade den stå i sit bibliotek. Rørdam formodede da også ud fra disse sammenfald, at Karby-sognepræsten Niels Winther kunne være en broder til kancellisekretæren.

Selv om der mangler egentlig dokumentation for det, er det svært at frigøre sig fra den mulighed, at der er en slægtsmæssig sammenhæng mellem Christiern Winther og Karby-præsterne. I samme retning peger Christiern Winthers allerede omtalte arv efter en *Laurids* (Las) Winther, sammenholdt med at næste generation af Karby-præsterne fik navnet Laurids, hvilket nærliggende nok kunne være et opkald efter en Laurids Winther. Hvis denne Laurids Winther så var den samme, som Christiern Winther fik arv efter ifølge brevet af 1522, begynder det at hænge sammen. Men der er stadig for mange hvis'er.

Blandt andet Rørdam har antaget, at Christiern Winther stammede fra den lavadelige slægt med tilnavnet Winther, som man finder på Mors fra ca. 1400, men uden at have sikre holdepunkter for det. Hau har på grundlag af en skarpsindig analyse af *Dueholms Diplomatarium* bragt orden i denne Winther-slægts genealogi, men han har ikke umiddelbart fundet en plads til de to brødre fra Nykøbing, hverken blandt de (lav)adelige grene eller blandt de til bondestanden hørende. Men han gør opmærksom på, at der imellem den gren, der kaldes »Vinter af Vod-

strup«, og en borger i Nykøbing Mors i begyndelsen af 1400-tallet er dokumenteret ejendomstransaktioner, som tyder på slægtskab.[8] Den omhandlede besiddelse lå i Sejerslev sogn, og borgerens navn var Laurids Jensen. Netop i Sejerslev sogn er der omkring 1500 registreret en besiddelse i forbindelse med en Laurids (Las) Winther. Og omkring 1520 fik Christiern Winther som nævnt arv efter en Las Winther. Hvordan det nærmere forholder sig hermed, skal belyses i næste afsnit.

Her skal den hypotese fremsættes, at der foruden de lavadelige og til bondestanden hørende grene af den morsiske Winther-slægt tidligt har udskilt sig en købstadsborgerlig gren, ved at en formodet søster til Svenning og Mikkel Andersen (de to brødre nævnt 1418/1478) blev gift med Nykøbing-borgeren Laurids Jensen (kaldet »Lille Lasse«), og at Christiern og Torkil Winther stammer fra denne gren.[9]

Sociale relationer

I det allerede omtalte brev fra Torkil til Christiern Winther af 11. juli 1522 er der meget af privat indforstået karakter, men på grund af de navne, der nævnes, og personernes tilknytning til Dueholm Kloster, er der holdepunkter for at drage slutninger om, hvad det drejer sig om.

Sagen om Christiern Winthers arv efter Las Winther er nemlig udtrykkeligt efter brevets ordlyd opstået ved, at prioren for Dueholms Kloster og medlemmer af købstadens magistrat uretmæssigt har sat sig i besiddelse af en del af dødsboet, dels sølvgenstande, dels fast ejendom (hus og jord). Man må forstå situationen sådan, at Las Winther i sin alderdom har boet i sit eget hus på eller ved klosterets grund, svarende til hvad der kendes fra klosterets diplomatarium, hvor der forekommer flere kontrakter mellem velstående lægfolk og klosteret om ordninger, ifølge hvilke formuende seniorer overlod en del af deres besiddelser til klosteret mod at nyde klosterets beskyttelse og omsorg i deres alderdom. Vi erfarer ikke, hvordan der kunne opstå tvivl om ejendomsretten til Las Winthers bo. Men faktisk var det sådan, at byens magistrat ved borgmesteren Brun Jensen og rådmanden Christen Pedersen på den ene side og Dueholm Klosters prior på den anden side, som repræsentanter for de to vigtigste magtfaktorer på egnen, anså sig for berettigede til at overtage i hvert fald en del af boet.[10] Christiern Winther og hans medarvinger måtte anlægge sag mod dem for at få det tilkendt. Det er velkendt, at der i disse år var strid mellem klosteret og byen om ejendomsretten til Helligåndshuset med dets gods.[11] Til dette gods hørte provst Henrik Olufsens gave til klosteret, heriblandt en Las (Laurids) Winthers gård i Skrandrup i Sejerslev sogn (nævnt 1507), men om denne gård hørte til provst Henriks »købegotz« eller »panttegotz« (gaven bestod udtrykke-

ligt af begge dele), som var overgået til klosteret efter hans død, oplyses ikke. Hvis vi nu sætter, at det drejede sig om et pant i en gård, som i øvrigt ejedes af Las Winther, og at det drejer sig om den samme Las Winther, kan han senere have overdraget også sin andel i gården til klosteret mod et seniorhus ved samme, og hvis aftalen herom har været uklart formuleret, er det let at tænke sig til striden om ejendomsretten efter hans død (striden om provst Henriks gave endte i 1528 med, at Nykøbings borgere fik medhold af Frederik I: de skulle straks tage Helligåndshuset til sig *med alt dets gods*).

Man bemærker det påfaldende sammenfald af geografi og navne, idet den ovenfor antagne sammenhæng mellem »Vinter af Vodstrup« og en borgergren Winther netop som holdepunkter havde besiddelser i Sejerslev sogn og navnet Laurids (Las). Det var ikke ualmindeligt, at et tilnavn videreførtes i en kvindelinje.

Til Las Winthers bo hørte ifølge Torkils brev af 11. juli 1522 åbenbart også en alterkalk, som var anbragt i klosteret. Herom skriver Torkil, at »den kalk, som de havde i klosteret, har jeg taget til mig, da den er indviet, for at holde den til stede, så den ikke skal forkommes«. Det lyder jo meget tilforladeligt, men for at opfatte perspektivet i denne meddelelse må man gøre sig klart, at en alterkalk netop på den tid udover den religiøse betydning havde en stærkt politisk symbolværdi, da netop måden, hvorpå man anvendte kalken under nadveren, synliggjorde folks standpunkt i det kirkelige opgør, der var i fuld gang også herhjemme. Torkils begrundelse for at have taget kalken til sig (»da den er indviet«) må gå på, at ikke enhver må opbevare en sådan hellig genstand, men han kan gøre det som gejstlig. Politisk perspektiv er der imidlertid i fortsættelsen. Som han formulerer sig, må man slutte, at der hersker indforståethed mellem brødrene om, at klosteret ikke er et sikkert sted for en alterkalk, for han tager den personligt til sig, for at den ikke skal »forkommes«. Ytringen giver et signal om, at brødrene Winther i det mindste var skeptiske over for klostervæsnet.

Af brevet fremgår yderligere et par forhold, som er med til at kaste lys over brødrenes miljø. Det viser sig, at et bælte fra Las Winthers bo var blevet givet til »fru Sophia« (måske som pant), men det er nu givet til Christiern Winthers søster Maren. Fru Sofie Mogensdatter (Galt), for hende må det være, var en hovedrig adelig enke, som (også) tilbragte sit otium i et hus ved klosteret.[12]

Det er indlysende, at vi bevæger os i det øverste sociale lag på Mors, bestående af borgere, adelige og gejstlige. Dette må man gøre sig klart for at se det følgende i det rette lys. Torkils meget indholdsrige brev af 11. juli 1522 har nemlig flere lag end det private og morsingsk-lokale. Vi

har endnu kun lige tangeret den del af indholdet, som reflekterer den politiske spænding i Danmark i 1522. Således får vi gennem antydninger i brevet et indtryk af brødrenes placering i den politiske situation, om hvilken Venge konstaterer: »der ulmede en betydelig opsætsighed over hele Jylland i sommeren 1522«.[13] Brødrene var tydeligvis under pres, fordi de var tilhængere af Christian II's politik.

Torkil beder i brevet sin bror i København om at sætte en Gregers Haning Schulth på plads, fordi han tillader sig at genere »vor frænke Anne Mikkelsdatter«. En Gregers Haning nævnes i et dokument fra 1514 som borger i Nykøbing.[14] Hans »skalkestykker« består ifølge Torkil i, at han til brødrene Winthers slægtning Anne Mikkelsdatter har sagt, »at han vil tage kåben fra hendes pige« og i det hele taget har »talt hende ganske ilde til«. Allen forklarer, at udtrykket »at tage kåben fra en pige« er det samme som at erklære hende for en skøge, og at det brugtes netop i denne betydning i Christian II's verdslige lov § 66. Overfusningen har altså entydigt sigte på slette moralske forhold i Anne Mikkelsdatters hus. Fra tiden (1522) og egnen kendes en Anne Mikkelsdatter, som boede som enke i Viborg, efter at hendes mand, den kontroversielle opkomling og rigsråd Niels Clementsen, en af Christian II's mest effektive jyske skatteinddrivere, var død som lensmand på Aalborghus i 1518. Niels Clementsen havde et dårligt rygte, ikke blot som kongens hårdhændede skatteopkræver, men også pga. sit umoralske levned. Hans familieforhold var »præget af en mangel på former«,[15] bl.a. havde han ved siden af ægteskabet med Anne Mikkelsdatter flere børn med en løs forbindelse. Netop et af disse, sønnen Rasmus Clementsen, var gået i faderens fodspor som kongelig kommissær og gjorde sig netop i sommeren 1522 forhadt i Nordvestjylland som kongens skatteopkræver på grund af en brutalitet, som endda var grovere end faderens.[16] Det var forhold som disse, der bidrog til at gøre Christian II upopulær i vide kredse, ikke mindst i Jylland, og det er ikke usandsynligt, at utilfredsheden over disse begivenheder slår ud i en borgers aggressive adfærd over for enken efter en af kongens håndlangere, om end hun selv var ganske sagesløs, da den ny plageånd med navnet Clementsen var en frugt af den løse forbindelse. At chikanen over for Anne Mikkelsdatter ikke bare var et privat lokalt anliggende, men havde mere vidtrækkende politiske perspektiver, understreges af, at Torkil har tiltro til, at hans bror Christiern med sin stilling i kongens kancelli vil være i stand til at få Gregers Haning sat på plads.

Niels Clementsens og hans hustru Anne Mikkelsdatters herkomst er ikke oplyst, men det er blevet formodet, at Niels Clementsen stammede fra en storbondeslægt, måske lavadelig, fra det nordvestlige Jylland. Det

er således ikke ud fra den sociale placering usandsynligt, at Winther-brødrenes slægtning Anne Mikkelsdatter var identisk med hans efterladte hustru.

Torkils brev bliver sendt til broderen i København med »denne brev-viser Laurids Hvas«, og han beder sin bror om at vurdere, om det er rigtigt, at Laurids Hvas har lidt uret, og hvis det er tilfældet, hjælpe ham »så at der kan ske ham nogen skel og vandre for hans fader«. Denne fader Hvas i hoffets nærhed må være Jens Hvas (til Kås), som netop i sommeren 1522 blev udnævnt til landsdommer i Nørrejylland. Igen ser vi Winther-brødrene i forbindelse med folk, som er i Christian II's følge (at Jens Hvas var »en renlivet opportunist«, viste sig først senere).[17]

Disse spredte hentydninger til personer og forhold i og omkring købstaden Nykøbing og Dueholm Kloster i sommeren 1522 danner tilsammen et socialt og politisk mønster, som viser, at brødrene Winther, der gennem deres studier hørte til den lærde stand, havde deres sociale rødder i det velstillede borgerskab i Nykøbing på Mors. De synes at have haft personlige forbindelser til nogle af de folk fra egnen, som var steget socialt under kong Hans' og kong Christian II's borgervenlige styre, og de synes i den spændte situation i sommeren 1522 at være i forsvarsposition over for chikanerier fra modstanderne af denne politik.

Hr. Niels Høg er vred på Eder

Kirkehistorikeren J. Oscar Andersen har i sin bog om Paulus Heliæ peget på, at Erasmus af Rotterdams bibelhumanistiske ideer trængte ind i Christian II's lovværk, især Landloven, og han sandsynliggør, at det var to af de humanister, som kongen havde ansat, der tilsammen havde æren herfor: Paulus Heliæ, lærer i teologi ved universitetet, og Christiern Winther, kancellisekretær med uddannelse som sit særlige ressort.[18] Selvom de to fra 1523 politisk gik hver sin vej, idet Luthers radikale brud med den bestående kirke afskrækkede Paulus Heliæ, var der noget meget grundlæggende, der vedblivende forbandt dem: beundringen for Erasmus af Rotterdam.

Det store lovgivningsarbejde, som Christian II var i færd med, var som bekendt stærkt medvirkende til at nære utilfredsheden hos adelen. At Christiern Winther, borgersøn fra Nykøbing Mors, hos modstanderne af Christian II's politik faktisk ansås for at spille en væsentlig rolle ved udformningen af den, kommer til udtryk i slutningen af Torkils brev af 11. juli 1522. Uden overgang skriver han: »Haffuer ieg sportt, ath her Niels Höög er wredt paa ether«. Forlydendet om, at Niels Høg skulle være »vred« på Christiern, svarer formodentlig til, at han i direkte tale har brugt tidens stærkeste udtryk om en arg modstander: denne Christiern

er dog en »fandens skalk«. Rigsråden Niels Høg, nestor blandt de jyske rigsråder, havde ellers været talsmand for Christian II's politik, men var nu, måske ikke mindst på grund af Landloven, blevet kongens modstander, og var året efter blandt initiativtagerne i bestræbelserne for at fordrive Christian II.

At denne hr. Niels Høg, der havde besiddelser på Mors, udstrakte sin vrede over de seneste kongelige udspil, som reducerede adelens beføjelser og magt, til kancellisekretæren, må betyde, at denne havde eksponeret sig som idémand, og ikke kun som pennefører, for den førte politik. Hvor politisk sprængfarlige disse love var, understreges af, at der efter Christian II's fordrivelse blev foranstaltet en offentlig brænding af dem.

Det kunne Torkil jo endnu ikke vide, men der var andet, der skræmte ham. Kun en halv snes dage før brevets datum var en af Christian II's mest effektive håndlangere, den borgerlige lensmand på Aalborghus, Hans Tolder, blevet dræbt på åben gade i Aalborg. Kongens høvedsmand myrdet – den sensation svirrede i luften, mens Torkil sad og skrev sit brev.

Af brevets fortsættelse fremgår det, at rigsrådens vrede netop ses i et farligt politisk perspektiv. Uden overgang fortsætter broderen nemlig med en alvorlig formaning: »Kiære brodher, tienner icke saa leggommet, atj forglömmer siellen«, hvilket må opfattes som en advarsel mod at lade sig forlede af ambitioner efter at stige i fyrstens gunst og derved glemme at tænke på sjælens frelse. Dernæst slår han over i latin, åbenbart fordi han frygter, at brevet kunne falde i forkerte hænder (i sig selv et talende vidnesbyrd om situationen i riget), og hvad kunne ens modstandere ikke få ud af følgende: »Attendide quoque predecessoris principis nostri commissariorum, secretariorum, satellitum nobiliumque virorum infelicem a seculo finem juxta illud: nolite confidere in principibus &c«?

Påmindelsen om, at mange af kongens tro kommissærer, sekretærer, håndlangere og adelsmænd er kommet ulykkeligt af dage, er foruroligende aktuel. Torkil vover vel ikke at udtrykke sig tydeligt – egentlig står der vistnok, at det er kongens »forgængers« folk, der er kommet ulykkeligt af dage, og eksempler kunne da også sagtens findes i kong Hans' tid – men foruden Hans Tolder, som blev dræbt af kong Christian II's fjender, kan han have tænkt på kongens nære rådgivere, der var blevet likvideret af kongen selv – det var således kun et halvt år siden, at Sigfried Slagheck var blevet brændt offentligt i København, angiveligt for et uærligt råd, og da Paulus Heliæ så sent som i juni måned med hentydning hertil havde vovet at tale om tyranniske fyrster, havde han i den grad vakt kongens vrede, at han fandt det klogest at flygte fra hovedsta-

den over til det oprørske Jylland. At kongens venner og trofaste tjenere er i akut fare for at falde i unåde, det er vel det budskab, der ligger bag de afsluttende ord i Torkils ovenfor citerede advarsel: Stol ikke på fyrster (konger).

Dette private brev, skrevet af en opmærksom og personligt engageret iagttager på Mors, giver et levende indtryk af den politiske usikkerhed og frygt, som herskede ikke mindst i Jylland i sommeren 1522.

Piller man de forsigtige omsvøb fra, står der i brevet følgende: Pas på, du bliver identificeret med de adelsfjendtlige bestemmelser i de nye love, og du bliver lagt for had for det. Husk på, hvor usikker fyrstegunst er. Lad dig ikke forlede af udsigten til at gøre karriere, men tænk på din sjæls frelse.

Christierns bror, hr. Torkil, som i 1522 måske var præst netop i Karby, blev året efter af Christiern i et brev omtalt som Stygge Krumpens kansler, og der kunne i hans brev ligge en antydning af, at han repræsenterede et fra Christierns afvigende, mindre reformvenligt, standpunkt. Uden betydning er det vel ikke, at Stygge Krumpen, der var avanceret fra kancellisekretær til biskop i Børglum under Christian II's regime, i 1523 var at finde blandt kongens fjender. Torkil synes at være skeptisk over for den bibelhumanistiske og reformkatolske eufori, som prægede kredsen ved og omkring hoffet i København i disse år. Hans syn på Christian II minder om det billede af kongen som tyran, Paulus Heliæ netop var i færd med at skabe.

En karriere under Christian II's auspicier

Hvordan Christiern Winther havde opnået at blive sekretær i kongens kancelli, ved vi ikke. Men vi ville have en god forklaring i tidens ånd, hvis hans »frænke« Anne Mikkelsdatter virkelig var karrierekometen Niels Clementsens hustru. I hvert fald var han i 1521 med til at realisere kongens antiaristokratiske politik, og da kongen så sig nødsaget til at forlade landet i foråret 1523, netop fordi rigsråderne undsagde ham, og indskibede sig med sin nærmeste familie og kreds af trofaste, var Christiern Winther med.

Han var formentlig på det tidspunkt en ung mand, endnu ugift, med en akademisk uddannelse, men muligvis kun forsynet med den laveste akademiske grad, baccalaureatet, eftersom hans navn altid nævnes uden titler af nogen art, ofte med en tilføjelse om, at han var sekretær. Den akademiske uddannelse fremgår for det første af hans latinkyndighed, suppleret af en på det tidspunkt endnu sjælden græskkyndighed; desuden dokumenterer korrespondancen i tiden 1524-27 juridisk og medicinsk kyndighed. Det er påfaldende, at han fra 1533 fører hele to dok-

torgrader. I den tid, hvor han var i Christian II's tjeneste, tilbagelagde han altså et betydeligt karriereforløb (hvilket vil blive uddybet i det følgende).

Christiern Winthers karriere skal ses i sammenhæng med Christian II's personalepolitik, som viser dristige satsninger på borgerlige med utraditionelle forudsætninger. De mest kendte eksempler er, som nævnt, kongens engagering af mor Sigbrit som leder af kronens finanser og af Malmø-borgmesteren Hans Mikkelsen som rådgiver og i eksilet som bestyrer af hoffet. Disse dispositioner var så utraditionelle og provokerende for de adelskredse, som ellers sad på den slags funktioner, at de blev til en trussel for kongens magtposition.

Et eksempel på kongens personalepolitik skal nævnes fra eksiltiden: efter ankomsten til Nederlandene i 1523 ansatte han den kun 21-årige belgier Cornelius Schepper, som fra begyndelsen af eksilet blev kongens vigtigste diplomatiske kraft i bestræbelserne for at mobilisere den altafgørende økonomiske og militære støtte, han håbede at opnå hos sin hustrus slægtninge: foruden hendes bror kejser Karl V, som endnu manglede at udrede hendes betydelige medgift, også hendes faster Margrethe, som på det tidspunkt var regentinde af Nederlandene. Cornelius Schepper var et ganske ubeskrevet blad, han kom direkte fra studier i Paris og Leuven (Collegium Trilingue) og beherskede latin, fransk og flamsk. Cornelius Schepper indfriede i høj grad forventningerne, og hans apologi for Christian II blev hans diplomatiske mesterstykke, som bevirkede, at også kejseren blev opmærksom på hans evner og i 1526 ansatte ham til at udføre vigtige diplomatiske opgaver. I det følgende vil vi møde Cornelius Schepper som et vigtigt medlem af den belgiske humanistkreds. Han fortsatte i øvrigt loyalt som rådgiver for Christian II, som kun kunne lønne ham symbolsk ved at udnævne ham til »seigneur de Yaemtland« (Jämtland, dengang hørende til Norge) og senere, efter Cornelius Scheppers formidling mellem paven og kongen om dennes bekendelse til den katolske tro omkring 1530, at tildele ham Elefantordenen.[19] I de hektiske år i eksilet arbejdede Christiern Winther og Cornelius Schepper i Christian II's lille team af humanistisk skolede diplomater. De var begge tæt knyttede til kongefamilien, således var Cornelius Schepper til stede ved dronningens dødsleje, og han skrev en elegi til hendes epitafium. Til dronningen havde Christian Winther engang skrevet, at de følelser, han nærede for hende, bedst kunne sammenlignes med en søns følelser for sin mor.

Vel havde Christiern Winther ikke en Cornelius Scheppers internationale format, men sammenligningen kan bidrage til at stille ham i relief som et typisk eksempel på Christian II's personalepolitik: en borgerlig,

endnu et ubeskrevet blad, men kongen ser hans muligheder og betror ham krævende opgaver. At kongen også skulle have stillet ham en fyrstelig belønning i form af en forlening eller privilegier i udsigt, fremgår intetsteds, men tanken om noget sådant blev fint antydet af Christiern Winther i et af de mange breve, han skrev til kongen fra Speyer, hvori han beretter om et møde med »kong Ferdinands secretarius Fernberger« og om denne indfletter denne oplysning: »Han er en ædel mand og kongen har slaget ham til ridder...«. Mon ikke den uden saglig anledning indflettede bemærkning skulle lede kongens tanker hen på den mulighed, at han i det mindste kunne give sin tro sekretær en tilsvarende forfremmelse?[20]

Hvorfor fulgte han kongen i eksil? Det var jo langtfra alle kancelliets sekretærer, der fulgte med kongen til Nederlandene. Jesper Brochmand for eksempel blev hjemme og fik en karriere under det ny styre. En mulig forklaring kan være, at Christiern Winther i den grad havde identificeret sig (og tilsyneladende også af andre netop blev identificeret) med den politik, der var blevet ført i årene forud for eksileringen, at han stod som eksponent for den og således havde ringe udsigter til at gøre karriere, hvis han blev hjemme, for nu at udtrykke det mildt. Hans bror Torkil havde jo året før mere end antydet, at han var i livsfare. Muligt er det også, at han håbede at kunne hjælpe til med at få kongen tilbage på tronen for derefter at være med til at realisere politiske visioner.

Efterretningsvæsen

I en situation som den, der var opstået med Christian II's eksilering i foråret 1523 og kåringen af Frederik I til hans efterfølger på den danske trone, blev det naturligvis livsvigtigt for begge parter at få informationer om, hvad der foregik hos modparten. Udsendinge eller spioner må i betydeligt antal have passeret grænserne i begge retninger, og efter at have lyttet og kigget sig godt omkring vendte de tilbage med rapporter om tingenes tilstand. I Christian II's arkiv fra eksiltiden (den såkaldte München-samling) er bevaret et brev fra Christiern Winther til hans sekretær-kollega, mester Lambert Andersen, skrevet den 2. juni 1523, altså kun få uger efter eksilhoffets ankomst til Nederlandene. Christiern Winther havde sendt brevet med et bud til mester Lambert, som altså endnu befandt sig i Danmark. I brevet er omtalt mester Lamberts bror, mester Poul Andersen, én af de udtrykkeligt nævnte »fandens skalke«, som i vinteren 1523 af kongen var blevet sendt i særlig mission til paven i Rom for at udvirke en bandlysning af de oprørske danske rigsråder, men blev fanget af oprørerne og sat i fængsel i Ribe. Mester Lambert havde bedt Christiern Winther om at forelægge sagen for kongen, »hvilket jeg også

gjorde, da svarede Hans Nåde mig så, at Hans Nåde så't (saaet) gerne, at I kunde fange nogle gode råd, så han kunde komme ud«, en reaktion, som illustrerer kongens magtesløshed i Nederlandene.[21] Christiern Winther fortsætter derefter: »Kære mester Lambert, kunde I det så bestille med samme bud, at han kunde komme det snareste igen han kan, med visse tidender«. »Visse tidender« var guld værd. Christiern Winther har også personligt behov for hjælp i den nye situation: »Og dersom han kom undervejs der, som bispen Stygge af Vendsyssel var, og han kunde komme fortroligt til tals med min broder, som er hans kansler, at han vilde byde mig til al lejlighed«.[22] Formodentlig er denne broder, som er Børglum-bispens kansler, den allerede omtalte Torkil, og Christierns håb er, at broderen vil tilbyde ham al den hjælp, han formår. Hvor vidt dette strækker sig, er uvist. Det ville naturligvis være værdifuldt for de landflygtige at kende stemningen blandt de oprørske, og Stygge Krumpen ville være en udmærket kilde, men det er vel tvivlsomt, om Torkil ville risikere at fungere som spion. Hvad der siden skete med Torkil, er ukendt. Måske blev han fængslet sammen med biskop Stygge Krumpen i 1536.

Plads ved »skriverbordet«

Lad os se på den skare, som tjente kongen ved det lille hof, han indrettede i Nederlandene efter landgangen i foråret 1523, i det flamske Lier. Her var Malmø-borgeren Hans Mikkelsen den, der på éngang var hofmester og oversekretær, blandt andet bestemte han i 1524, hvem der skulle sidde ved samme bord under måltiderne. Hver fik anvist en plads ved et af i alt 5 borde, hvor det første bord var det fornemste (næst efter kongens eget).[23] På bordplanen noterede han også, hvem der skulle bære maden ind (en foranstaltning mod forgiftning?), og hvad der bevilgedes af drikkevarer ved hvert enkelt bord. Stand og rang er tydeligvis vigtige kriterier for den enkeltes placering. Den er interessant i denne sammenhæng, fordi den viser Christiern Winthers status ved ankomsten til Nederlandene. Man bemærker, at gejstlige og adelige nævnes ved titlen *hr.* plus fornavn, dog kaldes højt rangerende verdslige og gejstlige alene ved titel (i enten bestemt eller ubestemt form), mens alle andre anføres med deres fulde navn (fornavn plus efternavn) eller ved deres bestilling. Ved det første bord anbragte Hans Mikkelsen de mest fornemme sammen med nogle tjenende ånder:

1. »Her Electus«, dvs. den på kongens foranledning udvalgte, men endnu ikke af paven godkendte ærkebiskop af Lund, Johan Weze, som således havde en meget personlig interesse i kongens sag.

2. »Canceller«, dvs. kongens gamle kansler Claus Pedersen, tidligere professor i retsvidenskab, i eksilet en overgang betroet opdragelsen af kongens tre børn.
3. »Her Jørgen«, dvs. adelsmanden Georg v. Minckwitz, som tjente kongen som rådgiver og udsending; i tjeneste hos kurfyrsten af Sachsen.

4-5. »Twenne hoffmesterinner«.

6-7. »II jomfruer«.

8. »Prouesten«, dvs. provst Hans Hansen af Assens, kongens udsending til forhandlinger.
9. »Mester Jens«, dvs. magister og fhv. præst i Viborg Jens Mikkelsen, kongens prædikant.
10. »Albrit Hondorp«, dvs. Albrecht Hondorff (Hundorff), kongens dørsvend.
11. »Jørgen Sijdom«, eller Sydow, underordnet betjent.
12. »Peiter Falster«, formentlig også betjent.

Ved bord nr. 2, som Hans Mikkelsen også betegner som »skriverbordet«, sad følgende:

1. »Mester Lamberit«, dvs. magister Lambert Andersen, kongens sekretær, kannik i Ribe, siden kaperhøvding.
2. »Christiern Vinther«, kongens sekretær.
3. »Christiern Thommesen«, forhen skriver på Københavns Slot, kom efter dettes overgivelse til kongen i udlandet.
4. »Her Antonius Capellan«, dvs. kapellan hos ridder Anthon v. Metz, som havde været kongens forhandler hos kejseren 1522.
5. »Her Jørgens scriffuere«, dvs. Jørgen von Minckwitz' skriver.
6. »Duffuen Hans scriffuere«, dvs. Hans v. Baireuth, kongens sekretær, siden kaperhøvding.
7. »Hans scriffuere aff Ste Anneberg«, dvs. Johan Wefring fra St. Anneberg i Sachsen, kongens tyske sekretær.
8. »Greer bode« (?)
9. »Thommes kammersuend«, dvs. Thomas Pedersen Holste, kongens kammersvend.
10. »Englicke«

11-12. »II lakeijer«.

At der var forskel på de to borde, fremgår af Hans Mikkelsens bestemmelser om, hvor megen vin der kom på bordet, således det første: »Disse 12 personer til bords skal have til hvert måltid 1½ stob vin, og når de

ikke er alle til bords, skal de have en stob vin til måltidet«. Og til det andet: »Dette bord skal have til hvert måltid 1 stob vin, og når de er der ikke alle, da skal de have ½ stob vin«.[24]

Ved disse to borde har vi fået præsenteret de personer, som på dette tidspunkt, i 1524, var til stede ved kongens hof i Lier, rækkende fra en lille gruppe af rådgivere og diplomater over sekretærer, hvoraf nogle var sagsbehandlere, andre skrivere i snævrere forstand, til tjenerstaben. Ved de tre sidste borde var hovedsagelig placeret tjenende ånder af kvindekøn, ved bord 4 bemærker man således Rolandina sammen med andre kvinder. Denne Rolandina er muligvis identisk med Christiern Winthers senere nævnte hustru af samme navn.[25]

Christiern Winther hører tydeligt nok til gruppen af skrivere uden akademisk grad, mens f.eks. kollegaen ved samme bord, Lambert An-

Lucas Cranach den Ældres billede af Christian II. Billedet prydede den såkaldte Hans Mikkelsens bibeloversættelse fra 1524. Kan dette billede have tjent som forlæg for den gemme, som ses s. 51?

dersen, har taget magistergraden. I de adskillige snese af gange, hvor Christiern Winther bliver nævnt, sker det altid ved anførelse af hans fulde navn og intet mere.[26]

Christiern Winthers politiske opgaver

I eksilet arbejdede Christiern Winther hårdt på den politiske opgave at skaffe Christian II tilbage på tronen. En eller anden må have fået den idé, at kongen skulle identificere sig med de reformatoriske bestræbelser i Danmark, i hvert fald blev det en hastesag for en gruppe medarbejdere, hvortil Christiern Winther hørte, at oversætte Det ny Testamente til dansk. Oversættelsen udkom i 1524. Ved at komme først med en oversættelse til modersmålet sendte den landflygtige konge et politisk signal til de adelsfolk og præster derhjemme samt de brede kredse i de danske købstæder, som lyttede til tonerne fra Wittenberg.[27] Hans Mikkelsens fortale, hvor han bl.a. rejste anklager mod den katolske kirkes ledere i Danmark og krævede Christian II genindsat, samt Lucas Cranach den Ældres træsnit af det danske rigsvåben og af kongen understregede det politiske sigte med bogen.

Selvom Christiern Winther ikke er nævnt hverken på titelbladet eller i fortalen, havde han som nævnt en væsentlig andel i arbejdet med oversættelsen, idet det var ham, der oversatte de fire evangelier og det meste af Apostlenes Gerninger. Han oversatte fra Erasmus' latinske oversættelse af Biblen (ikke *Vulgata*), men sproghistorikeren Johs. Brøndum-Nielsen har påvist, at Christiern Winther i mange tilfælde har inddraget den græske original, og konkluderer, at »Christiern Winther var godt hjemme i det græske Tungemaal«.[28]

Hans næste politiske opgave kom, da han blev udpeget til at være den ene af de fire, som skulle repræsentere Christian II's sag ved forhandlingerne i Hamburg og Lübeck i april/maj 1524 om kongens eventuelle genindsættelse. De tre andre forhandlere var den udvalgte ærkebiskop af Lund, Johan Weze, provst Hans Hansen og dr. jur. Christian Beyer. Kongen havde drøftet delegationens sammensætning med Hans Mikkelsen, og naturligt nok havde kongens kansler Claus Pedersen været på tale, men den 24. marts 1524 skriver Hans Mikkelsen til kongen, at »Christiern er bedre forlubben oc forstandig i alle thee recesser end Ethers Nades cancellere«, at han altså anså sekretæren Christiern Winther for at være bedre inde i love og regler i denne sammenhæng end kongens kansler, magister Claus Pedersen.[29]

Under forhandlingerne i Hamburg fik Christiern Winther i øvrigt lejlighed til at se sin gamle uven, rigsråden Niels Høg, som var med i den delegation, som repræsenterede kong Frederik I. Rygterne om Chri-

stian II's bibeloversættelse, som just var i trykken, havde for længst nået Danmark, og Hans Mikkelsens markante luthersk inspirerede fortale blev nu brugt politisk af modstanderne for at vise, at kongen var upålidelig som katolik – man søgte på denne måde at skyde en kile ind mellem kongen og de politiske kræfter (kejseren og paven), som skulle være kongens støtter. Disse forhandlinger førte ikke til nogen resultater, og i denne forbindelse var det, at Christiern Winther gav en interessant markering, idet han i et brev til kongen rådede denne til at skrive til paven, kejseren og andre førende katolske magter og fornægte sin lutherske tro.[30] Som Lausten fremhæver,[31] tilføjer Christiern Winther i brevet til kongen, at denne af modparten skal forlange beviser for sin vranglære, ligesom Luther gjorde på rigsdagen i Worms i april 1521. Ellers opfordrede Christiern Winther både kongen og dronningen til først og fremmest at bede til Gud og at tro på, at Gud vil hjælpe dem. Andre af kongens nærmeste rådgivere, f.eks. Poul Kempe, rådede dem til netop ikke at skjule deres evangeliske tro og praksis og at tage alle politiske konsekvenser heraf, såsom manglende støtte fra habsburgernes og pavens side og heraf følgende isolation og elendighed. Christiern Winther repræsenterer altså i sammenligning med denne yderligtgående evangeliske fløj en moderat holdning.

Efter Hamburg-forhandlingernes sammenbrud blev Christiern Winther opdrager for kongens børn i Mecheln (Nederlandene). Statholderen Margrethe tålte ingen afvigelse fra pavens lære, og da han fastholdt, at børnene skulle lære Fadervor og Ave Maria på deres modersmål og ikke på latin, blev han sat fra hvervet som opdrager af de kongelige børn. Christiern Winther viste altså også her den konsekvente holdning, at udvekslingen mellem den kristne og Gud skulle foregå direkte på modersmålet.

Ved Rigskammerretten

Kongen havde kort efter ankomsten til Nederlandene indklaget hertug Frederik af Holsten (Frederik I) for Rigskammerretten i Esslingen (ved Stuttgart), senere Speyer, for fredsbrud og havde beskikket to doctores juris utriusque til sine fuldmægtige mod hertugen og lübeckerne og til at udvirke en såkaldt achtserklæring mod dem for overtrædelse af kejserens tidligere udsendte mandater.[32]

Fra 1526 til 1531 blev Christiern Winthers vigtigste opgave at tage sig af kongens sag ved Rigskammerretten. Ifølge Allen blev Christiern Winther i begyndelsen af 1526 sendt til Speyer for at varetage kongens interesse i sagen, og han fik tilknyttet en »underprokurator« Friedrich Rebstock. Men adskillige udsagn tyder på, at det forholdt sig lige om-

vendt – det første år blev Christiern Winther »føl« hos doktorerne, hvorefter han ansås for kvalificeret til at træde i stedet for den ene af disse, dr. Eitel Senft, som blev afskediget ved kongens brev af 27. april 1527.[33]

Hans Mikkelsen, der var kongens kassemester, havde åbenbart et særligt motiv til Christiern Winthers forflyttelse til Speyer, nemlig at få mere styr på udgifterne til retssagen. I et brev til kongen den 9.-10. august 1526 skriver han, at der har været »for mange plocketares i den sag«, et tilsyneladende hjemmelavet ord, som spiller på ordene »procurator« og at »plukke«, og altså antyder noget om ukontrollable advokatudgifter, som han ønsker at få bremset, hvorfor han, som han tilføjer, har »advaret Christiern, at han i den henseende agter på Eders Nådes gavn og bestand«. Kort sagt, Christiern Winther skal kigge de juridiske specialister i kortene.

Ikke før den 30. juli 1528 fører Christiern Winther foruden titlen »secretarius« også titlen »procurator«,[34] dvs. først nu har han pro cura på kongens vegne, men efter alt at dømme sammen med og reelt underordnet dr. Friedrich Rebstock. Denne opfattelse af forholdet mellem de to fremgår af Christiern Winthers egen sprogbrug i brev til kongen af 28. januar 1530, hvor han skriver: »Nu haffuer E. N. procurator oc ieg offuerslaget same tæringe ...«, hvor prokuratoren tydeligvis er Friedrich Rebstock.

Samme opfattelse af forholdet mellem dem kommer til udtryk i hertug Henrik af Mecklenburgs brev af 26. august 1535 til pfalzgreve Friedrich, hvor Christiern Winther omtales som kongens tidligere »Sollicitator«, hvilket vil sige hans advokat, »szo Er seiner entsetzung halben an keyserlichem Cammergericht, pis so lange Er Jn gefengnis kommen, gehalten« (som han, kongen, pga. sin afsættelse havde holdt ved den kejserlige kammerret, indtil han var kommet i fængsel). Ligeledes nævnes i brevet, at doktor Friedrich Rebstock har været kongens »Prokurator« i samme sag, »vnd noch ist«, altså endnu i 1535.

Sagen ved Rigskammerretten blev naturligvis ikke standset, selvom kongen blev taget til fange og indsat i Sønderborg Slot i 1531, og den verserede endnu i 1536.[35] Christiern Winther boede i Speyer, lige indtil han flyttede til Schwerin i 1533. Herefter var det Friedrich Rebstock, der alene fortsatte med at varetage Christian II's interesser.

Formentlig var det nødvendigt for at føre kongens sag ved Kammerretten med den fornødne vægt, at den ansvarlige prokurator havde doktortitlen, og den erhvervede Christiern Winther tidligst engang i 1532. Da han kom til Rigskammerretten, var han kongens sekretær, og havde som sådan bevist god indsigt i de juridiske akter vedrørende kongens sag, men han besad ikke de formelle kvalifikationer for at gøre sig gæl-

dende. Dem erhvervede han sig imidlertid i løbet af de syv år i Speyer. Vistnok første gang i 1530 kalder han sig »geschworener Advokat beim Kaiserlichen Kammergericht« (nævnt af Hans Gram 1750), hvilket må indebære, at han nu har en art bestalling til som edsvoren advokat at føre sager ved Rigskammerretten. At tillægge Christiern Winther det afgørende ansvar for føringen af kongens sag ved Rigskammerretten, som det almindeligvis er sket, er på denne baggrund urealistisk.

En karriere ved Rigskammerretten begyndte typisk med, at man som »advokat« arbejdede for en part, avancerede til »prokurator«, men først som »Beisitzer« eller »Assessor«, delegeret fra en provins af kejserriget, havde man nået et egentligt karrieremål.[36] Sideløbende måtte han skaffe sig en personlig kvalificering, idet han avancerede fra en status som secretarius (formentlig med en juridisk basisuddannelse fra universitetet som udgangspunkt, sandsynligvis baccalaureus) og advokat over adjungeret procurator til edsvoren advokat ved Rigskammerretten med de to doktorgrader som slutpunkt. I det samme tidsrum må han have giftet sig og stiftet familie, for i sin kontrakt med kongen fra 1529 indfletter han oplysningen om, at han har »hustru og børn« at forsørge. Man har i forskningen lagt stor vægt på den fattigdom, han levede under, ikke mindst i Speyer, og som han udmalede i sine breve til kongen. Det drejer sig om rykkerbreve for at få tilsendt sin gage, og man skal i vurderingen af dem tage i betragtning, at selv om man blot bad om at få, hvad der tilkom én, kunne stilen få et i vore øjne fremmedartet ydmygt præg. Det kneb ganske simpelt med at få det, der var aftalt. Fra 10. februar 1529 foreligger en kontrakt mellem Christiern Winther og Christian II, hvorefter »Hans Nådes underdanige tjener, secretarius og procurator« skal have 150 gylden pr. år, »så længe han tjener Hans Nåde hos kejserlig kammerret«.[37] Kongen havde faktisk stort besvær med at skaffe de penge, som var nødvendige til de mange aktiviteter for at genvinde tronen. På den anden side er det vigtigt at fastholde, at den gage, Christiern Winther fik, var tilstrækkelig til også at finansiere hans videreuddannelse.

Astrologi og medicin

Et af de midler, som blev brugt i den psykologiske krigsførelse mod Christian II, var spådomme. Her kom den hellige Birgittes åbenbaringer til at spille en rolle, især kap. 78 i Birgittes »Revelationes extravagantes«, hvor hun som »mund« for Kristus profeterer om seks svenske konger, som skulle komme (efter Magnus Smek), af hvilke den sjette skulle »sætte Jord og Hav i Uro, bedrøve de enfoldige og udgyde uskyldigt Blod«, og videre hedder det, at »han skal efterlade Riget i Trængsel« (relinquat

regnum in tribulatione). Det blev nu overført på Christian II, idet man oversatte »relinqaut regnum« ved »forlade riget« (= miste Riget: Sverige). De danske biskopper skulle i forbitrelse over kongens politik have ladet spådommen udsprede i håb om, at han frivilligt vilde flygte fra Danmark! Kongen gjorde sig imidlertid kun lystig over Birgittes »drømme« og var ligeglad med, at profetien fortolkedes om ham. Når rådgivere advarede ham, »plejede [han] under Latter at spørge dem, hvad Birgitte havde drømt om hans Tilbagekomst«.[38]

Flere gange under eksilet dukkede denne spådom op og gav næring til forestillingerne om, at Christian II engang ville vende tilbage. Således havde kongen i 1527 hørt rygter om, at en spådom havde afsløret, at kongen efter syv års eksil ville få sit rige igen i stor herlighed, hvilket førte til forøgede bestræbelser for at opbygge en hær og en flåde.[39] Selv om kongen formodentlig ikke har troet på den slags, kan han udmærket have udnyttet en gunstig spådom til at få dem, der finansierede hans generobringsbestræbelser, til at rykke ud med penge.

Disse spådomme var uden tvivl en faktor af stor politisk betydning. Vi skal her se på, hvordan Christiern Winther håndterede en henvendelse fra en astrolog til kongen.

Alle, der sad inde med magt og ansvarsfulde stillinger, fik dengang lagt horoskop. En hr. Hasfurt sendte via Christiern Winther et horoskop i anledning af kongens 48. fødselsdag. Den 22. juni 1528 skriver Christiern Winther fra Speyer et brev til Christian II, hvor han redegør for, at en astrolog har sendt ham kongens horoskop (nativitet) for det nye livsår, der begynder med kongens fødselsdag den 1. juli. Astrologen har overladt til Christiern Winther at afgøre, om han finder det »tilrådeligt« at sende brevet til kongen!

Det ser ud til, at kongen og hans sekretær egentlig har en fælles indforståethed om, at den slags skal man ikke tro på, for Christiern Winther skriver til kongen: »Nw effter thj wii skulle icke tro saadant« (nu efterdi vi ikke skal tro på den slags), men altså, hvis kongen ønsker det, vil han straks sende det med bud. Netop på grund af, at horoskoper var meget udbredt i den tid, i alle lag af befolkningen, er den indforståede skepsis mellem de to påfaldende. I Wittenberg havde Christian II og hans sekretær i hvert fald ikke lært denne skepsis, ikke hos Luther, og slet ikke hos Melanchthon. Faktisk er det mest nærliggende at antage, at den var inspireret af Erasmus, som netop i sit skrift fra 1516 om en kristen fyrstes opdragelse, som Paulus Heliæ oversatte til kongen i 1522, betegnede den slags som bedrag. Den samme afvisende opfattelse synes Paulus Heliæ selv at have haft.[40] En af Erasmus' berømte belgiske elever, den allerede nævnte Cornelius Schepper, udgav i 1547 et

skrift imod astrologers falske spådomme. Et interessant fællestræk hos disse fire humanister!

Christiern Winther tilføjer, at horoskopet i sig selv er »icke möget trösteligt«, og at det er nødvendigt, »at ieg setter myn forclaring ther huoes«. Det lader altså til, at sådan et horoskop alligevel ikke er helt harmløst, siden han er bange for, at kongen ville opfatte det forkert, hvis han bare sendte ham det uden kommentar. I første omgang sender han altså sin egen udlægning af det.

Horoskopets indhold resumerer han således: »Summa holder, at E. N. skal foruare seg wel for liffsfare aff wand, arffguods wegne, oc forgifft, sware siugdom aff melancolij« (hovedindholdet er, at Eders Nåde skal beskytte sig godt mod livsfare fra vand, pga. arvegods, og gift, alvorlig sygdom af melankoli). Af fortsættelsen fremgår, at Christiern Winther opfatter dette som to hovedpunkter: for det første livsfare fra forskellige sider, for det andet sygdom. Omkring kongen smededes der hele tiden planer om, hvordan han igen kunne sætte sig i besiddelse af sine riger, og det syntes oplagt, at der heri måtte indgå transport over *vand*, og tre år senere blev forsøget faktisk gjort, da Christian II sejlede ud med en hel lille flåde, som efter at være blevet udsat for svære storme landede i Norge, et forsøg, der som bekendt endte med kongens tilfangetagelse. Med *arvegods* må tænkes på Norge, som kongeslægten regnede for arveland. Advarslen mod *forgiftning* var nærliggende, da det var en yndet metode til at skaffe sig af med politiske modstandere.

Til horoskopets udsagn knytter Christiern Winther umiddelbart sine råd til kongen: »Med hensyn til det førstnævnte giver jeg Eders Nåde sådan råd, som I vel selv ved: hjertelig tilflugt til Gud den almægtigste og bede om nåde, beskyttelse og barmhjertighed, at ikke vore fjender skal sejre over os« (denne sidste sætning skriver han på latin).

»Med hensyn til sygdom råder jeg Eders Nåde ubetinget til straks efter disse hundedage at lade sig purgere (rense) langsomt og naturligt, i særdeleshed for sort galde (melankoli), thi det kan ikke være andet muligt, end at af så stor sorg, genvordighed og fortræd, som Eders Nåde har haft nu på det syvende år, er denne væske (materie) vokset meget i Eders Nåde og snart giver en alvorlig sygdom, medmindre Eders Nåde forebygger flittigt med gode råd og en ny levevis (regimen) for at fordrive eller formilde og reducere denne væske«.[41]

Resten er altså for Christiern Winther et medicinsk spørgsmål, og her taler han som fagmand. Hans faglige baggrund er tydeligvis den såkaldte humoralpatologi, læren om de fire kardinalvæsker (slim, blod, gul og sort galde) som årsager til sygdomstilstandene. Denne lære, som gik tilbage til de berømte græske læger Hippokrates og Galenos, var fremde-

les hovedhjørnestenen for universitetsmedicinen i 1500-tallet. Behandlingen består i at »purgere«, rense, dvs. tappe den sygdomsfremkaldende væske af kroppen, ved at årelade patienten kan man »fordrive« væsken, eller »formilde og reducere« den.

Christiern Winther skriver tydeligvis ud fra bevidstheden om at have faglig kompetence til det, hvilket kunne tyde på, at hans universitetsuddannelse foruden jura også havde omfattet en medicinsk grunduddannelse (baccalaureus eller licentiat). Der er hos ham intet tegn på datidens alternative medicin, som repræsenteredes af Paracelsus, intet brud med den traditionelle medicin.

Humanisten Christiern Winther

Humanismen blev udgjort af en kreds af indviede og indforståede, for hvem det af Erasmus af Rotterdam formulerede livs- og åndsideal var ledetråd. De dyrkede en åndfuld enhed af græsk og latinsk klassik og den kristne næstekærlighed. De stod i brevveksling med hinanden på tværs af alle grænser, på latin, gerne med indflettede citater på græsk. Bogtrykkerkunsten var en gave til dem, og betegnelsen *litterator* (bogmenneske) var ærefuld. Humanisterne fandtes i alle tidens politiske lejre, hvad enten de var af pavetro, evangelisk, reformkatolsk eller kontroversk katolsk observans. Der udkom brevsamlinger, som indeholdt udvalg af de breve, kendte humanister havde sendt til eller modtaget fra andre humanister. Et eksempel er en samling af breve til Friedrich Nausea, dr. juris utriusque, beundrer af Erasmus af Rotterdam, som han korresponderede med. Han betegnedes som en af den katolske kirkes fire »apostle« i reformationstiden, hvem en gennemgribende reform af kirken lå fjernt, men som var parat til at give visse indrømmelser til protestanterne, f.eks. menige kristnes adgang til at drikke af alterkalken og tilladelse for præster til at gifte sig. Samlingen af breve til ham blev besørget af hans sekretær og trykt i Basel i 1550. Sigtet med udgivelsen kan man kun gisne om, men det har sikkert også været hensigten at gøre opmærksom på denne humanist og kirkens mand, som på udgivelsestidspunktet var biskop i Wien, men efter manges mening ikke fandt fuld anerkendelse fra Rom.[42]

Fra Christiern Winthers hånd blev to breve optaget i samlingen. Brevene drejer sig om, at Christiern Winther beder Friedrich Nausea, som på det tidspunkt endnu var dompræst i Mainz, om at gøre en god ven en tjeneste. Christiern Winther indleder brevet med at fremhæve deres fælles kristne lære som fundamentet for henvendelsen: »Eftersom vi, der er uddannet i den hellige lære, hvis læremester på jorden var vor frelser Kristus Jesus, skal regne og anse det evangeliske uomgængelige behov at

bede om fremmed hjælp for en ikke blot på ingen måde kritisabel, men ligefrem en i allerhøjeste grad værdifuld ting, ikke blot hos os mennesker, men også hos den himmelske fader, derfor opmuntret af samme tro tøver jeg ikke med at øge dine opgaver, om end du har meget travlt, i det håb at denne din fremragende og aldrig tilstrækkeligt lovpriste humanitet ikke vil afslå mig noget«. Det er en på snørklet latin gennemført eksemplificering af det kristne bud om næstekærlighed. Christiern Winther sparer ikke på superlativerne i lovprisningen af Friedrich Nausea: »Men dette er den mest overstrømmende lovprisning, at du har et sådant fortrin blandt de perfekte, at din kompetence næppe kan værdsættes i passende grad af fuldt ud dannede mænd, hvis dom ingen misundelse gør vold imod«. Han beder Friedrich Nausea om at være behjælpelig med at formidle en promotion til licentiat eller doktor for sin ven, Petrus Kirserus, »som fremfor alle andre i dette eksil er mig nær ved ægte venskab, og som jeg ønsker promoveret på samme måde som mig selv«.[43]

Bønnen blev åbenbart imødekommet, for en lille månedstid senere, den 16. maj 1532, kvitterer Christiern Winther med et brev, der også henter billeder fra den græske klassik: »Dit brev, som for få dage siden blev overbragt mig fra dit studerekammer til mig, højt dannede og højlærde Frederik, fyldte mig med så store sindsbevægelser, at jeg gentagne gange fuldstændig ændrede skikkelse som en anden Proteus«.

Fra nu af er han ikke alene Friedrich Nauseas bror, men også hans tjener: »Jeg vil dog adlyde og overgive mig helt i din varetægt, så du kan gøre brug af mig, ikke blot som bror, men også som tjener når som helst på en hvilken som helst måde. Måtte den almægtige Gud lade udvirke, at vi styrkes og fastholdes ved hans nåde i dette forsæt, ligesom alle, der ved renselsen i genfødelsens dåb har svoret tre og fire gange til hans velsignede navn, mærker hans hjælp og velsignelse«.

Det fremgår af brevene, at de tidligere har talt med hinanden og korresponderet med hverandre. Brevene viser klart, at henvendelsen til Friedrich Nausea var begrundet i, at han som domkirkepræst havde at gøre med administrationen af universitetets akademiske grader (promotion til licentiat og doktor). Da Christiern Winther godt et årstid efter, i sommeren 1533, for første gang er nævnt med doktortitlen, er denne hans forbindelse til universitetet i Mainz naturligvis interessant. Som forfatter til de to breve i foråret 1532 er han ikke forsynet med doktortitlen, men det fremgår indirekte, at han må stå lige overfor at erhverve den, idet han om sin ven skriver: »...som jeg ønsker promoveret på samme måde som mig selv«. Det må betyde, at hans egen promotion allerede er aftalt og planlagt, sandsynligvis ved det samme universitet, som i øvrigt

på dette tidspunkt var præget af et strengt modreformatorisk regime. Desværre er alle matrikler fra det gamle universitet i Mainz gået tabt under 30-årskrigen, så vi kan aldrig få vores formodning bekræftet.

At disse to breve fra Christiern Winthers hånd er blevet bevaret for eftertiden, skyldes jo nok den meget hædrende omtale af modtageren. Hvad vi ikke kan vide er, hvilke andre europæiske humanister Christiern Winther har korresponderet med, hvis korrespondance ikke er blevet bevaret.

Nomen est omen

Vi må dog straks tilføje, at der stadig kan gemme sig overraskelser i de bevarede brevsamlinger, for Christiern Winther yndede ligesom andre humanister at skrive under pseudonym. I ovennævnte tilfælde var både afsenders og modtagers navne egentlig traduktionymer, idet Friedrich Nausea var døbt Friedrich Grau, og Christiern Winther præsenterede sig som Christiernus Chymonius Cimber. Det sidste var for den græskkyndige uden videre gennemskueligt, for Chymonius er det græske ord for Vinter, men at det tyske »grau« blev til latin »nausea« (kvalme), må kræve en ekstra forklaring.

I sit forsøg på at bestemme lege-elementet i menneskets kultur udbryder J. Huizinga følgende, da han kommer til humanismen: »Erasmus, hvor stråler der ud af hele hans væsen en stemning af leg!«. Ikke mindst stråler den ud af »hans breves hyggeligt spillende vid«.[11] De lange sirlige sætninger er jo også leg med sproget. Her var Christiern Winther rigtig i sit es. Et område, hvor hans sproglige lege-trang fik afløb, var varieringen af hans navn, som han formentlig drev videre end nogen anden i sin samtid.

Det skal straks fastslås, at han som oftest skrev sig Christiern Winther, men ikke sjældent underskriver han sig med lærde varianter, som følgende eksempler kan antyde: 1524 1/5 *Christiernus Hybernus*, 1528 30/7 *Christiernus Chimonius Cimber*, 1529 18/3 *Christiernus Chimonius*, 1529 15/4 *Christiernus Vinther*, 1529 18/10 *Chimonius Cimber*, 26/4 1532 *Christiernus Chymonius, Cimber*, og på titelbladet til en medicinsk bog, han udgav i 1537, *Christistella Chymonius*. Og i den egenhændige dedikation til Jørgen Jensen Sadolin uden på det eksemplar af den medicinske bog, som opbevares på Det kongelige Bibliotek i København, kalder han sig blot *Christistella*, hvilket kunne tyde på, at han var kendt under dette navn blandt venner. Den sidstnævnte navnevariant ses ikke før 1537, men ellers er der ikke tale om nogen kronologisk linje i anvendelsen af varianterne.

Det er først og fremmest tilnavnet Winther, han enten latiniserer (hibernus = vinterlig) eller græciserer (chymonius = vinter), mens den

jyske herkomst markeres med det tilføjede latinske ord for jysk, cimber. Formen Christistella ser nærmest ud som en lærd joke. Han opdeler fornavnet Christiern i stavelserne christ og stiern (jysk for stjerne), som han derefter oversætter til latin (stella = stjerne) uden smålige etymologiske hensyn. Men vi skal nok ikke regne med, at denne ordleg er ren leg, højst sandsynligt har han i alvor set en dybere mening i, at hans fornavn således lod sig omsætte til »Christi stjerne«. Spørgsmålet er, om hans sproglige fantasi var udtømt med de her nævnte varianter?

Den danske doktor

Da han i sommeren 1533 søgte og fik ansættelse hos hertug Albrecht af Mecklenburg, var han »Doctor beider Rechte und der Medizin«. Disse to doktorgrader må han have erhvervet i tiden mellem den 16. maj 1532 (datum for det seneste af de to breve til Friedrich Nausea, hvor han ingen titel anfører) og den 15. juli 1533 (skrivelse til hertug Albrecht, hvor han fører doktortitlen). Man må tage hatten af for mandens præstation. Sideløbende med en lang række opgaver, som han havde løst for kongen igennem 1520'erne, hvoraf den ved Rigskammerretten var den mest omfattende, havde han erhvervet sig den højeste akademiske grad, endda dobbelt. Derudover var han specialist i et sagsområde, som havde stor politisk bevågenhed hos kejseren og adskillige fyrster rundt om i Europa: spørgsmålet om adkomsten til den danske trone.

Hvem der tog initiativet til den forbindelse, Christiern Winther herefter fik med hertug Albrecht af Mecklenburg, kan vi ikke se. Men hertugen viste sig at have stor interesse for netop Christiern Winthers særlige kvalifikationer. Der er bevaret et brev, han skrev til hertug Albrecht af Mecklenburg, dateret Speyer den 15. juli 1533, hvori han siger ja til at tage imod en ansættelse, og hvor han fremsætter sine lønkrav.[45] Det ser altså ud til, at hertugen har opfordret ham til at gå i hans tjeneste. Christiern Winther henviser til, at han har flere muligheder på hånden. Den ene er at blive ved Rigskammerretten som »geschworener Advokat« (og han vedlægger en specifikation over sin løn herfor, som ikke er bevaret) med udsigt til at blive »Beisitzer«, nemlig når en af assessorerne ophører, i hvilket tilfælde han ville tjene 500 gylden i penge. Et andet tilbud har han fra en købstad (*von ainer stadt*), hvor arbejdet ville bestå i hver dag at holde en times offentlig forelæsning i gejstlig og verdslig ret, og hvor lønnen er 100 gylden i guld og fri bolig, hvortil kommer, hvad han ville kunne tjene ekstra med yderligere forelæsninger, advokat- og lægevirksomhed, »und darbey niemandes zu dienen verpflicht«. Med denne sidste tilføjelse markerer han vel forskellen mellem at være en fyrstes tjener og at være borgerligt ansat med den større frihed, dette inde-

bærer, hvilket sidste naturligt nok af købstadsborgeren fra Nykøbing Mors regnes stærkt positivt.

Hertugens svar består i et ansættelsesbrev, som klart viser, at han nu er på et højere niveau end sekretær og prokurator, ligesom lønnen ligger væsentligt højere. Ansættelsen lyder på »råd, læge og tjener« (*Rhat, Artzet vnd diener*), og stillingsbeskrivelsen indebærer, at han »til enhver tid, hvor Vi får brug for ham og lader ham tilkalde i Vore forretninger og anliggender (skal stå til rådighed) med tale, råd og hvad han ellers har af kunnen, i eller uden for Vort fyrstendømme, også uden for denne nation i fremmede lande, det være sig mod gejstlige eller verdslige, af høj eller lav stand, uden undtagelse, ligesom han med bedste flid skal pleje Os og Vor gemalinde med lægekunst, når han ikke er bebyrdet med andre af Vore anliggender eller er forhindret deraf«. Han skal altså til fulde være fyrstetjener.

Som vi skal se, var formuleringen forudseende, der blev i høj grad brug for Christiern Winthers indsats både inden for og uden for den tyske »nation«, ligesom han fik opgaver over for folk af både høj og lav stand. Og hvad skal han have for det? 200 guldgylden om året, dertil en »passende bolig« og til hans hushold fornødent brænde, endvidere hofdragt og kirkelig tjeneste. Han kan på hertugens bekostning holde to heste, hvortil han yderligere får frit foder, søm og hestesko. Af Christian II havde han i Speyer fået 150 gylden om året, så der var tale om en virkelig forbedring.[46]

Hvem var Christiern Winthers nye arbejdsgiver? Hertug Albrecht VII af Mecklenburg havde hele tiden støttet Christian II's bestræbelser på at samle styrke til at generobre sine riger, hvad der hang sammen med, at han var blevet gift med Anna af Brandenburg, en niece af Christian II. Hertugen havde store ambitioner, og antagelig fastlagde han sin strategi kort efter Frederik I's død den 10. april 1533, i hvert fald skulle man tro, at han allerede, da han få måneder senere udstedte ansættelsesbrevet til Christiern Winther, havde set den mulighed, at han selv efterhånden kunne rykke i forgrunden som kandidat til den danske, og måske også den svenske, trone. Også doktor Friedrich Rebstock synes at være blevet ansat af hertugen, idet denne i 1535 omtaler ham som »unser Rat«, foruden at han var prokurator ved Rigskammerretten.[47] Han må jo have haft en hensigt med at tage folk i sit brød, som var fortrolige med hele problemkomplekset Christian II og tronfølgen i Danmark. Med Christiern Winther fik han tilmed en mand, som var fortrolig med danske forhold og som beherskede det danske sprog. »Den danske doktor«, som han engang kaldes i et referat, fik, som vi skal se, nok at bestille.[48]

Hertug Albrecht VII af Mecklenburg (1503-47). Maleri af Cornelis Krommeny 1587 (Staatliches Museum Schwerin).

Hertugens forhandler i Lübeck og Danmark 1534

Med Frederik I's død var der opstået en farlig uklar situation i Danmark: hvem skulle være hans efterfølger? Vi ved jo, at det blev Frederiks ældste søn, Christian III, men det var ingenlunde en selvfølge, tværtimod kan det synes at have været en tilfældighed. At Christian III gik af med sejren, skyldtes først og fremmest, at han havde fået en dygtig feltherre til at arbejde for sig, nemlig Johan Rantzau. Der var nemlig ikke så få potentater i Europa, som kunne finde sammen om det smukke formål at befri kejserens svoger Christian II fra fængslet – hvad der i øvrigt også var folkelig opbakning til mange steder i Danmark – og i hvert fald fem fyrstelige personer viste sig at være liebhavere til den danske trone, hvis det skulle vise sig, at der ikke var enighed om at overlade den til Christian II igen. Nogle ville efter en tronbestigning rekatolicere Danmark, andre gå videre med evangeliseringen og atter andre, som f.eks. hertug Albrecht, foregav det sidste, men pønsede på det første.

Situationen blev akut, da grev Christopher af Oldenburg, Christian II's næstsøskendebarn, i foråret 1534 sluttede forbund med Lübeck om den fangne konges befrielse, straks efter gjorde landgang på Sjælland og blev hyldet af borgere og bønder som »gubernator« i Christian II's navn. Den borgerkrigsagtige kamp om magten i Danmark (kaldet Grevefejden), som dermed udbrød, blev afgjort af Christian III's hærfører Johan Rantzau, som efterhånden trængte grev Christoffer tilbage til København og tvang ham til at overgive sig den 29. juli 1536. Allerede i løbet af sommeren 1534 var forhandlingerne begyndt mellem borgmester Jürgen Wullenwever i Lübeck, grev Christoffer og hertug Albrecht om, på hvilke betingelser den sidstnævnte kunne sende soldater til Østdanmark til støtte for grevens mål, at erobre hele Danmark.

Her kommer Christiern Winther ind i billedet. Han var naturligvis en af hertug Albrechts diplomatiske udsendinge under dette forløb. Den 27. juli 1534 bad borgmester og råd i Lübeck hertugen om at sende en af sine råder til Lübeck for at forhandle med Wullenwever angående grev Christoffer og Danmark,[49] og det blev Christiern Winther. Fra Lübeck sendte han beretninger hjem til hertugen, dateret august og september 1534. Lübeck, hvis penge var en vigtig forudsætning for hele foretagendet, var et vigtigt center for de diplomatiske forhandlinger, trådene løb længe sammen i den dynamiske og vidtløftige borgmester Wullenwevers hånd. Også en mission til grev Christoffer i Danmark udførte Christiern Winther i dette efterår, og den instruktion, som hertugen udstyrede ham med til denne forhandling, er bevaret.[50]

Man gad nok vidst, hvad Christiern Winther oplevede på denne mission til Danmark i efteråret 1534, formentlig første gang han genså lan-

det siden 1523. Han kom som udsending for den strengt katolske hertug Albrecht af Mecklenburg og skulle forhandle med den evangelisk orienterede grev Christoffer af Oldenburg. Den gode fælles sag, de kæmpede for, var befrielsen af Christian II fra fængslet på Sønderborg Slot. Hvordan var stillingen for Christian II's modstandere? På Sjælland boede en af kongens argeste modstandere, Paulus Heliæ. Hvad skete der med ham? Hans berømte Skibby-krønike slutter som bekendt midt i en sætning i fremstillingen af 1534, hvad der uvilkårligt må lede tanken hen på en voldsom afslutning.

I farlig mission på Sjælland

Efter at Christiern Winther som hertugens udsending havde gennemført forhandlingerne med Lübeck og med grev Christoffer på Sjælland, hvorunder hertugens krav var Danmarks trone og yderligere sikkerhed for Sverige,[51] anså den mecklenburgske hertug omsider tiden for at være inde til at vise sig i Danmark, han sejlede af sted med en lille hær og landede den 16. april 1535 i København.

Christiern Winther var med på krigstogtet, og vi ser ham i begyndelsen af juli måned på arbejde på Sjælland for at få borgere og bønder til at deltage i finansieringen af krigen. I et brev, skrevet fra åstedet, dateret Køge den 9. juli 1535,[52] skriver han til hertugen i København om bestræbelserne for at mobilisere befolkningen til forsvar mod Christian III. Det er foregået »ikke uden besvær og vidtløftig diskussion«, som han skriver, for de siger alle sammen, både borgerne i Køge og bønderne rundt omkring, at de kun vil være med, hvis alle andre også vil! Så de udskyder en stillingtagen til det forestående landsting i Ringsted. Borgerne har endvidere nægtet at bevilge penge til forsvaret, medmindre de hertugelige landsknægte, som har slået sig ned i byen, drager væk. Hvorefter Christiern Winther har forhandlet med landsknægtene »med mange ord, som ikke har været ret venlige«, som han formulerer det med morsingsk underdrivelse. Det er dog lykkedes ham at mægle mellem borgerne og soldaterne. Han er meget betænkelig ved situationen, fordi både hertugens og grev Christoffers landsknægte er dårligt udrustede. Af hertugens 50 ryttere er der kun seks med spyd, mange af dem har intet sværd. Han maler et dystert, men sikkert realistisk, billede af deres kampduelighed: »Hvis 30 veludrustede ryttere kom mod dem, ville de nedlægge dem hver og én«.

Situationen er forplumret, og han føler, at han har mere at frygte »hos vore egne folk end hos fjenderne«. Han tegner et situationsbillede: »Jeg er nødt til at være præst for adskillige ryttere, og da jeg ville forsvare det, trak grevens ritmester sværdet og huggede efter mig, så jeg ikke

sagde et ord til ham. Og hvis de ikke havde lagt sig imellem, ville jeg have behandlet ham, som det havde sømmet sig«. Årsagen til dette sammenstød kan kun have været af konfessionel art. At grev Christoffers interesser tydeligvis gik i evangelisk retning, mens hertug Albrecht ikke fraveg paven i Rom, gav af og til gnidninger. Men grevens ritmester kan for så vidt sagtens have været strengt papistisk. Christiern Winther er blevet bedt om at udføre en præsts funktion (f.eks. som skriftefader) for nogle af rytterne, og han var parat til at påtage sig det uden at være præsteviet, idet han udtrykkeligt skriver, at han ville »forsvare« det. Dette forsvar kan kun have været begrundet i Luthers berømte manifest fra 1520 *Von der Freiheit eines Christenmenschen*, hvori han hævdede »det almindelige præstedømme«, dvs. at enhver kristen efter dåben i princippet er præst. Uanset af hvilken observans ritmesteren var, kunne en hævdelse af dette standpunkt godt virke stærkt provokerende, det var et politikum af rang, eftersom netop dette skrift af Luther havde haft stor indflydelse på bondeopstanden i Tyskland i 1525.

Fra anden side ved vi, at forholdene på Sjælland var »jämmerlich und zerrüttet« under grev Christoffers besættelse. Formålet med besættelsen var jo at befri Christian II fra fangenskabet på Sønderborg Slot, og stemningen var, efter hvad der berettes, positiv for dette forehavende. Den, der ytrede det modsatte, risikerede at miste livet, således berettes det om Holger Rosenkrantz' enke, Anne von Menstorp, at hun på landstinget i Ringsted blev dræbt og sønderhugget af nogle københavnske borgere, fordi hun havde sagt, at sålænge hun levede, skulle den fangne Christian ikke komme på tronen igen, og to adelsfrøkener i hendes følge havde nær lidt samme skæbne, hvis ikke nogle af grevens folk havde bragt dem i sikkerhed.[53] Sværdene sad løst i skeden, og det, der kunne sætte sindene i kog, var, foruden det religiøse, spørgsmålet om den fangne konge.

I løbet af sommeren 1535 fik hertug Albrecht, mens han lå i Danmark med sin hær, meddelelse om, at kejseren havde lovet greve Friedrich af Pfalz, at han kunne få Christian II's datter, kejserens søsterdatter, til ægte. Hermed var der en ny prætendent til den danske trone på banen.

Med dette skaktræk havde kejseren opnået en mulighed for at bringe Danmark (samt Norge og Sverige) ind i det habsburgske statsforbund. Friedrich af Pfalz skrev allerede breve ud til dem, der kæmpede for at befri Christian II, og udtrykte sin glæde over, at de således hjalp med at gøre den danske trone klar til ham! Fra Nederlandene, hvor kejserens søster Maria var regentinde, ville der udgå en flåde, der kunne undsætte grev Christoffer og hertug Albrecht.

Men det trak ud. Situationen var åben indtil sommeren 1536, Christian III havde Jylland og Fyn i sin magt og havde efterhånden godt fod-

fæste på Sjælland, hvor kun København holdt stand. Grev Christoffer og hertug Albrecht med deres folk var i ugevis spærret inde i den belejrede hovedstad, hvor de sad og ventede på hjælpen udefra. Hvis den højtideligt lovede flåde fra Nederlandene var kommet frem i løbet af sommeren, kunne den have vendt spillet. Men den kom aldrig af sted, og den 29. juli 1536 måtte de belejrede overgive sig, og Christian III sad nu fast på tronen, mens hertug Albrecht og hans folk allernådigst blev befordret tilbage til Nordtyskland. Den hertugelige (og kejserlige, for så vidt) drøm om et imperium, der omsluttede Østersøen, var ude. Og for anden gang var Christiern Winther på det tabende parti. Man må formode, at Christiern Winther i kraft af sin stilling ved det hertugelige hof opholdt sig sammen med hertugen og hans familie i det belejrede København til den bitre ende og med dem havde udholdt den store nød, der efterhånden herskede.

Et tilhold

Herefter må Christiern Winthers tilværelse have formet sig noget fredeligere. Allerede året efter, i 1537, udgav han et medicinsk skrift om behandlingen af gigt og podagra, skrevet på tidens internationale videnskabelige sprog, latin. På titelbladet præsenterer han sig, som allerede nævnt, som Christistella Chymonius, og med alle titler: doktor juris utriusque et medicinæ, advokat ved den kejserlige kammerret og storhertug Albrechts råd og læge. Det blev trykt i Antwerpen. Han havde sine forbindelser til Nederlandene i orden. Dette viser sig også i fortalen til det medicinske skrift, som indeholder en hyldest og tilegnelse til »den navnkundige Maria, dronning af Ungarn«, som var kejserens statholder i Nederlandene.[54] Men på titelbladet af det eksemplar, som befinder sig på Det kongelige Bibliotek i København, har Christiern Winther med hånden skrevet følgende dedikation: »M. Georgio Ecclesiastæ Hafniensi Christistella qui supra dono dat«. Denne »mester Jørgen, præst i København«, alias magister Jørgen Jensen Sadolin, må altså have været en personlig ven eller god bekendt. Denne betydelige reformator var i 1520'erne Hans Tausens trofaste medarbejder i Viborg, og efter en kort periode som præst i København i 1537 indviet til biskop over Fyns stift. Sandsynligvis havde de to, mester Jørgen og doktor Christiern, opholdt sig samtidig i København under belejringen 1536, men ellers foreligger der ikke nærmere om en forbindelse mellem de to.

Christiern Winther var altså i god forståelse med repræsentanter for de mest pavetro og de mest luthertro i en tid, hvor standpunkterne i kirkestriden ellers stod hårdt over for hinanden. Men han havde at holde sig uden for Danmarks grænser! Christian III følte sig nemlig ikke sikker

på den møjsommeligt tilkæmpede trone, blandt andet var det en meget alvorlig udenrigspolitisk bekymring for kongen, hvad den fangne konges svigersønner foretog sig i de følgende år, især arbejdede Friedrich af Pfalz på at samle mægtige forbundsfæller, som kunne støtte hans krav på den danske trone. Og kejser Karl V, som jo var onkel til Christian II's døtre, havde sympati for disse bestræbelser. Så længe denne trussel hang over Christian III, var han nødt til at holde den fangne konge under stærk bevogtning, for hvad kunne en Christian II på fri fod ikke bruges til i den sammenhæng. For en sikkerheds skyld måtte de folk, som havde fulgt Christian II i eksilet, ikke vise sig i Danmark igen, og deres gods blev konfiskeret af kronen. Det fremgår af et dokument fra fangenskabet på Sønderborg, formentlig fra midten af 1540'erne, hvori den fangne konge opstiller otte punkter, som han forlanger afklaret under forhandlingerne om en ændring af hans forhold. I dokumentet, som synes nedfældet af en opsynsperson, som kun beherskede plattysk, hedder punkt seks: »De, som var udenlands med kongen, skulle igen komme ind i landet og få deres gods tilbage, og de, der har gjort godt mod kongen, skal være fri for al tiltale«.[55] Christian II gengældte altså i høj grad sine folks trofasthed.

I øverste højre hjørne er dokumentet forsynet med påskriften »1546?«, så det kan muligvis være fra et tidligere år, da forhandlingerne om en ændring af kongens forhold indledtes, og det kan jo være, at dette kongens ønske var blevet delvis imødekommet, så hjælperne fra eksilårene havde fået indrejsetilladelse, således at dette forklarer hans navn på et dokument fra den 1. maj 1546.

Men den ejendom, han havde i Nykøbing Mors, sammen med sin bror Torkil, fik han åbenbart aldrig tilbage.

Kongens sag i 1546

Netop i 1546 dukker hans navn dukker op en allersidste gang, i en vanskeligt gennemskuelig sammenhæng. I Kongehusets arkiv i Rigsarkivet befinder der sig i et læg med Christian II's korrespondance et folioark, hvor der på første side er skrevet: »Philippus yn Kopenhagen Christenn Winter doktor der medicin«, og inden i arket findes et udkast til et »åbent brev«, udstedt på Sønderborg Slot år 1546, hvori Christian II gør vitterligt, at Gud har kaldet ham, »At jeg skal forlige og fordrage mine børn og højbårne fyrste kong Christian, min kære frænde, og sige til Kejserlig Majestæt (*kerserligh Ma*^{t}), at herren vil have det af ham, (at) han skal annamme hans hellige evangelium, da vil jeg det villigt og med al flid gøre, ikke anse nogen personen, på det at Guds rige måtte formeres og djævelens rige måtte formindskes, og hans guddommelige vilje måtte ske«.

Man kan sige, at dette kald fra Gud kom på et belejligt tidspunkt, for aldrig havde betingelserne for at opnå i det mindste en slækkelse af fangenskabet været gunstigere, efter at det i 1544 var lykkedes for Christian III at få en fredsaftale med den tyske kejser, som reelt sikrede ham mod ubehageligheder fra Christian II's to svigersønner. Det åbne brev fortsætter med en erklæring om, at han opgiver »al tiltale og trætte« mod den danske konge og fremtidig vil støtte ham af al sin formåen.

Slutningen af brevet indeholder en afgørende passus. Efter at have givet tilsagn om egen underskrift og segl tilføjer han: »og beder jeg højbårne fyrster kurfyrsten og fyrsten, at de også underskrive og besegle ...«. Det var Christian II's to svigersønner, der hermed skulle skrive under på, at de ville opgive alle krav på den danske trone. Men de skrev aldrig under på noget forlig.

Det interessante for os i denne sammenhæng er, hvad Christiern Winther havde med den sag at gøre. Hvem var »Philippus in Kopenhagen«? At den anden person er vores Christiern Winther, kan der ikke herske tvivl om, selv om kun den ene af hans doktorgrader er anført. En mulig forklaring er, at Christian II havde tænkt sig, at udkastet til det åbne brev via en Philippus i København skulle viderebefordres til Mecklenburg (eller hvor han nu var) til Christiern Winther. Denne kan så tænkes at skulle lave en tysk eller latinsk oversættelse, hvorefter han som en måske sidste diplomatisk mission for kongen skulle prøve at formå kurfyrst Friedrich af Pfalz og Franz af Lothringen til at medundertegne. Om det er kommet så vidt, er et spørgsmål, for alt fra kongen blev censureret, og det er ikke sikkert, man fandt det forsvarligt at tillade en fornyelse af samarbejdet mellem de to. Skrivelsen endte jo også i Kongehusets arkiv![56]

Christiern Skygge fra Jylland

Andelen af danskere i den europæiske gruppe af humanister var ikke stor. De fleste blev nævnt i Mathias Gablers hyldestdigt til Christian II i 1521, foruden Christiern Winther og Paulus Heliæ var der f.eks. også Christiern Torkilsen Morsing, daværende rektor for Københavns Skole og senere professor ved universitetet. Mindre kendt i Danmark end i udlandet var århusianeren Jakob Jespersen, som i 1530'erne var lærer i græsk og forelæser hos den kendte humanist Nicolaus Olahus i Bruxelles. Her var i det hele taget et center for den europæiske humanisme, hvilket også kommer til udtryk i Nicolaus Olahus' omfattende korrespondance med bl.a. selveste Erasmus, Cornelius Schepper og Johan Weze, for nu at nævne nogle af dem, vi i forvejen kender fra Christian

II's stab. Karakteristisk for tonen er Cornelius Scheppers tiltale til Nicolaus Olahus som »Amice plus qvam frater charissime« (*min ven, kærere end broder*). Til kredsen hørte desuden Rutger Rescius, græskprofessor og bogtrykker i Leuven.[57]

Men der er en dansker til i Nicolaus Olahus' brevsamling, en jyde, der formummer sig bag navnet *Christiernus Umbra Cimber*. Han har skrevet et brev til Nicolaus Olahus, dateret den 24. marts 1535 i Rutger Rescius' hus i Leuven.[58] Denne Christian fra det jyske pirrede allerede i 1882 C. F. Brickas nysgerrighed, men han måtte give op. Det kunne ikke være Jakob Jespersen, måtte han konkludere, og han slutter sin artikel med disse ord: »Men hvem er det? Skulle dette ogsaa være en dansk Mand, der ligesom Jakob Jespersen tilbragte sine Dage i Udlændighed? Svaret kan ikke gives nu, men det vil nok med Tiden komme«. I en fodnote nævner Bricka Christiern Terkelsen Morsing som en mulighed, som han dog straks selv afviser.

Nogle år senere blev spørgsmålet taget op af Ludwig Schmitt i hans bog om Paulus Heliæ. Han studser over, at præcis samme pseudonym Christiernus Umbra Cimber forekommer engang til i samtiden, nemlig som forfatterangivelse til en gravskrift over Paulus Heliæ (Schmitt). Ellen Jørgensen tager tråden op i sin artikel, hvor hun redegjorde for sin research efter nordiske studerende ved universitetet i Louvain. Flere af de fremtrædende danske humanister havde været immatrikuleret her ved dette center for erasmisk humanisme, men hun finder til sin forundring hverken Paulus Heliæ eller den »gådefulde« Christiern Umbra Cimber, som har skrevet en gravskrift over Paulus Heliæ.[59] Ellen Jørgensen nævner ikke Christiern Winther, som man at dømme efter hans orientering og åndstype lige så vel kunne have forventet at finde i Leuvens matrikler.

Navnesammensætningen Christian Umbra Cimber findes kun de to steder, gravskriften over Paulus Heliæ og brevet til Nicolaus Olahus, som tidsmæssigt må ligge tæt ved hinanden. Navnet synes at være dannet af en mand, som ikke ønskede at oplyse sin fulde identitet, men på den anden side gav to vigtige oplysninger, nemlig sit fornavn og herkomsten fra Jylland. Det latinske ord Umbra kaster bogstavelig talt en skygge over personen. Hvis vi går ud fra, at Christian og Cimber svarer til de faktiske forhold, og der er tale om en mand, der hører med til det internationale humanistiske broderskab, er der, når Jakob Jespersen og Christiern Morsing er udelukket, faktisk ikke andre muligheder end – Christiern Winther. På forhånd støttes mistanken af hans notoriske hang til at gemme sig bag lærde og opfindsomme omskrivninger af sit eget navn.

Christiern fra Jylland og Paulus fra Halland

Er det sandsynligt, at netop Christiern Winther skrev en gravskrift over Paulus Heliæ? Vi har set, at netop de to i deres ungdom begyndte en lovende løbebane under Christian II's auspicier, Paulus som lærer i teologi ved universitetet og kongens prædikant, Christiern som kancellisekretær med bl.a. universitetet som sit ressort. Begge engagerede i bibelhumanisme og tonerne fra Wittenberg, indtil deres veje skiltes, fysisk og politisk, idet Paulus vendte sig imod den »lutherske gift«, sluttede sig til Christian II's modstandere og reelt var med til at fordrive kongen, mens Christiern Winther fulgte kongen i eksilet og til Wittenberg og som denne blev grebet af Luthers opfattelse af kristendommen. Men for humanisterne var tilknytningen til Erasmus åbenbart det afgørende, deres broderskab omfattedes af folk af alle afskygninger med hensyn til, hvor vidtgående reformeringen af kirken skulle være, og der synes således ikke at være noget til hinder for, at de to, Christiern Winther fra Mors og Paulus Heliæ fra Halland, fortsat kunne respektere hinanden.

Lad os først se nærmere på den latinske gravskrift over »den uforlignelige lærer i den højhellige teologi, hr. læsemester Paulus Heliæ fra Halland, skrevet af Christiernus Umbra Cimber«.[60]

Hyldesten til den afdøde, som omfatter 20 verslinjer, fremhæver især Paulus Heliæ som *ingenuus vir* (dvs. en ædel, dannet, oprigtig mand), hvis veltalenhed overgik alle andres i Europa.

Nøjagtig i gravskriftens midte hedder det i oversættelse:

»Fra det sted, hvor solen tidligt begynder at stråle,
Til der, hvor den midt i havet drukner de fnysende heste –
Har Europa næppe set en mere fortræffelig mand,
Som ordets gudinde har rigere begavet«

Intetsteds under *solen* har man set mere veltalende mand. Hvis man nu har en svaghed for at lege med ordene, uden at tage det så nøje med ordenes etymologi, kommer man nemt til at associere fra *Heliæ* til det græske ord *helios*, videre til latin *sol*, og herfra modsætningsvis til latin *umbra*! Når man erindrer navnet Christistella, som han dannede af sit fornavn Christ-stiern, er det slet ikke utænkeligt. Han kan endda med kontrasteringen fint have villet antyde de modsætninger i deres religiøse opfattelser, som der jo var tale om. I slutningen af gravskriften tænker han sig Paulus Heliæ hvilende sig i fred *cum cælicolis*, dvs. med de guddommelige i himlen. Som modsætning hertil kunne forfatteren digterisk opfatte sig selv som endnu befindende sig i *umbra*, »skyggeriget« og

således etablere en lettere krypteret forbindelse til den hædrede. Overskriften over gravskriften skal altså muligvis i det hele taget forstås som opbygget efter et antitetisk mønster: *Paulus Heliæ Halandus* over for *Christiernus Umbra Cimber*. Halland i rigets østligste del modstillet dets vestligste del Jylland.

For ovenstående tolkning taler, at forfatteren har valgt navneformen Paulus *Heliæ*, mens samtiden ellers synes at have foretrukket formen Paulus Eliæ, som formentlig er den oprindelige og angiver, at karmelitbroderen Paulus har kaldt sig efter ordenens særlige skytshelgen, profeten Elias.[61] Man ved ikke præcis, hvor eller hvornår Paulus Heliæ døde, men man har heftet sig ved, at hans Skibby-krønike slutter midt i en sætning i året 1534. Sandsynligheden taler for, at den blev afbrudt af de krigshandlinger, der fulgte med grev Christoffers pludselige invasion i Danmark i foråret 1534. Paulus Heliæ var på den tid kanonikus i Roskilde, og det berettes, at grev Christoffer beslaglagde Roskildes kirkekasse og brugte midlerne til at aflønne sine krigskarle. Paulus Heliæ skal have sendt greven et skarpt svar og advaret ham mod at begå den synd at forøve kirkerov, og sammenlignede den, der gjorde sligt, med Balzar, Antiochi og andre kirkerøvere. Paulus Heliæ var ikke den, der udtrykte sig i diplomatiske vendinger, og i den oppiskede stemning, der herskede, er det ikke usandsynligt, at han har fremprovokeret sin død.[62]

I denne forbindelse må man tænke på, at gravskriftens forfatter henvender sig til den »fjendtlige Død« (*mors inimica*), idet han med historisk præsens ligesom aktualiserer en drabssituation: »som du, fjendtlige Død, skærer halsen over på med dit sværd« (*quem jugulas gladio mors inimica tuo*). Selv om vi i et lejlighedsdigt som dette må regne med, at udtrykssæt og billedsprog i vidt omfang er traditionelt og ikke nødvendigvis individualiserende eller realistisk, kan det ikke udelukkes, at forfatteren her benytter en viden om den faktiske dødsmåde, så meget mindre som han netop ikke udstyrer den personificerede død med det traditionelle attribut: leen.

Christiern Winther kan have erfaret om Paulus Heliæs voldsomme død, da han i efteråret 1534 var på Sjælland som hertugens udsending til grev Christoffer, ja han kan have stået ved graven (som ikke er kendt for eftertiden). Sandsynligt er det i hvert fald, at gravskriften blev skrevet kort efter, for pseudonymet Umbra synes som anført at være valgt med henblik på denne, og det blev brugt en gang til få måneder senere, nemlig i marts 1535, og det kan næppe være anderledes, end at en så specifik kombination som Christiern Umbra Cimber må hidrøre fra den samme person.

Bogmenneskers nære forhold

Det allerede omtalte brev, skrevet i Rutger Rescius' hus i Leuven den 24. marts 1535, er en præsentationsskrivelse, brevskriveren ønsker at få kontakt med dronningens sekretær, Nicolaus Olahus, og indholdet er nøje afstemt efter dette formål. For det første melder han sig som Nicolaus Olahus' »tjener«, og han understreger deres fælles humanistiske basis, som her bliver udtrykt som det »nære forhold, der er mellem bogmennesker« (*litteratorum necessitudo*), et udtryk, der kunne tjene som motto for hele denne kreds af Erasmus-tilbedere. Dernæst vælger han som referenceperson en af Olahus' bedste venner, som efter antydningerne også er hans egen gode ven, nemlig Cornelius Schepper, som han plejer at »gøre løjer med i brevform«, som han udtrykker sig (*quocum per ocium, etiam litteris nugabor*). Undervejs får han indflettet, hvor klogt det er af »den meget berømte fyrstinde« (nemlig dronning Maria, kejserens statholder i Nederlandene) »at betro ham sine hemmeligheder«, formentlig et signal om, at det er i Nicolaus Olahus' egenskab af dronningens sekretær, han opsøger ham. Brevet er langt og meget omstændeligt, fyldt til randen med smiger – med følgende afsluttende forsikring: »Lev vel, ædle Nicolas. Tro ikke, at det er en smigrers smisken, som taler med henblik på egen vinding«.

Årsagen til, at vi har fået kendskab til dette brev, er, at det er blevet udvalgt til at medtages i den omtalte samling af Nicolaus Olahus' korrespondance, og udvalgt er det uden tvivl blevet, fordi det skønnedes velegnet til at stille hovedpersonen i et gunstigt lys. Af samme grund må vi skønne, at det har haft den virkning, som brevskriveren ønskede: at han fik foretræde hos den magtfulde sekretær, og dermed mulighed for at udføre sin mission.

Her er det på tide at få besvaret spørgsmålet: Hvor var Christian Winther på dette tidspunkt?

I særlig mission til Nederlandene

For at besvare det må vi gå lidt tilbage i historien og undersøge, hvad hans arbejdsgiver, hertug Albrecht, tog sig for på det tidspunkt. I januar 1535 lagde lybækkerne pres på hertug Albrecht for at få ham til at sende et sendebud til hoffet i Nederlandene med et beroligende budskab om, at hertugen havde godt styr på »den lybske sag«, »dar myt men se mochte tho frede stellenn« (for at man kunne stille dem tilfreds/få dem til at holde sig i fred).[63]

Hertugen forhastede sig ikke, for ca. en måned senere fulgte Lübeck op med et nyt brev om sagen, idet man tilføjede, at »det ville være godt, hvis hertugen benyttede en velegnet mand, som også kunne rejse på by-

ers vegne« (*einen wolgeschyckten man, de ock van steden reyszen konde*).[64] (Man bemærker lybækkerens bevidsthed om, at der er forskel på borgerånd og feudalvæsen).

Det må antages, at hertugen fulgte denne indtrængende anmodning fra Lübeck, som var det diplomatiske og økonomiske centrum i hele spillet, og det er på forhånd sandsynligt, at han benyttede Christiern Winther til denne opgave, eftersom denne jo fra eksiltiden sammen med Christian II havde godt kendskab til forholdene i Nederlandene og hoffet der. Han var ganske vist, som omtalt i det foregående, kommet i miskredit hos den daværende statholderske Margrethe på grund af evangeliske tilbøjeligheder. Men i 1531 var der kommet en ny statholderske, dronning Maria, kejserens søster. Hvis nogen skulle have en erindring om en lærer for Christian II's børn, som havde vist reformkatolske tilbøjeligheder, ville man dårligt kunne forbinde ham med denne udsending fra den rettroende katolik, Albrecht af Mecklenburg.

Men man kan jo ikke være for forsigtig, så det er meget sandsynligt, at Christiern Winther benyttede sig af et fif, da han nærmede sig det nederlandske hof. Han brugte det pseudonym, han for få måneder siden havde fundet på i gravskriften over Paulus Heliæ. Samtidig med, at han må have gjort Nicolaus Olahus nysgerrig efter at vide, hvem der kendte ham så godt og kunne udtrykke det så elegant, som brevet viste, gav han ham en nøgle til gådens løsning: Cornelius Schepper. Derfor de forblommede ord i brevet om, at han plejede »at gøre løjer« med denne. Han må ganske simpelt have benyttet sin gamle forbindelse til Cornelius Schepper fra eksilets dage til at skaffe sig adgang til hoffet i Nederland!

At han havde denne forbindelse, gjorde i det hele taget, at han var »ein wohlgeschickter Mann« til opgaven, og brevet er perfekt egnet til at indlede udførelsen af den mission, som hertug Albrechts udsending skulle udføre i Bruxelles. Så selv om vi ikke har andre, direkte spor af, at en Christiern Winther skulle have været i Nederlandene på det tidspunkt, viser det samlede mønster af indicier, at sådan må det hænge sammen.

Borgerlig diplomat

Selv om Hans Gram og senere H. F. Rørdam fandt meget positive ord om Christiern Winther, er det en anden tradition, der dominerer. Den blev grundlagt af Allen 1872 med følgende karakteristik: »Han var uden al Menneskekundskab, indskrænket og ganske blottet for praktisk Sands«.[65] I den sidste udgave af *Dansk Biografisk Leksikon* slutter Johan Hvidtfeldt sin i øvrigt mere nuancerende fremstilling med følgende: »W. var en trofast mand, og når han udrettede så lidt for kongens sag

skyldtes det til dels at han arbejdede under så vanskelige kår, dels at han manglede menneskekundskab og praktisk sans«. C. F. Allens 130 år gamle formulering spøger stadig, dog uden påstanden om indskrænkethed. Ordet »trofasthed« om hans forhold til Christian II er ikke forkert, men det er lidet karakteriserende, for det samme kunne man med rette bruge om de andre personer i kongens stab. Christiern Winther var udpræget praktisk i modsætning til andre af kongens rådgivere, da han på et tidligt tidspunkt rådede kongen til udadtil at vise sig som god katolik for at fremme sin sag. Ligeledes i situationer under Grevefejden osv. Det målbevidste arbejde for at fremme sin karriere i eksilet peger i samme retning.

Hans karriere var stærkt knyttet til Christian II, som var den, der opdagede ham og gav ham betydningsfulde opgaver. I eksilet fandt han fortsat opgaver til ham, selv om staben måtte reduceres af økonomiske grunde. Herved fik Christiern Winther mulighed for at videreuddanne sig og lade sig promovere til doktor. Han var således kvalificeret til en stilling som hertugelig råd og læge hos hertug Albrecht af Mecklenburg.

Det synes mere relevant at se på Christiern Winther, ikke som Christian II's trofaste, men uselvstændige tjener, men som en af tidens betydeligste danske humanister, som var i forreste række under udformningen af Christian II's fremsynede lovværk, som har skrevet sig ind i Danmarks litteraturhistorie som den første oversætter af evangelierne til dansk (som det første folkesprog uden for Tyskland), som optrådte som diplomat på den europæiske politiske scene, og som hørte til det internationale broderskab af humanister.

Måske på grund af de særlige omstændigheder, som førte ham i eksil, blev han en af de få danske repræsentanter for en ny type borgerlige diplomater på den internationale scene, med fælles åndelig basis i humanismen af Erasmus af Rotterdams prægning, på linje med folk som Johan Weze, Cornelius Schepper, Nicolaus Olahus og Friedrich Nausea.

På ét punkt adskilte han sig fra de nævnte, der alle var pavetro med reformkatolske tilbøjeligheder, og som efterhånden alle belønnedes med bispestole eller andre høje embeder. Christiern Winther havde åbenbart allerede før eksileringen taget del i den »lutherske raptus« og havde derefter under opholdet i Wittenberg i 1523 fået et stærkt personligt indtryk af Luther. Som Lausten har påvist, er der i hans breve stærke vidnesbyrd om hans evangeliske holdning. Et markant udslag af denne holdning er hans råd til Christian II i 1524 om, at denne over for kejser og pave skal benægte alle påstande om sine evangeliske sympatier og handlinger, og lade det komme an på, om de andre kan bevise noget kætteri fra hans side, hvilket jo reelt er en opfordring til ef-

terfølgelse af Luthers optræden i Worms. Et andet markant udslag er hans argumenteren for det almindelige præstedømme, uden hensyn til sådanne tankers revolutionerende virkninger. Men det var måske med det, ligesom da han ufortrødent fortsatte med at lære kongens børn Fadervor på deres modersmål i stedet for latin, selv om det blev forbudt ham.

Der er på den anden side intet, der tyder på, at han ønskede et kirkeopgør som det lutherske. Endnu i 1530 opfordrede han Christian II til at tage til rigsdagen i Augsburg, fordi han havde hørt, at kejseren ville komme der. Han følte sig overbevist om, at kejseren ved denne lejlighed ville stille sig bag kongen, og hvad mere var, han håbede inderligt og han regnede med, at kejseren ville skabe fred mellem parterne i kirkestriden.

Christiern Winther havde to sjæle i sit bryst: den erasmiske og den lutherske.

Kilder og litteratur:

Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. C. Paludan-Müller. Odense 1852-53

Allen, C. F.: *De rebus Christiani secundi Daniæ, Norvegiæ, Sueciæ Regis exsulis commentatio* ... Pars I. Hafniæ 1844

Allen, C. F.: *Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie.* Kbh. 1854

Allen, C. F.: *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden, 1497-1536*, 1864-72, bd. V. Kbh. 1872

Andersen, J. Oskar: *Paulus Helie. Ungdom og Uddannelse c. 1485-1519. Universitetsaarene 1519-22.* Kbh. 1936

Arup, Erik: Processerne for rigsregimentet og ved rigskammerretten mellem Christiern II og Frederik I (1523-1531). *Danske Magazin* 5. rk. V (1902-04)

Bricka, C. F.: Jakob Jespersen, en dansk Humanist paa Reformationstiden. En litterærhistorisk-biografisk Notits. *Historisk Tidsskrift* 5. rk. IV (1883-84)

Brøndum-Nielsen, Johs.: *Sproglig forfatterbestemmelse.* Kbh. 1914

DBL = *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., bd. 15. Kbh. 1984

DN = *Diplomatarium Norvegicum* 8-18. Christiania 1874-1919

Dueholms Diplomatarium, Samling af Breve 1371-1539, der i sin Tid ere opbevarede i St. Johannesklostret Dueholm paa Morsø. Kbh. 1872

Ekdahl, N. J.: Christiern II:s Arkiv. I: *Handlingar rörande Severin Norby och de under hans ledning stående krigsföretagen mot Sverige* bd. I-IV. Stockholm 1835-42

Gram, Hans: *Skrifter, som udi det kiøbenhavnske Selskab...* bd. IV. Del. Kbh. 1750

Hau, Christian: *Bjælken, sparren og den halve bjørn.* Eget Forlag 1999.

Hoffmann, Erich: *Die politische Rolle Herzog Albrechts VII von Mecklenburg in der »Grafenfehde«.* Ratzeburg 1983

Huizinga, J.: *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur,* door. Haarlem 1940

Hørby, Kai: Humanistprofiler i den danske reformbevægelse. *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund.* Udg. Leif Grane/Kai Hørby. Göttingen 1990

Jahns, Sigrid: Juristen im Alten Reich. *Forschungen aus Akten des Reichskammergerichts.* Udg. Bernhard Diestelkamp. Köln 1984

Jørgensen, Ellen: Nordiske studerende ved Universitetet i Louvain. *Historisk Tidsskrift* 9. rk. III (1925)

Lausten, Martin Schwarz: *Christian 2. mellem paven og Luther. Tro og politik omkring »den røde konge« i eksilet og i fangenskabet (1523-1559).* Kbh. 1995

Missions diplomatique = J. de Saint-Genois & G.-A Ijssel de Schepper: *Missions diplomatique de Corneille Duplicius Schepper, dit Scepperus, ambassadeur de Christiern II, de Charles V, de Ferdinand Ir et de Marie, reine de Hongrie, gouvernante des Pays-Bas, de 1523 à 1555.* Bruxelles 1857

Nykjøbing = C. V. Christensen: *Nykjøbing paa Mors 1299-1899.* Kbh. 1902

Pedersen, Olaf: Poul Helgesen Confronts Astrology. *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund.* Udg. Leif Grane/Kai Hørby. Göttingen 1990

Pinborg, Jan: Danish Students 1450-1535 – and the University of Copenhagen. *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 37 (1981)

Pontoppidan, Erich: *Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici oder Nach Ordnung der Jahre abgefasste und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck* II. Theil. Kbh. 1744

Rørdam, H. F.: Om de Tilskud til dansk Aandsliv, der i Reformationstiden ydedes af Morsingboere. *Kirkehistoriske Samlinger* 4. rk. V (1897-99)

Schmitt, Ludwig: *Der Karmeliter Paulus Heliä, Vorkämpfer der katholischen Kirche gegen die sogenannte Reformation in Dänemark.* Freiburg i. Br. 1893

Venge, Mikael : *»Når vinden føjer sig...« Spillet om magten i Danmark marts-december 1523.* Odense 1977

Venge, Mikael: *Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar-februar 1523.* Odense 1972

Venge, Mikael: *Det gamle Aalborghus. Told og skatter på Christian II's tid.* Kbh. 1991

Waitz, Georg: *Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die europäische Politik* bd. I-III. Berlin 1855-56

Wiberg, S. V.: *Almindelig dansk Præstehistorie* bd. II. Kbh. 1960

Noter:

1. Jeg skylder at takke følgende faghistorikere, som har hjulpet mig med gode råd og henvisninger: Terkel Hansen, Foldby, Christian Hau, Løkken, Vello Helk, Birkerød, Martin Schwarz Lausten, København, og Knud Prange, Brønshøj. For kyndig hjælp til at oversætte de latinske tekster takker jeg Uffe Karner, Hadsten, Peter Terkelsen, Hadsten, og Bjørn Qviller, Oslo.
2. Citatet i RA. Danske Kancelli. Frederik I's registrant C.
3. Kai Hørby, s. 38.
4. Gram, s. 256 og 287. Mathias Gablers hyldestdigt er gengivet i J. Langebek: *Scriptores Rerum Danicarum*. Tomus VIII. Hauniæ 1834, s. 484f.
5. RA. Danske Kancelli B 19b. Register over alle Lande. Nr. 6 (1553-58) fol. 439 b.
6. Det originale brev findes i RA. München-samlingen, pk. 38, læg 69, optrykt i Allen 1854, s. 11f.
7. Christiern Winther figurerer ikke i nogen bevaret matrikel fra de europæiske universiteter, jfr. Pinborg appendix 1, s. 105-11. Fra Københavns Universitet er der bevaret en liste fra tiden 1479-1516 over promoverede i jura, nemlig 3 doktorer, 1 licentiat og 6 baccalaurer. Det vides ikke, om listen er fuldstændig, eller om der var flere promoveringer mellem 1516 og 1535, jfr. Pinborg, s. 104.
8. Hau, s. 22f.
9. Se Hau figur 5.
10. De i brevet nævnte navne på borgere kan identificeres ved hjælp af Landbohistorisk Selskabs Adkomstregistrering 1513-50, som er tilgængelig på Institut for Navneforskning, Københavns Universitet. Et register over Adkomstregistreringen er tilgængeligt på Navneinstituttets hjemmeside.
11. Se *Nykjøbing 1299-1900*, s. 34-42.
12. Venge 1991, s. 110.
13. Venge 1991, s. 162.
14. Landbohistorisk Selskabs Adkomstregistrering under 1514, nr. 127.
15. Venge 1991, s. 25.
16. Venge 1991, s. 158-62.
17. Venge 1977, s. 120.
18. Andersen, s. 44f, 46f og 110.
19. *Missions diplomatique*, s. 24-34.
20. Brev til Chr. II 25/5 1527, RA. München-samlingen pk. 16, læg 2. En passant bemærker vi, at det danske sprog endnu ikke havde et særligt ord for »adelig«.
21. Om mester Pouls mission til paven og videre skæbne, se Venge 1972, s. 165f. og 175f.
22. RA. München-samlingen, pk. 36, læg 26, Christiern Winthers brev af 2/6 1523 til Lambert Andersen, sekretær, kannik i Ribe.
23. Bordordenen i Lier, slutningen af 1524, skrevet på papir med Hans Mikkelsens hånd. RA. München-samlingen, pk. 30, læg nr. 22.
24. 1 stob svarede til 4 danske potter á 0,968 liter.
25. Ifølge DBL blev han gift før 28/1 1530, måske med Rolandine Willie, datter af en nederlænder Mester Adrian (W.).
26. At den opfattelse, at Christiern Winther var magister, har kunnet snige sig ind i litteraturen, således også omtalen i DBL, skyldes formentlig, at hans navn to gange blandt de mange nævnelser i materialet er blevet forsynet med titlen »meister«, nemlig i et tysk brev fra Johan Weze til kongen den 21/5 1525 (Allen 1854, s. 346), og af Skipper Klement den 13/12 1528 (DN 10, s. 589). Muligvis er der i de to tilfælde tale om, at skriverne i distraktion er kommet til at betegne ham som »meister« (= magister), måske også fordi det ud fra den rolle, han spillede, forekom nærliggende.
27. Lausten, s. 126-27.
28. Brøndum-Nielsen, s. 3.
29. DN 10, s. 352.
30. Hamburg 13/5 1524. DN 12, s. 326-29.
31. Lausten, s. 104.
32. Den 22/7 1523. DN 10, s. 265.
33. Allen 1854, s. 140.
34. Hans brev fra Speyer. DN 13, s. 508.
35. Waitz III, s. 266.
36. Jahns, s. 19f og 27.
37. RA. München-samlingen, pk. 23, læg 20.
38. Her gengivet efter Andersen, s. 125f.
39. Lausten, s. 323.
40. Olaf Pedersen, s. 39f.
41. »Ffor the förste giffuer ieg e.n. saadant raadt, huilcke hun wel selffuer wiid, hiertelige tillflucht til gud almechtigeste oc bede om nade, skirm oc barmhertigkeit, ne preualeant inimici nostrj aduersum nos; ffor siugdom raader ieg e.n. fuldkommelige, at han strax efftir thesse caniculares lader purgier seg langsom oc natturlig, besunderligen for melancolij; thi thet kand icke andet mögeligt were, end vtaff so stuor sorg, genwordigheid oc weyrmoet, som e.n. haffuir hafft nw paa thet siuwende aar, end thet samme materie er möget woxt vtj e.n. oc giffuer snarligen en swar siugdom, vthen e.n. er ther fliitigen fore met guode raadt oc en ny regimente at fordriffue eller formilde oc formi(n)dre samme materij«. Brevet fra Christiern Winther til Christian II, dateret Speyer den 22/6 1528, findes i RA. München-samlingen.
42. *Epistolae miscellaneae ad Fridericum Nauseam Blancicampianum episcopum Viennensem etc. singularium personarum libri X*, Basel 1550 (her er benyttet det eksemplar, som findes i Universitätsbibliothek Augsburg).

43. Petrus Kirserus er sikkert identisk med den notar Peter Kirsscher, som leverede en bekræftet afskrift af et dokument i Christian II's sag ved rigskammerretten, som af Christiern Winther blev sendt til kongen i 1530. Se Emilie Andersen: »München-samlingen«, *Vejl. Arkivreg.* XV, Rigsarkivet 1969, kommentar til pk. 23, læg 18.
44. Huizinga, s. 267. Oversættelsen af de to citater er min.
45. I Landeshauptarchiv Schwerin opbevares de to i det følgende omtalte skrivelser vedr. Christiern Winthers ansættelse i hertug Albrechts tjeneste. Arkivets signatur er: 2.12-2/4 Nr. 676. Jeg skylder Landeshauptarchiv Schwerin en tak for velvillig hjælp med at finde og skaffe fotokopier af de to skrivelser.
46. Kontrakt mellem kongen og hans sekretær af 10/2 1529. RA. München-samlingen pk. 23, læg 20.
47. Paludan-Müller: *Aktstykker* ... II, s. 175, brev fra hertug Albrecht til pfalzgreve Friedrich.
48. Om hertug Albrechts politiske rolle i Grevefejden, se Hoffmann 1983.
49. Paludan-Müller, I, s. 120f.
50. Paludan-Müller, I, s. 273f.
51. Paludan-Müller, I, s. 285f.
52. Paludan-Müller, II, s. 108-10.
53. Pontoppidan, s. 886.
54. Christistella Chymonius: *Divulgatio professionis praxeos Medicinæ.* Antwerpen 1537.
55. »Thom Søstenn, dhe mith dem konninge vth dem lande weren, mochten wedder vnth landt komen vnd er gudt wedder krygenn, vnd dhi den konninghe gudt ghedan hebben scall al affspraken synn«. RA. Kongehusets arkiv. Christian III, 1539-1558. Pk. 47, læg 62.
56. RA. Kongehusets arkiv. Christian III, 1539-1558. Pk. 47, læg 62.
57. Se C. F. Bricka i 1882 en artikel i *Historisk Tidsskrift.* Samlingen af Nicolaus Olahus' korrespondance er trykt i: *Monumenta Hungariae historica. Diplomataria* XXV. Oláh Miklós levelezése, közli Ipolyi Arnold. Budapest 1875. Olahus stammede fra Siebenbürgen og vendte senere tilbage til Ungarn.
58. Findes i ovennævnte brevsamling s. 549-550.
59. Ellen Jørgensen, s. 387.
60. Allerede i *Kirkehistoriske Samlinger* II (1853-56) fik C. Secher optrykt på den latinske gravskrift over Paulus Heliæ (Povel Eliesen), som »findes i samme Haandskrift, hvorefter hans Bog »imod Malmö-Bogen« ... er trykt«. Den står på det første ark af det eneste bevarede håndskrift med Paulus Heliæs svar »Imod Malmø-bogen«, som tilhører Det Kgl. Bibliotek i Stockholm.
61. Jf. den tidligere tyske betegnelse Eliä Ordensbrüder om karmelitmunke, iflg. *Meyers Konversations-Lexikon* bd. 5. Leipzig 1886.
62. Denne episode gengives i Pontoppidan, s. 881.
63. Paludan-Müller I, s. 317, Wullenwever til hertug Albrecht 17/1 1535.
64. Paludan-Müller I, s. 342, dr. Johan Oldendorp til hertug Albrecht 18/2 1535.
65. Allen 1872, s. 338.

Poul Verner Christiansen, 1928-2001, pens. rektor (Århus). Skrev artikler bl.a. i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1992, 1999 og 2000 og bøger om historiske emner: *En østjysk landsbys rødder* I-II (1992-96) og *Ristrup – en østjysk herregård* (1995).

De Torup og de Skanderborg ladegårdsbønder og deres slægt – En slægtshistorisk undersøgelse

Af Kirstin Nørgaard Pedersen

Skanderborg ladegård blev i 1662 fæstet ud til bønder for første gang. Hvor kom de tre første fæstere fra, som magtede at betale indfæstning for så store gårde? Hvordan klarede de sig i de dårlige tider så kort tid efter den sidste svenske besættelse af Jylland, hvem blev de næste fæstere efter dem, og hvordan var deres indbyrdes slægtskabsforhold? Spørgsmål, som i nutiden har optaget flere slægts- og lokalhistorisk interesserede. Spørgsmålene forsøges nu besvaret med denne artikel.

Indledning

De Torup og de Skanderborg ladegårdsbønders omfattende slægt foreligger her undersøgt og udarbejdet for fire slægtled fra de første tre fæstere af Torup ladegård, dog således at fjerde generations børn er nævnt under deres forældre i det omfang, der er fundet oplysning om dem. Bortset fra nogle af de børn, som vides at være døde som børn, har alle fundne efterkommere i de fire slægtled fået et nummer, som kan genfindes såvel på slægtstavlerne som i artiklen. Desuden er der for den enes vedkommende en omtale af hans far og farfar.

Undersøgelsen er på nogle få undtagelser nær, sket ud fra primære kilder, der foruden kirkebøger omfatter blandt andet lensregnskaber, 1600-tals tingbøger fra Randers by, Skanderup birk, Galten, Hads, Hovlbjerg og Vor herred, samt enkelte senere justitsprotokoller fra de samme områder foruden skifteprotokoller såvel for gejstligheden som for amterne og godserne, herunder det Skanderborgske rytterdistrikt.

I artiklen er der anvendt en del citater, hvori indhold og form er bibeholdt, dog således, at de for læselighedens skyld er tillempet nutidig stavemåde. Dette gælder både sted- og personnavne, hvoraf de sidste også er normaliserede, idet de samme personers navne kan være nedskrevet på flere måder i de oprindelige tekster, for eksempel Laurits, Laurs og Lars, Søffren, Søvren og Søren, Bergete, Birgitte og Berete, El-

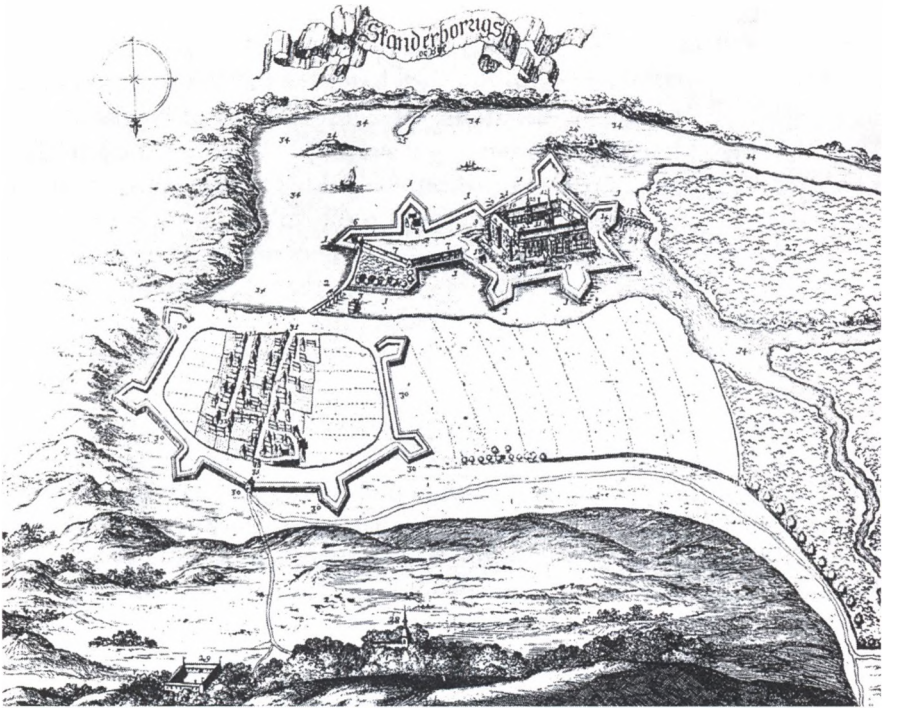

Skanderborg set fra nord. Nederst i forgrunden ses til venstre Skanderborg ladegård (29) og til højre Skanderup kirke (28). Kopi fra Peder Hansen Resen: *Atlas Danicus*. Repr. fra *Resens Atlas Århus Stift*, udgivet af Helge Søgaard, Århus 1967.

len og Helene og mange flere. Ligeledes er originalernes romertal gengivet med arabertal.

De to ladegårde hørte begge til det østjyske krongods. Torup ladegård, som lå på det sted, hvor hovedgården Frisenvold nu ligger, var fra slutningen af 1500-tallet ladegård under Dronningborg slot ved Randers. I tiden indtil 1624/25 blev Torup ladegårds tilliggende jord drevet af hovbønder, og indtægten af gården var tillagt Eske Brock som vederlag for hans tjeneste som lensmand. Efter den tid var den fæstet ud til tre bønder, som delte den ligeligt imellem sig. Af indfæstningssummens størrelse ses at der var tale om tre store gårde. Torup ladegård blev efter krigen tilskødet Mogens Friis, som fik tilladelse til at oprette den til en sædegård under navnet Frisenvold.[1]

Skanderborg ladegård var til op imod midten af 1600-tallet ladegård til Skanderborg slot. Inden den i 1662 også blev fæstet ud, havde dens tilliggende jord af lensmanden været lejet ud til bønder, hvor længe og til hvem vides ikke.

Ladegårdsbønder 1

I 1662 blev Skanderborg ladegård delt og fæstet ud til tre bønder. Herom beretter jordebogen: »Skanderborg ladegård har lensmanden haft i forpagtning, og bønderne der til drevet avlingen, hvor af de gav til årlig afgift 150 rdl. Mens nu bønderne giver arbejdspenge, er jorden efter kongl. Ma. nådigste bevilling bortfæst. En del til bønder og det delt udi fire parter til 4 bøndergårde, og en del næst ved slottet liggende bortpagtet til nogle af indbyggerne for slottet.[2] De markjorder og enge, som er bøndergårdene tildelt er af uvildige dannemænd besigtet og den store mark østen for Teglhaven og Kohaven takseret for sædeland 144 tdr. 5½ skp. engbund til 60 læs hø. Teglhaven takseret for sædeland 12 tdr. Kohaven for sædeland 8 tdr. Raundals have takseret for 60 læs hø.

Forskrevne jord og eng som til 4 gårde er udlagt, er nu sted og fæst efterskrevne mænd det år 1662, som deres værelser udi ladegårdens huse har indrettet med Kongl. Ma. nådigste tilladelse, og er sat for skyld og landgilde som følger 1½ ørte rug, 1½ ørte byg, 1½ ørte havre, 3/4 fjr. smør, 3/4 brændsvin, 3/4 fårenød, 3/4 lam 3/4 gås, 4 høns, 15 æg, 3/4 rdl. gri.«.[3]

Afgiften var for hver enkelt gård, men kun tre af gårdene blev besat, nemlig af *Peder Jensen, Mourits Christensen og Rasmus Nielsen*, så »den fjerde part er forskrevne tre mænd sted og fæst, eftersom ingen var, den ville antage, hvor af de skal give landgilde og stedsmål, gøre ægt og arbejde med andet, som kan falde og påbydes«.

I jordebogen får man kun at vide, hvad der årligt skulle ydes men ikke, hvor meget der skulle betales i stedsmål, dvs. indfæstningsafgift, imidlertid er betalingen blevet bogført i amtsregnskaberne med en kort tekst »Peder Jensen, Mourits Christensen og Rasmus Nielsen af Skanderborg ladegårds ejendom og jord, som ligger oppe i marken så vidt til ladegården hører. Sønderager, Hestehaven, Tuereng, Hørmarken og Eskebæk undtagen, hvilket efter Kgl. Ma.s brev i fire parter til fire gårde er skiftet og delt, skal give årlig landgilde af hver part, som det nu er sat og takseret for. 1 fjr. smør, 2 ørte rug, 2 ørte byg, 2 ørte havre, 1 brændsvin, 1 fårenød, 1 lam, 1 gås, 4 høns, 20 æg, og 1 rigsdaler gri. Skal de nyde deres livstid alle fire parter og der af give skyld og landgilde, gøre ægt og arbejde med al anden udgift for fire gårde, dog når nogen af dem ved døden afgår, skal deres anpart være falden og den igen fæstes, er dem bevilget frihed på rugskylden dette år, og halvparten af anden landgilde, giver til fæste 100 rdl.

Forskrevne tre mænd af Kgl. Ma.s anpart korntiende af forskrevne fire gårde såvel som præstens anpart, eftersom han for tiden af ladegårds mark og en by, som af gammel tid blev lagt øde og jorden lagt under la-

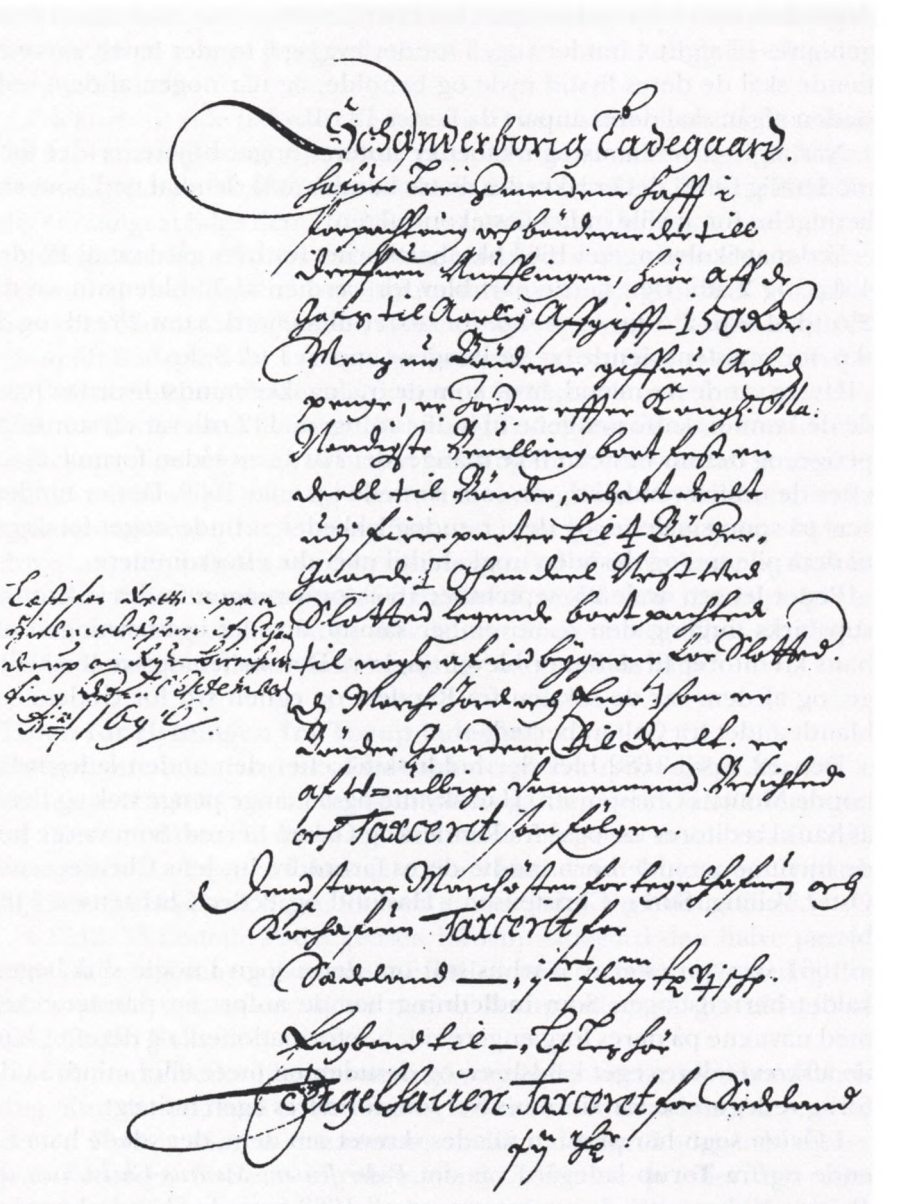

Første side angående Skanderborg ladegård i jordebogen 1662. Landsarkivet for Nørrejylland.

degården, nyder kgl. ma.s anpart korntiende af Gram by. Skal der af årligen gives til afgift 4 tønder rug, 4 tønder byg og 6 tønder havre, samme tiende skal de deres livstid nyde og beholde, og når nogen af dem ved døden afgår, skal deres anpart da fæstes 12 rdl.«.[4]

Når afgifterne i amtsregnskabet er noteret noget højere, er det formodentlig fordi, det er lykkedes de tre bønder at få dem sat ned, som en betingelse for at ville indgå fæstekontrakten.

Ved matrikuleringen i 1664 blev hartkornet for hver gård sat til 12 tdr. 4 skp. og 2 alb. Den fjerde part blev for værdien af 73 oldensvin sat til 2½ td. 4 skp. 2½ fjr. og 4 skp. for noget tillægsjord, samt 2½ td. og 2 skp. for præstens tiende og for kongens anpart 1 td. 3 skp.[5]

Hvem var de tre mænd, hvor kom de fra, og ikke mindst hvordan havde de kunnet skaffe pengene til indfæstningen? 112 rdl. var en stor sum penge, og det var bestemt ikke mange, der havde en sådan formue få år efter de udmarvende krigsår, som sluttede i januar 1660. Der er fundet svar på spørgsmålene, og det er endog lykkedes at finde noget forslægt til dem alle tre, og desuden nogle hidtil ukendte efterkommere.

Peder Jensen døde 25. september 1669, oplysningen findes i Skanderup birks tingbog den 5. november samme år, idet indstævningen af hans kreditorer til skiftet er blevet tinglæst. Det var femogtyve forskellige, og af dem var de seksten fra Randers og egnen syd for Gudenåen blandt andet fra Galten herred.

Den 12. april 1682 blev der holdt skifte efter den anden ladegårdsbonde Mourits Christensen. Han skyldte også mange penge væk og flere af hans kreditorer var også fra Randers og Galten herred. Som værge for de hjemmeværende børn mødte deres farbrødre hr. Jens Christensen i Øster Velling, Søren Christensen i Haslund og Peder Christensen i Jebjerg.

1661 skrev præsterne i Århus stift om deres sogn i nogle små bøger kaldet herredsbøger. Som indledning har de anført en præsterække, med navnene på deres forgængere siden reformationen, og derefter har de afskrevet deres eget kaldsbrev, og desuden en mere eller mindre udførlig redegørelse for kirkens såvel som for deres egen indtægt.

I Ørum sogn har præsten således skrevet om dem, der ydede ham tiende og fra Torup ladegård var det *Peder Jensen, Mourits Christensen og Rasmus Nielsen,* altså de samme tre, som i 1662 fæstede Skanderborg ladegård. Da de naturligvis ikke kunne være fæstere begge steder må forklaringen helt enkelt være, at da kronen efter krigen 1657-60 skødede Torup ladegård til Mogens Friis, blev fæstegårdene der nedlagt og hovedgården Frisenvold opbygget samme sted, og blev en fæster uden brud på sin fæstekontrakt sat fra sin gård, så skulle han efter loven have

sine indfæstningspenge igen, hvilket er forklaringen på, hvorfra de tre bønder fik de mange penge, de skulle betale i indfæstning for Skanderborg ladegård.

Fra kronens side har man desuden haft kendskab til, at disse tre bønder var i stand til at stå for en stor gård. At to af dem bevisligt var forgældede, da de døde, skyldes de misvækstår der var mellem 1662 og 1682, for det er muligt at følge dem i de lange restancelister, der ligger som bilag til amtsregnskaberne. For Skanderborg ladegårds vedkommende eksisterer der endog et tingsvidne om udpantning netop på grund af misvækst, hvori det blandt andet hedder, at fire vurderingsmænd den 18. maj 1665 var mødt i ladegård for at pante for landgilden for 1664, »så kunne vi fornævnte mænd intet finde udi fornævnte ladegård hos de mænd, nemlig Mourits Christensen, Rasmus Nielsen og Peder Jensen, som kunne være hans kongelige majestæt til nogen betaling for fornævnte års landgilde. Og var udi huse, på loftet og kunne intet korn finde, så vel ikke heller fæ i gården undtagen noget arme forsultet, som ingensteds kunne vide at drives, og der foruden var den største part ud af deres kvæg og fæmon forleden vinter bortdød såvel stor misvækst, som de har haft både på deres vintersæd og vårsæd, så de ikke kunne finde så meget hos dem at de kunne betale, hvis de var hans kongelige majestæt skyldig«.[6]

Tiden før flytningen fra Torup ladegård

En nærmere undersøgelse af forholdene på Torup ladegård har vist, at det allerede i 1624 var blevet besluttet at gården enten skulle forpagtes ud eller bortfæstes til bønder.[7] Samme år blev den fæstet ud til Niels Rasmussen fra Essenbæk ladegård, Jens Fischer fra Jebjerg og Christen Keldsen fra Haslund, og de fik hver en tredjedel af gården i fæste.[8]

I 1632/33 fæstede Peder Jensen i Torup ladegård den halve part af hans far Jens Fischers gård samme sted, som han iboer og godvilligt for ham oplod,[9] som er den sjette part af Torup ladegård, gav til indfæstning 50 dlr. 1 okse.[10]

1635 mødte Peder Jensen som fuldmægtig for sin far på Viborg landsting. Kun det ene sted er han nævnt ved sit fulde navn, som var Jens Pedersen Fischer. (Sagen er nærmere omtalt i afsnittet Ladegårdsbonden Jens Pedersen Fischers efterkommere).[11] Samme år eller året efter oplod Jens Fischer den anden halvpart af sin gård til sønnen, som denne gang betalte 40 dlr. og 1 okse.[12]

1650/51 betalte Rasmus Nielsen i Torup 100 rdl. i stedsmål af den gård samme sted, hans fader Niels Rasmussen påboede og fradøde, og samme år fæstede Mourits Christensen halvparten af sin afdøde far Christen Keldsens gård, han betalte 50 dlr. i indfæstning.[13]

Mourits Christensens mor Anne Christensdatter beholdt derefter den anden halvdel af gården, hvilket ses af flere skattemandtal. 25. februar 1657 nævnes på Torup ladegårds tre gårde: Christen Keldsens enke og Mourits Christensen, Peder Jensen, samt Rasmus Nielsen, og de boede der endnu i 1660:[14] Indførslen i skattemandtallet ser sådan ud i afskrift:

»Peder Jensens egen kone
2 drengebørn
2 pigebørn } 3½ mark
1 tjenestedreng
Rasmus Nielsen hans kone
4 børn } 5 mark
4 tjenestefolk
Mourits Christensen hans kone
2 sønner
3 døtre } 4½ mark
3 tjenestepiger
Anne Christensdatter enke
2 tjenestepiger
2 tjenestedrenge } 2½ mark
Hans Fischer
i Torup Fiskerhus hans kone
3 børn } 2½ mark«

Den sidstnævnte Hans Fischer kan have været Peder Jensens bror.

Ladegårdsbonden Christen Keldsens slægt

For ladegårdsbonden Christen Keldsens vedkommende er både hans far og farfar kendt, idet de var præster i Haslund, der hvor Christen Keldsen selv var fæster, før han kom til Torup ladegård. Beretningen om Haslund sogn i Galten herredsbog 1661 er skrevet af Otte Tomsen i Haslund:

»1. H. Knud Skive.
2. Efter hr. Knud Skive skal være kommen, som gamle folk beretter M. Rasmus Keldsen, var tillige Propatitus (provst) over Galten herred, menes at have været præst på stedet henved 43 år.
3. H. Keld Rasmussen fornævnte M. Rasmusis søn succederede sin fader var præst i 45 år.

4. H. Otte Tomsen barnfød i Lyngå præstegård i Sabro herred har været præst der i 25 år og provst i 7 år lever endnu efter Guds behagelige vilje.«

En inskription på alterstagerne i Haslund kirke beretter: »M. Rasmus Keldsen provst udi Galten herridt og sognepræst til Haslund og Ølst kiercker hans alder var 52 og døde S. Martinsdag 1587. Han skal have været præst 31 år«.

Haslund kirkebog meddeler at Keld Rasmussen var magister og blev præst efter først at have været rektor i Randers latinske skole, hvorfra han blev kaldet til at være sognepræst til Haslund og Ølst menigheder. Han var tillige provst i Galten herred.[15]

Keld Rasmussen døde i 1632, skriver Wiberg i sin præstehistorie og fortsætter: »Sønnen Christen Keldsen, foged på Dronningborg, var far til Jens Christensen Torup i Øster Velling, Helstrup og Grensten sogne, så Rasmus Keldsen er stamfar til den berømte professor rektor Torup i Ribe og min ærede hr. provst«. Den sidstnævnte må derfor antages at have meddelt sin egen viden om slægten til Wiberg.

Ovennævnte dødsår er dog ikke rigtigt, for den 4. november 1635 var han på Viborg landsting: »Hr. Keld Rasmussen i Haslund med en opsættelse af landstinget i dag 14 dage havde stævnet Mikkel Rasmussen på Løgstrup hovgård, for han ublu har pådigtet hans fattige barn og datter Anne Keldsdatter en skammelig løgn, det hun ved ham skulle have avlet nogle børn, som han aldrig skal kunne bevise, men af idel had at have påløjet, at hun har nægtet ham ægteskab, som han af hende har ladet begære«. Og han fortsatte med at da han ikke kunne bevise sin påstand, var han blevet dømt for at være en løgner, og han mente »det ublu menneskes beskyldning ikke bør komme hende på hendes ærlige navn og rygte til forhindring«. For at hun kunne være forskånet for bagtalelse var hans datter blevet besigtiget af dannekvinder og jordemor, som i alle måder havde frikendt hende. Da Mikkel Rasmussen »i dag som tilforn ikke var mødt blev hans sigtelse kendt magtesløs og ikke kommer Anne Keldsdatter til skade«.[16]

1. Christen Keldsen født i Haslund død 1650. Gift med Anne Christensdatter død i Væt 1669.

Børn:

< *2 Keld Christensen*
< *3 Jens Christensen Torup* født 10/11 1617 i Haslund
< *4 Karen Christensdatter*

< *5 Mourits Christensen*
< *6 Søren Christensen*
< *7 Niels Christensen*
< *8 Peder Christensen*
< *9 Maren Christensdatter*
< *10 Ingeborg Christensdatter*

Børn markeret med signaturen < omtales nærmere senere i teksten.

Under Wibergs omtale af sønnen Jens Christensen, som blev præst i Øster Velling nævnes det, at hans far Christen Keldsen af lensmand Eske Brock fik fæste på Torup ladegård, og at han havde været foged på Dronningborg.

Oplysningen i Wiberg om, at præsten Jens Christensens far skulle have været foged, har ikke kunnet verificeres, idet han i lensregnskaberne hverken ses som slotsfoged, herreds- birke- eller delefoged. Det udelukker dog ikke, at han kan have været ride- lade- eller skovfoged, eller måske Eske Brocks egen foged af en eller anden slags.

Den anden oplysning om, at han fæstede Torup ladegård kan derimod bekræftes, idet kronen, som besluttet i 1624 fæstede den ud til bønder. Betalingen af fæsteafgiften findes nemlig indført i Dronningborg lensregnskab for 1624/25:

»Annammet af Niels Rasmussen i Essenbæk ladegård til stedsmål af den tredje part udi Torup Ladegård han fæstet har. 100 dlr. 2 okser. Jens Fischer i Jebjerg til stedsmål af den tredje part af samme Ladegård. 100 dlr. 2 okser. Christen Keldsen i Haslund udi lige måde til stedsmål af tredje parten i samme ladegård. 100 dlr. 2 okser«.[17]

Den gård, Christen Keldsen forlod i Haslund, blev på samme tid fæstet ud til hans bror Morten Keldsen, som betalte 30 rdl. og to okser i indfæstning.[18] Broderen levede endnu i 1650, hvor han er nævnt i forbindelse med en gældssag i Randers.[19] Søsteren Anne Keldsdatter, som er omtalt under faderen, er der ikke fundet noget om.

To til tre år efter at Torup ladegård var blevet fæstet ud, blev Jylland besat af fjendtlige soldater i den såkaldte Kejserkrig. Noget direkte vidnesbyrd om tilstanden på Torup ladegård er ikke bevaret, men købmand Rasmus Testrup i Århus beretter i sin dagbog »År 1628 dette år var et bedrøveligt år formedelst de mange krigsfolk og fjender, som var landet mægtig. Dog var her godt køb på korn og fetalje, så at hvem, som havde penge, kunne købe 1 skæppe rug for 6 skilling, skæppe byg 4 skilling, skæppe havre 2 skilling, en okse 1 rigsdaler, 1 ko 1 rigsdaler og ellers heste, svin og andet, som de umilde mennesker stjal og røvede fra fattige folk, så vel som kobber, tin, messing og klæder kunne

købes for ringe værdi, mens pengene var alt af landet og udgivet til skat«.[20]

»De fattige mennesker« han omtaler har været bønderne, der måtte tåle både indkvartering, krigsskat og udplyndringer, som flere år efter fredsslutningen kunne forårsage retslige stridigheder. I 1630 mødte Christen Keldsen i Torup ladegård således på landstinget, hvortil han havde stævnet sognepræsten i Værum hr. Peder Christensen, som ved herredsretten havde fået Christen Keldsen dømt til at betale en større sum penge, som han mente »han skal være ham pligtig for tiende udi forgangen fejdetid, uanset han fornævnte tid har den halve part oppebåret til den store kontribution, og til soldaterhold har udgivet«. Christen Keldsen mente ikke, at den faldne dom var så lovlig, som den burde være, fordi det ikke var nærmere specificeret, hvor meget han skulle betale, underforstået, at andre også var præsten skyldig at betale. Selvom præsten remsede op, hvorledes hans tilgodehavende kunne beløbe sig til lidt over 49 sldl., og mente at herredstingets dom burde stå ved magt, så fandt landstingsdommerne, at Christen Keldsens opfattelse af, at han ikke var præsten så meget pligtig, var rigtig, og efter »flere ord og tale« parterne imellem, blev herredsrettens afgørelse underkendt.[21]

Gården i Haslund havde Christen Keldsen haft i fæste i hvert fald siden 1601, idet han ses der i jordebøgerne fra dette år,[22] det kan derfor ikke helt udelukkes, at han har været gift to gange, men sønnen Keld Christensen må formodes at være den ældste af sønnerne, og hans mor hed Anne Christensdatter. Nogle af de ovennævnte børn kendes fra at der efter hendes død var skifteforsamling hos den datter, hos hvem hun havde boet siden Torup ladegård ikke længere var fæstet ud.

»I 1672 fik Søren Christensen i Haslund på sine egne og Keld Christensens vegne i Tebbestrup nemlig udstedt et tingsvidne, og Niels Christensen i Vellinggård vidnede, at torsdag efter Hellig Trekongers dag 1669, da var alle salig Anne Christensdatters børn og arvinger forsamlet i Væt til vor søster Ingeborg Christensdatters i Væt og der delte og skiftede vi indbyrdes imellem hendes børn og arvinger, og så var to køer beholdne, hvilke Ingeborg Christensdatters to døtre, de to Metter lagde 8 daler for, som 4 tønder øl blev betalt med til vor salig mors begravelse, så blev skikket bud fra hr. Christen i Værum, og (han) fordret for vor salig fars og salig mors begravelse, så blev den anden ko vurderet for 6 daler, og enten samtlige arvingerne kunne have fornøjet hr. Christen med den eller gjort den i penge, men aldrig hverken Keld eller Søren Christensen tog den til sig og lovet at holde dem fri for mere end de andre deres

SLÆGTSTAVLE 1

RASMUS KELDSEN præst i Haslund † 1587

KELD RASMUSSEN præst i Haslund † efter 1635

<1>

CHRISTEN KELDSEN
Først fæster i Haslund, fra 1625 fæster i Torup ladegård † omkring 1650 sst. gift før 1616 med Anne Christensdatter † 1669 i Væt

MORTEN KELDSEN
nævnt 1625 og 1650

ANNE KELDSDATTER
nævnt 1635

<2> **KELD CHRISTENSEN** † 1672 Tebbestrup tingskriver gm Kirsten Jensdatter

<3> **JENS CHRISTENSEN TORUP** * 1617 Haslund, præst † 1699 Ø. Velling gm Else Jensdatter Hjermind † 1697 Ø. Velling

<4> **KAREN CHRISTENSDATTER** † efter 1697 Haslund gm Otte Tomsen Lyngå præst * 1608 Lyngå † 1671 i Haslund

<5> **MOURITS CHRISTENSEN** † 1682 Skanderborg ladegård gm Anne Nielsdatter * 1625 Torup ladegård † 1712 Mesing

<6> **SØREN CHRISTENSEN** nævnt 1662 og 1682 Haslund

<7> **NIELS CHRISTENSEN** nævnt 1672 Vellinggård

<8> **PEDER CHRISTENSEN** † 1690 Jebjerg

<9> **MAREN CHRISTENSDATTER** * Torup ladegård † efter 1682 Skanderborg ladegård gm Rasmus Nielsen * Torup ladegård † efter 1682. Skanderborg ladegård

<10> **INGEBORG CHRISTENSDATTER** nævnt 1672 Væt

<37> **METTE ...**

<38> **METTE ...**

TAVLE 2

TAVLE 3

TAVLE 4

TAVLE 5

<11> **METTE KELDSDATTER** nævnt 1670 Tebbestrup

<12> **CHRISTEN KELDSEN** nævnt 1670 Tebbestrup blev tingskriver 1672

<13> **MAREN KELDSDATTER** gm Christen Jensen nævnt Tebbestrup 1678

søskende da tilstede var. Kirsten Jensdatter i Tebbestrup vidnede, at hun hos var og hørte de samme ord. (Og der gik) varsel til hr. Christen Pedersen i Værum«.[23]

Anne Christensdatter beholdt efter Christen Keldsens død halvdelen af hans part af Torup ladegård og oplod den anden halvdel til sønnen Mourits Christensen,[24] men da han og de andre ladegårdsbønder flyttede til Skanderborg ladegård, har hun taget ophold hos datteren Ingeborg Christensdatter i Væt, og der døde hun i 1669, som nævnt i omtalen af skiftet.

Andet slægtled

2. Keld Christensen død i Tebbestrup 1672. Gift med Kirsten Jensdatter.

Børn:

< *11 Mette Keldsdatter* nævnt 1670
< *12 Christen Keldsen* nævnt 1670
< *13 Maren Keldsdatter* nævnt 1678

1638/39 betalte Keld Christensen i Torup Ladegård 30 rdl. i fæste af den gård i Tebbestrup, Niels Andersen og Peder Mogensen oplod,[25] og i 1643/44 fæstede han det budfogderi samme sted og det skovfogderi i Torup Nørskov, som Peder Jensen i Torup førhen havde, og i stedsmål betalte han 10 rdl.[26] Keld Christensen var desuden tingskriver i Galten herred fra omkring 1654,[27] og da han døde i 1672, fik hans søn Christen Keldsen i Tebbestrup tilladelse til at fortsætte som skriver efter sin far.[28]

Keld Christensen i Tebbestrup var mellem de kreditorer, der i 1669 blev stævnet til skiftet efter Peder Jensen i Skanderborg ladegård.[29] Den Kirsten Jensdatter i Tebbestrup, der vidnede om, hvordan det var gået til ved skiftet efter salig Anne Christensdatter i 1669, var Keld Christensens kone, hvilket bekræftes af mandtal til kop-, kvæg- og rentepengeskatten 1678. Hun boede da hos sin gifte datter Maren.[30]

3. Jens Christensen Torup født 10/11 1617 i Haslund, død 10/12 1699 i Øster Velling. Gift med Else Jensdatter Hjermind født i Øster Velling, død samme sted 2/1 1697

Børn:

< *14 Christian Jensen Torup* født 29/3 1657
< *15 Jørgen Jensen Torup*
< *16 Boel Jensdatter Torup*

< *17 Anne Jensdatter*
< *18 Else Jensdatter* døbt 11/6 1663
< *19 Margrete Jensdatter*

Jens Christensen Torup overværede, som værge for børnene, skiftet efter broderen Mourits Christensen i Skanderborg ladegård i 1682. Han er nævnt som forfatter, men så vidt vides kendes kun en bog fra hans hånd, nemlig »Suscitabulum planctus in obitum Dn. Francisci Powisch. Dn. de Ravenholt. Aarhusii. 1654«. Ehrencrone Müllers forfatterleksikon har følgende oplysninger om ham: »Torup, Jens Christensen født 10/11 1617 på Dronningborg i Randers amt, søn af foged Christen Keldsen (der siden fik fæste på Torup ladegård, hvorefter børnene tog navn) og Anna Christensdatter. Han blev 1639 student fra Randers Skole tog 1640 teologisk eksamen med laud. og kaldtes 1647 til adjunctus et successor i Øster Velling, Helstrup og Grensten i Viborg amt, hvilket kald han overtog 1649, og blev 1665 provst. Han døde 10/12 1699. Han ægtede 27/6 1647 Else Hjermind, datter af hans formand Jens Andersen Hjermind død 6/1 1649«. Som allerede nævnt har oplysningen om, at Jens Christensens far skulle have været foged på Dronningborg, ikke kunnet verificeres, og i 1617, det år Jens Christensen skulle være født, var faderen endnu fæstebonde i Haslund.

Skiftet efter Jens Christensen indledes: »Ao 1700 den 9. januar, som var 30te dagen efter hæderlige og meget vellærde nu salig hr. Jens Christensen Torup forrige sognepræst til Øster Velling, Helstrup og Grensten sogne og provst udi Middelsom herred hans død – (var vi) udi salig provsten hr. Jens Torups stervbo efter foregående forsegling straks efter hans død til skifte og deling mellem hans efterladte børn og arvinger den hæderlige og meget vellærde mand hr. Christian Torup sognepræst til Vinkel og Rind sogne og hr. Jørgen Torup sognepræst til Ring og Føvling, ærbare matroner Boel Jensdatter seigneur Morten Alsings, Anne Jensdatter seigneur regimentsskriver Hans Barsis, Else Jensdatter hæderlig hr. Peder Vindings, og Margrete Jensdatters efterladte børn nemlig Jens Henriksen og Else Henriksdatter. Overværende velbemeldte Christian Torup, hr. Jørgen Torup og hr. Peder Vinding«.[31] Jens Christensens hustru Else Jensdatter var død to år før, og i skiftet efter hende omtales en afdød datter Maren Jensdatter og hendes lille søn, som tilsyneladende også døde, før der kunne holdes skifte efter hans morfar.[32]

4. Karen Christensdatter født i Haslund, død efter december 1697. Gift med Otte Tomsen Lyngå født 21/3 1608 død 21/12 1671.

Epitafium i Haslund kirke over Karen Christensdatter og hendes mand Otte Tomsen Lyngå. Foto: forfatteren.

Børn:

< *20 Anne Ottesdatter* født 4/12 1646
< *21 Ide Margrete Ottesdatter* født 1654
< *22 Karen Ottesdatter*
< *23 Magdalene Ottesdatter*
< *24 Kirstine Ottesdatter*

Karen Christensdatter bekostede et epitafium i Haslund kirke over sin mand og sig selv: »Hr. Otte Thomesøn Lyngaae Provst i Galten herred Sognepræst til Haslund og Ølst, født d. 21 Marts 1608, død d. 21 december 1671. Og hans Hustru Karen Christensdatter som med ham levede 21 Aar i Ægteskab. Dette Æreminde lod hun opsætte i hendes Alders 68te Aar og Enkesædes 17 Aar«. Hun har altså efter disse oplysninger været omkring 20 år, da de blev gift.

Antagelsen af at Karen Christensdatter var datter af Christen Keldsen i Torup ladegård begrundes med, at hendes farfar Keld Rasmussen var præst i Haslund i så mange år, at hvis han havde døtre, så var de blevet gift længe før hans død, og hans to sønner var begge gårdfæstere, så skulle embedet »gå i arv«, måtte det blive til et barnebarn. Desuden var Karen Christensdatters bror Keld Christensen i 1670 på Galten herreds ting som hr. Otte Tomsens »visse bud«, hvilket vil sige, at han var hans fuldmægtig.[33] Endelig havde Otte Tomsen penge til gode hos Peder Jensen i Skanderborg ladegård, da der ikke kunne være tale om tiendegæld, må det have været et lån, formidlet gennem slægtninge, mens de endnu boede i Torup ladegård.

Otte Tomsen var født i Lyngå præstegård 21. marts 1608, blev optaget i Sorø skole 19. juli 1622, med eksamen 31. maj og optagelse på universitetet 4. juni 1628.[34] I præsterækken forrest i Haslund kirkebog er han nummer 4: »Otto Tomsen Lyngaa født i Lyngå præstegård i nogle år rector scholae i Horsens, blev derfra kaldet til at være sognepræst til Haslund og Ølst sogne, hvilket embede han forestod i 36 år, var provst i Galten herred 17 år og døde 1671«.[35]

Efter sin mands død blev Karen Christensdatter boende i Haslund, og i det mandtal hendes svigersøn Anders Vinding udfærdigede og indsendte til brug for kop-, kvæg- og rentepengeskatten 1678, skrev han, hvad der skulle betales for hende og to hjemmeværende børn Kirsten Ottesdatter og Ide Margrete Ottesdatter, samt for to køer i alt 6 rdl. »Derhos af tre hundrede rigsdalers kapital, som står på rente 6 rdl. som er børnepenge«. Derefter har Karen Christensdatter skrevet: »Og haver så sandt hjælpe mig Gud ej anden fri kapital på rente Karen sl: hr. Ottes egen hånd«.[36]

Karen Christensdatter boede som præsteenke endnu i 1697 i Haslund, for da førte hun sag mod præsten Sigvard Paulin, som havde overtaget embedet i Haslund, da hendes svigersøn i 1695 flyttede til Horsens. Sagens baggrund har været uenighed om den pension, han skulle yde hende, og da han i den anledning blev stævnet til provsteretten, havde han forløbet sig med »ærerørige ord« (injurier). Han var kommet løbende efter stævningsmændene og havde brugt mange ubesindige ord og havde overfaldet provsten hr. Peders kone, hendes datter Anne Ottesdatter, og da hun ville have ham til at dæmpe sig, slog han fra sig med hånden og sagde, »kvinde, jeg vil intet have med eder at gøre, I er en løgnagtig forsvoren kvinde, I skøtter intet om at lyve, I skøtter intet om at forsvare Eder«, og da sagen var optaget til forlig i Vissing kirke 9. december, og de gik fra kirken, sagde hr. Sigvard, »at dersom Karen salig hr. Ottes skulle nyde noget hos ham, da ville han have forlover (dvs. kautionist) for Karen salig hr. Ottes, at hun ikke skulle bedrage hans folk, thi hun havde bedraget hans folk og givet dem brændevin, at de skulle tage af hans hø og give hendes køer«.[37]

5. Mourits Christensen født i Haslund eller Torup ladegård i Ørum sogn, død 1682 i Skanderborg ladegård. Gift med Anne Nielsdatter født i Torup ladegård omkring 1625, død i Mesing hos sin søn, begravet der den 30/9 1712.

Børn:

< *25 Christian Mouritsen Torup* nævnt 168
< *26 Niels Mouritsen* nævnt 1682
< *27 Mette Mouritsdatter* født omkring 1654
< *28 Peder Mouritsen Torup* nævnt 1682
< *29 Boel Mouritsdatter* nævnt 1682
< *30 Margrete Mouritsdatter* nævnt 1682
< *31 Groers Mouritsen* født omkring 1657
< *32 Mette Mouritsdatter* nævnt 1682
< *33 Anne Mouritsdatter* nævnt 1682
< *34 Christen Mouritsen* nævnt 1682

I 1650/51 blev Mourits Christensen fæster i Torup ladegård af halvparten af den gård, »hans far Christen Keldsen påboede og fradøde«. Hans mor beholdt den anden halvdel.[38]

Den 12. april 1682 blev der holdt skifte efter Mourits Christensen, så både hans hustru og deres børn er kendt. Hun hed Anne Nielsdatter, og en anden af ladegårdsbønderne, hendes bror Rasmus Nielsen var hen-

des lavværge. Som værge for de hjemmeværende børn mødte deres farbrødre hr. Jens Christensen i Øster Velling, Søren Christensen i Haslund og Peder Christensen i Jebjerg.

Mourits Christensens efterladte bo blev vurderet til 220 sldl. og 15 sk. den ordinære gæld til ryttergodset var på 221 sldl. 2 mark og 8 sk. så der kunne ikke blive noget til boets øvrige kreditorer, og dem var der temmelig mange af, både lokale folk og nogle som skulle indstævnes langvejs fra. Ingen af dem var dog mødt op til skiftet. Foruden landsdommerske Kirsten Rosenørn fra Viborg[39] var der tale om følgende: Maren Mortensdatter og Niels Madsen Tved fra Randers, Laurits Christoffersen og Iver Knudsen fra Kejlstrup, Rasmus Olufsen og Søren Jensen fra Værum, Jens Jensen Kynde fra Jebjerg, hr. Jens Christensen i Velling, Søren Christensen i Haslund, Laurits Skovriders enke i Storring, Jens Vegerslev og Margrete Bordings i Århus, mølleren i Skvæt mølle og amtsskriver Just Hansen med flere fra Skanderborg. Her lægger man straks mærke til, at en del personer ligesom Peder Jensens kreditorer var fra Randers og fra landsbyer i Galten herred.[40]

Foruden enken Anne Nielsdatter efterlod Mourits Christensen sig fem sønner og fem døtre. Christen Mouritsen, som tjente hos rigsmarskal Corfits (Trolle) i København, Niels Mouritsen tjente under generalfeltmarskal baron Wedels regiment til fods, Peder Mouritsen tjente hos en af prinsernes præceptorer i København og Groers og Christen Mouritsen var hjemme hos moderen. En datter Mette Mouritsdatter var gift og boede i Sanderup i Sjælland. De sidste fire var Margrete, Boel, Mette og Anne.

Mourits Christensens efterladte bo blev vurderet til 220 sldl. og 15 sk. den ordinære gæld til ryttergodset var på 221 sldl. 2 mark og 8 sk., så der kunne ikke blive noget til boets øvrige kreditorer, hvad man dog nok havde håbet på, idet ingen af arvingerne frasagde sig arv og gæld, hvilket vil sige, at de mange kreditorer siden kunne søge deres betaling hos de efterladte.[41] Anne Nielsdatter døde hos sin søn Groers Mouritsen i Mesing, hvor hun blev begravet den 30. september 1712.

6. Søren Christensen død i Haslund efter 1682. Gift med Birgitte Sørensdatter.

Søren Christensen i Haslund er nævnt som børnenes farbror i skiftet efter Mourits Christensen i 1682. Han var i 1678 fæster af en gård i Haslund, hvor han og hans kone er nævnt sammen med to tjenestefolk i mandtal til kop-, kvæg- og rentepengeskatten det år.[42]

7. Niels Christensen i Vellinggård nævnt da han 1672 vidnede om skiftet efter moderen[43] og i lensregnskabernes stedsmål Niels Christensen af Torup til indfæstning af den halve gård i Øster Velling, Jens Sørensen fradøde.[44] Niels Christensen var, inden han fæstede gården i Øster Velling, vidne i en arvesag i Randers i 1650 sammen med Jens Sørensen i Torup fiskehus.[45]

8. Peder Christensen antagelig født i Torup ladegård, død i Jebjerg, begravet 3/12 1690 i Ørum, nævnt som børnenes farbror i skiftet efter Mourits Christensen i 1682.

9. Maren Christensdatter født i Torup ladegård, død i Skanderborg ladegård efter 1682. Gift med Rasmus Nielsen, som også var en af de tre ladegårdsbønder, som flyttede fra Torup ladegård og til Skanderborg ladegård i 1662, død efter 1682.

Børn:

< *35 Anne Rasmusdatter*
< *36 Christen Rasmussen*

Ladegårdsbonden Rasmus Nielsen er nævnt i flere skattemandtal i Torup ladegård, og ligeledes efter at han med kone og børn var flyttet til Skanderborg ladegård, hvor deres navne ses i fjerde rytterregiments mandtal til kop-, kvæg- og rentepengeskatten 1682:

»Rasmus Nielsen Maren Christensdatter børn Christen Rasmussen Anne Rasmusdatter, tjenestefolk Jens Nielsen Maren Nielsdatter«. Af et tilsvarende mandtal fra 1686 ses, at gården da var blevet overtaget af sønnen Christen Rasmussen.[46]

Det kan ikke bevises, at Christen Keldsen var Maren Christensdatters far, men det sandsynliggøres ved, at hendes to kendte børn er blevet opkaldt efter hendes forældre.

10. Ingeborg Christensdatter boede i Væt. Hendes mands navn er ikke kendt, og han må være død før 1661, idet hun er indskrevet som tiendeyder i Ørum sogn i herredsbogen dette år.[47] Hun og hendes to piger er nævnt i skiftet efter hendes mor Anne Christensdatter, som døde hos hende i 1669.[48]

Børn:

37 Mette I nævnt 1669
38 Mette II nævnt 1669

Tredje slægtled

11. Mette Keldsdatter i Tebbestrup nævnt 1670.

Mette Keldsdatter vidnede 10. maj 1670 på Galten herreds ting i en sag Keld Christensen havde om et gærde.[49]

12. Christen Keldsen i Tebbestrup var i 1670 stævningsmand for Keld Christensen i en sag om et gærde,[50] og i 1672 den 18. marts ses i tingbogen, at »da tingskriver Keld Christensen ved døden er afgået, tillades Christen Keldsen i Tebbestrup i tingbogen at skrive«.[51] Han blev derved sin fars afløser som skriver.

13. Maren Keldsdatter gift før 1678 med Christen Jensen i Tebbestrup.

Maren Keldsdatter og hendes mand er nævnt i præstemandtallet til Frisenborg amtstues kop-, kvæg- og rentepengeskat 1678, hos dem boede hendes mor Kirsten Jensdatter.[52]

14. Christian Jensen Torup sognepræst i Vinkel og Rind, født i Øster Velling 29/3 1657, død 21/6 1734 i Vinkel. Gift med Mette Knudsdatter, død 3/3 1710 samme sted.

Christian Torup blev student fra Randers 1676, kandidat 20. september 1679 og sognepræst i Vinkel og Rind i 1682 og provst i Middelsom herred i 1714. Mette Knudsdatter var den forrige præsts enke, og havde to sønner og en datter i sit første ægteskab. Efter hendes død i 1710 blev Christian Torup ikke gift igen, så han efterlod sig ingen livsarvinger, derfor var det hans søskende eller, hvis de var døde, deres børn, som var hans arvinger. Mellem dem var hans afdøde bror Jørgen Torups datter Helene (Ellen) Marie Torup, som havde holdt hus for sin farbror. De øvrige af Jørgen Torups børn var Else Marie Torup, på hvis vegne hendes mand Jens Mandix til Tamdrup Bisgård mødte. Desuden mødte han for Jørgen Torups yngste datter Elisabeth Kirstine Jørgensdatter Torup, samt for hendes afdøde søsters søn Jørgen Nielsen Reimar, hvis far var Niels Reimar rektor ved Store Heddinge latinskole. På Jørgen Torups ældste datter Anne Sofie Torups vegne mødte Nim sognedegn Christen Quist, og han tilbød at være værge og formynder for hende. Endelig mødte hans søn Niels Jørgensen Torup i Sønder Vissing på sine egne og broderen studiosus Jens Christian Torups vegne. Dernæst nævnes den afdøde søster Else Jensdatter Torups børn i hendes ægteskab med Peder Vinding i Øster Velling. Sønnen studiosus Laurits Pedersen Vinding, som var designeret til at skulle overtage sin fars embede, mødte også for broderen Jens Torup, som var designeret sognepræst for Mov menighed og medtjener i ordet samme sted, endvidere på søsteren Marie Margre-

te Vinding gift med kaptajn Peter Mathiasen Mohr ved drabantgardekorpset i København, og ligeledes for søsteren Else Pedersdatter Vinding, som var gift med seigneur Anker Lassen i Mariager og endelig for den afdøde søster Birgitte Kirstine Vindings fire børn, som hun havde fået i ægteskabet med sognepræst i Nørre Vinge (Tjele) Tomas Andersen Høyer. Der var ingen, der mødte for den afdøde søster Anna Jensdatter Torups ugifte datter Sofie Amalie Bars, som opholdt sig i København, hendes far var forhen regimentsskriver Bars ved det Skanderborgske rytterdistrikt.[53]

15. Jørgen Jensen Torup sognepræst i Ring og Føvling, født i Øster Velling, død 1729 i Ring. Gift med Gertrud Marie Nielsdatter Bang, født i Nim 1677, død samme sted, begravet 27/2 1749.

Børn:

< *39 Sofie Amalie Jørgensdatter Torup*
< *40 Else Marie Jørgensdatter Torup*
< *41 Niels Jørgensen Torup* født omkring 1695
< *42 Jens Christian Jørgensen Torup* døbt 15/8 1708
< *43 Ellen Marie Jørgensdatter Torup* døbt 30/10 1709
< *44 Anne Sofie Jørgensdatter Torup* døbt 21/12 1712
< *45 Elisabeth Kirstine Jørgensdatter Torup* døbt 10/7 1715

Jørgen Jensen Torup blev sognepræst i Ring og Føvling 6. november 1688 og blev gift med Gertrud Marie Nielsdatter Bang, hvis far var sognepræst i Nim. Jørgen Torup klagede 1692 til provstiet over, at han var så fattig, at han ikke formåede at opbygge præstegården, der var så brøstfældig, at den ikke kunne være mere end 20 sldl. værd. Han havde flere gange spektakler med en korporal, og det endte med, at de kom op at slås. Selvom han over for provsteretten undskyldte sig med, at han havde været nødt til at forsvare sig selv mod den andens overfald, så blev han alligevel formanet om at opføre sig skikkeligt, redeligt og fredeligt, hvis han ville undgå at få sagerne genoptaget og risikere at miste sit embede.[54]

Jørgen Torup og Gertrud Marie Nielsdatter Bang fik utrolig mange børn, ikke færre end femten børns dåb er indskrevet i kirkebogen, endnu to er født før kirkebogen begynder og alle før 1716, men ti af dem blev begravet som små.

I skiftet efter Jørgen Torups død nævnes foruden hans efterlevende enke datteren Else Marie Torup seigneur Jens Mandixis på Bisgård, Niels Jørgensen skoleholder i Vissing, monsieur. Jens Christian 22 år, El-

len Marie 20 år, Anne Sofie 17 år og Elisabeth Christine 16 år gammel, og den ældste datters barn Jørgen Lorents Reimar i Store Heddinge.[55] I skiftet i 1749 efter Gertrud Marie Bang kaldtes hun kun Madame Torup.[56]

16. Boel Jensdatter Torup født i Ø. Velling, død i Store Heddinge begravet 29/11 1723 gift med Morten Christian Alsing født i Odense, død i Store-Heddinge begravet 22/3 1726.

Boel Jensdatter Torups mand var byfoged i Store Heddinge i 1701 og samtidig også skriver i Stevns og Fakse herreder. De nævnes begge i skiftet efter faderen Jens Christensen Torup, men ikke i skiftet efter den barnløse bror Christian Torup i Vinkel,[57] for da var hun død. Et par år før hendes død fik de den 8. januar bevilling til at oprette testamente, fordi de ingen livsarvinger havde.[58]

17. Anne Jensdatter Torup født i Ø. Velling, død før 1734. Gift med Jørgen Bars, død før 1702.

Barn:

< *46 Sofie Amalie Bars* nævnt 1734

Anne Jensdatter Torups mand er nævnt i skifterne efter hendes far, og efter hendes barnløse bror. Her kaldtes han Hans Bars, forhen regimentsskriver ved det Skanderborgske rytterdistrikt.[59] Det har vist sig, at han er identisk med regimentsskriver Jørgen Bars, som på grund af underslæb flygtede til Holland i 1693, og efterlod sin kone og deres datter i Skanderborg.[60]

Jørgen Bars var blevet udnævnt til regimentsskriver efter forgængeren Mathias Ferslovius' død i 1687. Dennes enke havde udstedt en veksel på 1200 rdl., som hun tid efter anden havde lovet at betale, men i marts måned 1689 havde Jørgen Bars endnu 281 rdl. til gode.[61]

Den 26. august samme år stævnede Jørgen Bars Christen Mikkelsen Kræmmer i Ry, som havde indgivet klage over ham til kammerråd Friis. Det blev da bevidnet, at Jørgen Bars havde været i Christen Kræmmers hus i Ry, og der havde han spurgt ham om, hvem der havde givet ham lov til at handle med kramvarer på landet og bruge købmandskab, og der blev svaret, at det havde ingen endnu begæret at vide, og hvad det kom regimentsskriveren ved, og Christen Kræmmers hustru slog i bordet og sagde, hun ville ingen derom adspørge, havde nogen lyst til trætte, havde hun endnu en hundrede rigsdaler derpå at spendere, og som han videre fornemmede, at Christen Kræmmer bruger der foruden

fal(byden) med vin brændevin og tobak, sagde regimentsskriveren, det strider også imod forordningen og sessionens resolution, og vidnet sagde, at regimentsskriveren ikke begærede eller fik penge eller andet for det, der var begået imod kongelig majestæts forordning.

Andre vidnede, at da Christen Kræmmers bod blev forseglet, fandt de i hans kælder en halvkiste fuldpakket med sort hollandsk tobak, som Christen Kræmmers hustru straks sagde, tilhørte Niels Haunstrup i Skanderborg, men da sagde Christen Kræmmer ved ed, at det var hans eget, og han havde betalt for det med sine egne penge, og det blev taget og ført i sognefogden Niels Skovsrods hus, hvor det skulle blive stående til amtmandens hjemkomst.

Dette udløste en kontrastævning til Jørgen Bars, og den 2. september fremlagde Christen Mikkelsen skriftlig klage »angående den overlast, som regimentsskriveren, kvartermesteren i Nim og Johan Hagensen i Ry mølle øvede imod hans stakkels hustru og små umyndige uopfødte børn i hans hus i Ry 8. august, hvor de kom ind i hans hus med stor høflighed, og spurgte, om han havde noget vin at beskænke dem med, hvilket han bekom, men noget efter fik piben en anden lyd, da Jørgen Bars spurgte, hvem der havde givet ham forlov at sælge kramvarer, og visiterede så på loft, i kamre og kælder, og registrerede en del deraf, som fandtes i kister skabe og skrin, og truede med at ville pine ham, og sagde, at han kunne bemægtige sig alt hvis (dvs. hvad), han ejede, endog hans kones spinderok, og føre ham til arrest i Skanderborg, og sagde til hans kone, hvis de ikke ville give ham 100 rigsdaler, ville han dem totalt ruinere og ødelægge, hvorfor hun hos sine naboer fik sammensanket 100 sletdaler, som hun leverede til Johan Hagensen, og han gik ind med dem til Jørgen Bars, og da det var sket, sagde Jørgen Bars til sine medfølgere, nu har Christen Mikkelsen vist mig amtmandens brev, så han må sælge sine varer herefter som før, og havde han vist mig det før, skulle det ikke sket, som sket er, og lod så Johan Hagensen igen forseglingen opbryde. Desuden var borttaget en del sort tobak, indpakket i en kiste, og han tilbød at aflægge hans korporlige ed, og det var der adskillige vidner på.

Johan Hagensen blev tilspurgt, om han med god samvittighed kunne nægte, at Christen Mikkelsen Haunstrups hustru leverede ham 100 sletdaler, hvortil han svarede, at derpå han agtede at svare på domsdag«.[62]

Sagen blev tilsyneladende ikke ført til doms, og ligesom mange andre retssager, hvor ryttergodset var indblandet, er den formodentlig blevet afgjort ved ryttersessionen, men den har måske været medvirkende årsag til Jørgen Bars flugt fra embedet. Anne Jensdatter Torup boede som enke i 1702 i Skanderborg, for den 6. februar det år skødede hun til Niels Nielsen Lund et hus i Skanderborg, som havde tilhørt hendes salig

FRA TAVLE 1

<3> **JENS CHRISTENSEN TORUP** * Haslund, præst Øster Velling † 1699 — gift med — Else Jensdatter Hjermind * Øster Velling † sst. 1697

<15> **JØRGEN JENSEN TORUP** præst. † 1729 Ring gm Gertrud Nielsdatter Bang † 1749 Nim

<14> **CHRISTIAN JENSEN TORUP** præst. † 1734 Vinkel gm Mette Knudsdatter † 1720 sst.

<16> **BOEL JENSDATTER TORUP** † 1723 St. Heddinge gm Morten Alsing * Odense. Byfoged † 1726 St. Heddinge

<17> **ANNE JENSDATTER TORUP** † før 1734 Skanderborg gm Jørgen Bars regimentsskriver † før 1702

<18> **ELSE JENSDATTER TORUP** † 1704 Ø. Velling gm Peder Sørensen Vinding præst * 1664 Nøvling † 1734 Ø. Velling

<19> **MARGRETE JENSDATTER TORUP** † før 1689 Skanderborg gm Henrik Jensen skriver og ridefoged † før 1689 sst.

<46> **SOFIE AMALIE BARS** nævnt København 1734

<54> **JENS HENRIKSEN** * 1686 nævnt 1712 i Dalbyneder

<47> **ELSE PEDERSDT. VINDING** * 1689 † 1743 Mariager gm Anker Lassen † 1743 sst.

<48> **BIRGITTE CHRISTINE PEDERSDT. VINDING** * 1691 † 1724 N. Vinge gm Tomas Høyer, præst † 1747 Sønderholm

<49> **SØREN PEDERSEN VINDING** * 1692 Ø. Velling nævnt 1734

<50> **JENS PEDERSEN TORUP VINDING** * 1694 Ø. Velling † 1742 Mov, præst gm Margrete Jacobsdt. Spjellerup

<51> **CHRISTEN PEDERSEN VINDING** * 1696 Ø. Velling. Præst † 1729 Voer gm Marta Johannesdt. Richter

<52> **MARIA MARGRETE PEDERSDT. VINDING** * 1698 gm Peder Mathiasen Mohr kaptajn. † 1736 København

<53> **LAURITS PEDERSEN VINDING** * 1701, præst. † 1745 Ø. Velling. g 1. Elisabeth Jacobsdatter Spjellerup † 1740 Ø. Velling. g 2. Elisabeth Friis

<39> **SOFIE AMALIE JØRGENSDATTER TORUP** † 1716 St. Heddinge gm Niels Reimar rektor St. Heddinge

<40> **ELSE MARIE JØRGENSDT. TORUP** † 1743 Tamdrup Bisgård g 1. Frederik Svane † 1725 g 2. Jens Olesen Mandix † 1744 Tamdrup Bisgård

<41> **NIELS JØRGENSEN TORUP** * 1695 skoleholder † 1746 S. Vissing gm Gedske Kirstine Krag

<42> **JENS CHRISTIAN JØRGENSEN TORUP** * 1708 Ring var 1749 regim.-kvartermester København

<43> **ELLEN MARIE JØRGENSDT. TORUP** * Ring 1709 gm Mikkel Malling degn * 1702 † 1763 Torrild

<44> **ANNE SOFIE JØRGENSDT. TORUP** * 1712 Ring † 1767 Nim gm Christen Quist, degn † før 1749 i Nim

<45> **ELISABETH KIRSTINE JØRGENSDT. TORUP** * Ring 1715 gm Friderich Soetmann førster Norge

svoger Henrik Jensen, og som for hans gæld på skiftet efter ham og hendes salig søster var blevet udlagt til Just Hansen, fra hvem hendes salig mand Jørgen Bars havde indfriet huset den 29. april 1689.[63]

18. Else Jensdatter Torup født i Ø. Velling 11/10 1663, død 24/1 1704. Gift med Peder Sørensen Vinding født 25/12 1664 i Nøvling, død 18/12 1734, begravet 28/12 i Øster Velling.

Børn:

< *47 Else Pedersdatter Vinding* født 23/1 1689
Tvilling, den 3½ timer ældre bror Jens død 22/2 1689
< *48 Birgitte Christine Pedersdatter Vinding* født 13/1 1691
49 Søren Pedersen Vinding født 21/9 1692 død før 1734
< *50 Jens Pedersen Torup Vinding* født 7/6 1694
< *51 Christen Pedersen Vinding* født 15/8 1696
< *52 Maria Margrete Pedersdatter Vinding* født 2/2 1698
< *53 Laurits Pedersen Vinding* født 30/5 1701

På side 3 i Øster Velling kirkebog har Peder Sørensen skrevet: »Ao 1663 mellem den 10. og 11. juni om natten klokken halvgåen 3 efter midnat blev født min hustru Else Jensdatter Torup udi Øster Velling Præstegård død 1704 24. januar, som var torsdagen. Ao 1664 den 25. december om morgenen klokken 8, som var juledag da min fader stod og messede for alteret udi Nøvling kirke, er jeg Peder Sørensen Vinding fød i Nøvling præstegård.« Derefter fortsætter han med sine børns fødsel, foruden de ovenfor nævnte var der endnu en lille datter Sofie Amalie, som blev født 28. juni 1703, men hun døde kun 13 dage gammel.

Else Jensdatter Torup blev altså gift med sin fars eftermand i embedet Peder Sørensen Vinding, som blev student fra Viborg 1683 og kandidat 30/7 1685. Indledningen til skiftet efter Else Jensdatter lyder: »Ao 1704 den 25. februar, som var 30te dagen efter meget hæderlig og vellærde hr. Peder Sørensen Vinding, sognepræst til Øster Velling, Helstrup og Grensten sogne hans salig kærestes hæderbårne og gudelskende og nu hos gud salig matrone Else Jensdatter Torup hendes dødelige afgang, var vi udi velformeldte hæderlige mands stervbo – til derpå skifte og deling at gøre mellem ham og hans 7 moderløse børn Søren Pedersen Vinding, Jens Pedersen Torup, Christen Pedersen Vinding, Laurits Pedersen Vinding, Else Pedersdatter Vinding, Birgitte Christine Pedersdatter Vinding, og Maria Margrete Pedersdatter Vinding«.[64]

19. Margrete Jensdatter Torup født i Ø. Velling, død i Skanderborg før 8. februar 1689. Gift med Henrik Jensen ligeledes død før 8. februar 1689.

Børn:

< *54 Jens Henriksen* født 1685
55 Else Henriksdatter nævnt 1700

1677 blev Margrete Torups mand Henrik Jensen, der var underskriver på Skanderborg slot, udlagt til barnefar af Maren Madsdatter i Riis, som ved åbenbart skrifte i Ovsted kirke havde tilstået, at han var far til hendes sidste barn, men seks uger senere blev han dog frikendt, »da tingsvidnet ikke formelder nogen vis år eller tid, noget sådant skulle være sket, enten før eller siden regimentet er oprettet«.[65]

Derefter ser man af og til Henrik Jensen på tinget på amtsskriver Just Hansens vegne i forskellige sager, 1683 kaldtes han deslige ridefoged. Sidste gang han er set, var da han på landsdommer Lerche og hans hustru Kirsten Rosenørns vegne bortskødede et hus i Skanderborg,[66] men derefter mangler tingbogen indtil 1688, og på den tid var både Margrete Jensdatter og Henrik Jensen døde, for et skifte efter dem blev sluttet den 8. februar 1689. Deres hus var da blevet udlagt til amtsskriveren for deres gæld. Huset blev, som nævnt ovenfor, indløst af Jørgen Bars, hvis enke salig Margrete Jensdatters søster Anne Jensdatter Torup skødede det til Niels Nielsen Lund i 1702.[67]

20. Anne Ottesdatter Haslund født i Haslund 4/12 1646, død i Nør Galten 16/9 1727. Gift med Peder Nielsen Galten født i Nør Galten 13/1 1644, død samme sted 9/1 1728.

Børn:

56 Kirsten Cathrine Pedersdatter Galten
57 Elisabeth Pedersdatter Galten
58 Hans Pedersen Galten død 1706
< *59 Niels Pedersen Galten* antagelig født 1674
< *60 Otte Pedersen Galten* født 2/4 1677
< *61 Ellen Pedersdatter Galten* født 16/6 1681
< *62 Vendel Pedersen Galten* født 8/9 1683
< *63 Peder Pedersen Galten* 25/8 1685

Anne Ottesdatters mand Peder Nielsen Galten var sognepræst i Nør Galten, hvor han efterfulgte sin far Niels Pedersen Maltbeck i embedet. Hans mor hed Elisabeth Nielsdatter.[68]

På en mindetavle opsat i Nør Galten kirke findes følgende indskrift: »Til en velsignet og velfortjent ihukommelse af den rætsindige Sl. Hr. Peder Nielsøn næst 40 års proust i Galthen Herred og meere end 60 aars sognepræst til Galten Wissing og Hadberg meenigheder fød d. 13 janv. 1644 død d. 9 janv. 1728 gammel 84 aar mindre 4 dage og hans dydfuldkomne 56 aars hustrue Sl. Anne Otthesdotter Haslund fød d. 4 dicemb. 1646 død d. 16 sept. 1727 gammel 82 aar mindre 10 uger som aulede i et kjærligt ægteskab 6 sønner og 3 døttre af hvilke de have hos sig i himmel og hvile j deres fæderne grav lige for kirkedøren de 2 ældste døttre Kjersten Cathrine og Elisabet en navnløs søn og den sidst føde salig Hans Galthen død på academiet 1706 er dette ære minde oprætet med saa stor Weemodighed som kierlighed af de efterlevende børn mag. Niels Galthen præst til Feldballe og Nød, Otte Galthen forpagter paa Demstrup Ellen Galthen og hr. Wendel Galthen præst til Sneum etc. Peder Galthen aar 1720«.[69]

21. Ide Margrete Ottesdatter Haslund født 1654 i Haslund, død i Sjelle, begravet 15/12 1738. Gift med Christen Madsen Sommer sognepræst i Sjelle, Skørring og Låsby sogne, født omkring 1651, død i Sjelle, begravet 28/12 1720.

Børn:

< *64 Johanne Marie Christensdatter Sommer*
< *65 Otte Christensen Sommer* født 12/1 1687
< *66 Mads Christensen Sommer* født 1688
< *67 Sejer Christensen Sommer* født 1688
< *68 Mette Christensdatter Sommer*
< *69 Ellen Marie Christensdatter Sommer* født omkring 1697

Ide Margrete Ottesdatters mand blev student fra Århus 1671, og blev kaldet til sognepræst i Sjelle den 4. august 1679 og ordineret samme år den 3. oktober.[70]

Af taknemmelighed over at stuehuset blev reddet fra flammerne, da Sjelle præstegård brændte i 1709, skænkede Christen Sommer 100 rdl. til de fattige. Branden var påsat og fik et efterspil i retten og sluttede med, at hr. Christen Sommer stævnede den skyldige, en pige Anne Nielsdatter fra Sjelle, angående den mordbrand, hun havde forøvet i præstegården, hvorved øksnehuset og det vestre hus blev afbrændt. Han fremlagde tingsvidne fra Frisenborg birketing, hvor hun havde bekendt mordbranden, som hun havde antændt, fordi provsten havde slået hende og lovet hende en ulykke, hvad han benægtede. Hverken pigen eller

hendes far kunne fremlægge mere i sagen, og pigen blev derefter dømt til at miste sit hoved, som sammen med kroppen skulle lægges på stejle, hun blev desuden fradømt sin boeslod og skulle betale erstatning.

Knap en måned senere blev der aflagt vidnesbyrd om den skade provsten havde lidt ved ildebranden, som hans tjenestepige antændte, hvorved 70 fag bindingsværk brændte.[71]

Christen Madsen Sommer og Ide Margrete Ottesdatters seks børn er alle fundet i det skifte, som blev holdt efter hans død, og da var de voksne. Johanne Marie Sommer var gift med Søren Ottesen Grønbæk, som var sognepræst i Røgen. Sønnen Otte Sommer havde overtaget sin fars embede i Sjelle, Skørring og Låsby, de to sønner Mads Sommer og Sejer Sommer blev begge kaldt monsieur, Mette Sommer var gift med Hans Hiersing, som var sognepræst i Skivholme, og Ellen Marie Sommer blev ved skiftet ligesom sine søstre kaldt madame, hendes mand blev ikke nævnt, men i et tingsvidne fra 1745 om, hvem der var Karen Ottesdatters arvinger, nævnes hun som gift med birkedommer Johannes Snell.[72]

22. Karen Ottesdatter født i Haslund, død i Horsens 27/1 og begravet 5/2 1723 i Horsens klosterkirke. Gift 1. gang med Anders Andersen Vinding, død 1715 i Horsens. Gift 2. gang med Jesper Jacobsen Norup, født 3/2 1682 i Kerteminde, begravet i Horsens 30/12 1757.

Begge Karen Ottesdatters mænd var sognepræster. Anders Andersen Vinding efterfulgte 1671 hendes far i embedet, men blev 1695 præst ved Skt. Ibs kirke i Horsens, og der døde han i 1715, men hans begravelse er ikke indskrevet, og kirkebogen er ufuldstændigt ført på grund af præstens sygdom.[73] Der var ingen børn i ægteskabet, og det har formodentlig været medvirkende årsag til at han skænkede 200 rdl. til disciple i Horsens skole og 200 rdl. til de fattige.[74]

Karen Ottesdatters vielse med hendes afdøde mands efterfølger i embedet Jesper Jacobsen Norup er fundet i kirkebogen. Han har formodentlig siddet i uskiftet bo, for først 1745 blev hendes arvinger efterlyst. Hun kaldes i indledningen Karen Christoffersdatter, men af tingsvidnets øvrige indhold fremgår det, at der her er en fejlskrivning for Karen Ottesdatter, hvad hun da også kaldes i slutningen af teksten. »Monsieur Niels Kirchman fra Skanderborg ladegård fremstillede 2de mænd Christoffer Olesen og Hans Knudsen af Sjelle, som vidnede og forklarede, at der boede en præst i Haslund navnlig hr. Otto Tommesen Lynge hans hustru hed Karen Christensdatter, de fornævnte præstefolk avlede 5 døtre, Karen Ottesdatter gift med magister Anders Vinding i Horsens, Kirstine Ottesdatter gift med hr. Christoffer Liime i Fjaltring, efterlod sig børn hr. Otte Liime i Hammel, Magdalena Christophersdatter gift

med salig magister Peder Kragelund i Sjælland, Karen Christoffersdatter gift med salig hr. Niels Sommerfeld i Alling, Kirstine Cathrine Christoffersdatter gift med hr. Anders Vinding i Storring, Johanne Maria Christoffersdatter gift med hr. Morten Berg i Fjaltring, Anna Elisabeth Christoffersdatter har været gift med salig Christen Nørager. På salig Anne Ottesdatters vegne er alle døde uden en sønnesøns datter, som skal være i Feldballe, salig hr. Jens Friises datter i Feldballe. Ide Margrete Ottesdatter, som var gift med provsten salig hr. Christen Sommer i Sjelle, har efterladt sig børn, hr. Otte Sommer i Sjelle, Mads Sommer herredsfoged i Bjerre Hatting herred, Sejer Sommer nu lærer i Vinkel ved Viborg, Mette Sommer gift med hr. Hans Hiersing i Skivholme, og Ellen Marie Sommer gift med birkedommer Snell i det Skanderborgske distrikt. Den 5te søster, som blev avlet i Haslund navnlig Magdalene Ottesdatter døde i hendes unge år uden arvinger hos hendes søster i Galten. Det således rigtig at være med Karen Ottesdatters arvinger og efter hendes tre søstres efterladte børn«.[75]

23. Magdalene Ottesdatter nævnt 1686 da hendes mor solgte en gård i Århus;[76] »død i sine unge år uden arvinger hos hendes søster i Galten«, står der i tingsvidnet fra 1745 om salig Karen Ottesdatters arvinger.[77]

24. Kirstine Ottesdatter død i Fjaltring før 1745. Gift 1679 med Christoffer Rasmussen Liime, født i Horsens 1649, død i Fjaltring 1730.

Børn:

< *70 Otte Christoffersen Liime* født 25/9 1685
< *71 Magdalene Christoffersdatter Liime*
< *72 Karen Christoffersdatter Liime*
< *73 Kirstine Cathrine Christoffersdatter Liime* født 6/9 1687
< *74 Johanne Marie Christoffersdatter Liime*
75 Henrik Christian Christoffersen Liime født 1690 død 1711
< *76 Anne Elisabeth Christoffersdatter Liime* født 1695
77 Birgitte Marie Christoffersdatter Liime født 1690

Christoffer Liime havde ifølge Wiberg tre sønner og seks døtre, men i et tingsvidne fra 1745 om hvem der var berettiget til arv efter Karen Christoffersdatter i Horsens eller rettere efter Karen Ottesdatter, som der står til sidst i tingsvidnet i det Skanderborgske distrikts justitsprotokol, omtales kun fem af de ovenstående seks døtre og en søn, for de andre to, en søn og datter, var døde inden 1745. I Fjaltring kirke findes et epitafium med en meget lang tekst i guld på sort bund:

»Christopher Rasmussen Liime Barnfød udi Horsens 1649 kom hertil Sognene 1675, og 1679 Kom udi ægte Samling med den hæderbaarne Møe Kierstine OTTHIS Haslund, Lefvede til sammen udi 43 Aar, udi samme dieres Ægteskab ere blefne velsignede med 3 Sønner og 6 Dottrer, Den yngste Søn døde straks efter Fødselen, de andre 2 Sønner ere Ved en forsiunlig optugtelse komne udi Præstestand. Den Elste Her Othe Christian Liime kom til Hammel Aars Stift, den anden Henrich Christian Liime Blev Assistence Præst udi Kiøbenhavn og døde der udi Pæstens Tid 1711 udi hans Alders 21 Aar. Den elste Datter Karen Christophers Datter kom til Ælling Præstegaard. Den anden Magdalene kom til Calle Hauge Præstegaard udi Sædland. Den tredie Bergethe Marie døde af en hidsig Sprinchel udi hendes 15 Aar, den fjerde Kierstine Cathrine kom til Stor Ring Præstegaard, den femte Datter Anna Elisabeth kom til Rüssensteens fuldmegtig ved Udstrup Gods, Den sjette Datter Johanne Marie holdte Huusholdningen for sin Fader«.

Epitafieteksten fortsætter med at berette, at han (Christoffer Liime) har undersøgt og nedskrevet navnene på Fjaltring kirkes præster fra reformationen og 207 år frem indtil 1724, og med at han søgte en begravelsesplads: »Saa sofve de da vel i Roe og ævig Roe forvente; dier Beene skal som kornet groe, Gud dem af Muld skal hente, Saa naaes for det Enge Rom og usle Orme Hytte En Priislig Boe blandt Helgen from og ævig Liises Bytte. Tænk paa den Dag du Vandrings Mand ved daglig Boed forsone din Synd og løb saa at du kand faae hisset Livets Krone etc: Som den der ned ad Trappen gaar, fra Trin til andet Haster Saa nærmer vi os til vor Grauf, et Trin et andet kaster. For alle Graufven aaben staar, og ey aleen for somme Af alle der dog ingen veed, naar hand i Grauf skal komme; Luck Døren allertætist til, lad vinduerne ey være, I Huuset vil dog Døden ind, og Folck deraf udtære. Af vore Huuse inted er, som Døden udelucker vi som er Leer i Hytt' af leer for Hannem viss'lig bucker«, og slutter derefter med nogle skriftsteder.[78]

25. Christian Mouritsen Torup født i Torup ladegård, død i Norge før 1716.

Børn:

< *78 Anne Elisabeth Christiansdatter Torup* født omkring 1683
< *79 Johanne Christiansdatter Torup* nævnt 1716
< *80 Mette Sofie Christiansdatter Torup* født omkring 1689
< *81 Maria Christiansdatter Torup* nævnt 1716
< *82 Sofie Amalie Christiansdatter Torup* nævnt 1716

SLÆGTSTAVLE 3

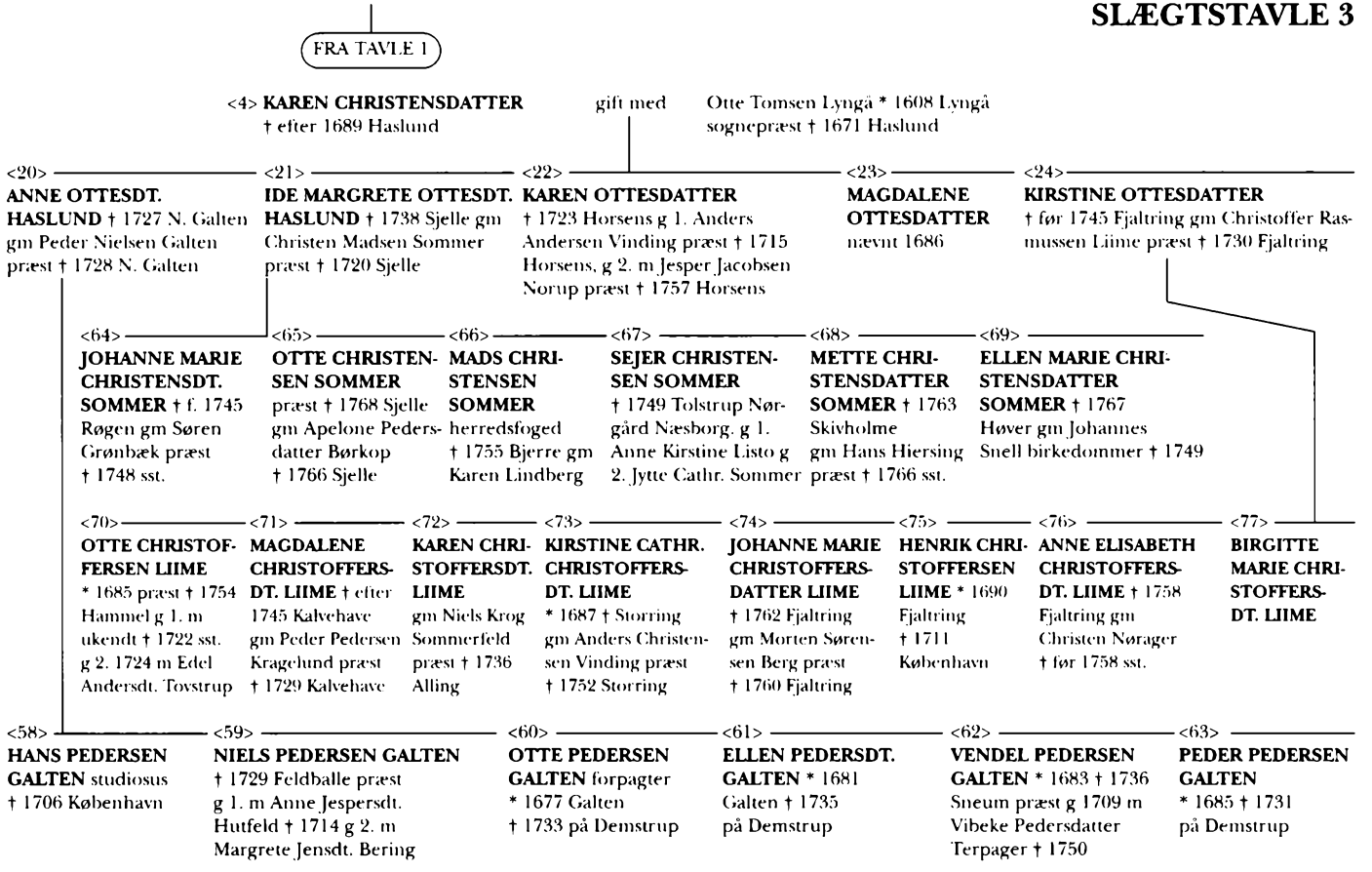

Christian Mouritsen Torups døtre er nævnt i et tingsvidne fra Hjelmslev herred 1716 indeholdende oplysninger om alle Mourits Christensens endnu levende børn og afdøde børns efterkommere, fordi de skulle arve deres barnløse faster Anne Mouritsdatter <33> der var død barnløs i København.[79] Af tingsvidnet ses, at Christian Mouritsen havde været kgl. majestæts foged, mens hans hustrus navn ikke er nævnt.

26. Niels Mouritsen død før 1716. Da der blev holdt skifte efter hans far Mourits Christensen, tjente han under general feltmarskal baron Wedels regiment til fods, og da han ikke er nævnt i 1716 som arving efter den barnløse søster Anne Mouritsdatter, må han være død inden da.[80] Som soldat kan han tænkes at være faldet i Den store nordiske Krig (1700-1720).

27. Mette Mouritsdatter Torup født i Torup ladegård omkring 1654, død i Kirke Sonnerup 1709 begravet 17/6. Gift 1. gang med Morten Keldsen født omkring 1638, død i Kirke Sonnerup, begravet 25/5 1692. Gift 2. gang 21/6 1693 i Kirke Sonnerup med Cornelius Johansen, født omkring 1651, død samme sted, begravet 3/7 1694. Gift 3. gang 3/7 1694 med Laurits Hansen Lund, død før 1716.

Børn i første ægteskab:
< *83 Christen Mortensen* nævnt 1716
< *84 Mourits Mortensen* nævnt 1716
< *85 Anne Johanne Mortensdatter* nævnt 1716
Børn i tredje ægteskab:
< *86 Sidsel Lauritsdatter* døbt 21/6 1696

Salig Mette Mouritsdatters børn er alle nævnt, som arvinger efter hendes barnløse søster Anne Mouritsdatter i København.[81]

28. Peder Mouritsen Torup født i Torup ladegård. Han var i 1716 stiftsskriver i Grimstad i Nedenæs len i Norge.[82]

29. Boel Mouritsdatter født i Torup ladegård omkring 1655, død i Skanderborg ladegård 1702. Gift med Niels Pedersen <b.12> født i Torrild 1662, død i Skanderborg ladegård, begravet 16/4 1734 i Skanderup.

Børn:
< *87 Anne Nielsdatter* født omkring 1682
< *88 Margrete Nielsdatter* født omkring 1686
< *89 Mette Nielsdatter* født omkring 1689

< *90 Karen Nielsdatter* født omkring 1693
< *91 Peder Nielsen* født omkring 1695
92 Mourits Nielsen født omkring 1698

Det stod ringe til, da Niels Pedersen overtog sin svigerfar Mourits Christensens gård i Skanderborg ladegård. Niels Pedersen og Boel Mouritsdatter er begge nævnt i Skanderborg ladegård i mandtallet til kop-, kvæg- og rentepengeskatten i 1682. De skulle betale kopskat for dem selv og for to tjenestefolk, hvoraf den ene var hendes bror Groers Mouritsen og den anden en pige Maren Nielsdatter. I kvægskat skulle de betale for fire heste og hopper, to føl, to stude og tre køer og fire ungnød. Til huse hos dem var Anne Nielsdatter, som var enke og som havde en ko og en ged, som hun skulle betale for.

Til huse var endnu en enke Anne Rasmusdatter og hendes bror Rasmus Rasmussen, der havde været rytter, han var vanfør og for ham skulle der ikke betales noget. Der skulle desuden betales kvægskat af både heste stude, køer og geder, som tilhørte folk i Skanderborg og i Mesing, men som var på foder hos dem i ladegården.[83]

Da Boel Mouritsdatter døde i 1702, var forholdene blevet langt bedre, og det skal nævnes, at der var en lille sølvkande, to små sølvbægre, fire sølvskeer, et sølvbæger og to sølvskeer med bogstaverne B.B.L. K.J.D. 1697, men da de ikke kan identificeres, har disse ting nok været købt på auktion. Sølvtøjet alene var 61 sldl. 3 mark 12 sk. værd, og der var kobber, tin og messing samt service af stentøj, godt med sengetøj og linned, der imellem duge, og de var fremstillet af både blår- og hørgarn, nogle pudevår af hør havde kniplinger. Hynder og bænkedyner af uld og skind var der også, og et lille lager af alenvarer og garn. Boel Mouritsdatters klæder var ikke rigelige, men det var tydeligt at der ikke var tale om alt hendes tøj, men vel nok det bedste af det, i alt vurderet til 17 sldl.

Besætningen var ret meget værd, idet der var bæster fra 4 til 24 sldl. stykket og stude på op til 18 sldl. Boets samlede værdi blev opgjort til 874 sldl. og 3 sk. mens ordinære udgifter blev sat til 247 sldl. 2 mark og 8 sk. så overskuddet blev på 626 sldl. 1 mark og 11 sk. Det skulle så deles mellem enkemanden Niels Pedersen og børnene Anne Nielsdatter på 17 år, Margrete Nielsdatter i sit 16. år, Mette Nielsdatter 13 år, Karen Nielsdatter 9 år, Peder Nielsen 7 år, og Mourits Nielsen 3 år gammel. Børnenes farbrødre Jens Pedersen i ladegård og Oluf Pedersen i Mesing var med som deres formyndere.[84]

Niels Pedersen blev gift igen, anden gang med Boel Jensdatter, som døde i 1717. De fik tre døtre. (Se afsnittet Ladegårdsbønder 2)

SLÆGTSTAVLE 4

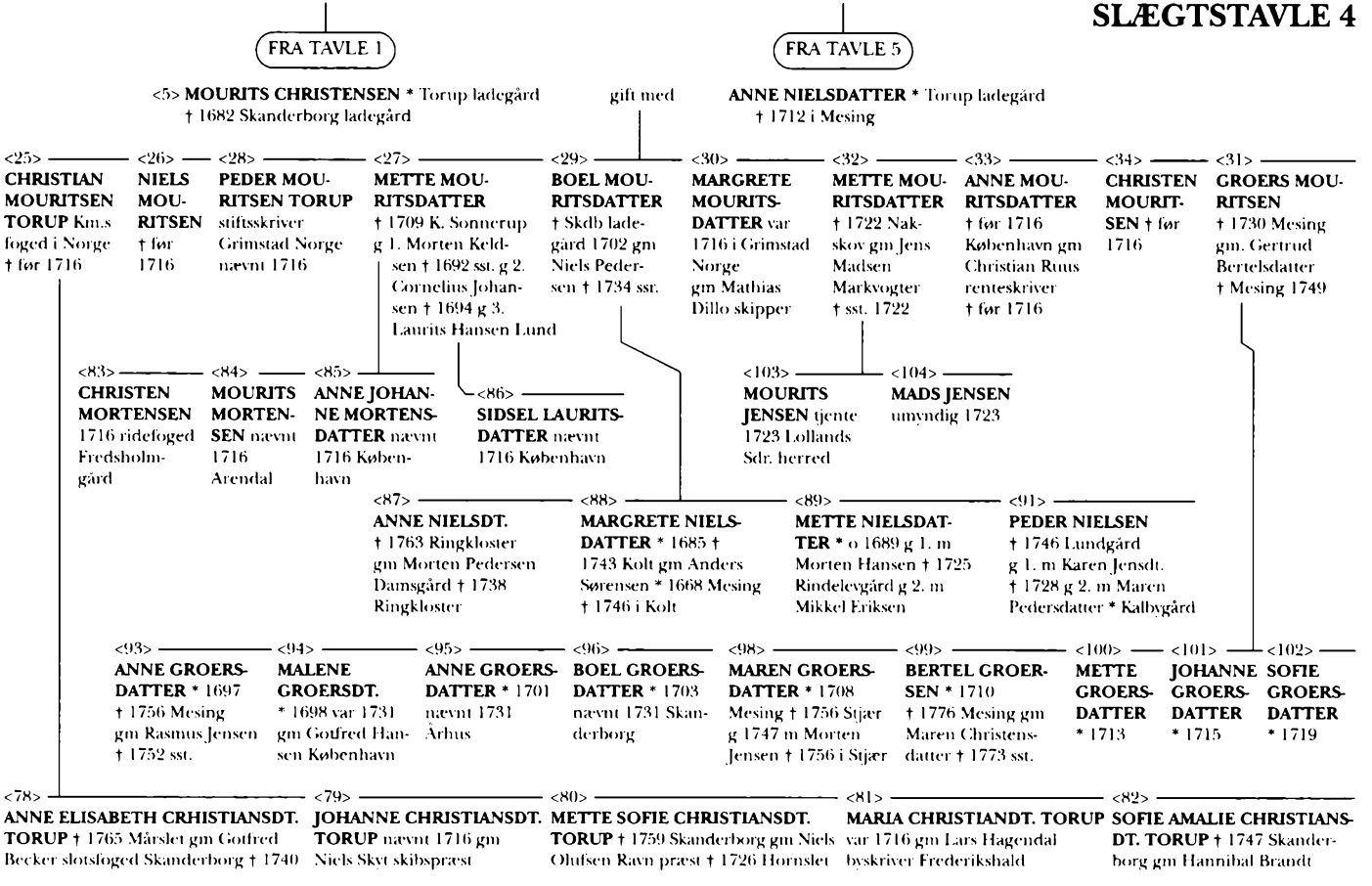

Kirstin Nørgaard Pedersen

30. Margrete Mouritsdatter født i Torup ladegård. Gift med Mathias Dillo, begge nævnt 1716 i et tingsvidne, som blev udstedt med oplysninger om den barnløse Anne Mouritsdatters arvinger. Mathias Dillo var skipper og de boede i 1716 i Grimstad i Norge.[85]

31. Groers Mouritsen født i Torup ladegård omkring 1657, død i Mesing begravet 25/3 1730. Gift med Gertrud Bertelsdatter, født i Mesing omkring 1671, død samme sted, begravet 4/4 1749.

Børn:

< *93 Anne Groersdatter* døbt 31/1 1697
< *94 Malene Groersdatter* døbt 31/7 1698
95 Anne Groersdatter døbt 6/2 1701
96 Boel Groersdatter døbt 7/5 1703
97 Mourits Groersen døbt 4/7 1706, begravet 6/6 1710
< *98 Maren Groersdatter* døbt 6/6 1708
< *99 Bertel Groersen* døbt 21/9 1710
100 Mette Groersdatter døbt 6/1 1713
101 Johanne Groersdatter døbt 22/1 1715
102 Sofie Groersdatter døbt 14/4 1719

Groers Mouritsen betalte i 1696 2 rdl. i husbondhold for sine svigerfar Bertel Poulsens selvejergård i Mesing, og ægtede datteren Gertrud Bertelsdatter.[86] Hendes mor hed Anne Andersdatter og gården var den anden halvdel af den hele selvejergård, som Gertrud Bertelsdatters bedsteforældre Poul Bertelsen og Gertrud Sørensdatter i midten af 1600-tallet havde delt mellem deres datter Johanne Poulsdatter og hendes mand Stor Peder Rasmussen, og deres søn Bertel Poulsen og Anne Andersdatter.[87]

Groers Mouritsens børn og nogle af hans svigerbørn er nævnt i skiftet efter ham, som blev holdt i 1731.[88]

32. Mette Mouritsdatter antagelig født i Skanderborg ladegård, død i Nakskov, begravet 13/10 1722. Gift med Jens Madsen Markvogter, død i Nakskov, begravet 20/9 1722.

Børn:

< *103 Mourits Jensen*
< *104 Mads Jensen*

Mette Mouritsdatter var også arving efter sin barnløse søster Anne Mouritsdatter i 1716, hun boede da i Nakskov. Da hun døde var hun enke. Hun efterlod sig intet og blev begravet i de fattiges jord. Den ældste myndige søn tjente ved hendes død i Lollands søndre herred, den yngste søns værge var seigneur. Lorents Müller.[89]

33. Anne Mouritsdatter født i Skanderborg ladegård, antagelig død 1715 eller kort før. Gift med renteskriver Christian Ruus i København død før 1716, for det år blev et tingsvidne indskrevet i Hjelmslev herred, Skanderup og Ry birkers tingbog, hvor man efter opfordring bevidnede, hvem der var hendes arvinger (her i uddrag): »Renteskriver ved kgl. majestæts rentekammer i København Christian Ruus er ved døden afgået og hans salig hustru forhen afdøde Anne Mouritsdatter, født i Skanderborg ladegård, hendes far var Mourits Christensen og mor Anne Nielsdatter, og har 3 fulde brødre og 4 søstre.

1. Peder Mouritsen Torup stiftsskriver i Norge i Grimstad i Nedenæs len. 2. Christen Mouritsen Torup kgl. majestæts foged i Norge har efterladt sig 5 døtre Anne Elisabeth Christiansdatter Torup gift med Gotfred Becker fyrbøder og kammerlakaj hos prinsessen, Johanne Christiansdatter Torup gift med hr. Niels Skyt skibspræst ved kgl. majestæts flåde, Sofie Christiansdatter Torup gift med salig hr. Niels Ravn i Hornslet, opholder sig i Ommestrup i Jylland, Maria Torup gift med Lars Hagendahl by og rådstueskriver i Frederikshald i Norge, Sofie Amalie Torup ugift tjener på Svenstrup i Sjælland 3. Groers Mouritsen. 4. Mette Mouritsdatter gift med Morten Keldsen i Kirke Sonnerup i Sjælland har efterladt sig 4 børn Christen Mortensen ridefoged på Fredsholmsgård i Sjælland, Mourits Mortensen i Arendal i Norge, Anne Johanne tjener geheimerådinde Kauttes i København, Sidsel Lauritsdatter, som er født af samme mor men halvsøster til de andre, opholder sig i København. 5. Margrete Mouritsdatter i Grimstad i Norge gift med skipper Mathias Dillo 6. Boel Mouritsdatter gift med Niels Pedersen i Skanderborg ladegård efterladt sig 5 børn Peder, Mourits, Margrete, Anne og Mette. 7. Mette Mouritsdatter gift i Nakskov«.[90]

34. Christen Mouritsen er ikke nævnt som arving efter søsteren Anne Mouritsdatter, så han må være død før 1716.

35. Anne Rasmusdatter født omkring 1660 i Torup ladegård. Gift 1. gang omkring 1684 med Ove Sørensen født i Ålstrup <b.14> i Hads herred, død i Skanderborg ladegård 1704. Gift 2. gang 1705 med Mikkel Rasmussen født i Hylkegård, død i Skanderborg ladegård 1711.

Børn i første ægteskab:

< *105 Lisbeth Ovesdatter* født omkring 1686
< *106 Maren Ovesdatter* født omkring 1690
107 Maren Ovesdatter født omkring 1694
< *108 Clara Eleonora Ovesdatter* født omkring 1700

Anne Rasmusdatter og hendes mand var blevet gift, da der blev skrevet mandtal til kop-, kvæg- og rentepengeskatten i 1686, for da boede de i Skanderborg ladegård. De havde tre tjenestefolk Jens Sørensen, Jens Nielsen og Anne Pedersdatter. Det må have været hendes far Rasmus Nielsens halve gård, som Ove Sørensen havde i fæste. Han var født i Ålstrup i Hads herred, hans forældre hed Søren Ovesen og Lisbeth Sørensdatter. Hun og Søren Ovesen er nævnt i Hads herreds tingbog, da hun arvede sine forældre Søren Andersen og Karen Rasmusdatter i 1657.[91] (Se afsnittet Ladegårdsbønder 2)

Anne Rasmusdatters og Ove Sørensens børns omtrentlige fødselsår er udregnet efter aldersangivelsen i det skifte, der blev holdt i 1704 efter Ove Sørensens død. Christen Rasmussen i Skanderborg ladegård var enken Anne Rasmusdatters lavværge. Børnenes farbror er nævnt som Rasmus Sørensen i Vads mølle på Åkær gods.[92]

Mølleren i Vads mølle hed dog Søren Sørensen, og da han døde barnløs i 1746, var det hans søskende, der arvede ham. Blandt dem var salig Ove Sørensen, der boede i Skanderborg ladegård, som havde efterladt sig tre døtre: Laurits Brorsons kæreste Lisbeth Ovesdatter, Ernst Bergstedts kæreste Clara Ovesdatter og salig Maren Ovesdatters datter Anne Andersdatter, som har til ægte Jens Poulsen i ladegården.[93]

Efter Ove Sørensens død blev Anne Rasmusdatter gift med Mikkel Rasmussen, som fæstede gården i 1705. Der var ingen børn i dette ægteskab.[94]

36. Christen Rasmussen født i Torup ladegård, død i Skanderborg ladegård 1724. Gift med Johanne Pedersdatter <b.10> født i Torrild omkring 1659.

Børn:

< *109 Maren Christensdatter* nævnt 1706
< *110 Rasmus Christensen* født 1690
< *111 Peder Christensen* født 1691
< *112 Anne Margrete Christensdatter* antagelig født 1695

SLÆGTSTAVLE 5

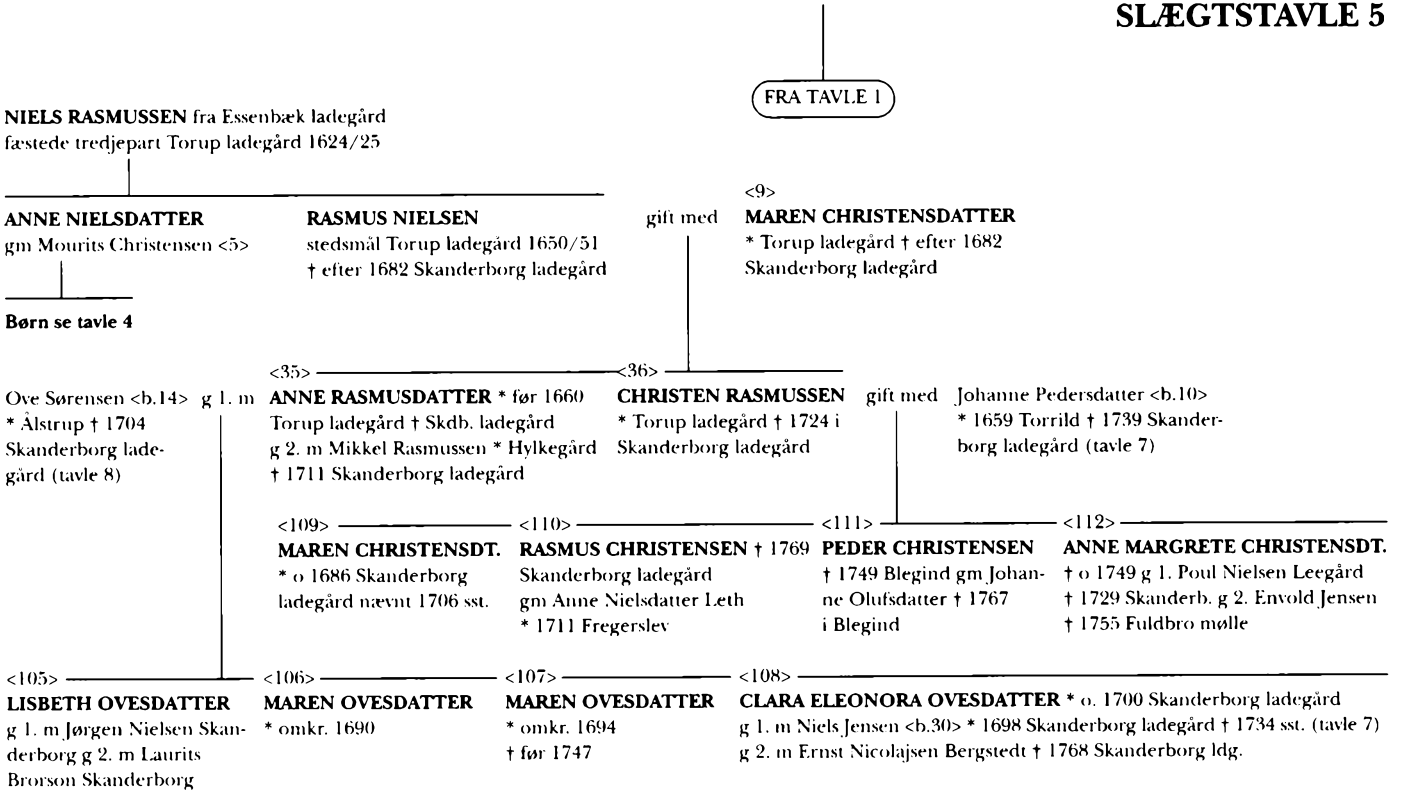

Christen Rasmussen var 1686 blevet sin far Rasmus Nielsens efterfølger i halvparten af dennes gård i Skanderborg ladegård, hvor han og Johanne Pedersdatter er nævnt i mandtallet til kop-, kvæg- og rentepengeskatten, de havde to tjenestefolk Jens Christensen og Johanne Mikkelsdatter, men der nævnes ingen børn, for der skulle først betales kopskat af børn, fra de var ti år gamle.

1682 er Johanne Pedersdatter nævnt i et tilsvarende mandtal, hun boede da hos sin bror Jens Pedersen og hans mor Margrete Sørensdatter i Skanderborg ladegård, hun blev nævnt som værende tjenestepige, men det var helt almindeligt, at en fæsters søskende blev indskrevet sådan i den slags mandtal.[95]

De tre oprindelige gårde i Skanderborg ladegård var på den tid alle blevet delt, men foruden dem var der også i 1706 blevet bygget et hus på tolv fag på et stykke gadejord sønden for gården ved vejen til Århus og »Stenbroen«. Huset var blevet indrettet med skriverstue og nogle små værelser. Bønderne i ladegården blev i den anledning stævnet til syn og opmåling af den lille have, som regimentsskriveren havde ladet indelukke til formålet. De indstævnede beboere fra ladegården gav ved synet til kende, at samme stykke jord havde været et vandkær og til ingen nytte, før regimentsskriveren havde ladet det fylde op med jord for at bygge skriverstuen.[96]

Christen Rasmussen og Johanne Pedersdatters børn er alle blevet opkaldt efter deres bedsteforældre. Datteren Maren efter sin farmor, sønnen Rasmus efter sin farfar, Peder efter hans morfar og Anne Margrete til dels efter sin mormor Margrete Sørensdatter og måske Anne efter sin oldemor. Den ældste datter kendes fra en sag om lejermål og brudt ægteskabsløfte til hende,[97] og den yngste datter er omtalt i Leegaards optegnelser, idet hun blev gift med Poul Leegaard 29/5 1729.[98]

Fjerde slægtled

39. Sofie Amalie Jørgensdatter Torup født i Ring, død i Store Heddinge begravet 6/7 1716. Gift med Niels Reimar.

Barn:

113 Jørgen Lorents Nielsen Reimar døbt 17/6 1714, boede i København på Christianshavn, da hans mormor døde i 1749.[99]

Sofie Amalie Torups mand Niels Reimar var rektor for latinskolen i Store Heddinge. Deres søn Jørgen Lorents Nielsen Reimar blev 17. juni 1714 båret til dåben af sin mormor Gertrud Marie (Nielsdatter) Bang fra Jylland. Desuden blev Jørgen Reimar i 1730 nævnt som arving efter

sin morfar Jørgen Torup i Ring, hvor hans mor nævnes som dennes ældste datter.[100] Sofie Amalie Torup døde, da hendes søn var to år og seks uger gammel, og som formynder nævnes Morten Alsing, som ved skiftet blev kaldt farbror, idet han var gift med den afdødes faster. I skiftet mellem andet sølvtøj nævnes en sølvrangle.[101]

40. Else Marie Jørgensdatter Torup født i Ring, død Tamdrup Bisgård begravet 5/3 1743. Gift 1. gang med Frederik Olufsen Svane, død Tamdrup Bisgård, begravet 26/3 1725 Tamdrup. Gift 2. gang med Jens Olesen Mandix, død Tamdrup Bisgård, begravet 13/4 1744.

Børn i første ægteskab:

114 Gertrud Marie Svane nævnt 1743 var da gift med Abraham Røhel, slotsfoged på Skanderborg

115 Elisabeth Cathrine Svane døbt 26/5 1718

Barn i andet ægteskab:

116 Ole Mandix døbt 26/1 1727

Else Marie Torup er nævnt såvel i skiftet efter faderen i 1730, som i skiftet 1734 efter hendes barnløse farbror Christian Torup i Vinkel.[102] Hun var først gift med Frederik Olufsen Svane, der havde fået den store gård Tamdrup Bisgård tilskødet af Hans Nansen i 1690, Frederik Svane tilkøbte yderligere gods her imellem Tamdrupgård. Efter hans død blev Else Marie Torup gift igen med Jens Olesen Mandix, som i 1732 købte endnu 62 tdr. hartkorn.[103]

Else Marie Torup efterlod sig tre børn, to døtre Gertrud Marie Svane, som ved moderens død var gift med slotsfoged Abraham Røhel i Skanderborg, Elise Cathrine Svane på 25 år, som boede hjemme, mens sønnen Ole Jensen Mandix, som var 16 år, tjente hos seigneur borgmester Møller i Horsens, og som, da der blev holdt skifte efter hans far året efter, var »conditionerende hos seigneur rådmand by- og rådstueskriver Møller udi Århus«.[104] Kun to af børnene er nævnt i skiftet efter deres mormor i 1749, nemlig foruden sønnen og Elise Cathrine Svane, som stadig boede hos sin halvbror på Tamdrup Bisgård.[105]

41. Niels Jørgensen Torup død i Sønder Vissing 21/1 og begravet 24/1 1746. Gift med Gedske Kirstine Krag, født 1688, død i Hatting, begravet 10/7 1753 i Hatting.

Børn:

117 Jørgen Nielsen Torup født 1722, var 1749 degn i Hatting, begravet 4/9 1781 samme sted. Gift med Cathrine Boeslund, begravet 2/3 1764 i Hatting.

118 Erik Kær Torup, var 1749 elev i Horsens latinskole

119 Niels Holmbo Torup, var 1749 elev i Horsens latinskole

Allerede da Niels Jørgensen Torups far døde, var han skoleholder i Sønder Vissing. Hans børns navne kendes kun fra det skifte, som blev holdt den 21. februar 1746, 30 dage efter hans død. Hans enke hed Kirstine Krag, som skulle dele arven med deres tre sønner Jørgen Torup, som var 24 år, Erik Kær Torup 16½ år og Niels Holmbo Torup 13 år gammel.[106] Børnene er også nævnt i skiftet efter deres mormor, som døde i 1749.[107]

42. Jens Christian Jørgensen Torup født i Ring, døbt 15/8 1708, nævnt 1730 i skiftet efter hans far. Da der blev skiftet efter hans barnløse farbror Christian Torup i Vinkel, var han »studiosus«,[108] og da der blev holdt skifte efter hans mor i 1749, var han blevet regimentskvartermester og boede i København.[109]

43. Ellen Marie Jørgensdatter Torup født i Ring døbt 30/10 1709. Gift med Mikkel Malling degn i Torrild, født omkring 1702, død i Torrild, begravet 1/10 1763.

Barn:

120 Jørgen Christian Mikkelsen døbt 19/8 1736 i Torrild

Ellen Marie Torup er nævnt såvel i skiftet efter faderen 1730 som i skiftet 1734 efter hendes barnløse farbror Christian Torup i Vinkel, hun blev da kaldt Helene og var den afdødes husholderske.[110] Da hendes mor døde i 1749 var hun gift med sædedegn Mikkel Malling i Torrild.[111]

44. Anne Sofie Jørgensdatter Torup født i Ring, døbt 21/12 1712, død i Nim 22/12 1766. Gift med Christen Quist død i Nim før 1748.

Barn:

121 Frederikke Christensdatter Quist

Anne Sofie Torup blev nævnt såvel i skiftet efter hendes far i 1730 som i skiftet 1734 efter hendes barnløse farbror Christian Torup i Vinkel,[112] hun var da endnu ugift, men sædedegn i Nim og Underup Christen Quist mødte på hendes vegne, og med ham blev hun senere gift.

Der blev holdt skifte efter hendes død den 21. januar 1767 »udi hendes ejendomshus i bemeldte Nim by, som beboes af Anders Pedersen og i hendes levende live tilforn var bortfæstet af den salig afdødes lavværge Monsieur Ole Mandix på Tamdrup Bisgård, formedelst hendes skrøbelige omstændighed, da hun i 12 års tid havde været forstanden berøvet, og ikke kunne være sig selv eller sit eget rådig«. . . »Ved samme forretning var overværende på den salig kones eneste datter Friderica Elisabeth Christensdatter Quist hendes vegne og som hendes formynder velædle monsieur Ole Mandix til Tamdrup Bisgård«.[113]

45. Elisabeth Kirstine Jørgensdatter Torup født i Ring, døbt 10/7 1715. Nævnt i skiftet efter hendes far 1730 og ligeledes i skiftet 1734 efter hendes barnløse farbror Christian Torup i Vinkel, hun var dengang endnu ugift.[114] Da der blev holdt skifte efter hendes mor i 1749, var hun blevet gift med Friederich Soetmann i Christianssand forhen »holzførster« (dvs. skovfoged) samme sted.[115]

46. Sofie Amalie Bars nævnt 1734 i skiftet efter hendes barnløse morbror Christian Torup i Vinkel, hun var da ugift og opholdt sig i København.[116]

47. Else Pedersdatter Vinding født i Øster Velling 23/1 1689, død i Mariager 1/5 og begravet 7/5 1743. Gift med Anker Lassen, død i Mariager begravet 21/5 1743. Begge nævnt 1734 i skiftet efter hendes barnløse morbror Christian Torup i Vinkel.[117]

Else Pedersdatter Vinding og hendes mand Anker Lassen fik ingen børn, så da der blev skiftet efter dem begge, er det deres respektive søskende eller deres børn, der nævnes som arvinger. Hendes arvinger var broderen »hr. Laurits Vinding sognepræst til Øster Velling, den salig kones levende søster Marie Margrete Vinding salig kaptajn Mohrs boende i Hjermind by, en bror Hr. Jens Torups efterladte fem børn Peder, Jacob, Hans, Christen og en datter, hvis navn ikke er nævnt, og de var alle umyndige, og til sidst den salig kones søster salig Birgitte Kirstine Vindings efterladte tre børn en søn Gert Didrik Høyer, og to døtre Else og Apelone Høyer«.[118]

48. Birgitte Christine Pedersdatter Vinding født i Øster Velling 13/1 1691, død 19/3 i Nørre Vinge og begravet i Tjele 28/3 1724. Gift 15/8 1715 i Øster Velling med Tomas Andersen Høyer født i Østergård i Salling 17/9 1688, død i Sønderholm, begravet 4/7 1747.

Børn:

122 Gert Didrik Høyer født 1722, degn i Hornum død 1768. Gift 1. gang med Dorte Nielsdatter, gift 2. gang med Karen Mikkelsdatter.[119]

123 Else Høyer født 1717

124 Apelone Høyer født 1719

125 Anne Høyer født 1723

Tomas Høyer var ifølge Wiberg søn af Anders Hansen Høyer og Anna Jensdatter Møller. Han blev præst for Tjele og Nørre Vinge menighed i 1713, og blev efter Birgitte Vindings død gift igen og i 1740 præst i Sønderholm-Frejlev.

Den 19. april 1724 holdtes skiftet efter Birgitte Christine Pedersdatter Vinding. Heraf fremgår det, at der var endnu en datter Sidsel Margrete, som kun var fem uger og seks dage gammel, da skiftet blev holdt, så hendes mor er død i barselsseng.

Der nævnes både guld, sølv, tinservice og andre værdifulde ting mellem boets ejendele, som blev vurderet til en samlet sum på lidt over 906 rdl. men også gæld og udgifter på 419 rdl., derimellem en obligation udstedt til den afdødes far Peder Vinding på 100 rdl., som han på skiftet skænkede sine datterbørn.

I skiftet efter Tomas Høyers død nævnes hans børn »med hans forhen afdøde hustru salig Madame Birgitte Kirstine Pedersdatter Vinding en søn Gert Didrik Høyer sognedegn til Nørholm menighed og tvende døtre Else Høyer og Apelone Høyer« foruden nogle fra hans sidste ægteskab.[120]

50. Jens Pedersen Torup Vinding født i Øster Velling 7/6 1694, død i Mov 24/1 og begravet ½ 1742. Gift i Mov 19/7 1733 med Margrete Jacobsdatter Spjellerup født i Mov, død i Viborg 11/11 1754.

Børn:

126 Peder Jensen Vinding født 5/8 1734

127 Jacob Jensen Vinding født 1735

128 Hans Jensen Vinding født 16/11 1736

129 Christen Jensen Vinding født 24/8 1739

130 Else Malene Jensdatter Vinding døbt 2/11 1741

Jens Pedersen Torup Vinding blev kandidat 11/5 1717 og i 1728 personlig kapellan for sin far i Øster Velling og blev sognepræst i Mov 24/12 1731. Hans hustru Margrete Spjellerup var datter af den forrige sognepræst. Der skulle ifølge Wiberg have været fire sønner og en datter i ægteskabet, men de er ikke nævnt i skiftet efter deres far, for da fik hans enke Margrete Jacobsdatter efter ansøgning tilladelse til at sidde i uskiftet bo med sine små »uopfødede børn« og ligeledes til at få afholdt samfrændeskifte.[121]

51. Christen Pedersen Vinding født i Øster Velling 15/8 1696, død i Voer, begravet 6/6 1729. Gift med Martha Johannesdatter Richter født i Horsens omkring 1698.

Christen Pedersen Vinding blev student fra Odense 1713, kandidat 3/9 1716 og sognepræst 10/10 1722 i Voer i Rougsø herred. Hans hustru Martha Johannesdatter Richter var datter af organist i Horsens Johannes Richter og Bodil Olufsdatter.[122] Ægteskabet var barnløst, og inden hans død fik de efter ansøgning tilladelse til at den længstlevende kunne sidde i uskiftet bo. Ingen af hans søskende blev nævnt, for det var hans endnu ikke afdøde far, velærværdig hr. Peder Vinding i Øster Velling, som var sin søns arving.[123]

52. Maria Margrete Pedersdatter Vinding født i Øster Velling 2/2 1698. Trolovet 2/3 1724 med Peter Mathiasen Mohr, død 11/3 1736.

Børn:

131 Else Lisbeth Mohr døbt 13/2 1726
132 Peder Vinding Mohr døbt 12/2 1728
133 Christen Vinding Mohr døbt 10/4 1730

I Øster Velling kirkebog har Peder Sørensen Vinding skrevet »1724 2. marts Peiter Mohr løjtnant ved oberst Stoffenbergs nationalregiment og min elskelige kære datter Marie Margrete Vinding trolovet udi seks fælles venners overværelse nemlig faderen hr. Mathias Mohr og moderen Deliane Mohrs, farbroder hr. Jens Ankersen og datter Gedske Jensdatter, min svigersøn hr. Tomas Høyer og min søn Laurits Vinding. Jeg i Jesu navn lagde min hånd på deres hænder«.

Peter Mathiasen Mohr blev sekondløjtnant ved Ålborg stifts nationale infanteriregiment i Kær herreds kompagni i 1716 og kaptajnløjtnant i samme regiment Fleskum herreds kompagni to år senere, og avancerede til kaptajnløjtnant 1730, afskediget året efter for igen at blive ansat som kaptajn i den nye drabantgarde i København 1. maj 1731.[124] Peder

Mathiasen Mohr er nævnt i skiftet efter Maria Margrete Vindings barnløse morbror Christen Torup.[125] Peter Mohr havde to børn af sit første ægteskab med Elisabeth Juul begge døbt i Stor Vorde.

Efter sin mands død ansøgte Maria Margrete Vinding kongen om at måtte sidde i uskiftet bo: »Jeg Maria Margrete Vinding en fattig enke med seks umyndige børn efter min salig mand kaptajn Peter Mathiasen Mohr bestående ved deres kgl. majst. kavalerikorps« – af ansøgningen fremgår det at der ikke var noget af værdi at skifte, og den er underskrevet i Lille Torup i Vester Velling sogn, Hald amt, Viborg stift den 13. maj 1736 og attesteret af Jens Ankersen, sognepræst for Langå med flere sogne og Laurits Lassen, sognepræst for Vindum menighed.[126] Af de seks umyndige børn er de tre fundet døbt i Storvorde.

Da søsteren Else Pedersdatter Vinding døde barnløs i Mariager 1743 boede Maria Margrete som enke efter kaptajn Mohr i Hjermind by.[127]

53. Laurits Pedersen Vinding født i Øster Velling 30/5 1701, død samme sted, begravet 6/1 1745. Gift 1. gang med Anna Elisabeth Jacobsdatter Spjellerup af Mov, født omkring 1700, død i Øster Velling begravet 17/6 1740. Gift 2. gang 28/10 1740 med Elisabeth Friis, død i Haslund 20/4 1752.

Barn:

134 Peder Erik Lauritsen Vinding født 29/1 1742

Laurits Pedersen Vinding blev gift med sin bror Jens Pedersen Torups kones søster, og blev 19/9 1729 sin fars efterfølger i embedet, da broderen blev sognepræst i Mov. Der skulle ifølge Wiberg have været fem børn i første og to i hans andet ægteskab, men da han døde, efterlod han sig kun et barn, idet der efter hans død blev skiftet mellem hans efterlevende enke madame Elisabeth Friis og hendes eneste søn og barn Peder Erik Vinding »født anno 1742 den 29. januar«.[128]

54. Jens Henriksen Torup født i Skanderborg 1685.

Jens Henriksen Torup havde læst teologi, og opholdt sig i 1712 i Dalbyneder præstegård.[129]

59. Niels Pedersen Galten født i Nør Galten omkring 1674, død i Feldballe 11/6 1729. Gift 1. gang med Anne Jespersdatter Hutfeld død 28/10 og begravet 7/11 1714 i Feldballe. Gift 2. gang med Margrete Jensdatter Bering.

Barn i første ægteskab:

135 Jens Friis Galten døbt 16/12 1704 Feldballe. Blev præst efter sin far. Død samme sted 4/2 1740.

Niels Pedersen Galten blev student i Randers 7/11 1689 og blev præst i Feldballe 1702, ordineret 19/1 1703. Han skulle ifølge Wiberg have været meget berømt som taler, hvorfor han kaldtes den guddommelige mester Niels.

1715 gav Niels Galtens stedsøn Jesper Jensen Friis på egne og sin bror Christen Jensen Friis og søsteren Margrete Jensdatter Friis vegne afkald på arv efter deres salig far hr. Jens Friis og salig mor Anne Hutfeld, efter den skifteforhandling og forening som efter kgl. tilladelse var blevet forhandlet mellem samfrænder.[130]

Niels Pedersen Galten og hans anden hustru Margrete Bering fik ligeledes i 1728 tilladelse til at oprette gensidigt testamente, fordi de ingen livsarvinger havde, hvorefter den overlevende skulle kunne hensidde i uskiftet bo, hvis han eller hun ikke blev gift igen. Som arvinger nævnes »min kære stedsøn Jens Friis Galten og min broderdatter Margrete Kirstine Pedersdatter Bering skulle være mine eneste og rette arvinger«, den efterlevende betingede sig dog at forblive i uregistreret bo. Endvidere skulle deres andre arvinger have 600 sldl., som efter kontrakt skulle tilfalde madame Berings arvinger, som derefter nævnes tillige med hvordan pengene skulle fordeles, og hvad der skulle ske med de to førstnævntes arvedel, hvis de skulle dø uden livsarvinger.[131]

Margrete Berings stedsøn Jens Friis Galten var altså Niels Pedersen Galtens søn af første ægteskab, opkaldt med fuldt navn efter hans mors første mand Jens Friis Galten, så ifølge tingsvidnet 1745, »på salig Anne Ottesdatters vegne er alle døde uden en sønnesøns datter, som skal være i Feldballe salig hr. Jens Friises datter i Feldballe«.[132]

60. Otte Pedersen Galten født i Nør Galten 2/4 1677, død på Demstrup 11/11 1733.

Otte Pedersen Galten var i 1727 og til sin død forpagter på Demstrup i Råby sogn.[133] Han er nævnt i 1729, da han var lavværge og formidler af et lån fra Mads Pedersen Galten i Århus til en præsteenke.[134] Otte Galten udstedte 30. marts 1731 en obligation til Mads Galten på 500 rdl. Til skiftet efter Mads Galtens kone Marie Nielsdatter Brøchner blev jomfru Galten på Demstrup stævnet for denne obligation.[135] Trods navnet er der tilsyneladende ikke nogen nær slægtsmæssig forbindelse mellem de to mænd.

I Dalbyneder kirke findes en oval mindetavle med ramme af form som en laurbærkrans omgivet af svævende engle.[136] Indskriften er malet på mørk bund med gyldne bogstaver:

HER NEDEN UNDER
ER
TIL HVILE NEDELAGT
DEN IORDISCHE DEEL
AF
TRENDE KIØDELIGE SØDSCHINDE,
HVER ANDRE HØYT ELSCHENDE I LIVET,
NU
FRA HVER ANDRE UADSCHILTE I DØDEN,
OG
MED HVER ANDRE HOS GUD
SALIGE I HIMMELEN,
ALLE
FØDDE AF EEN FADER OG MODER I GALTHEN
PRÆSTEGAARD
ALLE
DØDE PAA ET STÆD DEMSTRUP HOVEDGAARD
SL OTTHO GALTHEN FORPAGTER PAA DEMSTRUP
FØD 1677 D. 2 APR. DØD 1733 D. 11 NOVEMB.
SL ELLEN GALTHEN FØD 1681 D: 16 JUN.
DØD 1735 D. 26 JUN.
SL. PEDER GALTHEN SSti MINISTERII CANDIDATUS
FØD 1685 D. 25 AUG. DØD 1731 D. 16. IANVr.
SAA STRIDIS DER IOVEL NAAR SEIEREN KAND VINDIS,
SAA ENDIS LIVET BÆST NAAR UDII DØDEN FINDIS,
FOR BÆSTE BYTTE DET MED RETTE RECHNIS KAND,
AT TUDSKE VERDEN BORT OG FAAE ET CANAAN.
SAA STRIDDE DISSE TRE AT DE HAR SEIER VUNDET,
SAA DØDE DE AT DE HAR LIV DØDEN FUNDET,
HVAD STØRRE SIGES KAND TIL DISSE TRENDIS PRIIS
END AT VED DØDEN DE GIK I GUDS PARADIS.

61. Ellen Pedersdatter Galten født i Nør Galten 16/6 1681, død på Demstrup 26/6 1735.

Ellen Galten døde ifølge epitafieindskrift i Dalbyneder kirke hos sin bror Otte Galten, som var forpagter på Demstrup. Hun var ugift.

62. Vendel Pedersen Galten født i Nør Galten 8/9 1683, død 10/7 1736 i Sneum. Gift 14/11 1709 med Vibeke Pedersdatter Terpager døbt i Ribe 20/10 1685, død samme sted begravet 20/10 1750.

Vendel Galten var Præst i Sneum (nævnt 1727). Han havde så vidt vides ingen børn og er heller ikke nævnt blandt arvingerne i tingsvidnet 1745.[137]

63. Peder Pedersen Galten født i Nør Galten den 25/8 1685, død på Demstrup 16/1 1731.

Peder Galten var med til at formidle mindetavlen i Galten kirke over sine forældre.[138] Han var teologisk kandidat, da han døde hos sin bror Otte Galten på Demstrup (se epitafietekst under broderen).

64. Johanne Marie Christensdatter Sommer død før 1745, gift omkring 1700 med Søren Ottesen Grønbæk i Røgen død 31/1 1748.

Søren Grønbæk var søn af sognepræst Otte Jensen i Grønbæk og Johanne Nielsdatter Lind. Han havde været gift før, og da hans første kone Karen Nielsdatter døde uden livsarvinger, gav hendes mor og søskende afkald på arv efter hende 18. august 1700.[139] Søren Grønbæk og Johanne Marie Sommer er formodentlig blevet gift samme år, og da hun ikke er nævnt i tingsvidnet fra 1745 og heller ikke i skiftet efter den barnløse søster Ellen Marie Sommer i 1767, må også hun være død uden livsarvinger før 1745.[140]

65. Otte Christensen Sommer født 12/1 1687, død i Sjelle 6/7 og begravet 14/7 1768. Gift 3/10 1717 i Linå med Apelone Pedersdatter Børkop født omkring 1682, død 13/5 og begravet 21/5 1766.

Børn nævnt 1767:

136 Maren Ottesdatter Sommer, født i Sjelle, død i Them begravet 3/2 1804. Gift 28/2 1752 med sognepræst Poul Jensen Splid, født 15/3 1711, død 21/3 1766 i Them.

137 Christen Ottesen Sommer født 1722, var 1767 sognepræst i Sdr. Vissing, død 25/10 1815 i Vinding.

Otte Christensen Sommer blev i 1716 sin fars efterfølger i embedet i Sjelle. Han og Apelone Børkop havde, da han døde, to børn en søn og en datter, som også er nævnt i skiftet efter deres barnløse faster Ellen Marie Sommer, som døde kort tid før deres far.

66. Mads Christensen Sommer født i Sjelle 1688, død i Bjerre, begravet 17/6 1755. Gift med Karen Lindberg.

Børn nævnt 1767:

138 Christen Sommer, var 1767 Kaptajn i det norske infanteri.
139 Laurits Sommer, boede 1767 i Uth.
140 Otte Sommer, (kaldet Sommerhilm) var ritmester i 1767.
141 Ide Margrete Sommer, var 1767 gift med Jes Vilhelm i Skanderborg.

Mads Christensen Sommer var til sin død herredsfoged i Bjerre og Hatting herred. Da han døde, blev der holdt skifte mellem hans enke Karen Lindberg og deres tre myndige sønner og en datter Ide Margrete Sommer på 22 år. Hun og den mellemste søn Laurits Sommer var hjemme i dødsboet, mens de to andre sønner tjente under Møens regiment i hr. oberstløjtnant Snells kompagni beliggende i Rendsborg, den ældste søn Christen Sommer som løjtnant og den yngste Otte Sommer som sergent.[141] Da deres faster Ellen Marie Sommer døde barnløs i 1767, er de også nævnt i skiftet efter hende. Da var Christen Sommer avanceret til kaptajn ved norske infanteri, og Otte, som blev kaldt Sommerhilm, var blevet ritmester, det nævnes dog ikke, hvor han opholdt sig. Laurits Sommer boede i Uth i Bjerre herred og Ide Margrete Sommer var gift med seigneur Jes Vilhelm i Skanderborg.[142]

67. Sejer Christensen Sommer født i Sjelle 1688, død i Tolstrup Nørgård, begravet 17/1 1748 i Næsborg. Gift 1. gang med Anne Christine Listo. Gift 2. gang med Jytte Cathrine Sommer

Børn nævnt 1767:

142 Christen Sejersen opholdt sig 1767 i Holbækgård.
143 Mathias Sommer opholdt sig 1767 ved Kilsgård.
144 Henrik Sommer opholdt sig 1767 på Sjælland.

Blandt dem, som i 1745 blev nævnt som berettiget til arv efter Karen Ottesdatter i Horsens, var Sejer Sommer. Han nævnes da som lærer i Vinkel,[143] men det var han dog ikke ved sin død i 1749, for da der blev holdt skifte efter ham i amtet, boede han i Tolstrup Nørgård, og i skiftet efter hans barnløse søster Ellen Marie Sommer 1767 nævnes det, at han havde været forpagter der.

Sejer Sommer døde før søsteren, så i stedet for ham var hans tre børn arvinger efter fasteren, nemlig Christen Sejersen Sommer i Holbækgård, seigneur Mathias Sommer ved Kilsgård og seigneur Henrik Sommer som opholdt sig på Sjælland. Da deres faster døde, var de alle over 25 år gamle.[144]

68. Mette Christensdatter Sommer død i Skivholme 16/7 1763. Gift 6/10 1712 med Hans Nielsen Hiersing født 30/7 1682, død 6/5 1766 i Skivholme.

Børn nævnt 1767:

145 *Anne Cathrine Hiersing* født 23/10 1713, død 7/2 1768 i Sjelle. Gift 27/10 1758 med Jacob Andersen Krogstrup sognepræst i Sjelle død 10/5 1782.

146 *Ide Margrete Hiersing* gift med Niels Andersen Krogstrup, sognepræst i Skivholme, død 19/7 1789.

147 *Helle Marie Hiersing* var 1767 gift med Jens Jensen Adslev, sognepræst i Borum, død 1784.

Hans Hiersings far Niels Nielsen Hiersing var forpagter på Faurskov og forvalter på Frisenborg. Hans mor hed Cathrine Hansdatter Orbit. Hans Hiersing blev sognepræst i Skivholme 1711.[145] I ægteskabet var der tre døtre, som blev nævnt i skiftet efter deres barnløse moster Ellen Marie Sommer. Det var madame Cathrine Hiersing gift med hr. Jacob Krogstrup i Sjelle, Ide Margrete Hiersing i ægteskab med hr. Niels Krogstrup i Skivholme og Helle Marie Hiersing i ægteskab med hr. provst Adslev i Borum.[146]

69. Ellen Marie Christensdatter Sommer født i Sjelle 1697, død i Høver, begravet 9/4 1767 i Storring. Gift med birkedommer ved det Skanderborgske distrikt Johannes Snell, død i Høver i 1749.

Efter Ellen Marie Sommers mand Johannes Snells død blev hans selvejergård i Høver solgt på auktion, bortset fra nogle jordstykker, som madame Snell havde reserveret sig, da det var hendes særeje. Gården som Johannes Snell havde købt i 1710 blev i hendes skøde til køberen kaldt Høvergård, og foruden jord var der også tre tilliggende gadehuse.[147]

Hvornår Ellen Marie Sommer og Johannes Snell er blevet gift vides ikke, men i 1721 blev hun i skiftet efter moderen kaldt madame, men hendes mands navn blev ikke nævnt. Ægteskabet var barnløst, men da han døde, blev der ikke holdt skifte, fordi de efter ansøgning fik bevilget

at den længstlevende kunne sidde i uskiftet bo: »Da vi undertegnede Johannes Snell birkedommer i det Skanderborgske distrikt og hustru Ellen Marie Sommer har levet tilsammen i et fornøjeligt og kærligt ægteskab og imidlertid ikke avlet livsarvinger tilsammen, det og heller ikke er ventelig, at den gode Gud os herefter velsigner, vi og ikke ved, når eller hvor snart den gode Gud behager at kalde en af os, så imedens den nådige Gud forlener liv, helbred og sund fornuft, og på det den længstlevende af os ikke, når den anden ved døden var bortkaldet skulle formedelst vore arvingers tiltrædelse, i sin alderdom savne noget af vores ringe og fattige midler til sin underholdning og subsistence, helst det lidet vi er ejende, er handlet /:næst Guds milde velsignelse:/ ved vores egen flid og sparsommelighed, haver vi i den hellige trefoldigheds navn og på vores kongelige majestæts vores allernådigste konge og herres allernådigste behag og konfirmation ved dette vores testamente ville have os forbeholden uden vore arvingers prætention eller tiltale i nogen måde – «, underskrevet 14/7 1746.[148]

Ellen Marie Sommer blev efter sin mands død boende i Høver og der døde hun, og først da blev både Johannes Snells og hendes arvinger nævnt i det skifte der blev holdt efter hendes død i 1767. Da hendes søskende dengang alle var døde er det deres børn og ægtefæller, som nævnes. På salig madame Snells: »1. en broder velærværdige hr. Otte Sommer sognepræst i Sjelle, som siden under skiftebehandlingen ved døden er afgangen, og har efterladt sig to børn velærværdige Christen Sommer sognepræst i Sdr. Vissing, samt velædle madame Splid enke efter salig hr. Poul Splid forrige sognepræst i Them, som træder i deres salig hr. faders sted og tager hans arv. 2. en bror Mads Sommer herredsfoged i Bjerre herred død, har efterladt sig fire børn nemlig Christen Sommer kaptajn ved norske infanteri, Laurits Sommer boende udi Uth i Bjerre herred, hr. ritmester Otte Sommerhilm, madame Ide Margrete Sommer gift med seigneur. Jes Wilhelm i Skanderborg. 3. en bror Sejer Sommer forpagter på Tolstrup Nørgård, død har efterladt sig tre sønner navnlig Christen Sejersen Sommer i Holbækgård, seigneur Mathias Sommer ved Kilsgård og seigneur Henrik Sommer opholder sig i Sjælland ikke over 25 år gammel, endelig en søster som var i ægteskab med hr. Hans Hiersing i Skivholme, død har efterladt sig tre døtre navnlig madame Cathrine Hiersing gift med hr. Jacob Krogstrup i Sjelle, Ide Margrete Hiersing i ægteskab med hr. Niels Krogstrup i Skivholme, Helle Marie Hiersing i ægteskab med hr. provst Adslev i Borum«.[149]

Ved Ellen Marie Sommers begravelse har præsten skrevet: »Prædikede jeg over en hjerteelsket tilhørerske madame Snell af Høver ætatis 70«.[150]

70. Otte Christoffersen Liime født 25/9 1685, død 26/2 1754 i Hammel. Hans første hustrus navn er ukendt, hun døde 26/9 1722. Gift 2. gang 8/2 1724 med Edel Andersdatter Tovstrup født 30/4 1696, død 9/10 1772.

Børn i andet ægteskab:

148 *Anne Marie Ottesdatter Liime* født i Hammel, i 1763 gift med musikant Brandt ved Frisenborg (hans fulde navn ikke nævnt i skiftet 1763).

149 *Else Kirstine Ottesdatter Liime*, født 14/5 1727, 1763 gift med sognepræst i Hammel Jens Lassen Høeg født 9/6 1721, død 26/1 1784.

150 *Øllegård Ottesdatter Liime*, som 1763 var gift med Jens Hjort, kok ved Frisenborg

151 *Christine Sofie Ottesdatter* Liime, som 1763 var gift med Hans Adolf Pedersen Høeg sognepræst i Sunds.

152 *Christiane Liime* født i Hammel

Otte Liime blev kandidat 16/9 1706 og sognepræst i Hammel 1716. Han døde før sin barnløse søster Johanne Marie Christoffersdatter, så det var hans børn, der blev nævnt i skiftet efter hende i 1763.[151]

71. Magdalene Christoffersdatter Liime gift med Peder Pedersen Kragelund født i Engbjerg-Harboøre omkring 1680, død i Kalvehave 19/2 1729.

Børn:

153 *Mette Kirstine Pedersdatter Kragelund* døbt 22/11 1718. Hun var i 1763 gift med Ascenius Vedel, skoleholder ved Hillerød danske skole.

154 *Kirstine Birgitte Pedersdatter Kragelund.* Hun var død før 1763 og havde været gift med gartner Geis ved Frederiksborgs have. Hendes datter Malene Geis blev 28/7 1762 i Hillerød gift med sin slægtning Christoffer Nørager <162>.

Magdalene Christoffersdatter Liimes mand Peder Pedersen Kragelund var sognepræst i Kalvehave i Sydsjælland. Magdalene Liime døde før 1763 og det er derfor hendes døtre, der blev nævnt i skiftet 1763 efter den barnløse søster Johanne Marie Christoffersdatter i Fjaltring.[152]

72. Karen Christoffersdatter Liime gift i Horsens 1680 med Niels Krog Melchiorsen Sommerfeld fra Århus, som da var 1. residerende kapellan i Domkirken. Han blev senere præst i Alling, hvor han ifølge Wiberg døde 12/8 1736.

Børn:

155 Karen Nielsdatter Krog
156 Anne Magdalene Sommerfeld

Karen Christoffersdatter overlevede sin mand, for ikke alene nævnes hun i 1745 men også i skiftet efter hendes barnløse søster Johanne Marie Christoffersdatter i Fjaltring i 1763. I sidstnævnte skifte omtales hendes to døtre, Karen Nielsdatter, som skulle have været gift med en færgemand, med hvem hun havde to døtre, og Anne Magdalene Sommerfeld, som skulle være gift, men de øvrige arvinger vidste ikke hvor de boede.[153]

73. Kirstine Cathrine Christoffersdatter Liime født 6/9 1687, død omkring 1749. Gift med Anders Christensen Vinding født i Håsum 14/11 1685, død i Storring 4/2 1752.

Børn:

157 Anders Christian Vinding født 27/9 1720 død 1/4 1786. Han var i 1763 blevet præst i Storring efter sin far. Gift 6/7 1753 med Inger Kirstine Hansdatter Cramer født i Åle 19/8 1729, død 28/6 1801.
158 Christoffer Vinding var i 1763 hos kommerceråd Hans Kruse på Hvolgård i Langskov.
159 Elisabeth Marie Vinding var i 1763 gift med kommerceråd Hans Kruse på Hvolgård i Langskov.[154]
160 Ingeborg Marie Vinding gift før 1763 med Severin Bornemann sognepræst i Uldum.
161 Ingeborg Dorte Vinding boede 1763 hos sin søster i Hvolgård.

Anders Christensen Vinding blev student fra Horsens skole 1703, kandidat 1711 og sognepræst i Storring, Stjær og Galten i 1718. Han efterfulgtes i embedet af sønnen Anders Christian Vinding.[155]

74. Johanne Marie Christoffersdatter Liime født omkring 1689, død i Fjaltring 20/12 og begravet 28/12 1762. Gift 1732 med Morten Sørensen Berg født omkring 1684, død i Fjaltring 23/4 1760.

Johanne Marie Liimes mand Morten Sørensen Berg efterfulgte sin svigerfar Christoffer Liime i embedet. Da de var uden livsarvinger, havde de i 1744 ansøgt om tilladelse til at den efterlevende kunne sidde i uforseglet og uregistreret bo. Skiftet efter hende blev holdt i 1763, og der nævnes alle hendes arvinger nemlig hendes søskende eller deres børn.[156]

76. Anne Elisabeth Christoffersdatter Liime født 1695, begravet 20/2 1758 i Fjaltring kirke efter at have levet 63 år 4 uger og 13 dage. Gift med Christen Nørager død før 1745.

Barn:

162 Christoffer Nørager født 7/11 1724, død 1776, som præst i Grinderslev. Gift 28/7 1752 i Hillerød med sin slægtning Malene Geis (datter af <154>).

Anne Elisabeth Liimes mand Christen Nørager var død da Karen Ottesdatters arvinger blev nedskrevet i tingsvidnet 1745. Skiftet efter den barnløse søster i 1763 afslører, at hun havde en efterlevende søn Christoffer Nørager, som var præst i Grinderslev, og hans kone Malene Geis' mor Kirstine Birgitte Kragelund var Magdalene Christoffersdatters datter.[157]

78. Anne Elisabeth Christiansdatter Torup antagelig født i Norge 1683, død i Mårslet begravet 18/1 1765. Gift med Gotfred Becker, der i 1716 er omtalt som fyrbøder og kammerlakaj hos prinsessen, var i Norge i 1716, død i Skanderborg begravet 28/1 1740.[158]

Da Gotfred Becker døde i 1740 var han slotsfoged på Skanderborg slot, hvor skiftet efter hans død blev påbegyndt den 17. januar med en registrering af indbo og forsegling af et lidet skriverkammer. I den store stue eller dagligstuen stod et tresur, et bord med skuffe under og en stor seng med omhæng og sengetøj, som alt sammen tilhørte madame Ravn, som altså da boede hos sin søster og svoger. I stuen var der også tre skilderier en lænestol og en ottekantet kandelaber, som var slottets inventarium. Boligens øvrige rum var et sovekammer, to andre kamre, hvoraf det ene blev kaldt den gamle skolestue, en såkaldt rullestue, hvor der da også var en stor rulle, desuden var der en stue over porten, et loft, en ølkælder, et køkken, hvor der var en mængde tinservice blandt andet 26 tintallerkener, fade, skåle og andet. Endelig var der et bryggers og endnu to små kamre ud til haven. Der nævnes i de forskellige rum nogle for den tid almindelige møbler, samt en kakkelovn som

Skanderborg slot omkring 1730, efter gammel tegning af ukendt oprindelse. Statsbibliotekets billedsamling, Århus.

tilhørte madame Ravn, hvad den salig mand havde skrevet under på at den var hendes.

Skiftet fortsatte på tredivtedagen den 20. februar med den egentlige registrering. »Hvad arvingerne angår, så siden den salig mands eneste søn Johan Christian Becker for nogle år siden på rejsen til Ostindien ved døden skal være afgangen, vidste ingen af de tilstedeværende hvem den salig mands rette arvinger er eller hvor de sig opholder«. En landstingsstævning til såvel arvinger som kreditorer var blevet læst i Århus, København og andre steder. Skiftet sluttede efter afholdt auktion med en nettoformue på 335 rdl. og 14 sk. men gælden var højere nemlig 373 rdl. og 6 sk. Enkens lavværge svogeren Hannibal Brandt lovede at få betalt den resterende gæld, og han og Mette Sofie salig hr. Ravns skrev under.[159]

Skiftet efter Anne Elisabeth Torup en del år senere viser, hvorfor hun ikke skrev under på skiftet efter sin mand. Hun døde i 1765 hos sin nevø Christian Frederik Brandt, der var præst i Mårslet. Han foreviste hendes ejendele: Et skilderi, som forestillede hans salig mosters eneste og for 30 år siden bortdøde søn, en gammel ubrugelig dragkiste en gammel lænestol, og det var alt, hvad hun havde haft med sig da han for 5 år siden efter øvrighedens begæring i Skanderborg tog imod hende, da hendes søster Mette Sofie salig hr. Niels Ravns var død, og hos hvem hun havde været til huse siden hendes salig mand døde for henimod 24 år siden. Hun havde ikke andet med sig til præstegården end de klæder hun havde på og ejede kun, hvad han selv havde forsynet hende med, da hun kom til ham, efter hendes søsters død. Hvilket de to karle, som havde hentet hende bevidnede. Thi hans moster havde henimod 50 år været berøvet fornuften, og der var i de 5 år hun havde været hos ham, ingen der havde krævet ham eller hende for noget.[160]

79. Johanne Christiansdatter Torup antagelig født i Norge. Gift med Niels Skyt, der i 1716 blev omtalt som skibspræst ved kgl. majestæts flåde, nævnt 1716.[161]

80. Mette Sofie Christiansdatter Torup født omkring 1689, død i Skanderborg begravet 6/1 1759 i Skanderup. Gift med Niels Olufsen Ravn født i Roskilde omkring 1646, student Roskilde 1669, præst i Hornslet 1675, død i Hornslet begravet 18/10 1714.

Mette Sofie Christiansdatter og hendes afdøde mand er nævnt i tingsvidnet 1716 om, hvem der var berettiget til arv efter hendes faster Anne Mouritsdatter <33> .[162] Hun er desuden nævnt som gudmor hos Mikkel Eriksen i Rindelevgård 15/9 1726. Hun boede da i Ommestrup. Der var ingen børn i ægteskabet. Da svogeren slotsfoged Gotfred Becker døde i 1740 boede hun hos ham på Skanderborg slot, og siden indtil sin død i Skanderborg. Hendes søster Anne Elisabeth Torup, som ikke var ved sin forstand boede hos hende.[163]

81. Maria Christiansdatter Torup antagelig født i Norge. Gift med Lars Hagendahl, som i 1716 var by- og rådstueskriver i Frederikshald i Norge.[164]

82. Sofie Amalie Christiansdatter Torup antagelig født i Norge, død i Skanderborg 6/7 1747. Gift med Hannibal Brandt.

Barn:

163 Christian Frederik Brandt født 20/4 1721 i Skanderborg, død 10/2 1797 i Mårslet, hvor han var præst. Gift 1757 med Ingeborg Fæster født 22/7 1735, død 14/5 1798 i Mårslet.

I skiftet efter Sofie Amalie Torups død i 1747 omtales to sønner og en datter, men deres navne blev ikke nævnt, da der intet var at arve, idet boets kreditorer end ikke fik dækning for deres tilgodehavender. Børnenes moster Mette Sofie Christiansdatter, som var til stede ved skiftet fik således kun 64½ rdl. for sit tilgodehavende på 467 rdl.[165]

83. Christen Mortensen var i 1716 ridefoged på Fredsholmsgård på Sjælland.[166]

84. Mourits Mortensen nævnt 1716, boede da i Arendal i Norge.[167]

85. Anne Johanne Mortensdatter var i 1716 i København, og tjente hos geheimerådinde Kauttes.[168]

86. Sidsel Lauritsdatter født Kirke Sonnerup døbt 21/6 1696, nævnt 1716.[169]

87. Anne Nielsdatter født i Skanderborg ladegård omkring 1682, død i Ringkloster, begravet 1/7 1763 i Hylke. Gift før 1719 med Morten Pedersen Damsgård født i Vitved omkring 1663, død i Ringkloster begravet 9/1 1738 i Hylke.

Barn:

164 Niels Mortensen Damsgård født 1727 i Ringkloster, med bevilling til ægteskab mellem nærbeslægtede gift 8/8 1755 med Maren Nielsdatter <186>.

Morten Pedersen Damsgård var søn af Peder Eskesen i Vitved.[170] Morten Pedersen nævnes 1717 i Ringkloster i Hylke sogns kirkebog, da han og Anne Nielsdatter den 27. august 1719 var faddere, og hvor hun i Vitved kirke bar Morten Hansens og sin søster Mette Nielsdatters datter Johanne til dåb.

Da der blev holdt skifte efter Anne Nielsdatters stedmor Boel Jensdatter var Morten Pedersen Damsgaard til stede som formynder for hendes umyndige halvsøskende. Desuden var der to andre formyndere, nemlig

deres farbror Oluf Pedersen fra Mesing, og Anders Sørensen fra Kolt, som var gift med Anne Nielsdatters søster Margrete Nielsdatter, der også var børnenes halvsøster.[171]

88. Margrete Nielsdatter født i Skanderborg ladegård 1685, død i Kolt 1743 begravet 20/9. Gift med Anders Sørensen født omkring 1668 i Mesing, død i Kolt begravet 15/5 1746.

Børn:

165 Søren Andersen boede i 1743 i Åbo
166 Jens Andersen
167 Boel Andersdatter, død i Harlevholm begravet 15/7 1742 i Harlev. Gift med Johan Madsen døbt 3/8 1698 i Harlev død 1762 Harlevholm.

Margrete Nielsdatters mand var søn af Søren Mikkelsen og Dorte Andersdatter i Mesing. Anders Sørensen var den 15. sept. 1726 fadder hos sin kones søster Mette Nielsdatter og Morten Hansen i Rindelevgård i Vitved og er nævnt som en af formynderne for Margrete Nielsdatters halvsøskende i skiftet efter hendes stedmor Boel Jensdatter.[172]

Anders Sørensen fæstede 1705 en gård i Kolt, som senere blev tilskødet Konstantinsborg gods. Margrete Nielsdatter efterlod sig ifølge skiftet, som blev holdt efter hendes død, tre børn Søren Andersen, som i 1743 var myndig og boede i Åbo, Jens Andersen, som var hjemme i Kolt og Bodil Andersdatter, som var gift med Johan Madsen i Harlevholm. Bodil Andersdatter døde før moderen og det var derfor hendes to børn, Mads Johansen og Abigael Johansdatter, som var arvinger efter Margrete Nielsdatter.[173]

89. Mette Nielsdatter født i Skanderborg ladegård 1689, gift 1. gang med Morten Hansen født 1645, død i Rindelevgård begravet 20/6 1725. Gift 2. gang 21/11 1725 med Mikkel Eriksen.

Børn i første ægteskab:

168 Ellen Mortensdatter født 1712
169 Bodil Mortensdatter født 1717
170 Johanne Mortensdatter født 1719

Barn i andet ægteskab:

171 Karen Mikkelsdatter døbt 15/9 1726

Morten Hansen fæstede allerede i 1693 halvparten af Rindelevgård, og i 1700 den anden halvpart,[174] som han senere afstod til Rasmus Eriksen, der var gift med hans datter Margrete af første ægteskab.[175] Mette Nielsdatter var altså hans anden hustru, og med hende fik han tre døtre. Da han døde i 1725 var Ellen Mortensdatter 13 år, Bodil Mortensdatter 8 år og Johanne Mortensdatter 6 år gammel. Mette Nielsdatters lavværge ved skiftet var hendes far Niels Jensen af Skanderborg ladegård og formynder for børnene var deres mosters mand Morten Pedersen Damsgaard i Ringkloster.[176]

Knap et år efter Mette Nielsdatter var blevet gift igen med Mikkel Eriksen fik de den 15. september 1726 døbt en datter Karen. Hendes mors kusine Mette Sofie salig hr. Niels Ravns i Hornslet holdt barnet og de øvrige faddere var Niels Pedersen af Skanderborg ladegård, Morten Pedersen af Ringkloster, Boel Nielsdatter af Skanderborg ladegård og Margrete Nielsdatter af Kolt alle sammen moderens slægtninge, samt faderens svigerinde Margrete Rasmus Eriksens, der desuden var moderens steddatter.

91. Peder Nielsen født i Skanderborg ladegård omkring 1695, død i Lundgård i Skovby 1746. Gift i 1723 med Karen Jensdatter født i Terp mølle i Skivholme sogn, død i Lundgård i Skovby 1728. Gift 2. gang i Låsby 4/7 1728 med Maren Pedersdatter født i Kalbygård.

Børn i første ægteskab:

172 Niels Pedersen Lundgård født 1724, død 1756 i Ringkloster

173 Jens Pedersen født 1728, boede i 1756 i Kolt

Børn i andet ægteskab:

174 Mette Marie Pedersdatter født 1735

175 Peder Pedersen født 1743

Peder Nielsens første kone Karen Jensdatter var enke efter Anders Sørensen i Lundgård i Skovby, hvis gård han fæstede efter hans død i 1723.[177] Hun var datter af Jens Nielsen Møller i Terp mølle i Skivholme sogn, for ved skiftet efter hende i 1728 mødte hendes bror Niels Jensen Terp mølle og Peder Nielsens svogre Mikkel Eriksen i Rindelevgård og Morten Pedersen Damsgaard i Ringkloster som formyndere for sønnerne Niels Pedersen 4 år, Peder og Jens Pedersen som kun var 14 uger gamle.[178] Af de to sidstnævnte børn er kun Jens Pedersen blevet voksen, og da de var tvillinger er den lille Peder formodentlig død som ganske spæd.

Peder Nielsens anden kone var fra Kalbygård, hun var datter af Peder Herlovsen og Mette Lauritsdatter.

Lundgård var en stor enstedsgård i Skovby sogn, den var på Peder Nielsen tid på næsten 9 tønder hartkorn og havde 82 fag bygninger.[179] Rytterdistriktets skifteprotokol er ikke bevaret i den periode i 1740erne hvor Peder Nielsen døde, men hans gård blev fæstet ud den 18. november 1746 til Niels Nielsen, som også blev gift med hans enke.

Sønnen Niels Pedersen Lundgård døde ugift i Ringkloster i 1756, og hans bror Jens Pedersen, såvel som hans halvsøskende er nævnt som arvinger i skiftet efter ham, de to yngste Mette Pedersdatter på 21 år og Peder Pedersen, som var 13 år boede da hos deres stedfar Niels Nielsen i Lundgård.[180]

93. Anne Groersdatter født i Mesing døbt 31/1 1697, død samme sted begravet 1/4 1756. Gift 14/4 1721 med Rasmus Jensen født omkring 1698, død i Mesing 13/3 1752.

Børn:

176 Groers Rasmussen født 1731, boede i 1754 i København.
177 Maren Rasmusdatter født 1734, gift med Rasmus Madsen.
178 Mikkel Rasmussen født 1736, blev i 1756 fæster i Stjær.

Den 26. august 1754 blev skiftet holdt efter Rasmus Jensen, for at der kunne blive delt mellem »hans efterladte hustru Anne Groersdatter og deres udi ægteskab sammen avlede 3 børn to sønner og 1 datter, Groers Rasmussen 23 år værende i København hos vennerne siden han var et barn, Mikkel Rasmussen 18 år og Maren Rasmusdatter 20 år gammel. Da ingen slægtning på faderens side var i live blev enkens bror Bertel Groersen i Mesing formynder for sønnerne og for datteren mødte Rasmus Madsen, som hende har ægtet«.[181]

94. Malene Groersdatter født i Mesing døbt 31/7 1698. Gift med Gotfred Hansen i København, nævnt i skiftet efter Malene Groersdatters far Groers Mouritsen.[182]

De var formodentlig de »venner«, hos hvem søstersønnen Groers Rasmussen opholdt sig, da der blev holdt skifte efter Malene Groersdatters svoger Rasmus Jensen i Mesing.

95. Anne Groersdatter født i Mesing døbt 6/2 1701, tjente i Århus 1731.[183]

96. Boel Groersdatter født i Mesing døbt 7/5 1703, var i 1731 i Skanderborg.[184]

98. Maren Groersdatter født i Mesing døbt 6/6 1708, død i Stjær begravet 3/5 1756. Gift 21/2 1747 med Morten Jensen født 1689, død i Stjær begravet 17/1 1756.

Maren Groersdatter og Morten Jensen fik ikke børn, så det er hans søskende og søskendes børn, der nævnes i det skifte der blev holdt efter hans død i 1756.[185] Efter hans død oplod hun gården i Stjær til sin søstersøn Mikkel Rasmussen fra Mesing.[186]

99. Bertel Groersen født i Mesing døbt 21/9 1710, død samme sted begravet 13/5 1776. Gift i Mesing 28/10 1731 med Maren Christensdatter født i Mesing døbt 10/4 1709, død samme sted begravet 30/1 1773.

Børn:

179 Boel Bertelsdatter født 1737
180 Groers Bertelsen født 1739
181 Malene Bertelsdatter født 1746, gift med Daniel Rasmussen <b.136>, død efter 1767 Mesing
182 Christen Bertelsen født 1749

Bertel Groersen betalte 1731 husbondhold for sin fars selvejergård i Mesing.[187] Af tre børn blev så vidt vides kun en datter voksen, nemlig Malene Bertelsdatter, som blev gift med Daniel Rasmussen, der overtog hendes fars gård i 1766, og blev selvejer da ryttergodset blev solgt.[188]

100. Mette Groersdatter født i Mesing døbt 6/1 1713, nævnt i skiftet efter sin far i 1731.[189]

101. Johanne Groersdatter født i Mesing døbt 22/1 1715, nævnt i skiftet efter sin far i 1731.[190]

102. Sofie Groersdatter født i Mesing døbt 14/4 1719, nævnt i skiftet efter sin far i 1731.[191]

103. Mourits Jensen antagelig født i Nakskov. Tjente i Lollands sønder herred, da der blev holdt skifte efter forældrene 1723.

104. Mads Jensen antagelig født i Nakskov. Tjente i 1723 hos kirurg Lorents Müller.

105. Lisbeth Ovesdatter født i Skanderborg ladegård omkring 1686, nævnt 1747 i skiftet efter sin farbror Søren Sørensen i Vads mølle. Gift 1. gang før 1718 med Jørgen Nielsen handelsmand i Skanderborg. Gift 2. efter 1728 med Laurits Brorson i Skanderborg.

Da alle Søren Sørensens søskende var døde før ham, blev det ved skiftet i 1747 vedtaget, at arven skulle deles lige mellem de afdøde søskende uanset køn, dog således at arven derefter blev delt i søster- og broderlodder efter deres arvingers eget køn. Derfor fik Lisbeth Ovesdatter en fuld søsterlod på lidt over 53 rdl. i arv.[192]

106. Maren Ovesdatter født i Skanderborg ladegård omkring 1690.

Barn:

183 Anne Andersdatter

Maren Ovesdatter er nævnt 1747 i skiftet efter sin farbror Søren Sørensen i Vads mølle. Hun var da død og havde efterladt sig en datter, som hed Anne Andersdatter. Datteren fik hendes søsterlod på godt 53 rdl. i arv.[193]

108. Clara Eleonora Ovesdatter født omkring 1700 i Skanderborg ladegård, død samme sted 1761 begravet 2/1 1762 i Skanderup. Gift 1. gang med Niels Jensen født 1698 i Skanderborg Ladegård, død samme sted begravet 4/6 1734 i Skanderup <b.30>. Gift 2. gang 20/9 1736 i Skanderup med Ernst Nicolajsen Bergstedt død i Skanderborg ladegård begravet 20/4 1768 i Skanderup.

Børn:

184 Anne Dorte Nielsdatter født 1722. Gift 16/6 1741 i Skanderup med Christen Mikkelsen fra Horsens.

185 Anne Kirstine Nielsdatter født 1724. Gift 1. gang med Søren Sørensen i Forlev begravet 8/7 1756 i Skanderup. Gift 2. gang 1757 med Christen Jonasen.

186 Maren Nielsdatter født 1727. Med bevilling til ægteskab mellem nærbeslægtede gift 8/8 1755 med Niels Mortensen Damsgård <164>.

187 Lisbeth Nielsdatter født 1733

Niels Jensen fæstede i 1720 sin bror Peder Jensen og sin mors halvgård i Skanderborg ladegård.[194]

Clara Eleonora Ovesdatter og hendes første mand Niels Jensen søgte

om tilladelse til at blive gift, og den 12. april 1720 blev det bevilget at de måtte indgå ægteskab »uanset at de skal være hinanden i tredje led beslægtede«, og de skulle betale 2 rdl. til de fattige.[195] Clara Eleonora Ovesdatters andet ægteskab med Ernst Bergstedt var barnløst.

Det har blandt slægtsinteresserede i mange år været antaget at Niels Jensens far Jens Pedersen og hans søskende i Skanderborg ladegård var søn af Peder Jensen i Skanderborg ladegård, hvad de også var, men ikke af den Peder Jensen <a.2>, som fæstede en tredjedel af ladegården i 1662, for han og hans hustru Anne Pedersdatter døde i 1669 (se afsnittet om dem og deres børn).

Derefter var den del af Skanderborg ladegård blevet delt og fæstet ud til Jesper Fillipsen og Peder Jensen, som begge i 1671 kom fra Rindelevgård, hvortil de var kommet andet steds fra i 1667.[196] 1682 boede Jesper Fillipsen stadig i denne del af Skanderborg ladegård, og i den anden del af samme gård boede Jens Pedersen og hos ham hans mor Margrete Sørensdatter.[197]

Ved hjælp af skiftet efter Ove Sørensens bror i Vads mølle[198] og Hads herreds tingbog og sædvanlig skik for navneopkald har det været muligt at finde frem til Clara Eleonora Ovesdatter og Niels Pedersens fælles oldeforældre.[199]

Den 1. april 1657 fik Laurits Sørensen på Hads herreds ting tinglæst og bevidnet at »de 12. marts sidst forleden var i Ondrup til et venligt skifte og forlig efter salig Søren Andersen, som boede og døde samme sted, imellem hans efterleverske Karen Rasmusdatter og deres fælles børn, nemlig Anders Sørensen i Borupgård, Laurits Sørensen i Ondrup, Hans Sørensen sst. Anne Sørensdatter i Fillerup hendes ægte husbond Anders Sørensen, *Margrete Sørensdatter i Torrild Peder Jensens hustru, Lisbeth Sørensdatter i Ålstrup hendes ægtemand Søren Ovesen*, og Ellen Sørensdatter i Ondrup med hendes bror og ret født værge førnævnte Anders Sørensen i Borupgård og i overværelse af Anders Lauritsen, ridefoged til Åkær, og de børn, der var udgift af boet med hjemfærd, lod sig nøje dermed, og med samtlige børns samtykke blev efterskrevne gods udtaget til deres mor at bruge hendes livstid, og da blev det samtykket, at datteren Ellen skulle nyde lige lod ved en af hendes ugifte brødre, blev resten delt i 3 lige lodder, som efter lodkast tilfaldt Laurits Sørensen, Ellen Sørensdatter og Hans Sørensen, hvert lod 55 sletdaler«.[200]

4. maj 1734 blev Niels Jensen i ladegård »fundet død i Hestehaven noget uformodentlig. Begravet æt. 36«. Dette betød, at han døde 36 år gammel, og at man ikke havde ventet at han skulle dø, og at man så heller ikke havde nogen grund til at tro, at han havde taget sit eget liv, hvil-

ket var meget vigtigt at få afgjort, da han ellers ikke kunne blive begravet i indviet jord. Endvidere tilfaldt en selvmorders halvdel af boet husbonden i dette tilfælde kronen.[201] Om det har været årsagen til, at skiftet efter Niels Jensen først blev holdt over to år efter hans død, vides ikke. Der er ikke fundet noget i tingbogen om, at der blev holdt syn i anledningen af dødsfaldet.[202]

Da begge Niels Jensens brødre var døde før ham, var det lidt fjernere slægtninge, der blev formyndere for hans børn, nemlig Søren Rasmussen Dons i Skanderborg ladegård, som var gift med Niels Pedersens datter Boel Nielsdatter, Mikkel Olufsen i Stjær, Peder Olufsen i Nygård og Peder Christensen i Blegind, alle tre var den afdødes fætre.[203]

Da Clara Eleonoras farbror Søren Sørensen døde i Vads mølle i 1746 var hun blevet gift for anden gang med Ernst Nicolajsen Bergstedt. Hun fik ligesom sine søstre lidt over 53 rdl. i arv efter sin farbror Søren Sørensen i Vads mølle. Clara Eleonora havde ikke børn i sit andet ægteskab.

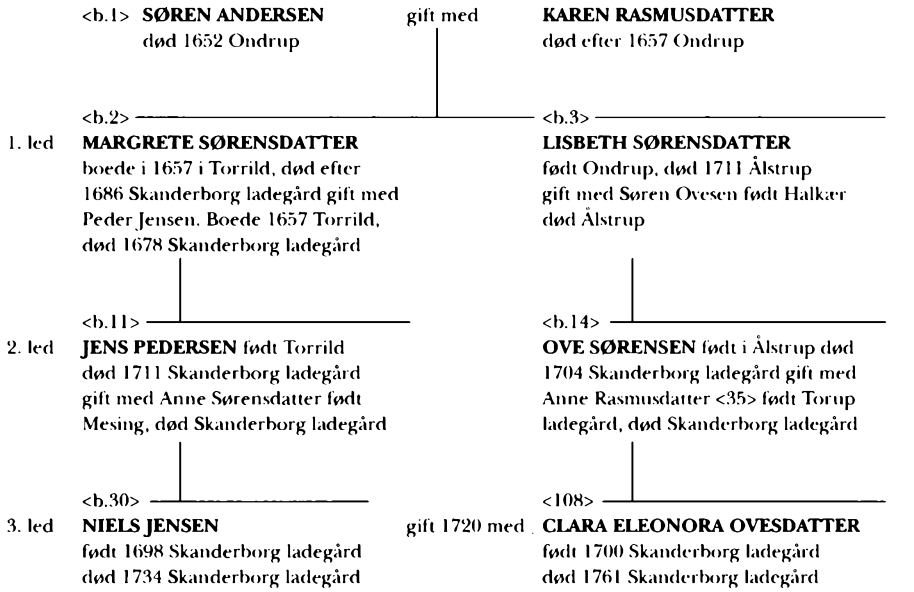

Skematisk opstilling af slægtskabsforholdet mellem Niels Jensen og Clara Eleonora Ovesdatter, som da de var beslægtede i tredje led måtte søge om bevilling for at indgå ægteskab. Bevillingen er dateret den 12. april 1720.

109. Maren Christensdatter født omkring 1686 i Skanderborg ladegård.

Maren Christensdatter havde en søn født uden for ægteskab. Han var over et år gammel, da Rasmus Randlev på »hendes og hendes far Christen Rasmussen i Skanderborg deres vegne stævnede Jens Nielsen, som før havde været ladefoged på Skårupgård, for at han kunne påhøre vidner angående hendes uberygtelse for letfærdighed, førend hun af ham blev besovet og beligget, og om hans ægteskabsløfte til hende, og hun forklarede, at da Jens Nielsen og hun tjente sammen på Skårupgård, havde han lovet hende ægteskab, hvorfor han hende har beligget, at hun ved ham blev besvangret og har født en søn, som nu er over år gammel.

Hendes far Christen Rasmussen vidnede, at ved påsketid var Jens Nielsen i hans hus og sagde, at det var imod hans minde, om han ikke måtte få Maren Christensdatter til ægte, og ville betale hendes forældre for hver dag, hun var hos dem, og barnet ikke var gjort i anden henseende eller tanker end til ægteskabs påfølgelse og fuldbyrdelse, og om han ikke fik hende, da ville han aldrig gifte sig. Dernæst fremstod andre, som bevidnede at de har kendt Maren Christensdatter fra hendes barndom, og hun har forholdt sig, som en ret kristen, og for letfærdighed aldrig har været berygtet, før hun af Jens Nielsen er blevet besovet, og ydermere vidnede de, at hun for andet ægteskabsløfte, end det hun med Jens Nielsen skal have indgået, er fri«.[204]

110. Rasmus Christensen født i Skanderborg ladegård omkring 1690, død samme sted begravet 3/12 1769 i Skanderup. Gift 13/12 1735 i Hørning med Anne Nielsdatter Leth født i Fregerslev døbt 12/7 1711 i Hørning.

Børn:

188 Sidsel Rasmusdatter født 1736
189 Christen Rasmussen Leth født 1737
190 Niels Rasmussen Leth født 1740

Rasmus Christensens kone Anne Nielsdatter Leth var datter af Niels Nielsen Leth og Sidsel Rasmusdatter i Fregerslev.[205]

111. Peder Christensen født i Skanderborg ladegård omkring 1691, død i Blegind begravet 27/2 1749. Gift med Johanne Olufsdatter født omkring 1688, død i Blegind begravet 11/12 1767.

Barn:

191 Johanne Pedersdatter gift 14/10 1749 i Blegind med Søren Sørensen Leth

Peder Christensen fæstede i 1723 en gård i Blegind, og der døde han i 1749. Mod forventning er der ikke noget skifte indskrevet efter ham, men efter hans død fæstede Søren Sørensen Leth gården og blev gift med datteren Johanne Pedersdatter.[206]

112. Anne Margrete Christensdatter født i Skanderborg ladegård. Gift 1. gang 10/6 1722 i Skanderup med Poul Nielsen Leegård, død 29/5 1729 i Skanderborg. Gift 2. gang 1739 med Envold Jensen født 1702 i Bomholt, død i Fuldbro mølle begravet 5/6 1755 i Skanderup.

Barn:

192 Christen Poulsen Leegård, boede i 1756 i Skanderborg han var da formynder for Envold Jensens søn i Fuldbro mølle.

Da kirkebogen i Skanderup mangler fra den tid Anne Margrete Christensdatter blev gift, findes omtalen af hendes bryllup kun i en afskrift af nogle forsvundne familienotitser kaldt familien Leegaards optegnelser: »10. juni 1722 havde bror Poul Leger bryllup med Christen Rasmussens datter i Ladegård. 1734 12/4 begyndte Margrete salig Poul Legers at bygge på det nye hus, som skal sættes på provstens toft«.[207]

Anne Margrete Christensdatter blev i 1739 gift med møller Envold Jensen i Fuldbro mølle. De havde da de blev gift oprettet kontrakt den 4. august 1739. Da blev der til hendes søn Christen Poulsen Leegaard skænket en gård i Skanderborg, som til skiftet efter Anne Margrete Christensdatters død var blevet vurderet til 264 rdl., men der var dog enighed om at beløbet skulle reduceres til 200 rdl. fordi Envold Jensen havde bekostet genopbygning af et nedbrændt baghus.

Det var et veludstyret bo Anne Margrete Christensdatter efterlod sig. Der var sølv for 36 rdl. 4 mark og 8 sk., kobberkedler, en hel del tinservice, derimellem ikke mindre end 12 nye tintallerkener og 23 andre umage. Af messing var der blandt andre ting fem par lysestager, det ene par var store og gamle med vredne piber. Det var i det hele taget et rigeligt og fint indbo, og Anne Margrete Christensdatter havde mange fine klæder, som var lidt over 61 rdl. værd. Formuen var på 2049 rdl. 2 mark og 1 sk. udgifterne på 1068 rdl. 1 mark og 15 sk. så der til deling blev 981 rdl. og 2 sk.[208]

Ladegårdsbonden Jens Pedersen Fischers efterkommere

a.1. Jens Pedersen Fischer antagelig født i Jebjerg, død i Torup ladegård efter 1636. Hans hustrus navn er ukendt.

Barn:

< *a.2 Peder Jensen* født i Torup Fiskerhus i Jebjerg

Jens Fischer i Jebjerg var den eneste af de tre første fæstebønder i Torup ladegård, som i forvejen boede i Jebjerg i Ørum sogn, dog ikke i selve landsbyen. I jordebogen ses han nemlig udelukkende under stiftets (Århus stifts) gods i Torup i Jebjerg, det der også blev kaldt Torup fiskerhus fra 1610 indtil han efter indfæstningen i 1625 findes i Torup ladegård sammen med Keld Christensen og Niels Rasmussen.[209]

Lensmanden på Dronningborg hed Eske Brock. I hans forleningsbrev står blandt andet: »nyder han Torup ladegårds avl kvit og fri, imod at lade den på egen omkostning drive; derimod skal han holde kongens heste på hans rejser gennem lenet frit med hø og rugfoder på en dags tid, to eller tre. Ligeledes skal han gøre regnskab for lenets laksefiskeri og ålefiskeri«.[210]

Jens Fischer har formodentlig desuden været hans fiskemester, for i en af Eske Brocks bevarede dagbøger fra 1612 ses: »Den 29. januar lodt Chrestensse leffuere Jens Fysker i Thorup thre pundt thuende (tvinde), som hun aff hindis egen Hamp haffde laditt spinde og thvende, att handt skulle bynde en Vodt aff, att drage medt der udi Guden«.[211]

Den 31. januar 1635 var Jens Fischers søn på Viborg landsting som sin fars fuldmægtig:

»Jens Pedersen Fisker i Torup ladegård hans visse bud[212] hans søn Peder Jensen sst. med en 14 dages opsættelse havde stævnet Peder Knudsen i Hadbjerg, herredsfoged i Galten herred, for en dom han 12/8 sidst forleden afsagt har imellem ham og Niels Andersen, borger i Århus anlangende 8 daler, som Niels Andersen fordrer af Jens Pedersen for en kappe, som han for 13 år siden efter en håndskrift skal have forstrakt en person, som har kaldt sig Laurits at være barnfødt i Jebjerg og skulle have været førnævnte Jens Fiskers søn, som noget derefter ved døden er afgået efter et kundskab, Niels Andersen selv har fremvist, og herredsfogden derfor har tildømt hans arvinger samme gæld at betale, uanseet ikke for ham var bevist førnævnte person at have været Jens Fiskers søn, og han hårdeligt benægter ingen søn at have haft at være barnfødt i Jebjerg og kaldt Laurits, så er Niels Andersen og Peder Knudsen ikke mødt til gensvar, hvorefter samme dom blev dømt magtesløs at være«.[213]

Ved voldstedet Torup, under en kilometer fra det sted, hvor Torup ladegård lå, ligger en gård kaldet Fiskergård, og det må være der, Jens Fisker har boet,[214] og det Torup Fiskerhus der sammen med Torup ladegård kun er set i konsumtionsskatten 1660 er formodentlig den samme lokalitet, som senere blev kaldt Frisenvold Fiskerhus.

I 1660 var Torup fiskerhus beboet af Hans Fischer, som kan tænkes at have været søn af Jens Fischer, og dermed bror til Peder Jensen.[215]

Andet slægtled

a.2. Peder Jensen født i Torup fiskerhus i Jebjerg, Ørum sogn. Død i Skanderborg ladegård 25/9 1669. Gift med Anne Pedersdatter død i Skanderborg ladegård.

Børn:

< *a.3* *Anne Pedersdatter* antagelig født omkring 1632
< *a.4* *Maren Pedersdatter*
< *a.5* *Peder Pedersen* antagelig født omkring 1635

Peder Jensen kom til at bo i den tredjedel af Torup ladegård, som hans far Jens Fischer fæstede i 1624/25.

Peder Jensen blev antagelig gift lidt før eller samtidig med at hans far oplod ham det halve af sin gård i Torup ladegård i 1632/33, mens han fæstede resten i 1635/36.[216]

Peder Jensen har desuden haft ekstra indtægt ved også at være budfoged og skovfoged, og han har derfor formodentlig både kunnet læse og skrive. 1643/44 fæstede Keld Christensen i Tebbestrup det budfogderi og det skovfogderi i Torup Nørskov, som Peder Jensen i Torup før havde i fæste. I stedsmål af det betalte han 10 rdl.[217]

Endnu i skattemandtallet til konsumtionsskatten 1660 var Peder Jensen en af de tre fæstere i Torup ladegård, han havde da kone, to drengebørn, to pigebørn og en tjenestedreng, som han skulle betale skat af.[218]

Siden Peder Jensen blev fæster allerede i 1632/33 må han være født i begyndelsen af 1600-tallet, og det har ikke været let at flytte fra det kendte og til en ny tilværelse i Skanderborg ladegård, hvor han, som nævnt i afsnittet Ladegårdsbønder I, blev fæster i 1662. Desuden var han bestemt ikke gældfri efter den ødelæggende besættelse af Jylland netop var overstået. Dertil kom, at der flere år i 1660erne var misvækst. Efter hans død i september 1669 blev følgende læst på Skanderup birks ting:

»Niels Sørensen skolemester i Skanderborg på salig Peder Jensens søns og søskendes vegne et vidne, og stævnede Peder Lassen i Randers, Karen Madsdatter salig Niels Mogensens samme sted, Maren Jensdatter

Tved, Hans Madsen samme sted, Groers Madsen samme sted, Laurits Hollandsbjerg samme sted, Laurits Mollerup, lille Rasmus Pedersen, Christence Henriksdatter salig Poul Skovs, Boel Rasmusdatter samme sted, Laurits Pedersen i Essenbæk ladegård, hr. Otto Tomsen i Haslund, hr. Christen Pedersen Vivild i Værum, Keld Christensen i Tebbestrup, Birgitte Mikkelsdatter samme sted, Jens Jensen i Jebjerg, Laurits Brorson på Dybvad, Ole Jespersen i Skanderborg, Jacob Verkamp samme sted Knud Dinesen, Knud Tomsen, Mikkel Jensen, Niels Sørensen, Mads Groersen for at møde i Skanderborg ladegård 25. oktober 1669, som var trødningsdagen efter salig Peder Jensens død, om de havde noget at fordre efter den salig mands død«.[219]

Flere af kreditorerne var fra Randers, og der kan naturligvis have været tale om varegæld, men for Karen Madsdatter salig Niels Mogensens vedkommende har det formodentlig været skyldig landgilde, idet hendes afdøde mand var tolder i Randers, og han var til betaling for sit arbejde af kongen i 1633 blevet forlenet med indtægten af Torup ladegård.[220] Hr. Christen Pedersen Vivild i Værum har antagelig haft tiende til gode, mens gælden til hr. Otte Tomsen må have været lånte penge, for han var præst i et andet sogn. Keld Christensen var Mourits Christensens bror og tingskriver i Galten herred, mens årsagen til gæld til de øvrige fra de kanter ikke har kunnet fastslås. Resten af kreditorerne var fra tiden efter flytningen til Skanderborg ladegård.

Peder Jensens kone Anne Pedersdatter er nævnt i 1685, for det år stævnede deres søn Peder Pedersen møller i Hvide mølle ved Randers Laurits Pedersen i Essenbæk ladegård, fordi denne havde krævet Peder Pedersen for nogle penge Peder Jensen havde været ham skyldig. Peder Pedersen møller fik af den grund brug for at få tinglæst, hvordan det var gået til, da der blev holdt skifte efter Peder Jensen i 1669. Foruden kreditor Laurits Pedersen i Essenbæk ladegård blev slotsfogden Hieronimus Phaal, seigneur Jørgen Kofoed, Jesper Fillipsen, og Rasmus Nielsen i Skanderborg ladegård stævnet til at skulle aflægge vidnesbyrd, for de var alle med på skiftet efter Peder Jensen.

Efter tinglæsningen af varslet fremlagde to mænd fra Skanderborg en skriftlig attest: »Anno 1685 den 29. maj var vi underskrevne Hans Rasmussen og Søren Lauritsen Hattemager i Skanderborg efter begæring hos agtbare og velfornemme mand Hieronimus Phaal i Skanderborg forrige K.M.s slotsfoged samme sted, eftersom han for hans store svaghed ej selv personlig kunne møde til tinget, da ved hans ed bekræftede han efterskrevne ord for os og sagde, at anno 1669 den 25. oktober var han i Skanderborg ladegård tillige med Jørgen Kofoed i Hvilsted, som da var K.M.s bestaltede skifteskriver over Århus stift til skifte og deling

efter salig Peder Jensen og hans hustru salig Anne Pedersdatter, som boede og døde samme sted. Da først tilspurgte han salig Peder Jensens efterladte børn, om de ville kende sig ved arv eller gæld, hvor til de svarede, at de ej begærede noget at arve, ej heller at de vilde have noget med gælden at bestille, men den dermed ganske afsagde. Ydermere sagde han, at han dernæst tilspurgte samtlige børn, om de vidste noget mere af et eller andet deres salig forældre tilhørte, de det på den tid ville tilkendegive, hvor til de samtlige svarede, at de ej vidste noget mere, deres salig forældre tilhørte end som den tid allerede registreret og vurderet var, som og blev registreret straks efter salig Peder Jensens død og forseglet indtil 30te dagen skiftet blev holdt.

Dernæst for retten fremstod Jesper Fillipsen og Rasmus Nielsen i Skanderborg ladegård, som med deres helgens ed efter loven vidnede enhver for sig, det de fornævnte dag var overværende på skiftet efter bemeldte afgangne salig Peder Jensen og hans hustru salig Anne Pedersdatter, da efter bemeldte slotsfogdens befaling tilbød (de) forindførte Laurits Pedersen om han sit udlæg over samme skifte ville annamme, hvis ikke så vidste skifteforvalteren ham der til intet videre at svare, hvortil fornævnte Laurits Pedersen svarede nej, det han ikke ville annamme, ej heller ville videre fordre over skiftet over bemeldte salig Peder Jensen«.[221]

Der blev altså holdt skifte efter Peder Jensen og Anne Pedersdatter i 1669, så selvom hun kan være død nogen tid forinden, så kan han ikke være blevet gift igen, for der nævnes ikke nogen enke, hverken i sagen fra 1685 eller i indkaldelsen af Peder Jensens kreditorer.

Derimod kunne man indvende, at to senere fæstere i Skanderborg ladegård Jens Pedersen og Niels Pedersen og deres søster Johanne Pedersdatter havde en yngre bror Oluf Pedersen, og at der i hans fæstebrev på en gård i Mesing i 1690 står at han var født i Skanderborg ladegård 1669. Af den grund har det derfor i mange år været antaget, at disse søskende var børn af den Peder Jensen, der fæstede en tredjedel af Skanderborg ladegård i 1662. Dette må nu siges at være udelukket.

Det har dog vist sig at deres far efter Peder Jensens og Anne Pedersdatters død blev fæster af halvparten af den samme gård i Skanderborg ladegård og at Jesper Fillipsen var fæster af den anden halvdel, og desuden hed deres far også Peder Jensen, og han døde i 1678. Hans kone hed Margrete Sørensdatter, og hun er nævnt i Skanderborg ladegård som Jens Pedersens mor i præstens mandtal til fjerde rytterregiments kop-, kvæg- og rentepengeskat 1682 og 1686.[222] Margrete Sørensdatter forældre er fundet (se Clara Eleonora Ovesdatter <108>), de hed Søren Andersen og Maren Rasmusdatter. De og deres efterslægt vil blive behandlet i afsnittet Ladegårdsbønder 2.

SLÆGTSTAVLE 6

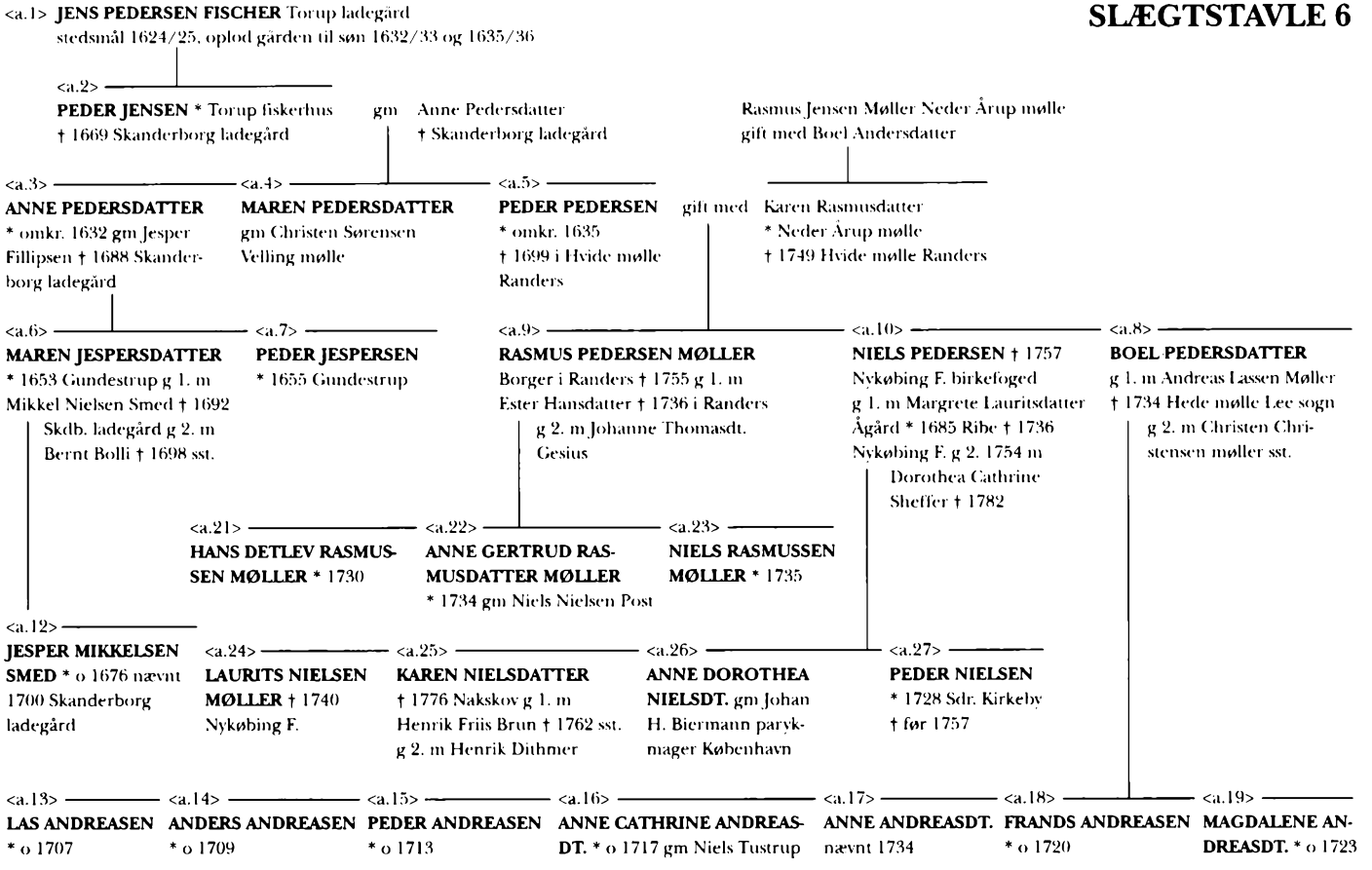

Tredje slægtled

a.3. Anne Pedersdatter antagelig født omkring 1632 i Torup Ladegård, død efter 1688 i Skanderborg ladegård. Gift 27/7 1651 i N. Hørning med Jesper Fillipsen død 1688 i Skanderborg ladegård.

Børn:

< *a.6 Maren Jespersdatter* døbt 23/1 1653
a.7 Peder Jespersen døbt 27/8 1655

Anne Pedersdatters mand Jesper Fillipsen betalte 1650 30 rdl. i indfæstning for en gård i Gundestrup, som blev opladt til ham af Peder Rasmussen, som ses at være fæster på stedet fra før 1610.[223] Jesper Fillipsens stedsmål er det eneste, der er bogført i lensregnskaberne på det sted, og da Peder Rasmussen havde haft gården i fæste i så mange år, har han formodentlig ikke været Anne Pedersdatters far, men kan have været hendes morfar. Fadderne ved barnedåben i 1653 var Peder Fischer i Gundestrup, Peder Degn samme sted, Groers Pedersen i Essenbæk, Hans Madsen i Randers og David Mikkelsen i Gråballe.

Hans Madsen i Randers havde penge til gode hos Peder Jensen da han døde i 1669 i Skanderborg ladegård, og en af fadderne ved barnedåben i 1655 hed Johanne Jensdatter i Gundestrup og en anden Birgitte Pedersdatter, mens Peder Degn var den eneste, som var med begge gange.

Jesper Fillipsen og Anne Pedersdatter flyttede fra Gundestrup i 1667, da han overtog den ene halvdel af Rindelevgård, som den stærkt forgældede Ebbe Jensen oplod.[224] Der fra kom Jesper Fillipsen til Skanderborg ladegård senest to år efter Peder Jensens død, for i 1671 blev Jesper Fillipsen, Mourits Christensen og Rasmus Nielsen stævnet for resterende oldengæld, og i maj måned samme år blev han stævnet, fordi der skulle holdes syn på Rindelevgård efter han var rejst derfra. Hans medfæster i Rindelevgård Peder Jensen, flyttede også til Skanderborg ladegård, og Rindelevgård blev fæstet ud til Jørgen Kofoed og Jens Madsen.[225]

Når Jesper Fillipsen var med, da der blev holdt skifte efter Peder Jensen og Anne Pedersdatter i Skanderborg ladegård i 1669, har det formodentlig været, fordi han var hans svigersøn, især da han på arvingernes vegne kunne tilbyde en kreditor udlæg i boet.

I det skifte der i 1688 blev holdt efter Jesper Fillipsens død omtales en sag om noget gæld Jesper Fillipsen havde haft til salig Peder Mørk, og hvor han i 1675 var blevet dømt til at gøre regnskab med dennes arvinger. Han havde antagelig for at være i stand til at fæste Rindelevgård og flytte dertil lånt 40 rdl. af Peder Mørk i oktober 1667, som han havde lo-

vet at betale tilbage til januar 1669, eller derefter svare årlig rente af beløbet. »Anno 1669 den 21. marts har Anne Pedersdatter udi Rindelev på hendes mands vegne betalt herpå et års rente 4 sldl. 4 sk.«. Gældsbeviset var senere blevet transporteret til amtsskriver Just Hansen i Skanderborg.

Efter adskillige udsættelser fremlagde Jesper Fillipsen i 1678 et par skrivelser, som han havde fået fra Peder Mørk, der havde fået leveret en grå gangerhoppe, altså en hoppe som kunne gå i en for rytteren særlig behagelig gangart, og den havde været 34 rdl. værd, desuden påstod han at Peder Mørk havde boet hos ham i Gundestrup i en tolv ugers tid så Jesper Fillipsen havde fået dom for, at han havde 55 rdl. til gode, som han ville have modregnet mod de 40 rdl. plus rente, som hans skyldte Peder Mørk.[226]

Sagen endte med at blive sendt til landstinget, fordi der blev fremlagt domme, som stred imod hinanden. Sagen var tilsyneladende endnu ikke blevet afsluttet, da Jesper Fillipsen døde i 1688.[227]

a.4. Maren Pedersdatter født i Torup ladegård. Gift med Christen Sørensen, som en kort tid boede i Over Årup mølle, hvorfor blandt andre han og Maren Pedersdatter, som da var flyttet til Vellev mølle og hendes bror Peder Pedersen i Hvide mølle ved Randers den 2. juni 1681 blev stævnet til Hovlbjerg herreds ting for at vidne om landgilderestancer af Over Årup mølle.

Maren Pedersdatter blev da på tinget spurgt om, hvorfor hun og hendes mand Christen Sørensen var blevet den restance skyldig både til kgl. majestæt og til skatten og deres landgilde til Bertel Jensen, samt mølleskyld og af møllens tilliggende jord, de havde i fæste. Hertil svarede hun, »at det var årsaget af at grevskabets tjenere, som tilforn havde ladet male på Overmølle, var blevet forbudt at lade male ved samme mølle, og de andres tjenere norden ved den nordre side Årup forhindredes af de bropenge, som gives over samme Årup, og hendes bror som før var møllersvend i samme mølle vidnede det samme, og Rasmus Jensen møller i Neder Årup mølle, som nu har Over Årup mølle i fæste vidnede, at det var af samme årsag, at han ikke kunne betale sin restance«.[228]

Det har ikke været muligt at finde flere oplysninger om dette ægtepar, og heller ikke om de havde børn.

a.5. Peder Pedersen antagelig født omkring 1635 i Torup ladegård, død i Hvide mølle begravet 10/3 1699 Skt. Mortens kirke i Randers. Gift med Karen Rasmusdatter fra Neder Årup mølle i Hovlbjerg herred død i Hvide mølle begravet 10/4 1749 i Randers.

Børn:

< *a.8* *Boel Pedersdatter*
< *a.9* *Rasmus Pedersen*
< *a.10* *Niels Pedersen*
a.11 *Peder Pedersen* døbt i Skt. Mortens kirke i Randers 8/10 1692 død før 1749.

Peder Pedersen blev møller i Hvide mølle ved Randers omkring 1680, og samtidig blev han gift med Karen Rasmusdatter, som var datter af mølleren Rasmus Jensen og Bodil Andersdatter, der i 1678 havde Neder Årup mølle i fæste.[229]

Peder Pedersen var møllersvend hos sin svoger Christen Sørensen og søster Maren Pedersdatter i Over Årup mølle, da de havde møllen i fæste efter at den forrige møller var druknet i 1678, og efter at dennes enke Karen Jensdatter var rejst derfra til Enslev. Rasmus Jensen i Neder Årup mølle havde nemlig penge til gode for hendes mands begravelse.[230]

Hvor længe Rasmus Jensen havde været fæster af Neder Årup mølle er vanskeligt helt at fastslå, for i 1697 vidnede Rasmus Jensen, som da boede i Åbrohuset, og før Peder Pedersen kom til Hvide mølle ved Randers, havde han i henved ti-elleve år været fæster af møllen der.[231] Peder Pedersen fra Hvide mølle førte mellem 1681 og 1683 flere sager ved Hovlbjerg herreds ting for sin svigerfar Rasmus Jensen, altså efter at denne var blevet fæster i Neder Årup mølle. Så da Peder Pedersen blev gift med hans datter Karen, har han formodentlig overladt dem fæstet af Hvide mølle for selv at blive møller i Neder Årup mølle. En af sagerne drejede sig om landgilderestancer, og deraf ses at Rasmus Jensen også havde Over Årup mølle i fæste efter at Christen Sørensen var rejst til Vellev mølle.[232]

1697 førte Peder Pedersen i Hvide mølle sag imod Randers borgmester og råd både for sin husbond Frands Rhode i København og på sine egne vegne, og flere forskellige, her imellem hans svigerfar Rasmus Jensen i Åbrohuset, vidnede om, hvordan det kun var de af Randers borgere, som havde enge op til dæmningen, som måtte færdes på volden med vogne. De berettede blandt andet om, hvordan både mølleren Rasmus Jensen og Peder Pedersen havde pantet dem, som overtrådte forbudet, og om, hvordan der havde være svingbomme ved begge ender af dæmningen både ved Randers og i den anden ende ved Neder Hornbæk. Rasmus Jensen var den samme, som i 1681 var møller i Neder Årup mølle, altså Peder Pedersens svigerfar.[233]

I 1692 købte Peder Pedersen et gravsted i den søndre gang vest for den søndre kirkedør i Skt. Mortens kirke i Randers.[234] Selvom købet blev tinglæst, er det ikke gået i orden, hvad grunden så end kan have været,

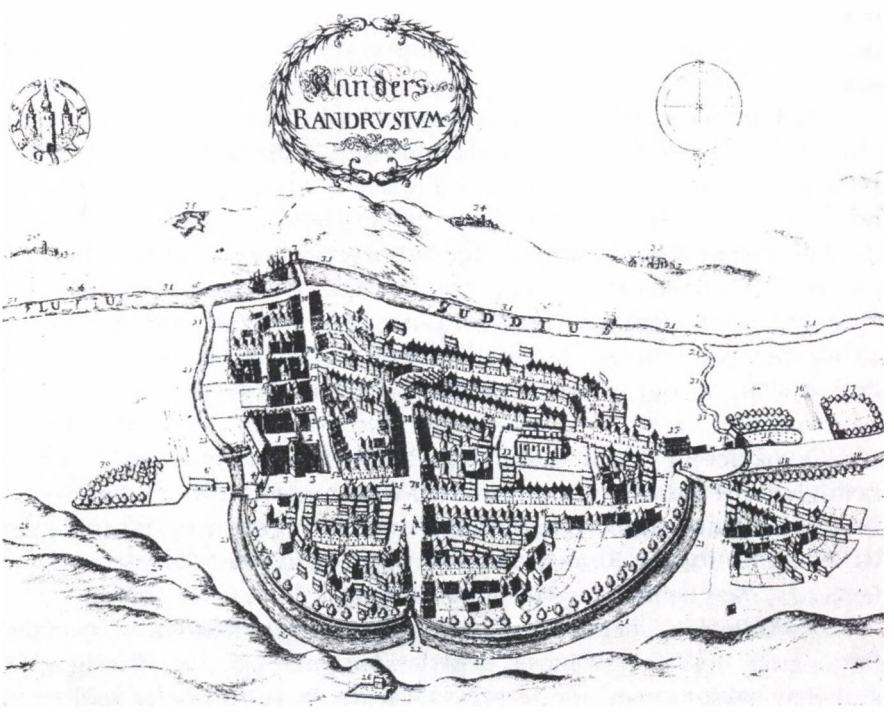

Randers set fra nord. I byen ses Dronningborg slot (1) og til højre for byen, ved vandløbet ud til Gudenåen, ses Hvide mølle (14). Kopi efter Peder Hansen Resen: *Atlas Danicus*. Repr. fra *Resens Atlas Århus Stift*, udgivet af Helge Søgaard, Århus 1967.

for den 21. november 1699 blev Peder Møller i Hvide mølle begravet på Skt. Mortens kirkegård.[235]

Efter Peder Pedersens død blev hans enke Karen Rasmusdatter gift igen med Steffen Lassen, som døde i 1721. Ved Karen Rasmusdatters død nævnes kun børnene af hendes første ægteskab, så hvis hun har haft flere, må de være døde inden da, men der kan godt have været endnu en søn, for da svogeren Andreas Lassen døde i Hede mølle i Lee sogn i 1734, opholdt en af hans døtre sig hos sin »morbror« i Hvide mølle, og han var faktisk deres farbror.

I alle tilfælde fik Karen Rasmusdatter efter Steffen Lassens død selv fæstebrev på møllen. Dette kan meget vel have været for at sikre sig fæstet til et af hendes børn. Hendes fæstebrev er bevaret i Hvide mølles arkiv som det eneste eksisterende fæstebrev på Hvide mølle:

»Jeg Anthonette Rhode bekender herved at jeg denne kontrakt har udi fæste forundt og overladt salig Steffen Lassens enke Karen Rasmus-

datter en mig tilhørende og uden for Randers beliggende mølle, Hvide mølle kaldet med hosliggende liden grynmølle på følgende konditioner:

1. skal bemeldte Karen Rasmusdatter hendes livstid nyde og til beboelse beholde ermeldte Hvide mølle med dens maleværk, som består af 2 kværne med mølledam, samt der tilhørende 2 laksegårde og 3 engholme item og frit fiskeri udi møllegraven og græsning på volden for hendes høveder med mere, som forrige beboere udi møllen nydt og haft haver for den årlig afgift 50 rdl og 2 gode tørre eller rensede laks til hvert års 11. marts til mig eller (min) fuldmægtig at betale og levere.«

Derefter følger de øvrige fæstebetingelser på i alt 5 punkter, om betaling af skat, og om at holde møllen i »forsvarlig stand at maleværket såvelsom bygningerne og fiskegården alle tider kan svare til et lovligt syn. Og på det jeg derom desto bedre kan være forsikret, så og om brøstfældighedens betaling når enken forskaffer mig en suffisant mand, som for alt sligt kan være borgen til mig på enkens vegne, hvor til jeg herved vil bringe til forslag Rasmus Pedersen Møller udi Randers, som er enkens søn, med hvilken jeg vil være fornøjet«.

Der skulle ikke betales indfæstning »eftersom hendes salig mand fæstepenge deraf betalt haver, dog dersom enken skulle gifte sig igen, skal den person, som hende tager til ægte, være forpligtet møllen at fæste, såfremt han ellers agter samme at bebo. Så nyder enken også, en gang om året hjælp af min søsters og mine bønder ved Randers deres heste og vogne med behørige folk til at dæmme på volden, og 2 gange om året deres folk til gravene og mølledammens renselse, som alle tider sket er«.

Fæstebrevet nævnes underskrevet den 1. maj 1722 og indeholder foruden, som foreslået af ejersken, Rasmus Pedersen Møllers forsikring om at han underskriver som selvskyldner, dvs. kautionist for sin mor, som han også var lavværge for. Den kopi som er bevaret har dog slet ingen underskrifter.[236]

Da Karen Rasmusdatter døde i 1749 mødte en rådmand, byskriveren og vurderingsmænd op for at registrere boet, men de blev afvist af sønnen Rasmus Pedersen Møller, som hævdede at møllen ikke vedkom Randers bys jurisdiktion, og at der aldrig før havde været holdt skifte i Hvide mølle af andre end dens ejere, mens man fra byens side hævdede, at når møllen lå på byens grund, så måtte der skiftes af Randers by. Efter nogen diskussion fortrak rettens folk, og da der ikke senere er blevet indskrevet noget skifte i protokollen, må det have været fordi Rasmus Møller havde ret i sin påstand, men det er heldigt at sagen overhovedet er indskrevet, for derved får man kendskab til Peder Pedersens tre børn.[237]

Fjerde slægtled

a.6. Maren Jespersdatter født i Gundestrup, døbt 23/1 1653 i N. Hørning sogn i Sønderhald herred. Gift 1. gang før 1688 med Mikkel Nielsen Smed død i Skanderborg ladegård omkring 1692. Gift 2. gang med Berent Bolli død samme sted 1698.

Barn i første ægteskab:

a.12 Jesper Mikkelsen Smed født omkring 1676, nævnt 1700.

Mikkel Nielsen Smed og Maren Jespersdatter boede i en del af Jesper Fillipsens gård i Skanderborg ladegård i mandtallet til kop-, kvæg- og rentepengeskatten 1682, de havde da en tjenestepige ved navn Karen Keldsdatter.[238]

Maren Jespersdatter overlevede begge sine mænd. Et skifte efter Mikkel Nielsen Smed er ikke bevaret, han må være død omkring slutningen af 1692, for i marts 1693 oplod Maren Jespersdatter en del af gården, nemlig den part salig Jesper Fillipsen iboede, til Knud Bendixen, og beholdt så selv den del hun i 1695 oplod til Berent Bolli på betingelse af, at han ville ægte hende, hvad han da også gjorde. Imidlertid måtte han give op på grund af svaghed i begyndelsen af 1697, så også den del af gården, der var på to tønder og to skæpper, blev fæstet af Knud Bendixen, og hos ham var Maren Jespersdatter og Berent Bolli indsiddere, da sidstnævnte døde året efter.[239] Registreringen til skiftet viste at værdien af boets ejendom ikke kunne række til »indbemeldt arv og bortskyldig gæld«, ja der kunne end ikke blive til enkens egen begravelse imod hvad den salig mands havde kostet, så til hans arvinger blev der intet. Den omtalte arv var hendes to børns arv efter deres far Mikkel Nielsen Smed. Børnenes navne er ikke nævnt. Sønnen Jesper Mikkelsens navn er fundet i landeværnsrullen fra 1700, han var da 24 år gammel.[240]

a.8. Boel Pedersdatter. Gift 1. gang med Andreas Lassen Møller død i Hede mølle i Lee sogn i 1734. Gift 2. gang med Christen Christensen, som også blev møller i Hede mølle.

Børn 1. ægteskab:

a.13 Las Andreasen født omkring 1707, var 1734 ladefoged på Skeel.

a.14 Anders Andreasen født omkring 1709, var 1734 møllersvend i Hvide mølle.

a.15 Peder Andreasen født omkring 1713, nævnt 1734.

a.16 *Anne Cathrine Andreasdatter* nævnt 1734, var da gift med Niels Nielsen Tustrup Randers staldgård.
a.17 *Anne Andreasdatter* nævnt 1734, boede da hos sin morbror Rasmus Pedersen Møller i Randers.
a.18 *Frands Andreasen* født omkring 1720, nævnt 1734, boede da hos sin morbror Rasmus Pedersen Møller i Randers.
a.19 *Magdalene Andreasdatter* født omkring 1723, nævnt 1734 Hedemølle.

Boel Pedersdatter nævnes i skiftet efter sin mor i 1749, og da var hun gift med Christen Christensen møller i Hede mølle, uden nærmere angivelse af sognet. Da der ikke kunne være tale om møllen af samme navn i Fruering sogn, måtte det være Hede mølle i Lee sogn, hvor kirkebogen ikke er bevaret før end fra 1750. Det viste sig imidlertid, at der var holdt skifte efter Andreas Lassen Møller i 1734, og at hans enke hed Boel Pedersdatter, skiftet blev holdt mellem hende og »hendes med d. salig mand i ægteskab sammen avlede børn, nemlig 4re sønner Las Andreasen ladefoged ved Scheel 27 år, Anders Andreasen 25 år gammel møllersvend i Hvide mølle, Peder Andreasen 21 år hjemme hos sin mor i møllen, Frands Andreasen 14 år gammel er hos sin morbror Rasmus Pedersen Møller i Randers, og 3 døtre Anne Cathrine, som er gift med Niels Nielsen Thustrup i Randers Staldgård, Anne Andreasdatter 17 år gammel, som er i Hvide mølle hos sin morbror, Magdalene Andreasdatter 11 år gammel, som er hjemme hos sin mor. Til stede var Boel Pedersdatters lavværge hendes bror seigneur Rasmus Pedersen Møller fra Randers, de tvende ældste sønner som er deres myndige år på deres egne vegne, samt Niels Nielsen Thustrup på sin hustrus vegne, item Peder Andreasen på de umyndiges vegne. Seigneur Rasmus Pedersen Møller har godvilligt påtaget sig formynderskab for den yngste søn og Niels Nielsen Thustrup er villig til at være formynder for den yngste datter og på den anden umyndige datter Anne Andreasdatter hendes vegne som næste værge efter loven herredsskriveren seigneur Otte Pedersen i Lee«.[241]

a.9. Rasmus Pedersen Møller født i Hvide mølle i Randers død i Randers begravet 27/10 1755. Gift 1. omkring 1721-23 med Ester Hansdatter født i Gammel mølle død ultimo 1736 (skifte 11/1 1737) i Randers. Gift 2. efter 1737 med Johanne Tomasdatter Gesius.

Børn i første ægteskab:
a.20 *Peder Rasmussen Møller* døbt 26/10 1727 død før 1755
a.21 *Hans Detlev Rasmussen Møller* døbt 8/9 1730

a.22 Anne Gertrud Rasmusdatter Møller døbt 1734 var 1755 gift med Peder Nielsen Post.
a.23 Niels Rasmussen Møller døbt 1735

Rasmus Pedersen Møller tog borgerskab i Randers i 1709. Han ville ernære sig som købmand. Om han allerede blev gift dengang vides ikke, da der ikke er vielser i Randers kirkebog fra den tid. Hans første kone Ester Hansdatter havde været gift før med Detlev Sørensen. Hendes søn Søren Detlevsen var ved skiftet efter moderen 18 år gammel, altså født omkring 1720.

Rasmus Pedersen Møller og Ester Hansdatter fik foruden de fire, som nævnes i skiftet efter deres mor endnu to børn, Else døbt 20/9 1724 og Cathrine Elisabeth døbt 26/9 1726, som altså døde før deres mor, så Peder Rasmussen Møller og Ester Hansdatter må være blevet gift mellem 1721 og 23. Til stede ved skiftet i 1737 var børnenes mormor Else Hansdatter og seigneur Søren Hansen, som kan have været den afdødes bror.

Købmandsgården, som blev vurderet til 600 rdl., lå på Storegade mellem Christian Knabes og Skt. Clemens. Foruden jordejendom var der guld og sølv i boet. Til deling mellem arvingerne blev der 2897 rdl. 3 mark og 10 sk.[242]

Rasmus Pedersen Møller blev gift igen med Johanne Tomasdatter Gesius, men kun tre af de fire børn fra første ægteskab overlevede ham, så hans ældste søn Peder Rasmussen må være død inden da.

I 1755 blev købmandsgården i Storegade vurderet til 400 rdl. Ejendommen var på to etager til gaden og med udhuse og vand i gården, hvortil der var indkørsel. Foruden ejede han en våning for enden af Vestre Grave og en bod næst ved på seks fag, vurderet til henholdsvis lidt mere end 66 rdl. og 53 rdl. Formuen blev med alt inklusive, også uvisse tilstående gæld, opgjort til 5468 rdl. 2 mark og 7 sk. Der var gæld på 1618 rdl. og tre mark så arvingerne kunne dele 3850 rdl. 2 mark og 4 sk.[243]

a.10. Niels Pedersen Møller født i Hvide mølle i Randers, død i Nykøbing Falster død 20/8 begravet 25/8 1757. Gift 1. gang med Margrete Lauritsdatter Ågård født 1685 i Ribe, død i Nykøbing Falster begravet 20/3 1736. Gift 2. gang 15/3 1754 med Dorothea Cathrine Scheffer født 20/11 1711, død 14/10 1782 Nykøbing Falster.

Børn i første ægteskab:
a.24 Laurits Nielsen Møller død 1740 i Nykøbing F.
a.25 Karen Nielsdatter Møller født 1721, død i Nakskov begravet 26/2 1776. Gift 1. gang 27/9 1748 med Henrik Friis Brun

(1719-62). Gift 2. gang med Henrik Dithmer død samme sted 1789.

a.26 *Anne Dorothea Nielsdatter Møller.* Gift med parykmager i København Johan H. Biermann.

a.27 *Peder Nielsen* ifølge Holms samlinger født 1725 i Sønder Kirkeby.

a.28 *Peder Nielsen* født 10/9 1728 døbt i Sønder Kirkeby.

Niels Møllers hustru Margrete Lauritsdatter Aagaard var datter af Laurits Christensen Aagaard og Anna Dorothea Vilhelmsdatter Brockmann i Ribe.

Niels Pedersen Møller blev den 7. juli 1721 birkefoged i det Falsterske rytterdistrikts birk, den 21. september 1732 tillige i Alstrup birk. Den 19. februar 1745 fik han bestalling som landfiskal for Falster, en udnævnelse som han takkede stiftamtmanden for, dog med en bemærkning om, at han egentlig helst nu i sin alderdom havde villet være fri for denne stilling, og han bad om godtgørelse ved årlig udvisning eller en sum til dækning af de rejseudgifter, som embedet medførte. Han havde desuden flere andre hverv dels som kommissionsmedlem og dels som en af to prokuratorer i Nykøbing.

Niels Møller boede i en periode af 1720erne på landet, dels i Lidstrup i Nørre Ørslev sogn og en tid i Sdr. Kirkeby.

Da Margrete Lauritsdatter Aagaard døde i 1736 arvede Laurits Møller 200 rdl. og hver af døtrene 100 rdl. Da de to sønner ved navn Peder ikke er nævnt må de være døde før deres mor.

Niels Møllers anden hustru Dorothea Cathrine Scheffer var datter af feltskærer Gottlieb Scheffer i Nykøbing. Ved sin død i 1758 ejede Niels Møller to gårde i Nykøbing, som blev solgt for henholdsvis 200 og 270 rdl. Boets formue var på i alt 1346 rdl. 4 mark og 7 sk. efter fradrag af gælden blev der 695 rdl. og 6½ sk. til arvingerne.[244]

Ladegårdsbønder 2

Jens Pedersens og Niels Pedersens slægt i Skanderborg ladegård, samt deres slægt i Hads herred

Det har i mange år været antaget, at de fire søskende Johanne Pedersdatter, Jens Pedersen, Niels Pedersen og Oluf Pedersen var børn af den Peder Jensen <a.2>, der var en af de tre bønder, der i 1662 blev fæstere af hver sin del af Skanderborg ladegård. Da Oluf Pedersen i 1690 blev fæster i Mesing, stod der i hans fæstebrev. at han var »barnfødt i Skanderborg ladegård 1669«, altså det samme år der blev holdt skifte efter Peder Jensen <a.2> og hans kone Anne Pedersdatter. Oluf Pedersen var

da 21 år gammel og af de ovennævnte søskende var han den yngste. Alle fik de en datter døbt Margrete, så det har ligeledes være antaget at deres mor hed Margrete. Det gjorde hun også, hun hed Margrete Sørensdatter, og hun boede sammen med sin søn Jens Pedersen i 1682 og 1686 i Skanderborg ladegård, hvor de begge er indskrevet i præstemandtal til kop-, kvæg og rentepengeskatten.

Efter Peder Jensens død i 1669 boede Jesper Fillipsen på den ene halvdel af gården og på den anden halvdel boede en anden mand, som også hed Peder Jensen. Han døde i 1678 og stammede fra Torrild, hvor han og hans kone, Margrete Sørensdatter boede allerede i 1657, så der er deres ældste børn født, mens Oluf Pedersen muligvis er født i Rindelevgård, men opvokset i Skanderborg ladegård. Forældrene til denne Peder Jensen er ikke kendt, men Margrete Sørensdatters far og mor er fundet i Hads herreds tingbog. Så med dem som ældst kendte forfædre, skal der i det følgende gøres rede for hendes og hendes børns slægt, i det omfang det har været muligt at finde noget om dem. Nogle af dem er dog omtalt i Ladegårdsbønder 1, idet de blev gift med efterkommere af Mourits Christensen og Rasmus Nielsen, som begge var fæstere i Torup ladegård før de kom til Skanderborg ladegård.

Første slægtled

b.1. Søren Andersen død 1652 i Ondrup i Hads. Gift med Karen Rasmusdatter, død i Ondrup efter 1657.

Børn:

< *b.2 Margrete Sørensdatter*
< *b.3 Lisbeth Sørensdatter*
< *b.4 Laurits Sørensen*
< *b.5 Anne Sørensdatter*
b.6 Hans Sørensen
< *b.7 Anders Sørensen*
< *b.8 Ellen Sørensdatter*

Søren Andersen var selvejer i Ondrup. Han døde formodentlig i eftersommeren 1652, for den 7. oktober det år betalte hans søn Laurits Sørensen 4 rdl. i husbondhold af den halve selvejergård i Ondrup, som hans mor Karen Sørens afstod til ham.[245]

Den 1. april 1657 fik Laurits Sørensen på Hads herreds ting bevidnet »at han og hans medarvinger 12. marts sidst forleden var i Ondrup til et venligt skifte og forlig efter salig Søren Andersen, som boede og døde samme sted, imellem hans efterleverske Karen Rasmusdatter og deres

SLÆGTSTAVLE 7

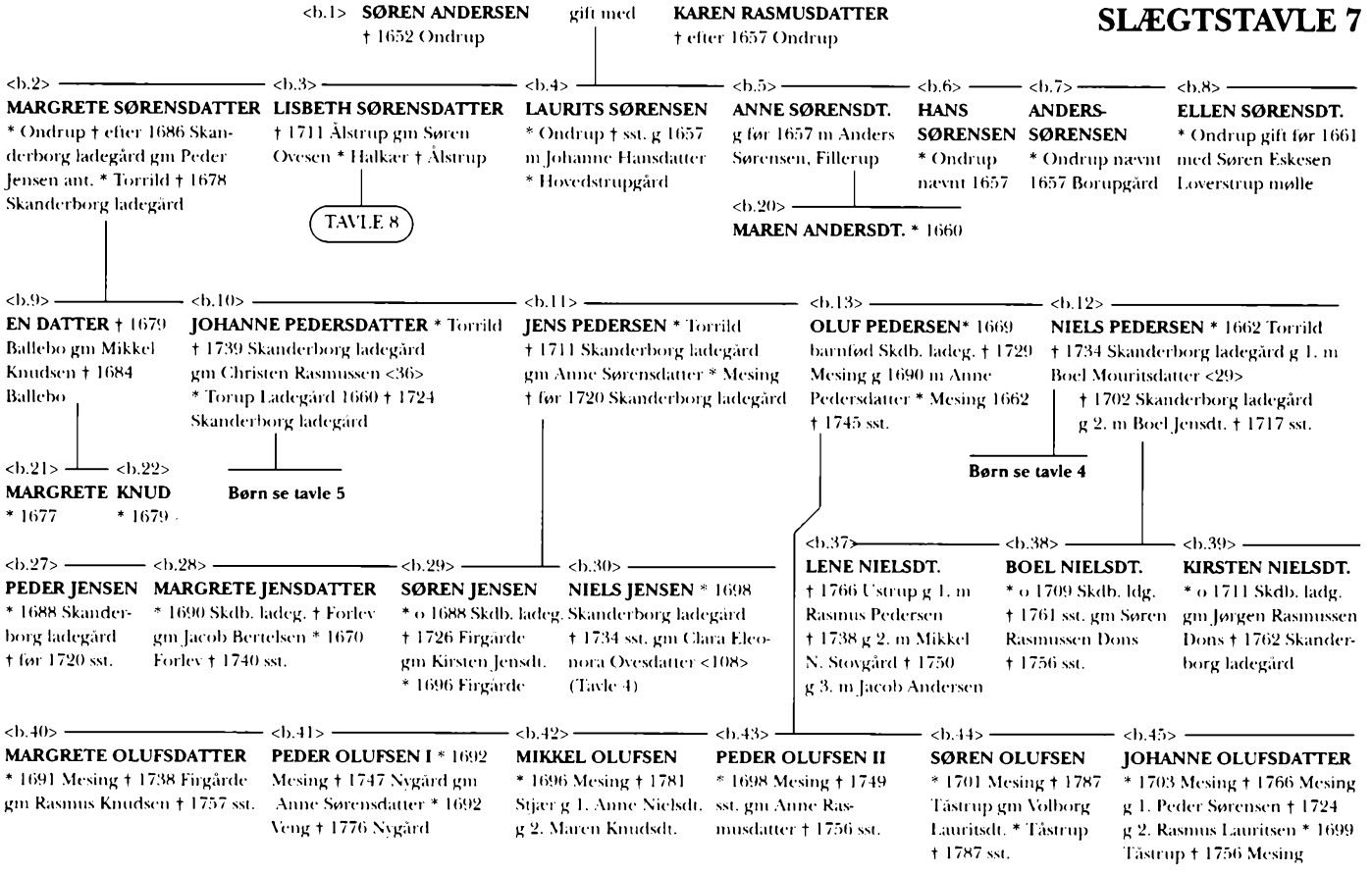

fælles børn, nemlig Anders Sørensen i Borupgård, Laurits Sørensen i Ondrup, Hans Sørensen samme sted, Anne Sørensdatter i Fillerup hendes ægte husbond Anders Sørensen, Margrete Sørensdatter i Torrild Peder Jensens hustru, Lisbeth Sørensdatter i Ålstrup hendes ægtemand Søren Ovesen, og Ellen Sørensdatter i Ondrup med hendes bror og ret fødte værge førnævnte Anders Sørensen i Borupgård og i overværelse af Anders Lauritsen, ridefoged til Åkær. Og de børn, der var udgift af boet med hjemfærd, lod sig nøje dermed, og med samtlige børns samtykke blev efterskrevne gods udtaget til deres mor at bruge hendes livstid, og da det blev samtykket, at datteren Ellen skulle nyde lige lod ved en af hendes ugifte brødre. Derefter blev resten delt i 3 lige lodder, som efter lodkast tilfaldt Laurits Sørensen, Ellen Sørensdatter og Hans Sørensen, hvert lod (på) 55 slette daler«.[246]

Andet slægtled

b.2. Margrete Sørensdatter født i Ondrup, død i Skanderborg ladegård efter 1686. Gift før 1657 med Peder Jensen i Torrild, død i Skanderborg ladegård mellem 25. januar og 27. april 1678.

Børn:

< *b.9* *en datter* antagelig født 1653
< *b.10* *Johanne Pedersdatter* født 1659
< *b.11* *Jens Pedersen* antagelig født omkring1660
< *b.12* *Niels Pedersen* født 1662
< *b.13* *Oluf Pedersen* født i marts 1669

I 1669 døde den Peder Jensen <a.2> som i 1662 sammen med to andre ladegårdsbønder fra Torup ladegård i Jebjerg havde fæstet Skanderborg ladegård. Der blev på rette tredivtedag holdt skifte efter ham og hans kone Anne Pedersdatter, som må være død næsten samtidig. Hans kreditorer fra nær og fjern blev stævnet til skiftet på hans børns vegne, nogen enke nævnes ikke, så han har ikke giftet sig igen efter Anne Pedersdatters død. Skiftet er atter omtalt i 1685, da Peder Jensen og Anne Pedersdatters søn Peder Pedersen i Hvide mølle ved Randers på egne og søskendes vegne fik tingsvidne på at han og hans søskende var gået fra arv og gæld, hvilket blev bekræftet af de mænd som havde overværet skiftet, nemlig slotsfoged Hieronimus Phaal, skifteskriveren Jørgen Kofoed, og Jesper Fillipsen og Rasmus Nielsen i Skanderborg ladegård, som må have været overværende på arvingernes vegne, for de bevidnede, at de havde tilbudt en af kreditorerne at få gjort udlæg i boet, hvad han ikke ville have, og det var ham, der ved alligevel at kræve sit

tilgodehavende hos Peder Jensens søn, var anledningen til tingsvidnet i 1685.[247]

Efter Peder Jensen <a.2> og Anne Pedersdatters død i 1669 blev hans del af Skanderborg ladegård delt og noget efter fæstet ud til Jesper Fillipsen og Peder Jensen, som begge en kort tid havde været fæstere af Rindelevgård, som den tidligere enefæster Ebbe Jensen havde måttet opgive i 1667 og 1668, fordi han efter krigen og den svenske besættelse ikke havde formået at få den fuldstændig ruinerede gård på fode. Efter Jesper Fillipsen og Peder Jensen havde forladt Rindelevgård blev et syn tinglæst i maj 1671, og da var bygningerne lige så ødelagt som før. Rindelevgård skiftede fæstere mange gange før forholdene blev normale. Det var altså de samme, der efter Peder Jensens død fik fæstet på Skanderborg ladegård, som må have været i så meget bedre stand, at det kunne betale sig for dem at flytte. Nøjagtig hvornår det skete har ikke kunnet fastslås.[248]

2. juni 1671 blev Peder Jensen, Mourits Christensen <5> og Rasmus Nielsen, gift med Maren Christensdatter <9> i Skanderborg ladegård, sammen med folk fra hele birket stævnet for restancer på landgilde, tiender og andet, og de efterfølgende år blev de Skanderborg ladegårdsmænd flere gange stævnet for restancer, dog uden navns nævnelse. 25. januar 1678 blev Jesper Fillipsen, Rasmus Nielsen, Mourits Christensen og Peder Jensen igen stævnet for en del af deres landgilde. Peder Jensen må være død kort tid efter, for den 27. april var det i hans sted Jens Pedersen som blev stævnet i samme sag, og det var ligeledes ham, der blev stævnet sammen med de andre den 7. juni 1678, og da talte stævningsmanden med hans mor.[249]

Mellem beboere i Skanderborg ladegård, som skulle betale kop- og kvægskat var i 1682: Jens Pedersen, som var ugift, hans mor Margrete Sørensdatter og deres tjenestefolk Rasmus Mortensen og Johanne Pedersdatter.

I den slags mandtal er fæsterens søskende ofte indskrevet som tjenestefolk. I det tilsvarende mandtal fra 1686 var Jens Pedersen endnu ikke blevet gift, mens man på halvparten af Rasmus Nielsens gård ser, at den var beboet af Christen Rasmussen og Johanne Pedersdatter, mens den gårds anden halvpart var beboet af Ove Sørensen og Anne Rasmusdatter,[250] altså Rasmus Nielsens børn og svigerbørn.

Peder Jensens børn i Skanderborg ladegård kender man fra såvel ryttergodsets fæsteprotokol som fra skifteprotokollen. Den yngste søn Oluf Pedersen var barnefødt i Skanderborg ladegård i 1669, det står i hans fæstebrev, så i hvert fald er han vokset op der, dog må hans ældre søskende være født et andet sted. Foruden de søskende, som er nævnt ovenfor

var der endnu en datter, hvis navn ikke er kendt. Hun fik ligesom de andre også døbt en datter Margrete.

Jens Pedersens søn Niels Jensen og Ove Sørensens datter Clara Eleonora Ovesdatter måtte søge om tilladelse til at blive gift, fordi de var næstsøskendebørn, det blev dem bevilget i 1720.[251] Derfor må Margrete Sørensdatter og en af Ove Sørensens forældre have været søskende. Desuden fik Ove Sørensen døbt sin ældste datter Lisbeth, og af tingsvidnet om skiftet i Ondrup efter Søren Andersen og Karen Rasmusdatter i 1657 ses, at Peder Jensens kone Margrete Sørensdatter i Torrild havde en søster Lisbeth Sørensdatter i Ålstrup, som var gift med Søren Ovesen.[252]

b.3. Lisbeth Sørensdatter født i Ondrup, død i Ålstrup begravet 8/7 1711 i Falling. Gift med Søren Ovesen født i Halkær, død i Ålstrup.

Børn:

< *b.14 Ove Sørensen*
< *b.15 Søren Sørensen* født 1664
< *b.16 Kirsten Sørensdatter*
< *b.17 Anne Sørensdatter*
< *b.18 Maren Sørensdatter*
< *b.19 Karen Sørensdatter*

Lisbeth Sørensdatters mand Søren Ovesen i Ålstrup var fra Halkær, hvor hans mor Kirsten Rasmusdatter endnu boede i 1662, da hendes anden søn Ove Christensen fik læst en kontrakt han havde gjort med hende, og han lovede sin bror Søren Ovesen og sin svoger Poul Eriksen at give hende alt det, hun skulle have til livets ophold resten af hendes tid. Hvorefter Ove Christensen fik afkald af Poul Eriksen i Bjerager Hovgård for hans hustru Maren Christensdatters arv efter deres salig far Christen Bertelsen som boede og døde i Halkær, som må have været Søren Ovesens stedfar.[253]

b.4. Laurits Sørensen født i Ondrup, død samme sted. Gift 1657 med Johanne Hansdatter født i Hovedstrupgård.

Laurits Sørensen var, som nævnt under hans far allerede blevet bruger af halvdelen af den selvejergård, hvoraf han overtog resten i 1657.

Godt og vel to måneder efter der var blevet holdt skifte efter Laurits Sørensens far, lovbød han halvparten af »al det jordegods, særjord og ejendom, som han havde arvet og købt i den halve selvejer bondegård i Ondrup, som han nu iboer, fædrene frænder fædrene gods og mødrene frænder mødrene gods, og så fremstod Hans Nielsen i Hovedstrupgård

på hans datter Johanne Hansdatters vegne bød sølv og penge, for så vidt Laurits Sørensen lovbyder, og formener, hun er nærmere til det køb end nogen anden, efterdi hun er hans trolovede fæstemø«. Og der gik varsel til Karen Sørensdatter i Ondrup og Ellen Sørensdatter samme sted, Anders Sørensen i Borupgård, Anders Sørensen i Fillerup, Peder Jensen i Torrild, Søren Ovesen i Ålstrup og deres hustruer og Hans Sørensen i Ondrup.

Ugen efter »solgte og skødede Laurits Sørensen til sin fæstemø Johanne Hansdatter halvparten af al hvis jord, han har arvet og købt i den selvejergård i Ondrup, han selv iboer«.[254]

Den 9. februar stod Laurits Sørensen igen på tinget, hvor han »på egne og flere medarvingers vegne og på sin hustru Johanne Hansdatters vegne, Søren Hansen og Niels Hansen i Hovedstrup deres vegne lovbød han til tredje ting alle de lodder og parter jordegods og ejendom, som de har arvet efter deres salig forældre Hans Nielsen og Bodil Mortensdatter i den selvejer bondegård i Randlev, som salig Rasmus Olufsen iboede og afdøde, hvortil Morten Hansen i Svejgård bød sølv og penge, og mente sig nærmere til at købe end hans søskende, efterdi han er ældste bror«. Der har formodentlig været tale om en gård Laurits Sørensens svigerforældre havde ejet, men ikke selv brugt, da den havde været fæstet ud.[255]

b.5. Anne Sørensdatter født i Ondrup. Gift før 1657 med Anders Sørensen antagelig født i Fillerup.

Barn:

b.20 Maren Andersdatter døbt 5/2 1660

Anne Sørensdatters mand Anders Sørensen er formodentlig den Anders Sørensen der i 1641/42 betalte 1 rdl. og 1 okse i stedsmål i husbondhold af den gård i Fillerup, som hans far Søren Nielsen fradøde.[256]

Anders Sørensen i Fillerup var kirkeværge til Odder kirke, og man ser ham derfor af og til møde på tinget for at stævne folk for restancer til kirken, blandt andet i en sag om vedligeholdelse af kirkens ur, som folk også skulle betale til.[257]

b.7. Anders Sørensen født i Ondrup. Boede i 1657 i Borupgård.

b.8. Ellen Sørensdatter født i Ondrup. Gift med Søren Eskesen i Loverstrup mølle, død samme sted begravet 18/4 1666.

Ellen Sørensdatters mand Søren Eskesen i Loverstrup mølle var enkemand, da de blev gift, for den 22. juni 1657 gav hans stedbørn Hans

Christensen i Glibing mølle og Rasmus Christensen ham afkald for arv efter deres mor salig Maren Sørensdatter, som boede og døde i Loverstrup mølle.

Den 30. september 1661 gav han selv afkald til Laurits Sørensen i Ondrup på sin hustru Ellen Sørensdatters vegne for den arv, der var tilfaldet hende efter hendes salig far Søren Andersen som boede og døde i Ondrup.[258]

Tredje slægtled

b.9. ..... Pedersdatter født i Torrild, død før 27/12 1679. Gift før 1675 med Mikkel Knudsen, død i Ballebo i Gangsted sogn 1684.

Børn:

b.21 Margrete Mikkelsdatter døbt 10/6 1677
b.22 Knud Mikkelsen født 1679

Samme år Mikkel Knudsens søn blev født døde drengens mor, og hendes bror Jens Pedersen fra Skanderborg ladegård stod den 28. januar 1681 på hendes børns vegne på Vor herreds ting, da Mikkel Knudsen af Ballebo fremlagde en skriftlig kontrakt og skiftebrev som følger: »Anno 1679 den 27. december var vi efterskrevne på hr. regimentsskriver Antoni Borchmands gode behag, nemlig Mikkel Rasmussen i Ballebo, Sejer Sørensen samme sted Jacob Knudsen i Grumstrup og Mikkel Lassen samme sted over en venlig kontrakt og forligelse imellem Mikkel Knudsen i fornævnte Ballebo, så og hans salig hustrus broder, som er Jens Pedersen i Ladegård anlangende hvis arvepart de små umyndige børn navnlig Knud Mikkelsen og Margrete Mikkelsdatter kunne arveligen tilfalde efter deres salig mor da er de således (der)for akkorderet som følger, at begge fornævnte børn skal have fyrretyve sldl. item en kåbe af klæde, en sort klædes helkjortel, et fifskaftes skørt, en sort sakses helkjortel, et sort sakses skørt, et rødt skørt af baj, et grønt fløjls snøreliv med 8 par sølvmaller, en sort fløjlsmuffe, en sort klædes lue, en sort silke lue, en kiste, så god som fire dlr. et jernbundet skrin, to senge så gode som 24 sldl. hvilke forskrevne gods fornævnte fader Mikkel Knudsen lovede og tilforpligter sig at holde børnene til bedste indtil drengen kan værge for sig selv, og pigen når hun kommer til vækst, og vorherre hende med en anden værge forsyner, dog uden rente, hvorimod han ydermere forpligtede sig dem til tro og love, så og nødtørftig kost og klæder, som det sig bør, at fremholde, til ydermere forsikring lover jeg fornævnte Mikkel Knudsen, at møde til Vor herreds ting hvilken tingdag forskrevne Jens Pedersen påæsker, og da at give fuldkommen tingsvidne og forsikring på forskrevne gods, det

til vidnesbyrd under mit sædvanlige mærke datum die ut supra MKS Mikkel Rasmussen, SK, IBS, Jens Pedersen egen hånd, som det formeldte i dag for retten læst og påskrevet«.[259]

Skiftet må være blevet tinglæst, fordi Mikkel Knudsen skulle giftes igen. Da han døde i 1684 efterlod han sig to børn Margrete Mikkelsdatter på syv år og Knud Mikkelsen på fem. Enken hed Karen Lauritsdatter, og med hende havde han en søn på kun elleve uger, og da han var opkaldt efter sin far, er Mikkel Knudsen formodentlig død før han blev født. Børnenes formynder var Jacob Knudsen fra Grumstrup.[260]

b.10. Johanne Pedersdatter født omkring 1659 i Torrild, død i Skanderborg ladegård begravet 16/1 1739 i Skanderup. Gift omkring 1686 med Christen Rasmussen <36>.

b.11. Jens Pedersen født omkring 1660 i Torrild, død i Skanderborg ladegård 1711. Gift med Anne Sørensdatter født i Mesing efter 1656.

Børn:

< *b.27 Peder Jensen* født omkring 1688
< *b.28 Margrete Jensdatter* født omkring 1690
< *b.29 Søren Jensen*
< *b.30 Niels Jensen* født omkring 1698

Jens Pedersens kone Anne Sørensdatter var datter af selvejerbonden Søren Mikkelsen og Dorte Andersdatter i Mesing. De er nævnt som arvinger efter hendes barnløse bror Rasmus Sørensen i 1703.[261]

1682 i mandtal til kop-, kvæg- og rentepengeskatten er Jens Pedersen skrevet for halvparten af en af de oprindelige tre gårde i Skanderborg ladegård:

»Jens Pedersen er ugift, hans mor Margrete Sørensdatter, tjenestefolk Rasmus Mortensen og Johanne Pedersdatter. 4 hopper, 2 føl, 4 stude fra 2 til 4 år, nok 2 stude, som han har til foder for en bondemand i Stilling i 4. år. 3 køer, 3 kvier 2 år, 1 kalv, 10 får 1 so, 8 grise, 2 geder, 3 bistokke«. I det tilsvarende 1686 var Jens Pedersen stadig ungkarl, men tjenestepigen Johanne Pedersdatter, som må have været hans søster, boede da på en anden af ladegårdene, idet hun var blevet gift med Christen Rasmussen.[262] 1706 overlod Jens Pedersen halvparten af gården til sin søn Peder Jensen.[263]

Da Jens Pedersen døde i 1711 samledes skifteretten i dødsboet for at registrere hans efterladte ejendele. Hans børn, den myndige søn Peder Jensen på ca. 23 år, de endnu ikke myndige sønner Søren og Niels, hvis

alder ikke er opgivet, samt Margrete Jensdatter og hendes mand Jacob Bertelsen fra Forlev var alle til stede, sammen med enkens bror Niels Sørensen fra Fruering. På de umyndiges vegne mødte deres farbrødre Niels Pedersen fra Skanderborg ladegård og Oluf Pedersen fra Mesing. Den ældste søn, datterens mand og de to farbrødre stod så frem og sagde, at når det kunne se ud til, at boets værdier ved skifteslutningen ikke kunne strække så langt, at der kunne blive til de beløb arvingerne var blevet lovet, da begærede de, at de i stedet for at få foretaget registrering og skifte, kunne få godkendt den kontrakt de var blevet enige om.

»Eftersom Jacob Bertelsen ved indladelse i ægteskab med datteren Margrete Jensdatter her af boet har fået en reputerlig udflyning, tilstod han på ermeldte sin hustrus vegne, efter foranførte hans salig svigerfar ingen arv at prætendere, og når moderen Anne Sørensdatter ved døden afgår, forlanger han og ej heller intet efter hende, men i alle måder nu ved dette derfor taknemmelig kvitterelse«.

Derefter lovede enken at give de andre tre børn, som den arv de kunne tilfalde, hver 100 sldl. og der foruden en træseng med sengeklæder så god som 20 sldl. eller penge dertil. Desuden lovede hun »at forsyne de tvende umyndige børn med forsvarlig klæde og føde, samt anden kristelig optugtelse og skolegang«. Deres arv skulle så blive stående i boet uden rente indtil de var fyldt 18 år, mens den ældste søn skulle have rente fra samme dag.

Gårdens bygninger, besætning og inventarium blev så efterset, og fundet i god stand, og da Anne Sørensdatter lovede stadig at vedligeholde og tilsvare gården, betale skatter og udgifter i rette tid osv. så blev det slutningen på det skifte.[264]

b.12. Niels Pedersen født i Torrild 1662, død i Skanderborg ladegård begravet 16/4 1734 i Skanderup. Gift 1. gang omkring 1682 i Skanderup med Boel Mouritsdatter <29> født i Torup ladegård, død i Skanderborg ladegård 1702. Gift 2. gang med Boel Jensdatter død i Skanderborg ladegård 1717.

Børn i andet ægteskab:

< *b.37 Lene Nielsdatter* født omkring 1707
< *b.38 Boel Nielsdatter* født omkring 1709
< *b.39 Kirsten Nielsdatter* født omkring 1711

Beretningen om Niels Pedersens første ægteskab kan læses under hans kone Boel Mouritsdatter. Her skal det dog nævnes, at det var Niels Pedersens brødre, der blev værger for hans børn af det første ægteskab

nemlig deres farbrødre Jens Pedersen i ladegård og Oluf Pedersen i Mesing.[265]

Niels Pedersen blev gift anden gang med Boel Jensdatter, som døde i 1717 efter at have fået tre døtre. Ved skiftet efter hende er der ikke indskrevet nogen registrering af boet, for efter ryttergodset havde sikret sig udlæg for det korn og den besætning med mere, som skulle forblive ved gården, enedes børnenes formyndere Oluf Pedersen fra Mesing og Anders Sørensen fra Kolt om, at de skulle have 80 sldl. i mødrene arv. De to sønner af første ægteskab havde endnu deres mødrene arv på i alt 158 sldl. og 6 sk. stående i boet.[266]

b.13. Oluf Pedersen født marts 1669, død i Mesing begravet 18/5 1729. Gift 10/6 1690 med Anne Pedersdatter, født i Mesing omkring 1662, død samme sted begravet 8/6 1745.

Børn:

< *b.40 Margrete Olufsdatter* døbt 3/6 1691
< *b.41 Peder Olufsen I* født omkring 1692
< *b.42 Mikkel Olufsen* døbt 25/3 1696
< *b.43 Peder Olufsen II* døbt 2/10 1698
< *b.44 Søren Olufsen* døbt 4/9 1701
< *b.45 Johanne Olufsdatter* døbt 23/12 1703

I Oluf Pedersens fæstebrev dateret 4. juli 1690 på en gård i Mesing står »barnfød i Skanderborg ladegård 1669«, han var altså kun 21 år gammel, da han fæstede gården og giftede sig med den forrige fæster Rasmus Rasmussens enke Anne Pedersdatter, datter af selvejerbonden Stor Peder Rasmussen og Johanne Poulsdatter i Mesing. Hermed blev han gift ind i en slægt, hvis aner er kendt helt tilbage til 1458, da hendes forfader Ove Mikkelsen det år fik tinglæst skøde på en selvejergård i Mesing.[267] Da Rytterdistriktets skifteprotokol mangler 1744-48 og da sønnen Peder Olufsen II overtog gården før sin mors død, er der ikke bevaret nogen skifter hverken efter Oluf Pedersen eller efter Anne Pedersdatter. Alt tyder dog på, at de har klaret sig godt, idet der i skiftet efter sønnen nævnes et sølvbæger, som havde EPOS og OPAD indgraveret.[268] Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt at disse tre brødre fra Skanderborg ladegård alle kunne skrive under med deres fulde navn, og de ses af og til i protokoller og tingbøger som vurderingsmænd, både når der blev holdt skifte, og når der skulle foretages skov- eller bygningssyn.

b.14. Ove Sørensen født i Ålstrup, død i Skanderborg ladegård 1704. Gift før 1686 med Anne Rasmusdatter <35>.

b.15 Søren Sørensen født i Ålstrup 1664, død i Vads mølle begravet 26/5 1746 i Falling. Gift 1. gang 1692 med Mette Jensdatter født 1670 i Vads mølle, død samme sted begravet 10/5 1701 i Falling. Gift 2. gang med Anne Marie Alrø født 1668, død i Vads mølle begravet 22/4 1746 i Falling.

1692 blev der holdt skifte efter Jens Mortensen møller i Vads mølle, til stede på skiftet, som værger for hans børn var deres farbror Søren Mortensen, som også boede i Vads mølle, og på den ældste datters vegne mødte hendes »forhåbende ægtemand Søren Sørensen«.[269] Det nævnes ikke hvorfra han kom, men året før var han blevet formynder for sin søsters børn i Grumstrup, og da boede han i Ålstrup.[270]

Søren Sørensens første kone blev begravet sammen med en datter Maren i 1701, og selvom de havde fået flere børn, må de være døde, for da Søren Sørensen døde i 1746 efterlod hverken han eller hans anden kone nogen livsarvinger. De døde med så kort mellemrum at skiftet blev holdt over dem begge samtidig. Hans fem søskende og mange af deres børn var også døde. Anne Marie Alrø havde tre søskende, hvoraf en endnu levede, mens de andre var døde og havde efterladt sig voksne børn, hvoraf også nogle var døde.

Det var så mange arvinger at der af hensyn til fordelingen mellem dem af den ret betydelige formue blev opstillet en hel »genealogi«, en veritabel slægtstavle over dem alle.

Inden da var der afholdt auktion både over løsøre og jordegods, det sidste indbragte for hver tønde hartkorn 54 rdl. og 3 mark i alt 1165 rdl. 3 mark og ½ sk. Herredsfoged Holmer var som kommissær for gårdenes beboere højestbydende med 54 rdl. og 3 mark pr. tønde hartkorn, og godset blev solgt for i alt 1165 rdl. 3 mark og ½ sk. To huse blev også solgt,

Den samlede formue var på 3453 og en halv rigsdaler, og efter fradrag af forskellige udgifter blev der 3182 rdl. til deling med halvdelen til hver af de to ægtefællers arvinger. Anne Marie Alrøs seks arvinger kunne således regne med et helt pænt beløb, mens der ikke blev helt så meget til de seksoghalvtreds arvinger der var tale om på Søren Sørensens side. Opremsningen af Søren Sørensens fem søskende og deres børn, børnebørn og oldebørn og Anne Marie Alrøs bror, hans børn og hendes to søstre og den enes søn er en ren foræring til deres slægtsinteresserede efterkommere.[271]

Da alle Søren Sørensens søskende var døde arvede deres børn, som om de var søskende. Der blev lidt over 106 rdl. på en broderlod og det halve 53 rdl. på søsterlodden.

b.16. Kirsten Sørensdatter født i Ålstrup, død i Grumstrup efter 1730. Gift 1. gang med Rasmus Rasmussen, død i Grumstrup 1691. Gift 2. gang med Knud Christensen Bonde, død efter 1730.

Børn i første ægteskab:
< *b.50 Søren Rasmussen* født 1679
< *b.51 Rasmus Rasmussen* født 1684
< *b.52 Anders Rasmussen* født 1685
< *b.53 Mette Rasmusdatter* født 1689
Børn i andet ægteskab:
< *b.54 Rasmus Knudsen* født 1695

Det var formodentlig Kirsten Sørensdatters mand Rasmus Rasmussen der den 26. marts 1668 betalte 5 rdl. og 2 mark i stedsmål af en halv gård i Grumstrup, som blev opladt af Albret Pedersen.[272]

Da Rasmus Rasmussen døde i 1691 efterlod han sig fem børn, Johanne, som var 16 år, og de fire børn med Kirsten Sørensdatter Søren 12 år, Rasmus 7 år, Anders 6 år og Mette to år gammel. Deres formynder var børnenes morbror Søren Sørensen i Ålstrup og Kirsten Sørensdatters lavværge Jens Knudsen i Grumstrup. Han var gift med hendes søster Maren Sørensdatter.

Trods de dårlige tider i 1600-tallets slutning var der et lille overskud i boet, idet dyrene var 110 sldl. værd. Hele formuen var på 108 sldl. og 14 sk. Derfra blev så trukket 10 sldl. til reparation af gårdens bygninger, gårdens besætning skulle have en værdi af 65 sldl. med vogn, plov og andet blev de samlede udgifter til ryttergodset på 119½ sldl. Kirsten Sørensdatters steddatter Johanne Rasmusdatter havde efter skifte fra 1677 sin mødrene arv på 55 sldl. til gode, det beløb skulle også fratrækkes så der til deling mellem Kirsten Sørensdatter og hendes børn blev 9 sldl. og 6 sk.[273]

Kirsten Sørensdatters anden ægtemand Knud Christensen Bonde fik den 10. februar 1693 fæstebrev på den gård i Grumstrup som Rasmus Rasmussen sidst påboede, og som hans enke havde opladt til ham. På grund af gårdens mindre gode tilstand betalte han kun 3 rdl. i indfæstning.[274] Da bygningerne kun skulle repareres for 10 sldl., må udsagnet om den mindre gode tilstand have betydet at jorden var noget forsømt. 1718 afstod han gården til sin søn Rasmus Knudsen.[275]

b.17. Anne Sørensdatter født i Ålstrup, død samme sted begravet 15/3 1722 i Falling. Gift med Jens Nielsen Smed, død i Ålstrup begravet 7/4 1705 i Falling.

Børn:

< *b.55 Niels Jensen Smed*
< *b.56 Søren Jensen*
< *b.57 Maren Jensdatter*
< *b.58 Ellen Jensdatter*
< *b.59 Karen Jensdatter*

Anne Sørensdatter og hendes mand Jens Nielsen Smed i Ålstrup var begge døde, da der blev holdt skifte efter Søren Sørensen i Vads mølle i 1747, og det var måske den samme Jens Nielsen Smed i Ålstrup, der den 10. december 1666 på Hads herreds ting kundgjorde, »at han og medarvinger havde været til skifte efter salig Niels Jensen Smed og hans hustru salig Maren Pedersdatter imellem deres børn og arvinger, som foruden Jens Nielsen Smed var hans søstre og deres ægtemænd. Derefter gav Peder Pedersen i Falling på hans hustru Maren Nielsdatters vegne og Anders Villumsen i Amstrup på hans hustru Ellen Nielsdatters vegne Jens Nielsen afkald og kvittering for deres arv efter deres salig forældre Niels Jensen Smed og Maren Pedersdatter, som boede og døde i Ålstrup«.[276]

Den 9. november 1724 blev der holdt skifte efter Anne Sørensdatter i Ålstrup, hendes forlængst afdøde mand er slet ikke nævnt i skiftet, men hendes søn Niels Jensen er, han var imidlertid også død og havde efterladt sig to døtre, Kirsten Nielsdatter på 19 år og Anne Nielsdatter, som var 18 år gammel. Til stede på skiftet på deres vegne var deres salig fars morbror Søren Sørensen i Vads mølle. Nærværende var endnu en søn Søren Jensen, som forhen var flyttet fra Ålstrup til Alrø, Maren Jensdatter af Rørt, på hvis vegne hendes mand Mikkel Sørensen var til stede, Karen Jensdatter, hvis mand Søren Hansen havde fået gården i fæste og Ellen Jensdatter på 38 år, som endnu var ugift.

Søren Jensen af Alrø og Søren Hansen havde efter Anne Sørensdatters død indgået en kontrakt om at Søren Hansen skulle udbetale den ugifte søster 50 sldl. og Søren Jensen havde lovet at han skulle holde ham sagesløs for yderligere krav til boet. De umyndige børnebørns, såvel som den ugifte datters værge Søren Sørensen i Vads mølle var dog utilfreds med den indgåede aftale og forlangte at der blev holdt rigtig vurdering og skifte. Vurderingen blev på lidt over 177 rdl. og skiftet blev udsat.

Da det blev genoptaget angav Søren Sørensen at der til Søren Hansens trolovelse var blevet brugt over to tønder øl og 24 potter brændevin

og en tønde rug til brød og til brylluppet 5 tønder øl, 40 potter brændevin og 2 tønder korn til brød, og da det alt sammen var taget af gården mente han at det burde medregnes i vurderingen. Dertil svarede Søren Hansen »at da han indkom her udi gården gjorde han sig ikke anden tanke end han jo skulle beholde sit bryllup fri uden nogen omkostning som Søren Jensen der nu er på Alrø selv ordinerede alle ting og bød gæster og andet, og han som den tid var en fremmed karl, som en anden brudegave der altid får sit bryllup fri, hvor han får en mands datter, ikke heller indbildte sig eller tænkte på andet helst om hans hustrus anden søster, som kom til Rørt fik sit bryllup fri, og salig Niels Smed, de umyndiges far og bekom den halve omkostning til sit bryllup her af gården«.

Søren Sørensen svarede, »at den tid levede forældrene og gjorde deres bryllup og bekom brudeskænken og Søren Hansen, som nu har tilstået at selv oppebåret brudeskænken ihvorvel det mange steder af Søren Jensen var forskyldt og ikke af Søren Hansen eller hans hustru, men dog alligevel lod han dem beholde alt sammen og begærede Søren Sørensen at denne post måtte blive bestående til dette kan bevises«. Søren Hansen mente dog at der ikke var gået helt så meget til af brændevin og øl. Skiftet blev udsat flere gange, i februar 1725 var parterne stadig ikke blevet enige.

Den 27. marts tilbød Søren Sørensen et forlig. Ellen Jensdatter skulle foruden de 50 sldl. have en seng og noget andet indbo, og Søren Hansen skulle sørge for hendes ophold, men for at hun ikke videre skulle betynge ham, ville Søren Sørensen straks på stedet selv tage imod hende mod en ydelse til ham. Desuden skulle Søren Hansen betale salig Niels Jensen Smeds to børn 15 sldl. »på det at de umyndige kan ske ret«.

Søren Hansen ville dog kun gå med til at betale de to piger 10 sldl. rentefrit indtil de skulle giftes, og han mente at Søren Jensen skulle svare 5 daler til hver, så der kunne blive i alt 20 sldl., men da han var en fattig mand og det var besværlige tider, var det ham umuligt at gå med til andet, og han mente også at gårdens brøstfældighed ved hans overtagelse skulle modregnes i boet. Han ville så afdrage de 60 sldl. over de tre kommende år, og derved blev det.[277]

b.18. Maren Sørensdatter født i Ålstrup. Gift med Jens Knudsen i Odder mølle.

Børn:

< *b.60 Søren Jensen*
< *b.61 Maren Jensdatter Møller*
< *b.62 Elisabeth Jensdatter Møller*
< *b.63 Jens Jensen Møller*

Både Maren Sørensdatter og hendes mand er kendt fra skiftet efter Søren Sørensen i Vads mølle. De er formodentlig døde længe før for i deres sted var det deres børn som skulle arve, og af dem var nogle også døde før skiftet blev holdt i 1747.

b.19. Karen Sørensdatter født i Ålstrup, død samme sted begravet 12/12 1719 i Falling. Gift 17/10 1697 i Falling med Niels Sørensen født 1664, død i Ålstrup begravet 27/2 1740 i Falling.

Børn:

< *b.64 Søren Nielsen* døbt 9/4 1703
< *b.65 Lisbeth Nielsdatter* døbt 8/2 1705
< *b.66 Maren Nielsdatter* døbt 22/5 1707
< *b.67 Anne Nielsdatter* døbt 26/10 1710

Den 14. januar 1720 blev der holdt skifte efter salig Karen Sørensdatter, som boede og døde udi den selvejergård i Ålstrup mellem hendes efterladte mand Niels Sørensen på den ene og deres fire børn på den anden side. Nemlig en søn og tre døtre Søren Nielsen 16½ år, Lisbeth Nielsdatter 14 år, Maren Nielsdatter 12 år og Anne Nielsdatter, som var 9 år gammel. Børnenes fødte værge efter loven var Søren Sørensen af Vads mølle, og deres næst pårørende Søren Jensen af Ålstrup og Søren Jensen af Ørting. Der blev på skiftet forhandlet og aftalt at når børnene blev myndige skulle de have 340 sldl. i mødrene arv hvoraf enhver skulle nyde deres lod efter loven når de blev myndige både for den part af selvejerrettigheden de kunne tilfalde, samt alt af boet midler. Af kontrakten som blev indskrevet i skifteprotokollen et halvt år senere ses, at fordelingen af midlerne var på 100 sldl. til sønnen og 80 sldl. til hver af pigerne, og at pengene skulle blive hos deres far under opsyn af deres værge morbroderen Søren Sørensen.[278]

Fjerde slægtled

b.27. Peder Jensen født i Skanderborg ladegård omkring 1688, død før 13/11 1720, da den gård i Skanderborg ladegård, som han i 1706 havde fæstet efter sin fars død, blev fæstet ud til broderen Niels Jensen.[279] Peder Jensen var formodentlig ugift.

b.28. Margrete Jensdatter født i Skanderborg ladegård omkring 1690, død i Forlev efter 1744. Gift mellem 1709 og 1711 med Jacob Bertelsen født 1670 i Forlev, død samme sted begravet 11/10 1740 i Skanderup.

Børn:

b.73 *Peder Jacobsen* født 1718, død i Illerup begravet 24/10 1779. Gift med Cathrine Troelsdatter født 1723 i Illerup, død samme sted begravet 11/5 1763 i Dover.

b.74 *Jens Jacobsen* født 1719. Gift 3/7 1739 i Røgen med Anne Sørensdatter Leth født i Ovstrupgård døbt 2/2 1717 i Røgen.

b.75 *Bertel Jacobsen* født 1722. Gift 1. gang med Dorte Troelsdatter, død 1757. Gift 2. gang med Maren Mikkelsdatter.

Da der blev holdt skifte efter Margrete Jensdatters far i Skanderborg ladegård i 1711,[280] var hun blevet gift med Jacob Bertelsen fra Forlev. Han var søn af Bertel Pedersen og Karen Ibsdatter i Forlev.[281] Han fæstede i 1703 en gård i Forlev, efter at han var blevet såret på den ene hånd af en dragons kugle.[282] Gården blev opladt af Søren Sørensen og han blev gift med dennes søster Cathrine Sørensdatter, som døde i 1709.[283] Margrete Jensdatter var således Jacob Bertelsens anden hustru.

Da der blev skiftet efter Jacob Bertelsen i 1741 blev registreringen af boets værdier ikke indskrevet i protokollen, selvom den havde fundet sted. Værdierne var i alt på 196 rdl. 3 mark og 13 sk. Bygningerne skulle repareres for 26 rdl., der med besætningens værdi og skifteforvalterens salær blev til 134 rdl. 1 mark og 8 sk. Søren Jacobsen fordrede både udlånte penge og løntilgodehavende på i alt 28 rdl.

Bortset fra en ikke indløst arv til den afdødes svoger, som man ikke havde hørt fra i mange år, var der ikke nogen gæld af betydning, dog blev der et beskedent underskud på 3 mark og 11 sk., så der ikke kunne blive noget til deling mellem arvingerne. Margrete Jensdatter lovede at betale sin stedsøn Søren Jacobsen den løn han havde til gode, og for hans tro og flittige tjeneste ville hun give ham et sengested med behørigt sengetøj.

»Hendes egne børn, som alle er ved den alder, at (de) kan hjælpe sig selv uden moderens omsorg med føde og klæde, forsikrer hun dog efter vilkår og evne, ej at forglemme i tiden, med hvad hun kan afstedkomme«.

1744 oplod Margrete Jensdatter gården i Forlev til sin yngste søn Bertel Jacobsen.[284]

b.29. Søren Jensen født i Skanderborg ladegård død i Firgårde 1726. Gift omkring 1724 med Kirsten Jensdatter, født i Firgårde 1696.

Barn:

b.76 *Jens Sørensen* født 1724

Søren Jensen fæstede 1724 en gård i Firgårde og blev gift med den forrige fæster Laurits Mikkelsens steddatter, som var datter af Jens Jacobsen og Karen Lauritsdatter.[285]

b.30. Niels Jensen født i Skanderborg ladegård 1698, død samme sted begravet 4/6 1734 i Skanderup. Gift 1720 med Clara Eleonora Ovesdatter <108>.

Niels Jensen og Clara Eleonora skulle som næstsøskendebørn have bevilling til indgåelse af ægteskab i de forbudte led. Det fik de den 12. april 1720. (Se <108>.)

b.37. Lene Nielsdatter født i Skanderborg ladegård omkring 1707, død i Ustrup begravet 14/5 1766 i Hylke. Gift 1. gang med Rasmus Pedersen, møller i Koldens mølle, død før 1739. Gift 2. gang 18/10 1742 i Ustrup med Mikkel Nielsen Stovgaard født i Ustrup omkring 1679 død samme sted begravet i Hylke 1750. Gift 3. gang 30/6 1753 i Hylke med Jacob Andersen fra Brørup.

Lene Nielsdatters første mand Rasmus Pedersens begravelse er ikke fundet, men der blev holdt skifte efter ham den 20. marts 1742. Lene Nielsdatter havde ingen børn med Rasmus Pedersen, hendes lavværge var svogeren Søren Rasmussen Dons fra Skanderborg ladegård.[286] Hun fik heller ikke børn i sine to andre ægteskaber.[287]

b.38. Boel Nielsdatter født i Skanderborg ladegård 1709, død samme sted begravet 12/6 1761 i Skanderup. Gift 28/6 1729 i Skanderup med Søren Rasmussen Dons, død i Skanderborg ladegård 1756.

Børn:

b.93 *Anne Sørensdatter*, gift før 1756 med Jens Sørensen Leth i Rindelevgård.
b.94 *Anne Cathrine Sørensdatter* født 1738
b.95 *Maren Sørensdatter* født 1742, begravet 25/10 1760.

Boel Nielsdatter og Søren Rasmussen Dons børn er nævnt i det skifte der blev holdt efter hans død den 14. september 1756.[288]

b.39. Kirsten Nielsdatter født i Skanderborg ladegård 1711. Gift i Skanderup 28/6 1729 med Jørgen Rasmussen Dons født 1694, død i Skanderborg ladegård begravet 27/9 1762 i Skanderup.

Børn:

b.96 *Bodil Marie Jørgensdatter* født 1730. Gift i Skanderup 30/9 1757 med Jonas Jensen født i Borup (bror til Anders Jensen).

b.97 *Charlotte Amalie Jørgensdatter* født 1731. Gift i Skanderup 30/9 1757 med Anders Jensen født i Borup (bror til Jonas Jensen).

b.98 *Rasmus Jørgensen* døbt 31/5 1733

b.99 *Maren Jørgensdatter* døbt 1/3 1736

b.40. Margrete Olufsdatter født i Mesing 1691 døbt 3/6 1691, død i Firgårde begravet 14/2 1738 i Dover. Gift i Mesing 4/11 1718 med Rasmus Knudsen født i Firgårde omkring 1697, død samme sted begravet 2/3 1757 i Dover.

Børn:

b.100 *Maren Rasmusdatter* født 1721. Gift 15/11 1742 i Dover med Søren Sørensen fra Alken.

b.101 *Oluf Rasmussen* født 1724, død 1797 i Siim. Gift 8/3 1746 i Dover med Anne Andersdatter død 1772 i Siim.

b.102 *Knud Rasmussen* født 1728. Gift 1. gang 1751 i Dover med Anne Andersdatter fra Svejstrup død 1760. Gift 2. gang 5/7 1761 med Cathrine Jensdatter født i Nygård.

Da Margrete Olufsdatter døde efterlod hun sig tre børn Maren Rasmusdatter på 17 år, Oluf Rasmussen på 14 og Knud Rasmussen, som var 10 år gammel, den afdødes to brødre Peder Olufsen i Nygård og Peder Olufsen den yngre var med til skiftet som børnenes formyndere.[289] Da Rasmus Knudsen døde, var de alle tre blevet gift.[290]

b.41. Peder Olufsen I født i Mesing omkring 1692, død i Nygård begravet 19/8 1747 i Dover. Gift i Veng 11/6 1719 med Anne Sørensdatter født i Veng omkring 1692 død i Nygård begravet 12/5 1776 i Dover.

Børn:

b.103 *Cathrine Pedersdatter* døbt 21/1 1720 i Veng, død i Nygård begravet 27/8 1773 i Dover. Gift 1. gang med Jens Sørensen, død 1742 Vengegård. Gift 2. gang med Jens Jacobsen, død 1749 Nygård. Gift 3. gang med Tomas Rasmussen.

b.104 *Anne Pedersdatter* født 1722, død 1774 i Firgårde. Gift med Søren Jacobsen født 1721 i Firgårde, død 1774 samme sted.

b.105 *Søren Pedersen* født 1725, død 1802 i Hemstok Vestergård. Gift med Karen Jørgensdatter født 1706 i Boes, død 1778 i Hemstok Vestergård.
b.106 *Cathrine Pedersdatter* født 1727
b.107 *Anne Pedersdatter* døbt 27/12 1728
b.108 *Oluf Pedersen* døbt 16/3 1732, død 1801 i Hemstok, gift med Anne Jacobsdatter født 1732 i Firgårde død 1803 i Hemstok.
b.109 *Rasmus Pedersen* døbt 9/1 og død 2/3 1735
b.110 *Rasmus Pedersen* døbt 29/1 1736, død 1810 i Firgårde. Gift 1. gang med Karen Jensdatter, død i Firgårde. Gift 2. gang med Kirsten Jensdatter.

Peder Olufsens dåb findes ikke i Mesing kirkebog, som er meget mangelfuld i 1690erne, men i skiftet efter søsteren Margrete er han nævnt sammen med sin bror af samme navn, de er begge opkaldt den ene efter sin farfar og den anden efter sin morfar. Peder Olufsens hustru var datter af skovfoged Søren Rasmussen også kaldet Søren Rask og Cathrine Madsdatter i Veng. Peder Olufsen og Anne Sørensdatter var næstsøskendebørn, idet Peder Olufsens mormor Johanne Poulsdatter og Anne Sørensdatters farmor Maren Poulsdatter var søskende,[291] de måtte derfor have kgl. bevilling for at blive gift. Bevillingen er ikke nævnt i kirkebogen og heller ikke bevaret i Århus bispearkiv, men findes i Jyske Registre.[292]

Peder Olufsen fæstede i 1720 sin svigerfars gård i Veng,[293] i 1727 halvdelen af den meget større enstedsgård Nygård, hvor han i 1734 tillige fæstede den anden halvpart.[294]

Det er lidt usikkert, hvor mange børn Peder Olufsen fik, idet rytterdistriktets skifteprotokol 1744-48 er gået tabt, og Veng kirkebog mangler dåbsindførsler mellem 1721 og 1730. For at finde de børn, som er født i denne periode, er det nødvendigt at se nærmere efter, hvem de var gift med, og hvem der kom til deres børns dåb som faddere. Først de børn, hvis dåb findes i kirkebøgerne:

Den ældste datter Cathrine Pedersdatter blev døbt i Veng 21. januar 1720 og gift første gang 6. juni 1739 med Jens Sørensen, som fæstede halvparten af Vengegård samme år,[295] og der døde han i 1742 (begravet 22/5). Cathrine Pedersdatter blev fire måneder senere gift med Jens Jacobsen, der også blev fæster i Vengegård. De forlod Vengegård i 1748 og han fæstede i stedet halvparten af Nygård, som »enken hans kones mor, efter hendes mands død ikke kunne bestride«.[296] Jens Jacobsen døde allerede året efter og blev begravet den 8. maj 1749. Cathrine Pedersdat-

ter blev derefter gift tredje gang med Tomas Rasmussen som ligeledes fæstede Nygård.[297] Cathrine Pedersdatter døde 1773 (begravet 7/8).

Endnu datter blev kaldt Cathrine Pedersdatter, hun blev født i Nygård og døbt i Dover 12. april 1727, og en datter kaldet Anne Pedersdatter blev døbt 27. december 1728, en søn kaldet Oluf Pedersen blev døbt 16. marts 1732, og den yngste Rasmus Pedersen blev døbt 29. januar 1736. Oluf Pedersen fæstede halvparten af Nygård i 1754, og Rasmus Pedersen blev fæster i Firgårde 1756.[298]

Foruden de børn, som er fundet i kirkebøgerne, ser det ud til at i hvert fald en datter og en søn yderligere blev født i Veng:

Anne Pedersdatter (født 1722 i Veng) blev i 1745 gift i Dover med Søren Jacobsen, som var gårdfæster i Firgårde. Forloverne ved deres bryllup var brudens morbrødre Søren Sørensen i Veng og Rasmus Sørensen i Svejstrup, og Søren Jacobsens kone Anne Pedersdatter i Firgårde var gudmor hos Ole Pedersen i Nygård 1762 og Rasmus Pedersen fra Firgårde var fadder.

Søren Pedersen (født 1725 i Veng) blev gift i Dover 16. juni 1751 med enken Karen Jørgensdatter, hvis gård i Hemstok han fæstede samme år.[299] Karen Jørgensdatter blev begravet 2. juni 1778 og Søren Pedersen 23. april 1802. Der var ingen børn i ægteskabet.

Søren Pedersen var fadder hos broderen Oluf Pedersen 1758 og 1760 og da var det Tomas Rasmussens steddatter fra Nygård Christine Jensdatter, der holdt barnet. 1764 holdt Søren Pedersens steddatter Johanne Jensdatter, Oluf Pedersens søn Jacob da han blev døbt, mens Søren Pedersen selv var fadder og i 1769 var han igen fadder hos Oluf Pedersen denne gang sammen med Rasmus Pedersen fra Firgårde.

b.42. Mikkel Olufsen født i Mesing døbt 25/3 1696, død i Stjær begravet 12/2 1781. Gift 1. gang 19/11 1719 i Stjær med Anne Nielsdatter, død samme sted begravet 23/6 1742. Gift 2. gang 13/11 1742 i Dover med Maren Knudsdatter født i Bjedstrup døbt 20/12 1722 i Dover.

Børn i første ægteskab:

b.111 *Niels Mikkelsen* døbt 9/3 1721. Gift 6/2 1756 i Stjær med Dorte Rasmusdatter.
b.112 *Anne Mikkelsdatter* døbt 12/12 1723
b.113 *Oluf Mikkelsen* døbt 2/3 1727
b.114 *Anne Mikkelsdatter* døbt 6/1 1730
b.115 *Oluf Mikkelsen* døbt 15/2 1733
b.116 *Maren Mikkelsdatter* døbt 31/5 1735
b.117 *Ellen Mikkelsdatter* døbt 6/1 1737

Børn i andet ægteskab:

b.118 *Peder Mikkelsen* døbt 3/9 1747
b.119 *Anne Mikkelsdatter* døbt 13/11 1750

Mikkel Olufsen fæstede i 1719 en gård i Stjær og blev gift med den forrige fæster Niels Sørensens datter Anne Nielsdatter,[300] som døde i 1742, skiftet er formodentlig først blevet holdt eller indskrevet i protokollen efter 1743 i den periode, hvor ryttergodsets skifteprotokol mangler.

Mikkel Olufsens anden kone Maren Knudsdatter var fra Bjedstrup, og hendes forældre hed Knud Nielsen og Anne Lauritsdatter.[301]

b.43. Peder Olufsen II født i Mesing, døbt 2/10 1698 død samme sted begravet 10/4 1749. Gift med Anne Rasmusdatter, død i Mesing begravet 10/3 1756.

Børn:

b.120 *Anne Pedersdatter* døbt 7/8 1735
b.121 *Oluf Pedersen* døbt 10/9 1737
b.122 *Karen Pedersdatter* døbt 17/9 1741
b.123 *Rasmus Pedersen* døbt 31/3 1744
b.124 *Jens Pedersen* døbt 13/7 1747

Peder Olufsen fæstede sin fars gård i Mesing, som hans mor oplod for ham i 1731.[302] Peder Olufsen døde i 1756, og på skiftet efter ham var det Anne Rasmusdatters nye mand Peder Christensen, der mødte som hendes lavværge. Han var i øvrigt søn af Peder Olufsens kusine Maren Pedersdatter og Christen Andersen i Mesing, og de skulle have kgl. dispensation for at indgå ægteskab.[303]

Skiftet blev også overværet af Peder Olufsens brødre Mikkel Olufsen af Stjær, som var til stede for Oluf Pedersen, der var 12 år og Karen Pedersdatter på 8 år. Søren Olufsen fra Tåstrup mødte for Rasmus Pedersen på 5 år og Anne Pedersdatter på 14 år, og for Jens Pedersen på 3 år mødte den afdødes svoger Rasmus Lauritsen fra Mesing.

Et sølvbæger med Anne Rasmusdatters og den afdøde Peder Olufsens initialer blev vurderet til 6 rdl. og et andet som havde bogstaverne OKS og AD, må have tilhørt hans forældre Oluf Pedersen og Anne Pedersdatter. Boets formue var på 291 rdl. 3 mark og 1 sk. Gårdens 47 fag huse skulle sættes i stand for 30 rdl., dyrene skulle være 91 rdl. og 2 mark værd, og plov, vogn mm. 10 rdl. Da der ikke blev angivet nogen gæld var besværingen på i alt 131 rdl. og 2 mark så der blev 160 rdl. 1 mark og 1 sk. til deling mellem Anne Rasmusdatter og hendes børn.[304]

b.44. Søren Olufsen født i Mesing døbt 4/9 1701, død i Tåstrup begravet i Harlev 25/11 1787. Gift i Harlev 2/12 1725 med Volborg Lauritsdatter født i Tåstrup døbt 4/3 1703 i Harlev, død i Tåstrup begravet 6/11 1787 i Harlev.

Børn:

b.125 *Anne Sørensdatter* døbt 27/10 1726, død i Edslev mølle 1755. Gift 4/11 1746 med Peder Jensen Møller.

b.126 *Oluf Sørensen* døbt 16/1 1729, død i Tåstrup 1778. Gift med Kirsten Jensdatter født i Tåstrup døbt 14/12 1732 i Harlev.

b.127 *Laurits Sørensen* døbt 4/3 1736, død i Randers 1822. Ejer af Hevringholm 1783-1794. Gift med Maren Jensdatter Vad født i Tåstrup døbt 20/1 1746 i Harlev, død i Hevring mølle 1812. (Stamfar til Irupslægten)[305]

b.128 *Maren Sørensdatter* døbt 10/12 1737

b.129 *Anders Sørensen* døbt 27/11 1740

Søren Olufsens kone var datter af rytterbonden Laurits Rasmussen og Anne Jensdatter i Tåstrup, og det var deres gård Søren Olufsen fæstede i 1725.[306] Hendes bror blev gift med Søren Olufsens søster Johanne. Sønnen Oluf Sørensen overtog gården, som blev købt på ryttergodsauktionen i 1766.

b.45. Johanne Olufsdatter født i Mesing døbt 3/12 1703 død samme sted begravet 29/5 1766. Gift 1. gang 23/4 1724 med Peder Sørensen født i Mesing 1670 i Mesing, død samme sted begravet 13/11 1724. Gift 2. gang 9/12 1725 med Rasmus Lauritsen født i Tåstrup døbt 8/10 1699 i Harlev, død i Mesing begravet 25/2 1755.

Barn i første ægteskab:

b.130 *Kirsten Pedersdatter* døbt 10/6 død 28/10 1725

Børn i andet ægteskab:

b.131 *Anne Rasmusdatter* døbt 3/11 1726. Gift 25/7 1747 i Mesing med Niels Jensen død 1774 Galten.

b.132 *Anne Rasmusdatter* døbt 18/9 1729, død i Framlev begravet 12/7 1809. Gift 31/1 1758 i Framlev med Niels Pedersen døbt 1/6 1738 i Borum, død i Framlev 28/1 1791. Han fik ved giftermålet skøde på hendes barnløse fasters gård i Framlev.[307]

b.133 *Laurits Rasmussen* døbt 13/1 1732. Gift 28/10 1760 i Galten med Edel Pedersdatter. Han blev ved sit ægteskab selvejer i Galten.

b.134 *Oluf Rasmussen* døbt 28/11 1734. Gift 20/12 1764 i Galten med Apelone Tomasdatter født i Borum 1732. Han blev ved sit ægteskab selvejer i Galten.

b.135 *Peder Rasmussen* døbt 7/10 1738

b.136 *Daniel Rasmussen* døbt 21/5 1741. Gift med Malene Bertelsdatter <181>.

b.137 *Rasmus Rasmussen Overgård* døbt 1744, død 21/5 og begravet 28/5 1796 i Mesing. Gift 31/1 1766 i Mesing med Anne Cathrine Christensdatter født 1746 i Mesing, død samme sted 18/3 begravet 26/3 1821. Rasmus Rasmussen Overgård overtog selvejergården i Mesing i 1766. Deres datter Margrete blev stammoder til Adslevslægten.[308]

Johanne Olufsdatters første mand havde været gift før, og de nåede kun at være gift i godt 7 måneder før han døde, og efterlod hende sine børn af første ægteskab. En lille datter Kirsten blev først født efter hans død og døde kun fire måneder gammel. Gennem dette ægteskab var Johanne Olufsdatter blevet ejer af en gård, hvis historie kan føres tilbage til 1458, hvor en af hendes mands og i øvrigt også hendes egne aner købte gården, og det var hendes adkomster, der beviser det, for de blev udlånt og afskrevet i en retssag i 1756.[309]

Johanne Olufsdatter blev gift igen med sin bror Søren Olufsens svoger fra Tåstrup i Harlev sogn.

Da Rasmus Lauritsen døde havde selvejergården 52 fag bygninger og var 133 rdl. og 2 mark værd. Boets formue udgjorde 454 rdl. 3 mark og 12 sk. Der skulle være dyr på gården til en værdi af 116 rdl. og 4 mark, og desuden var der en obligation lydende på 200 rdl. som var lånt i Skanderborg. Efter fradrag på 316 rdl. og 2 mark blev der 132 rdl. 5 mark og 12 sk. til deling mellem arvingerne.[310]

Efter Rasmus Lauritsens død overtog sønnen Rasmus Rasmussen gården. Selvom det var en selvejergård, måtte han ved ryttergodsets salg alligevel betale 100 rdl. pr. tønde hartkorn, for at undgå at gården blev sat på auktion. Når selvejerne skulle betale for noget de i forvejen havde skøde på var det fordi de stort set var underlagt de samme vilkår som rytterbønderne, og at de på den måde også havde nydt godt af reduktioner i fastsættelsen af hartkornets størrelse, og derved havde opnået nedsættelse af landgilde og andre afgifter.[311]

b.50. Søren Rasmussen født i Grumstrup 1677, død samme sted begravet 2/1 1743 i Vedslet. Trolovet i Vedslet 1/10 1728 med Mette Jensdatter af Grumstrup, født 1700, død samme sted begravet 22/7 1736 i Vedslet.

SLÆGTSTAVLE 8

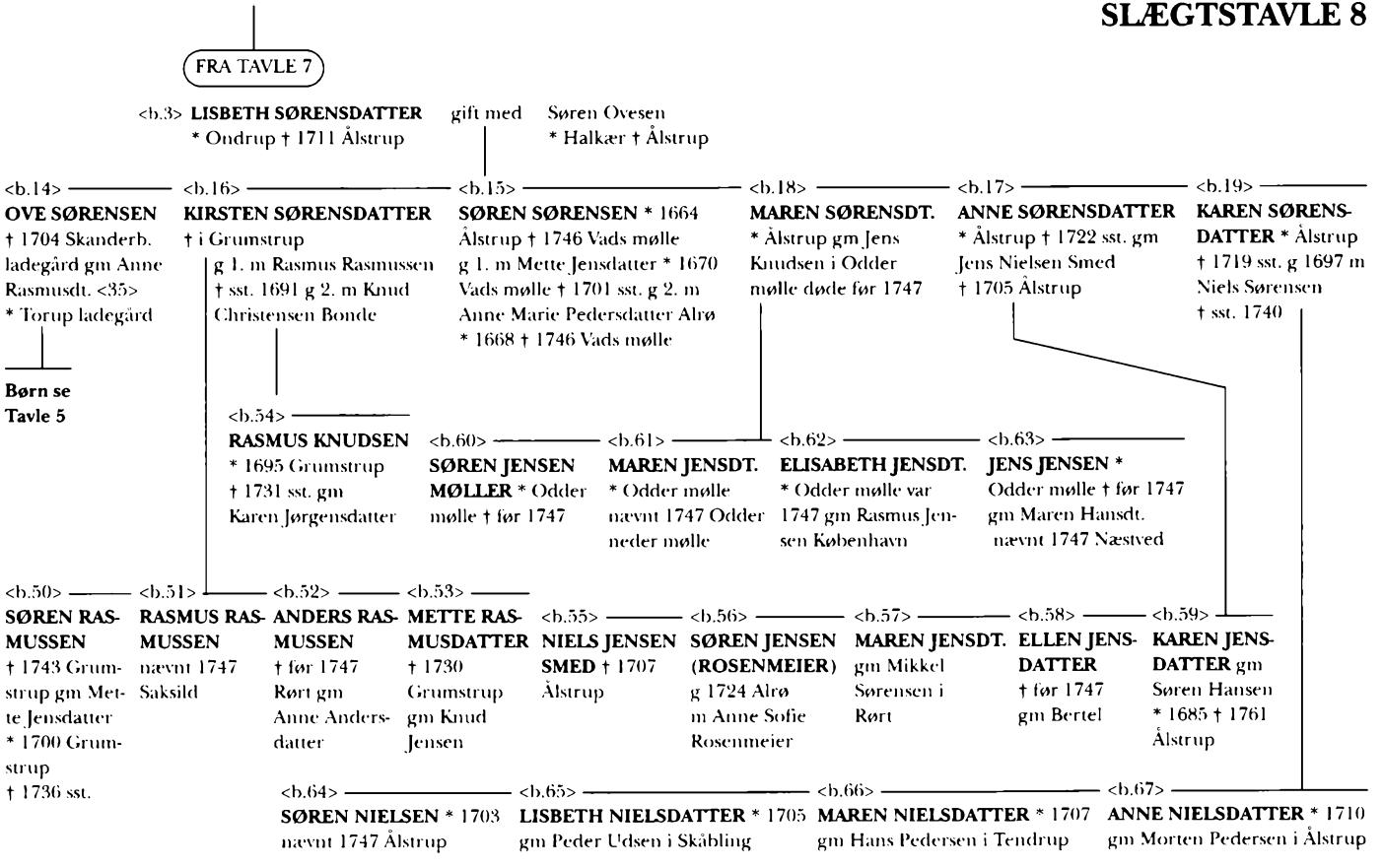

Børn:

b.139 *Karen Sørensdatter* døbt 29/9 1729
b.140 *Kirsten Sørensdatter* døbt 20/12 1733

Søren Rasmussen døde før sin morbror Søren Sørensen i Vads mølle, så det blev hans to døtre der fik arven som var på lidt over 53 rdl. til dem hver. Deres formynder blev birkedommer Gundorph i Skanderborg.[312]

b.51. Rasmus Rasmussen født i Grumstrup. Han boede 1747 i Saksild og blev på skiftet efter den barnløse Søren Sørensen i Vads mølle nævnt som værge for sin bror Søren Rasmussens to døtre i Grumstrup og for halvbroderen Rasmus Knudsens søn Knud Rasmussen samme sted.

b.52. Anders Rasmussen født i Grumstrup 1685. Gift med Anne Andersdatter i Rørt.

Barn:

b.141 *Knud Andersen* født i Rørt, død 1747

Anders Rasmussens søn Knud Andersen døde kort tid efter Søren Sørensen i Vads mølle, men inden skiftet var blevet sluttet, så det blev hans mor der i hans sted blev arving efter Søren Sørensen. Hun var da blevet gift med Rasmus Mikkelsen i Rørt.

b.53. Mette Rasmusdatter født i Grumstrup 1689, død samme sted begravet 9/4 1729 i Vedslet. Gift med Knud Jensen død samme sted efter 1752.

Børn:

b.142 *Anne Knudsdatter* født 1716. Gift med Niels Lauritsen i Ballebo født 1706, død begravet 29/11 1765.
b.143 *Anne Kirstine Knudsdatter* født 1718. Gift 14/10 1752 i Vedslet med Peder Jørgensen.
b.144 *Jens Knudsen* døbt 23/3 1721
b.145 *Maren Knudsdatter* døbt 6/1 1724
b.146 *Karen Knudsdatter* døbt 8/12 1726. Gift 14/10 1752 i Vedslet med Rasmus Jørgensen.
b.147 *Rasmus Knudsen* døbt 25/3 1729

Den 20. maj 1730 mødte skifteretten op hos Knud Jensen i Grumstrup for at holde rigtig skifte efter hans salig hustru Mette Rasmusdatter til deling mellem ham og deres sammen avlede børn, som var Anne Knudsdatter 14 år gammel, Anne Kirstine Knudsdatter 12 år gammel, Jens Knudsen 9 år, Maren Knudsdatter 7 år og Karen Knudsdatter 4 år gammel. Nærværende var foruden enkemanden på egne vegne og som formynder for sine børn, deres nærmeste frænde Knud Christensen i Grumstrup, som har deres mormor til ægte.

Det var et velforsynet hjem. Den afdødes klæder var hele 50 sldl. 3 mark 12 sk. værd. Knud Jensen har kunnet læse, for der var en bibel og en salmebog mellem det ellers almindelige, men rigelige indbo. Køer, kalve og stude blev vurderet til 127 sldl. Bæsterne, hvoraf en uskåret hest var hele 42 sldl. værd blev vurderet til 175 sldl. og der var mange får, svin og fire gæs så alle dyrene til sammen var 347 sldl. og 2 mark værd, og der var rug og havresæd for 32 sldl. Så selv om der ikke var sølv i boet var formuen alligevel på 665 sldl. en mark og 12 sk.

Gårdens 60 fag bygninger skulle repareres for 24 sldl., så med hvad der ellers var af udgifter blev det til et fradrag på 172 sldl. 2 mark og 12 sk. Til deling mellem arvingerne blev der 392 sldl. og 3 mark med en broderlod til sønnen på lidt over 65 sldl. og det halve til hver af døtrene. Desuden lovede enkemanden af kristen kærlighed at forbedre hver af sine døtres arvelod med lidt over 7 sldl. så de med arv og gave kunne nyde hver 40 sldl.[313]

I skifter i rytterdistriktet ses det i nogle få tilfælde, at ikke mindst hestene var en del værd, og man får da tanken, at nogle bønder har været særlig dygtige til hesteavl, så de har kunnet være leverandører af ridedyr til rytteriet.

Mette Rasmusdatters børn fik også arv efter hendes morbror Søren Sørensen i Vads mølle, sønnen Jens Knudsen fik 17 rdl. 4 mark og fire femogfyrretyvendedele skilling, og hans tre søstre 8 rdl. 5 mark og niogfyrre halvfemsindstyvendedele skilling. Deres værge var faderen Knud Jensen.[314]

Knud Jensen afstod i 1752 sin gård i Grumstrup til Peder Jørgensen, som skulle forsyne ham i hans alderdom med fornøden ophold. Peder Jørgensen blev gift med en af hans døtre, og lovede desuden sønnen hjælp, hvis han fik behov for det.[315]

b.54. Rasmus Knudsen født i Grumstrup 1695 død samme sted begravet 22/5 1731. Gift 18/3 1729 i Vedslet med Karen Jørgensdatter.

Barn:

b.148 Knud Rasmussen født før 1731

Den 28. september 1718 fik Rasmus Knudsen fæstebrev på sin far Knud Christensens gård, som han havde afstået til ham.

Skiftet efter Rasmus Knudsen blev holdt den 5. april 1732 til deling mellem hans enke Karen Jørgensdatter og deres eneste barn Knud Rasmussen. Med en formue på lidt over 364 og ½ rdl. og et fradrag på godt 228 rdl. blev der 136 rdl. 2 mark og 10 sk. til arvingerne.

Efter Rasmus Knudsens død blev hans enke Karen Jørgensdatter gift med Poul Jensen, som fæstede gården. Det var således Rasmus Knudsens søn Knud Rasmussen, som blev arving til lidt over 106 rdl. efter Søren Sørensen i Vads mølle.[316]

b.55. Niels Jensen Smed død i Ålstrup begravet 3/5 1707 i Falling.

Børn:

b.149 *Kirsten Nielsdatter* døbt 4/1 1705

b.150 *Anne Nielsdatter* døbt 20/2 1707. Gift før 1747 med Jens Knudsen i Dyngby.

b.151 *Anne Nielsdatter* døbt 7/1 1703 død før 1707

Niels Jensen smeds døtre arvede efter deres farmor Anne Sørensdatter 10 rdl. hver og efter hendes bror i Vads mølle tilsammen lidt over 106 rdl.[317]

b.56. Søren Jensen født i Ålstrup død på Alrø. Gift med Anne Sofie Rosenmeier på Alrø 5/7 1724 født på Alrø døbt 19/11 1701.

Søren Jensen flyttede til Alrø efter sin mor Anne Sørensdatters død. Den 11. juni 1723 var der blevet oprettet en kontrakt mellem ham og hans svoger Søren Hansen, som var gift med søsteren Karen Jensdatter. Efter kontrakten havde Søren Hansen ved overtagelsen af gården forpligtet sig til at betale den ugifte søster Ellen Jensdatter 50 rdl. i arv, men så skulle Søren Jensen til gengæld holde ham skadesløs for yderligere krav.[318]

Gården på Alrø købte Søren Jensen på auktionen over hans morbror Søren Sørensens jordegods. Samtidig med var han kautionist for andre, som også købte deres gård på auktionen. Han blev da kaldt Søren Jensen Rosenmeier, et tilnavn som han havde fra sin kones familie. Søren Jensen arvede efter sin morbror lidt over 106 rdl.[319]

b.57. Maren Jensdatter født i Ålstrup. Gift med Mikkel Sørensen i Rørt.

Børn:

b.152 *Jens Mikkelsen* født i Rørt død samme sted før 1747, en søn Mikkel blev arving efter Søren Sørensen i Vads mølle.

b.153 *Søren Mikkelsen* født i Rørt, boede i 1747 i Kysing.
b.154 *Anne Mikkelsdatter* født i Rørt, gift med Christen Ibsen på Alrø.
b.155 *Lisbeth Mikkelsdatter* født i Rørt, gift med Rasmus Rasmussen samme sted.
b.156 *Karen Mikkelsdatter* født i Rørt, gift med Jens Frandsen samme sted.

Salig Maren Jensdatters børn er også nævnt som arvinger efter Søren Sørensen i Vads mølle sønnerne fik hver næsten 15 rdl. døtrene det halve.[320]

b.58. Ellen Jensdatter født i Ålstrup 1685 død før 1747, måske på Alrø.

Barn:
b.157 *Peder Bertelsen*

Ellen Jensdatter var endnu ikke gift da der blev holdt skifte efter hendes mor Anne Sørensdatter i Ålstrup, men hun døde før der blev holdt skifte efter hendes morbror Søren Sørensen i Vads mølle. Hendes søn Peder Bertelsen arvede derfor hendes 53 rdl.[321]

b.59. Karen Jensdatter født i Ålstrup. Gift 17/10 1723 i Falling med Søren Hansen født 1685, død i Ålstrup begravet 7/6 1761 i Falling.

Da Karen Jensdatters mor døde i 1723 havde hendes bror Søren Jensen opladt gården til hendes mand Søren Hansen og de havde underskrevet en kontrakt om betingelserne for overtagelsen. En aftale som Søren Sørensen i Vads mølle, som beskrevet i skiftet 1723, ikke var helt tilfreds med. Karen Jensdatter arvede en hel søsterlod på lidt over 53 rdl. efter sin morbror.[322]

b.60. Søren Jensen Møller født i Odder mølle. Han var død da der blev holdt skifte i Vads Mølle i 1747. Han var gift, men hans kones navn er ikke fundet.

Børn:
b.158 *Petter Schmidt* var i 1747 prokurator i Ålborg.
b.159 *Jens Møller* var i 1747 farver i Hobro.
b.160 *Lisbeth Møller* boede i 1747 hos sin svoger på Birkendegård på Sjælland. Han var hendes værge.

b.161 *Anne Marie Møller* var død før 1747, og havde været gift med forpagter på Birkendegård monsieur Ulrik Wulf. Hun havde 6 børn i dette ægteskab og en søn i sit første ægteskab med Ole Burchardt Skov.[323]

b.61. Maren Jensdatter var enke i Odder og boede i Odder mølle i 1747. Rasmus Rasmussen i Saksild var hendes lavværge på skiftet i Vads mølle. Hun arvede en fuld søsterlod på lidt over 53 rdl.

b.62. Elisabeth Jensdatter var i 1747 i København. Hun var gift med Rasmus Jensen hyrekusk. Hendes arv var også lidt over 53 rdl.

b.63. Jens Jensen Møller var død i 1747. Gift med Maren Hansdatter, som boede i Næstved i 1747.

Børn:

b.162 *Søren Jensen* 21 år gammel. Han var skomagersvend i Torbenfelt ved Holbæk, men opholdt sig da skiftet i Vads mølle blev sluttet i Næstved hos sin mor Maren Hansdatter, som var blevet gift med Mads Andersen Vibe samme sted.

b.163 *Lisbeth Jensdatter*, som også var hos sin mor i Næstved.

Amtmand von Woyda var beskikket værge for Søren Jensen, som arvede over 70 rdl., mens Søren Jensen Rosenmeier på Alrø var værge for Lisbeth Jensdatter.

b.64. Søren Nielsen født i Ålstrup døbt 9/4 1703 i Falling. Nævnt 1747 som arving efter sin morbror Søren Sørensen i Vads mølle. Da det på skiftet var vedtaget at alle Søren Sørensens søskendes børn skulle arve fuld lod, fik Søren Nielsen en broderlod på lidt over 106 rdl. i arv.

b.65. Lisbeth Nielsdatter født i Ålstrup døbt 8/2 1705. Gift med Peder Udsen i Skobling og arvede i 1747 en søsterlod efter Søren Sørensen i Vads mølle.

b.66. Maren Nielsdatter født i Ålstrup døbt 22/5 1707 i Falling. Gift med Hans Pedersen i Tendrup, og nævnt som arving af en søsterlod på lidt over 53 rdl.

b.67 Anne Nielsdatter født i Ålstrup døbt 26/10 1710. Gift med Morten Pedersen samme sted. Anne Nielsdatter arvede også en søsterlod.

Forkortelser:
bspark. bispearkiv
distr. distrikt
Drb. Dronningborg
eks.sk. ekstraskatteregnskab
eks.skm. mandtal, ekstraskat
fl. folio
Frb. Frisenborg
fstprt. fæsteprotokol
gjstl. gejstlig
hrd. herred
hdskr. håndskrift
jrdb. jordebog
justprt. justitsprotokol
KBB kancelliets brevbøger
LAK. Landsarkivet for Sjælland
LAV. Landsarkivet for Nørrejylland Viborg
RA. Rigsarkivet
rgnsk. regnskab
rytdstr. rytterdistrikt
rytregim. rytterregiment
s. side
Skdb. Skanderborg
skd.pntprt. skøde og panteprotokol
skftprt. skifteprotokol
S.reg. Sjællandske registre
tgb. tingbog
Vib.ldt. Viborg landsting
Wiberg Wiberg alm. dansk præstehistorie
ægtesk.dsp. ægteskabsdispensation

Noter:

1. *Trap Danmark* 4.udg. bd.6 s.515.
2. Skanderborg var slottets navn, den by der opstod omkring det, blev i begyndelsen kaldt »for slottet« eller »for Skanderborg«.
3. LAV. Jrdb. 1662 – gri. = gæsteri.
4. RA. (film M.37748) Amtsrgnsk., jrdb.rgnsk. stedsmål.
5. RA. Matriklen 1664.
6. RA. Skdb. amtsrgnsk. jrdb.rgnsk. 1664/65 bilag 54 (for manglende indtægt). Ordet »hvis« har her samme betydning som »hvad«.
7. KBB 1624 21/4.
8. RA. (film M.18103) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1624/25.
9. Når der var tale om en fæstegård, kunne fæsteihændehaveren ikke selv bestemme, hvem gården skulle overlades til, men han kunne oplade den til den, han ønskede skulle have den i fæste, når han ikke ville eller kunne være fæster længere. For fæsteren var det vigtigt at den, som skulle yde ham aftægt, var enten en søn eller en svigersøn. I fæstebrevene fra det senere Skanderborg-

ske rytterdistrikt, brugte man også udtrykket oplod, og der ser man, at opladelsen meget ofte netop blev betinget af, at opladeren blev sikret i sin alderdom.

10. RA. (film M.18105) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1632/33.
11. LAV. Vib.ldt. dombøger B 1635 31/1 fl.55.
12. RA. (film M.18105) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1635/36.
13. RA. (film M.18108) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1650/51.
14. RA. Drb. lensrgnsk. eks.skm. til konsumtionsskatten 1660.
15. LAV. Haslund kirkebog side 1.
16. LAV. Vib.ldt. dombog B. 1635 4/11 fl.198.
17. RA. (film M.18103) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1624/25.
18. RA. (film M.18103) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1624/25.
19. LAV. Randers byfoged tgb. 1650 2/12 fl.74.
20. *Rasmus Pedersen Thestrups stambog*, v. Helge Søgaard (Århus 1972).
21. LAV. Vib.ldt. dombog 1630 4/12 fl.243.
22. RA. (film M.18110) Drb. lensrgnsk. jrdb.regnsk.
23. LAV. Galten hrd. tgb. 1672 20/2 fl.119 omtale af skifte 1669.
24. RA. (film M.18108) Drb. lensrgnsk. 1650/51 stedsmål og (film M.18118) eks. skm.
25. RA. (film M.18106) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1638/39.
26. RA. (film M.18107) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1643/44.
27. RA. (film M.18117) Drb. lensrgnsk. bilag til eks.sk. tingsvidne med K.C. som skriver.
28. LAV. Galten hrd. tgb. 1672 18/3 fl.108.
29. LAV. Skanderup birks tgb. 1669 5/11 fl.190.
30. RA. Frb. amtstue præstemandtal i eks.sk. 1678.
31. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1700 9/1 fl.60.
32. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1697 1/2 fl.39.
33. LAV. Galten hrd. tgb. 1670 12/7 fl.32. og 1671 24/1 fl.60.
34. Torben Glahn: *Soranere-biografier 1584-1737.*
35. LAV. Haslund kirkebog fl.1.
36. RA. Frb. amtstue præstemandtal til eks.sk. 1678.
37. LAV. Frisenvold birk tgb. 1697 23/12.
38. RA. (film M.18108) Drb. lensrgnsk. 1650/51 stedsmål og (film M.18118) Drb. eks.sk.
39. Kirsten Madsdatter gift med Peder Lerche, som tidligere havde været gift med amtsskriver Clemend Clemendsen i Skanderborg.
40. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1682 12/4 fl.37.
41. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1682 12/4 fl.37.
42. RA. Frb. amtstue præstemandtal i eks.sk 1678.
43. LAV. Galten hrd. tgb. 1672 18/3 fl.108.
44. RA. (film M.18109) Drb. lensrgnsk. 1652/53 stedsmål.
45. LAV. Randers byfoged tgb. 1650 23/12 fl.508.
46. RA. Fjerde rytregim. eks.skt.rgnsk. 1678-1686.
47. LAV. Århus bspark. herredsbog Galten hrd. 1661.
48. LAV. Galten hrd. tgb. 1672 20/2 fl.119 omtale af skifte 1669.
49. LAV. Galten hrd. tgb. 1670 10/5 fl.22.
50. LAV. Galten hrd. tgb. 1670 10/5 fl.22.
51. LAV. Galten hrd. tgb. 1672 18/3 fl.108.
52. RA. Frb. amtstue præstemandtal i eks.sk. 1678.
53. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
54. LAV. Århus stifts landemodeprotokol 1699 10/5.
55. LAV. Tyrsting gjstl. skftprt. 1730 26/1 fl.10.
56. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1749 21/3 fl.103.
57. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1700 9/1 fl.60 og 1734 20/7 fl.255.
58. RA. S.reg. 1721 S.682 nr.184 (medd. af Peter Ohm Hieronymussen).
59. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1700 9/1 fl.60.
60. LAV. Arkivregistratur til Ryttergodserne (indledning).
61. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birks tgb. 1689 18/3 fl.88b.
62. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birks tgb. 1789 26/8 fl.165b, 1689 2/9 fl.174b.
63. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birks tgb. 1702 6/2 fl.255b.
64. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1704 25/4 fl.80.
65. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birks tgb. 1677 24/8 fl.57a og 5/10.
66. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birks tgb. 1677-87.
67. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birks tgb. 1702 6/2 fl.255b.
68. Wiberg Nør Galten sogn.
69. Epitafieindskrift afskrevet af Kirstin Nørgaard Pedersen.
70. Friis Petersen: *Københavns universitets matrikel* og Wiberg.
71. LAV. Framlev-Gern hrd. tgb. 1710 12/2 fl.56.
72. LAV. Framlev hrd. gjstl. skftprt. 1721 4/8 fl.182 og det Skdb. distr. justprt. 1745 1/4.
73. Wiberg samt LAV. Horsens Skt. Ibs kirkebog 1715.
74. *Hofmans fundationer* bd.2 fl.169.
75. LAV. Skdb. distr. justsprt. 1745 1/4 fl.
76. LAV. Århus byting skd.pntprt. 1686 10/6 fl.185.
77. LAV. Det skdb. distr. justprt. 1745 1/4.
78. Epitafietekst venligst meddelt af Jens Lings.

79. LAV. Hjelmslev hrd., Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
80. LAV. Hjelmslev hrd., Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
81. LAV. Hjelmslev hrd., Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
82. LAV. Hjelmslev hrd., Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
83. RA. 4. rytregim. eks.sk.rgnsk. 1678-86.
84. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1702 11/3 fl.95.
85. LAV. Hjelmslev hrd., Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
86. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1696 4/6 fl.111.
87. Kirstin Nørgaard Pedersen: *Mesing by 1458-1767.*
88. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1731 5/2 fl.376.
89. Nakskov byfoged skftprt. registrering. (Meddelt af Peter Ohm Hieronymussen).
90. LAV. Hjelmslev hrd., Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
91. LAV. Hads hrd. tgb. 1757 1/4 fl.52.
92. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1704 4/12 fl.274.
93. LAV. Åkær godsskftprt. 1746/47 s.478.
94. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1705 26/8 fl.99.
95. RA. 4. rytregim. eks.sk.rgnsk. 1678-86.
96. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb 1706 10/5 fl.393b.
97. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb 1706 13/12 fl.349.
98. Statsbibl. Århus. Familien Leegaards optegnelser, hdskr. nr.32.
99. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1749 21/3 fl.103.
100. LAV. Tyrsting hrd. gjstl. skftprt. 1730 26/1 fl.10.
101. LAK. Stevns hrd. provsti skftprt. 1716 fl.35 (medd. af Peter Ohm-Hieronymussen).
102. LAV. Tyrsting hrd. gjstl. skftprt. 1730 26/1 fl.10 og Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
103. *Trap Danmark* 4. udgave bd.7 s. 413.
104. LAV. Århus Havreballegrd. og Stjernholm amts konceptskifter 1743 med skifteslutning 1/4 1747.
105. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1749 21/3 fl.103.
106. LAV. Tyrsting hrd. gjstl. skftprt. 1746 21/2 fl.171.
107. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1749 21/3 fl.103.
108. LAV. Tyrsting hrd. gjstl. skftprt. 1730 26/1 fl.10 og Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
109. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1749 21/3 fl.103.
110. LAV. Tyrsting hrd. gjstl. skftprt. 1730 26/1 fl.10 og Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
111. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1749 21/3 fl.103.
112. LAV. Tyrsting hrd. gjstl. skftprt. 1730 26/1 fl.10 og Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
113. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1767 21/1 fl.195.
114. LAV. Tyrsting hrd. gjstl. skftprt. 1730 26/1 fl.10 og Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
115. LAV. Nim hrd. gjstl. skftprt. 1749 21/3 fl.103.
116. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
117. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255 og Mariager byfoged skftprt. 1743 15/2 fl.127.
118. LAV. Mariager byfoged skftprt. 1743 15/2 fl.127.
119. LAV. Hornum hrd. gjstl. skftprt. 1768 18/4 fl.409.
120. LAV. Gjstl. skftprt. Sønderlyng hrd. 1724 19/4 fl.169 og Hornum hrd. gjstl. skftprt. 1747 25/6 fl.290.
121. LAV. Fleskum hrd. gjstl. skftprt. 1742 25/1 fl.264.
122. Wiberg Voer sogn.
123. LAV. Rougsø hrd. gjstl. skftprt. 1729 6/7 fl.204.
124. RA. J. C. W. Hirsch: *Danske og norske officerer* (medd. af Peter Ohm Hieronymussen).
125. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1734 20/7 fl.255.
126. RA. Krigskancelliet refererende sager 1736 8/8 (medd. af Peter Ohm Hieronymussen).
127. LAV. Mariager byfoged skftprt. 1743 15/2 fl.127.
128. LAV. Middelsom hrd. gjstl. skftprt. 1745 4/2 fl.328.
129. Hjelmslev hrd. m.fl. tgb. 1712 25/7 fl.350.
130. LAV. Djurs Sdr. hrd. gjstl. skftprt. 1714 fl.135.
131. LAV. Djurs Sdr. hrd. gjstl. skftprt. Testamente 23/1 1729 fl.193.
132. LAV. Skdb. distr. justprt. 1745 1/4.
133. Mindetavle i Nør Galten kirke 1727.
134. LAV. Vib.ldt. skd-pntb. 1729 17/4.
135. LAV. Privatarkiv. (PR.253) skifte eft. Marie Nielsdt. Brøchner.
136. Venligst meddelt af sognepræst Peder Svejgaard i Dalbyneder.
137. Wiberg, mindetavle i Nør Galten kirke 1727 og LAV. Skdb. distr. justprt. 1745 1/4.
138. Mindetavle i Nør Galten kirke 1727.
139. Wiberg og LAV. Framlev-Gert hrd. tgb 18/8 1700 fl.357.
140. LAV. Skdb. distr. justprt. 1745 1/4 og Skdb. amts skftprt. 1767 1/4 fl.182.
141. LAV. Århus, Havreballegrd og Stjernholm amts skftprt. 1755 12/6.
142. LAV. Århus, Havreballegrd og Stjernholm amts skftprt. 1/4 1767. fl.182 8/8 fl.60.
143. LAV. Skdb. distr. justprt. 1745 1/4.
144. LAV. Skd. amts skftprt. 1767 1/4 fl.182.

145. Wiberg.
146. LAV. Skd. amts skftprt. 1767 1/4 fl.182.
147. RA. Renteskriverkontorerne 1679-1771, diverse, pakke nr. 2247.24 og 2247.25. Gård nr. 93 Høver skøde 1.
148. LAV. Skdb. amts skftprt. 1746 19/8 fl.277.
149. LAV. Skdb. amts skftprt. 1767 1/4 fl.182.
150. LAV. Storring kirkebog – ætatis 70, alder 70 (ofte forkortet æt.)
151. LAV. Vandfuld hrd. gjstl. skftprt. 1763 20/12 fl.193.
152. LAV. Vandfuld hrd. gjstl. skftprt. 1763 20/12 fl.193.
153. LAV. Vandfuld hrd. gjstl. skftprt. 1763 20/12 fl.193.
154. *Trap Danmark* 4. udg. bd. 7.
155. Wiberg.
156. Wiberg og LAV. Vandfuld hrd. gjstl. skftprt. fl.179 og fl.193.
157. LAV. Skdb. distr. justprt. 1745 1/4 og LAV. Vandfuld hrd. gjstl. skftprt. 1763 20/12 fl.193.
158. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
159. LAV. Skanderborg amt skftprt. 1742 17/1 fl.214.
160. LAV. Ning hrd. gjstl. skftprt. 1765 18/1 fl.33.
161. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
162. Wiberg og LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
163. LAV. Ø. Lisbjerg gjstl. skftprt. 1714 18/10, 1715 12/2.
164. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
165. LAV. Skanderborg skftprt. 1747 7/7 fl.186.
166. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
167. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
168. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
169. LAV. Hjelmslev hrd. Skanderup og Ry birkers tgb. 1716 9/3 fl.208.
170. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1704 20/9 fl.259.
171. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1720 20/12 fl.337.
172. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1720 20/12 fl.337.
173. LAV. Konstantinsborg godsskftprt. 1743 8/12 fl.
174. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1693 27/3 fl.42 og 1700 26/8 fl.235.
175. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1702 10/7 fl.27.
176. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1725 16/2 fl.273.
177. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1723 16/4 fl.155.
178. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1728 26/2 fl.98.
179. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1746 18/11 fl.19.
180. LAV. Skdb. rytdstr 22.5.1756 fl.200.
181. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt 1754 26/8 fl.467.
182. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1731 5/2 fl.376.
183. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1731 5/2 fl.376.
184. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1731 5/2 fl.376.
185. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1756 4/4 fl.376.
186. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1756 26/3 fl.206.
187. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1731 26/10 fl.48.
188. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1766 22/4 fl.54.
189. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1731 5/2 fl.376.
190. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1731 5/2 fl.376.
191. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1731 5/2 fl.376.
192. LAV. Åkær godsskftprt. 1746/47 s.478
193. LAV. Åkær godsskftprt. 1746/47 s. 478.
194. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1720 13/11 fl.90.
195. LAV. Århus bspark. ægtesk.dsp. 1720 12/4.
196. LAV. Skanderup birk tgb. 1671 12/5 fl.61a, 1678 10/5 fl.49a og RA. Skanderborg amt jrdb.rgnsk. stedsmål 1667/68.
197. RA. 4. rytregim. eks.sk. 1678-86, mandtal til kop,- kvæg- og rentepengeskatten.
198. LAV. Åkær skftprt. 1647 5/6 s.478.
199. LAV. Skanderup birk tgb. 1678 25/1 fl.68a, 27/4 fl.46b 10/5 fl.49a og 7/6 fl.55a.
200. LAV. Hads hrd tgb. 1657 1/4 fl.52a.
201. Danske lov 6. bog 6. kap. 21. art: Den, som sig selv ombringer, have sin hovedlod forbrudt til sit herskab, og må ej begraves enten i kirken eller på kirkegård, med mindre han gør det i sygdom og raseri.
202. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1736 10/9 fl. 155.
203. Danske lov 3. bog 17. kap. 2. art. i uddrag: – Er ikke broder til, da er farfader næst at værge. Er ej farfader, da er morfader næste værge. Er han ej til da er farbroder. Er han ej, da er morbroder. Er ingen af dem til, da skal næste i byrd være værge. Faderens frænder ere nærmere at være værge end møderne frænder, om de ere lige nær i byrd, og ville vel værge ...
204. LAV. Hjelmslev hrd, Skanderup og Ry birkers tgb. 1706 13/12 fl.349.
205. *Historisk årbog for Århus stift* 1928.
206. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1723 16/4 fl.158 og 1749 24/10.
207. Statsbibl. Århus. Familien Leegaards optegnelser, hdskr. nr.32.
208. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1749 20/9 fl.42.
209. RA. (film M.18110-11) Drb. lensrgnsk. jrdb. rgnsk.
210. Vedel Simonsen: *Eske Brocks Levnetsbeskrivelse med hans egenhændige Dagbøger 1608 og 1612* (Odense 1842) s.26.
211. Vedel Simonsen: *Eske Brocks Levnetsbeskrivelse med hans egenhændige Dagbøger 1608 og 1612* (Odense 1842) s.90.
212. Visse bud, dvs. sande bud, fuldmægtig.
213. LAV. Vib.ldt. dombog B 1635 31/1 fl.55.
214. *Geodætisk instituts generalstabskort* 1:100.000 8. udg.
215. Drb. lensrgnsk. eks.skm.
216. RA. (film M.18105) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1632/33 og 1635/36.

217. RA. (film M.18107) Drb. lensrgnsk. stedsmål 1643/44.
218. RA. Dronningborg len eks.sk. 1660.
219. LAV. Skanderup birks tgb. 1669 5/11 fl.190 – Trødningsdag = 30.dagen.
220. KBB 1633 8/7 (J.R.432).
221. LAV. Skanderup birks tgb. 1685 29/5 fl.62.
222. RA. 4. rytterregiments eks.sk. præstemandtal 1678-86.
223. RA. (film M.18108) Drb. lensrgnsk. stedsmål 6/2 1650 og (film M.18110-11) Drb. lensrgnsk. jrdb.rgnsk. fra 1610.
224. LAV. Skanderup birks tgb. 1668 27/3 fl.109.
225. LAV. Skanderup birks tgb. 1671 3/2 fl.34 og 12/5 fl.61.
226. LAV. Skanderup birks tgb. 1678 5/7 fl.80.
227. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1688 30/3 fl.276.
228. LAV. Hovlbjerg hrd. tgb. 1681 2/6 fl.221 (Med tak til Peter Ohm Hieronymussen for henvisning).
229. LAV. Hovlbjerg hrd. tgb. 1678 6/6 fl.85.
230. LAV. Hovlbjerg hrd. tgb. 1678 30/5 fl.84.
231. LAV. Randers byfoged tgb. 1697 30/8 fl.205.
232. LAV. Hovlbjerg hrd. tingbog 1681 2/6 fl.221, 1682 31/8 fl.59, 21/9 fl.264, 12/10 fl.170, 1683 11/1 fl.302, 8/2 fl.311, 22/2 fl.312, 22/3 fl.314, 12/7 fl.335 og 2/8 fl.338.
233. LAV. Randers byfoged tgb. 1697 30/8 fl.205.
234. Randers byfoged tgb. 22/8 1692 fl.203.
235. LAV. Randers Skt. Mortens kirkeregnskab 1699.
236. LAV. Privatarkiver Hvide mølle bst.nr. PX14A20.
237. LAV. Randers byfoged skftprt. 1649 10/3 fl.
238. RA. 4. rytregim. eks.sk. 1678-86.
239. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1693 17/3 fl.42, 1695 14/1 fl.88, 1697. 22/5 fl.148 og Skdb. rytdstr. skftprt. 1698 4/7 fl.251 (her omtale af skifte efter Mikkel Smed 1692 29/8).
240. LAV. Skdb. amts landeværnsruller.
241. LAV. Ulstrup godsskftprt. 5/10 1734 fl.352.
242. LAV. Randers byfoged skftprt. 1737 11/1 fl.493.
243. LAV. Randers byfoged skftprt. 1755 19/10 fl.597.
244. RA. (film M.22476) Holms samlinger, samt LAK. Nykøbing by skftprt 1736 9/11 fl.72 og 1757 20/8 fl.138 (meddelt af Peter Ohm Hieronymussen).
245. RA. Skanderborg-Åkær lensrgnsk. stedsmål 1652/53.
246. LAV. Hads hrd. tgb 1657 1/4 fl.52.
247. LAV. Skanderup birks tgb. 1669 5/11 fl.190 og 1685 29/5 fl.62.
248. RA. Skanderborg amt jrdb.rgnsk. stedsmål 1667/68 og LAV: Skanderup birk tgb. 1671 12/5 fl.61 1678 10/5 fl.49.
249. LAV. Skanderup birk tgb. 1678 25/1 fl.68, 27/4 fl.46, 10/5 fl.49 og 7/6 fl.55.
250. RA. 4. rytregim. eks.sk. 1678-86, mandtal til kop,- kvæg- og rentepengeskatten.
251. LAV. Århus bspark. ægtesk.dsp.
252. LAV. Hads hrd tgb 1657 1/4 fl.52.
253. LAV. Hads hrd. tgb. 1662 3/2 fl.14.
254. LAV. Hads hrd. tgb. 1657 8/6 fl.89 og 15/6 fl.100.
255. LAV. Hads hrd. tgb. 1663 9/1 f.21.
256. RA. Skanderborg-Åkær lensregnsk. 1641/42.
257. LAV. Hads hrd. tgb. 1661 1/4 fl.31.
258. 1657 22/6 fl.104 og 1661 30/9 fl.108.
259. LAV. Vor hrd. tgb. 28/1 1681. fl.97.
260. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1684 15/12 fl.122.
261. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1703 14/4, og Kirstin Nørgaard Pedersen: *Mesing by 1458-1767* (bl.a. Søren Mikkelsens slægt tilbage til 1458).
262. RA. 4. rytregim. eks.sk.rgnsk. 1678-1688.
263. LAV. Skanderup birks tgb.1678 27/4 fl.46.
264. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1711 20/12 fl.425.
265. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1702 11/3 fl.95.
266. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1717 20/12 fl.337.
267. Kirstin Nørgaard Pedersen: *Mesing by 1458-1767.*
268. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1749 6/12 fl.101.
269. LAV. Åkær gods skftprt. 1692 1/5.
270. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1691 25/8 fl.414.
271. LAV. Åkær gods skftprt. 1747 5/6 s.478.
272. RA. Skdb. amt jrdb.rgnsk. stedsmål.
273. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1691 25/8 fl.414.
274. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1693 20/2 fl.36.
275. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1718 28/9 fl.28.
276. Hads hrd. tgb. 1666 10/12 fl.137.
277. LAV. Åkær gods skftprt. 1724 9/11 s.190.
278. LAV. Åkær gods skftprt. 1720 14/1 og 14/9 s.111.
279. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1706 10/3 fl.114 og 1720 13/11 fl.90.
280. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1711 20/12 fl.425.
281. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1691 18/8 fl.401 (og Kirstin Nørgaard Pedersen: *Mesing by 1458-1767*).
282. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1703 30/8 fl.50.
283. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1709 5/11 fl.266.
284. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1744 9/11 fl.258.
285. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1724 15/12 fl.189 og skftprt. 1726 21/11 fl.55.
286. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1742 20/3 fl.274.
287. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1750 30/6 fl.129.
288. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1756 14/9 fl.224 og Skdb. rytdstr. fstprt. 1757 10/11 fl.220.
289. LAV. Skdb. Rytdstr. skftprt. 1738 15/11 fl.11.
290. LAV. Skdb. Rytdstr. fstprt. 1746 24/2 fl.2, Skdb. Rytdstr. skftprt. 1757 10/9 fl.310 og Skdb. Rytdstr. fstprt. 1751 20/3 fl. 108.
291. Kirstin Nørgaard Pedersen: *Mesing by 1458-1767.*
292. RA. Jyske registre 13/1 1719.
293. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1720 13/11 fl.85.

294. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1727 24/10 fl.251 og 1734 2/11 fl.76.
295. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1739 20/3 fl.142.
296. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1742 16/11 fl.221 og 1748 24/4 fl.46.
297. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1749 14/10 fl.74.
298. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1754 15/11 fl.181 og 1756 11/11 fl.212.
299. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1751 4/11 fl.113.
300. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1719 13/11 fl.92.
301. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1729 11/3 fl.198.
302. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1731 13/4 fl.44.
303. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1755 14/10 fl.127 ?
304. LAV. Århus bspark. ægtesk.dsp. 1749 1/8.
305. *Den Irupske Slægtsbog*, udg. Scriptor Kbhvn 1976 med tillæg 1994 udarbejdet af Pia Rud Nielsen gift med Ole Stigaard Sørensen.
306. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1725 11/10 fl.205.
307. LAV. Skdb. distr. skd.pntprt. 1755 17/7 fl.167 (meddelt af Jonna Abild).
308. *Adslevslægten* 1981, udg. Dansk Slægtsforskning Fredericia.
309. Kirstin Nørgaard Pedersen: *Mesing by 1458-1767.*
310. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1755 14/10 fl.127.
311. RA. Specifikationer og beregninger m.m. vedr. salget af det Skanderborgske rytteridistrikts gods.
312. LAV. Åkær gods skftprt. 1747 5/6 s. 478.
313. LAV. Skdb. rytdstr. skftprt. 1730 20/5 fl.197.
314. LAV. Åkær gods skftprt. 1747 5/6 s. 478.
315. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1752 24/10 fl.143.
316. LAV. Skdb. rytdstr. fstprt. 1718 28/9 fl.28 1731 26/10 fl.48 og skftprt. 1732 5/4 fl.206, samt Åkær godsskftprt. 1747 5/6 s. 478.
317. LAV. Åkær gods skftprt. 1747 5/6 s. 478.
318. LAV. Åkær gods skftprt. 1724 9/11 s. 190.
319. LAV. Åkær gods skftprt. 1747 5/6 s. 478.
320. LAV. Åkær gods skftprt. 1747 5/6 s. 478.
321. LAV. Åkær gods skftprt. 1724 9/11 s.190 og 1747 5/6 s. 478.
322. LAV. Åkær gods skftprt. 1724 9/11 s.190 og 1747 5/6 s. 478.
323. LAV. Åkær gods skftprt. 1747 5/6 s. 478. Samme side er kilde til arveoplysningerne vedr. b.61-67.

Kirstin Nørgaard Pedersen, født 1929. Uddannet på Kunsthåndværkerskolen i København med afgangseksamen 1950. Har dyrket slægts- og lokalhistorie fra omkring 1980, og har skrevet artikler i *Østjysk Hjemstavnsforenings årbøger* 1988, 90, 91, 95 og 1998, og i *Århus stifts årbøger* 1993, 97 og 1999, samt bogen *Mesing by 1458-1767 gård- og slægtshistorie* (1994). Borumslægten omhandler herredsfoged Peder Pedersens efterkommere cirka 1500 til 1750, hvoraf der er fundet omkring 2000 samt 1000 indgifte, foreligger som manuskript. Adresse: Agernvej 95, 8330 Beder. E-mail: kirstin@mail.dk

Småstykker

Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon

Af Sv. Cedergreen Bech

Denne liste indeholder tilføjelser til og med december 2001. Den er en fortsættelse af tidligere lister, senest i Personalhistorisk Tidsskrift *2001:1. Dato i parentes angiver dato for nekrolog i de tilfælde, hvor dødsdatoen ikke er fastslået. SB betyder sekundær biografi, og (S) henviser til supplementsbindet for* Dansk Biografisk Leksikon.

Andersen, Benny, gift 2° 28.12.1981 med sygeplejerske Cynthia Rosalina la Touche, f. 30.8.1934 på Barbados, d. smsts. 23.12.2001, datter af pressefotograf Cyprian la Touche, d. 1981, og hustru Rita, d. 1985.
Andersen, Knud, datter (SB) Lis A., d. 4.10.2001
Andersen, Svend, /4 2001 (15.4.)
Bagger, Else, d. 9.9.1991
Becker, Carl Johan, d. 3.6.2001
Besekow, Sam, d. 21.4.2001
Bibby, Geoffrey, d. /2 2001 (9.2.)
Bjerre (slægt), Hans B., hustru Solvejg B. (1908-92)
Bjerrum, Anders, enke Marie B., d. 18.9.2001
Blegvad, Mogens, d. 12.8.2001
Blegvad, Mogens, enke Britt-Mari Persson-B., d. 5.12.2001
Chemnitz (slægt), Jørgen C. (1923-2001)
Christiansen, Hans C., d. 30.9.2001
Daell, Christen, enke Ingeborg D., d. 9.10.2001
Dalsager, Poul, d. /5 2001 (3.5.)
Dybdahl, Vagn, d. 27.2.2001
Eskesen, Bodil, d. 31.8.1996
Federspiel, Per, enke Elin F., d. 8.10.2001
Ferdinand, Lorenz Peter, d. 12.9.2001
Gad, Tue, d. 16.7.2001
Gøtzsche, Inger, d. 2001
Hamerik, Ebbe, enke Brita H., d. 27.8.2001
Hartmann, Godfred, d. 7.2.2001
Helweg, (slægt), Ole H. (1916-2001)
Hjorth, Andreas, sønnesøn (SB) Arne H., d. 13.3.2001

Højgaard Jensen, Henning, d. /2 2001 (1.3.)
Iversen, Erik, d. /7 2001 (13.7.)
Johansen, Elisabeth, d. 21.6.1993
Kaiser, Niels-Jørgen, d. 29.9.2001
Kayser, Leif, d. 15.6.2001
Klindt-Jensen, Ole, enke Tove K-J., d. 8.9.2001
Kofod, Helmer, hustru Tove K., d. 26.2.2001
Lorenzen, Aage, d. 29.8.2001
Lyngby Jepsen, Hans, d. 31.7.2001
Lützen, Elinborg, d. 22.11.1995
Mourier (slægt), Chr. M.-Petersen (1910-82)
Møllehave, Johannes, hustru Herdis M., d. 8.6.2001
Paldam, Jørgen, enke Else P., d. 30.4.2001
Paulsen, Jørgen, d. 23.9.2001
(S) Pichard, Knud, hustru Inger P., d. 27.5.2001
Poulsen Skou, Ulla, d. 18.4.2001
Ramsing, Kirsten Marie Utke (søster Benedicte), d. 2.6.1988
Rasmussen, Viggo J., d. 27.8.2001
Reitzel, Hans, d. 18.10.2001
Ronild, Peter, d. 2.6.2001
Rud, Charlotte (Lotte), d. 4.5.1993
Scavenius, Erik, enke Alice S., d. 9.8.2001
Schepelern, H.D., d. 28.8.2001
Schiørring, Nils, d. 3.10.2001
Schumann, Albert, d. /8 2001
Seidenfaden, Gunnar, d. /2 2001 (12.2.)
Sigsgaard, Thomas, enke Ingeborg S., d. 14.12.2001
Sigsgaard, Jens, enke Kirsten S., d. 20.9.2001
Skovmand, Roar, enke Inger Dahl, d. 15.4.2001
Sløk, Johannes, d. 30.6.2001
Stapel, Christian, /2 2001 (3.3.)
Svane Hansen, Robert, enke Menna, d. /7 2001 (7.7.)
Sørensen, Søren, d. 20.11.2001
Sørensen, Villy, d. 16.12.2001
Thomsen, Ellen, d. 14.3.1990 (SB)
Thybo, Leif, d. 24.1.2001
Toft, H.C., /10 2001 (4.10.)
Trier Mørch, Dea, d. 26.5.2001
Viby, Marguerite, d. 8.4.2001
Winckler, Ida, d. 4.4.1995

Sv. Cedergreen Bech, f. 1920, cand. mag., fhv. studielektor. Har redigeret *Dansk Biografisk Leksikon*. Adresse: Søtoften 21, 2820 Gentofte.

Nyt legat for slægtsforskning

I år 2000 er der oprettet et nyt legat for slesvigsk slægtsforskning:

Anders Hansen Schmidts Legat til fremme af slægtshistorisk forskning i det tidligere hertugdømme Slesvig.

Legatet er stiftet af den flittige genealog, overlæge Anders Hansen Schmidt (1913-1999) fra Aabenraa. Legatkapitalen er på 1.000.000 kr., og der uddeles legatportioner af de årlige renteindtægter.

Formålet med legatet er at fremme slægtshistorisk forskning inden for det tidligere hertugdømme Slesvig, fortrinsvis i tiden forud for år 1800, samt fremme udgivelse af kilder til slægts- og personalhistorie inden for samme område. Legatbestyrelsen vil prioritere udarbejdelsen og udgivelsen af opslagsværker og kildepublikationer og lignende hjælpemidler, som kommer brede kredse af slægtshistorikere på begge sider af grænsen tilgode.

Ansøgninger om tilskud skal indeholde en kortfattet projektbeskrivelse med angivelse af formål, område, tidsperiode, kilder og ansøgerens data samt projektets forventede afslutningstidspunkt. Endvidere vedlægges et budget.

Afgørelse om udbetaling træffes af legatets bestyrelse, som består af fhv. landsarkivar Hans H. Worsøe, Aabenraa (formand), stadsarkivar Dr. Broder Schwensen, Flensborg samt landsarkivar, ph.d. Hans Schultz Hansen, Aabenraa. Bestyrelsens afgørelse vil blive meddelt ansøgerne skriftligt. Nærmere oplysninger samt kopi af fundatsen kan indhentes hos bestyrelsesmedlemmerne.

Ansøgninger om tilskud bedes senest indsendt den 1. maj 2002 til:

Anders Hansen Schmidts Legat
Landsarkivet for Sønderjylland
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

Nyt fra Norden

Af Birgit Flemming Larsen

Jubilæum i Norge

Lørdag den 20. oktober kunne *Norsk Slektshistorisk Forening* fejre sit 75 års jubilæum. Dagen blev markeret med afholdelse af et jubilæumsseminar over temaet *Norsk genealogi gjennom 1000 år* med en række kvalificerede foredrag, der belyste forskellige sider af norsk genealogi fra norrøne kilder til nye strømninger i det 21. århundrede. Om aftenen var der inviteret til festmiddag i Gamle Logen. Ted Rosvall, formanden for Sveriges Släktforskarförbund, indledte med et underholdende causeri over *Kungliga Kontakter genom Tiderna.* Under den efterfølgende spisning var der indlæg fra de inviterede nordiske gæster fra Danmark, Finland og Sverige. De tre danske personal- og slægtshistoriske organisationer, DIS-Danmark, SSF og Samfundet overrakte den jubilerende forening en fælles gave. Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie blev præsenteret som den norske forenings »store moder«, idet *Norsk Slektshistorisk Forening* i 1926 er opstået ved en spaltning af det oprindelige *Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie* fra 1879.

En af æresgæsterne var den norske forenings ældste medlem, Per Bråstad, der havde været medlem fra foreningens start som 16-årig. Det blev sent, inden den festlige dag sluttede.

NORDGEN-møde

NORDGEN er en nordisk interesse- og samarbejdsgruppe med repræsentanter udpeget af de landsdækkende personal- og slægtshistoriske organisationer i Danmark, Finland, Norge og Sverige. Nogle af formålene for gruppen er at fremme kontakten mellem landene, udveksle erfaringer, lære af hinanden samt arrangere nordiske møder under forskellige temaer.

Søndag den 21. oktober 2001 mødtes repræsentanterne i Oslo. Det har i nogen tid været drøftet, hvorvidt NORDGEN skulle organiseres lidt mere formelt. Alle har dog været enige om, at man ikke ønskede en alt for stram struktur. På mødet i Oslo blev det besluttet at lade formandskabet gå på skift mellem repræsentanterne for et år ad gangen. Leif Mether fra Genealogiska Samfundet i Finland påtog sig formand-

skabet for det kommende år, og Finland vil stå som vært for det kommende møde i 2002. Finland vil endvidere arrangere en slægtshistorisk konference 26.-27. april 2003 på Åland.

Tore Vigerust fra Norsk Slektshistorisk Forening påtog sig sekretæropgaven med ansvaret for bl.a. adresselisten over NORDGEN´s medlemmer.

Der blev taget beslutning om at få etableret en hjemmeside for NORDGEN. Den tekniske del af denne opgave påtog DIS-Norge sig.

Svenska Släktforskardagar

I 2002 afholdes *Svenska Släktforskardagar* i Borlänge i Dalarna 24.-25. august. Nærmere oplysninger kan fås hos Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Anmeldelser

Ved Michael Bach

Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Redaktion: Jytte Larsen et al. København, Rosinante, 2000-2001. 4 bind, ill. ISBN 87-7357-975-9. Pris: 2399 kr.

Med udsendelsen af bind 3 i efteråret 2001 afsluttedes udgivelsen af *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* inden for den tidsramme, som redaktionen havde fastsat. Bind 1 (*Abel Cathrine – Lise Hannestad*) og bind 4 (*Alle tiders danske kvinder*) var blevet udgivet i efteråret 2000, bind 2 (*Karen Hannover – Ann-Sofi Norin*) i foråret 2001, og i oktober 2001 fulgte så det afsluttende tredje bind (*Charlotte Norrie – Christina Åstrand*). Når bind 4 allerede blev udsendt samtidig med bind 1, skyldes det dette binds særlige karakter, som vil blive nærmere omtalt nedenfor. Det tjener redaktionen til ære, at man har holdt de mange forfattere, over 450, i så stramme tøjler, at forsinkelser er blevet undgået. Medens selve udgivelsen således kun har strakt sig over halvandet år, har forberedelserne naturligvis taget meget længere tid, både de helt konkrete med udvælgelse af de biograferede, aftaler med forfattere og selve skrivningen inkl. redaktionen af biografierne. Læserne af dette tidsskrift har kunnet følge lidt med i arbejdet, og senest i hæfte 2001:2 har formanden for Komiteen til Udgivelse af Dansk Kvindebiografisk Leksikon, fhv. landsarkivar Grethe Ilsøe, skildret tilblivelsesprocessen og de principielle synspunkter, som redaktionen har anlagt. Det er derfor ikke her nødvendigt at gå nærmere ind på forhistorien, men det skal blot rekapituleres, at initiativet går tilbage til 1991, hvor en række kvindelige forskere satte sig det mål at skabe et kvindehistorisk værk, der integrerer og formidler nye forskningsresultater inden for kvindeforskningen på et videnskabeligt niveau svarende til 3. udgave af *Dansk Biografisk Leksikon* (DBL). Forberedelserne til udgivelsen blev muliggjort ved en bevilling fra Carlsbergfondet på 2 mio. kr. til en kvindehistorisk database, se nærmere nedenfor. Som den eneste mand blev hovedredaktøren af DBL, Sv. Cedergreen Bech, på anbefaling af Carlsbergfondet medlem af komiteen. Selve udgivelsen blev sikret i 1996, idet Carlsbergfondet, Kulturministeriet samt to af statens forskningsråd, det humanistiske og det samfundsvidenskabelige, bevilgede 11,5 mio. kr., hvorefter den afsluttende fase blev iværksat. Som et pilotprojekt var i 1994 udgivet hæftet *Når baner brydes*.

Det skal indledningsvis slås fast, at formålet med værket er nået, således at der er skabt et nyt standardværk, som fremtidig vil blive konsulteret på linje med DBL, og at man ligesom dér vil kunne stole på oplysningerne, når de benyttes med den kritiske sans, som man altid bør udvise over for et opslagsværk. Svagest står de genealogiske data, men mere derom nedenfor. Selvom hovedhensigten er opnået, udelukker det ikke en diskussion af de synspunkter, der ligger bag værket, eller en omtale af fejl og unøjagtigheder i de konkrete oplysninger fundet ved en gennemgang af udvalgte biografier. Det siger sig selv, at man ikke kan læse et værk som dette igennem fra begyndelsen til enden, men må nøjes med en »pluklæsning«, hvor de konstaterede fejl har været undtagelser i forhold til de utallige korrekte oplysninger.

Først selve værkets idé: at skabe et opslagsværk over personer, der har gjort en bemærkelsesværdig indsats i Danmark, men kun indeholdende biografier af kvinder. De to udvælgelseskriterier har ikke umiddelbart noget med hinanden at gøre, og hvis der ikke hav-

de været meget gode grunde til at lade dem indgå i en enhed, måtte ideen på forhånd betragtes som forfejlet. Ganske vist findes der værker med tilsvarende kriterier på andre sprog, som fx. *The World Who's Who of Women*, udgivet af International Biographical Centre i Cambridge, som siden 1973 har biograferet ca. 80.000 kvinder, eller man kunne nævne *A Biographical Dictionary of Women Economists* (Cheltenham, 2000), hvor den logiske sammenhæng mellem de to udvalgskriterier heller ikke forekommer indlysende. Herfra er der ikke langt til at trække parallellen til en anden gruppe, som har følt sig isoleret eller negativt forskelsbehandlet, nemlig de farvede. Ved en bibliografisk eftersøgning viser det sig, at også denne gruppe har skabt deres egne opslagsværker, som fx. *Black Who's Who for the Millennium* (London, 1999), med omslagstitlen *Who's Who of the Black Achievers*. Med det sidste eksempel, som måske vil falde nogen for brystet, håber vi helt klart at have illustreret, hvori problemet ligger. For at godtage værkets idé, skal der således foreligge helt evidente beviser på, at der er tale om en gruppe, der er negativt særbehandlet. Hvis dette ikke er tilfældet, burde et kvindebiografisk leksikon strengt taget kun indeholde biografier af kvinder, hvis indsats specifikt havde betydet noget for andre kvinder, det være sig som kvindesagsforkæmpere eller som brechebrydere over for mandsdominerede områder. De øvrige burde man kunne finde i de almindelige opslagsværker som DBL.

Det er i denne forbindelse også naturligt at nævne, at det ikke er første gang, at der på dansk er udgivet samlinger af kvindebiografier. I anledning af udgivelsen af bind 2 af *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* inviterede forlaget Rosinante og redaktionen til et seminar i Carlsberg Akademi i april 2001, hvor emnet tradition og fornyelse i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* blev behandlet af professor Poul Chr. Matthiessen, Carlsbergfondet, redaktør og professor Jørn Lund, *Den Store Danske Encyklopædi*, og lektor Bente Rosenbeck fra Center for Kvinde- og Kønsforskning. Der blev undervejs draget sammenligninger med tidligere samlinger af kvindebiografier og vist, hvorledes udvalgskriterierne har svinget. I parentes bemærket kunne det være yderst interessant, hvis en del af disse oplysninger blev samlet op og offentliggjort. Det blev fra alle sider anerkendt, at det nye værk ikke blot havde sin berettigelse, men at der var tale om en milepæl, og at der i al væsentlighed nu var samlet op, hvad der tidligere havde været forsømt. Som konsekvens heraf kunne Jørn Lund også anføre, at det burde være det sidste kvindebiografiske leksikon i Danmark!

Hvad er det da, der har været forsømt, og som nu er samlet op? I indledningen til bind 1 anfører hovedredaktøren, at seneste udgave af DBL blev udarbejdet i årene 1975-84 »*netop for tidligt til at indskrive den omfattende nytolkning af kvinders bidrag til den samfundsmæssige udvikling, som kvindeforskningen begyndte at lægge frem i denne periode*«. Dette indebærer, at artiklerne om de kvinder, der er biograferet i DBL, og som også er fundet værdige til optagelse i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, alle er blevet omskrevet »*med justeringer for DBL's traditionelt mandscentrerede synsvinkel*« og de fleste betragteligt udvidet. De er imidlertid ikke automatisk kommet med igen, men alle er overvejet på ny, og ca. 275 sorteret fra – egentlig et forbløffende højt tal! En undersøgelse af hvem disse er, kunne umiddelbart forekomme interessant, men vil kræve en større undersøgelse end en anmeldelse berettiger til, selv om det udmærkede register i tredje bind *Kvinder i den danske nationalbibliografi* letter arbejdet betydeligt, og desuden røber en stikprøve, at udeladelserne forekommer relevante og ret uinteressante. En gennemgang af de udeladte 19 personer fra bogstav A viser, at de 12 er fra kongehuset (13 hvis man medregner Christian 4's frille Karen Andersdatter) – bl.a. de to danske prinsesser, der blev dronning i hhv. Storbritannien (Alexandra) og Grækenland (Anne Marie), tre var allerede udeladt i DBL's 3. udgave (1979-84), to var kun enlinjes »skjulte« biografier, og så er der Elise Ahlefeldt-Laurvigen (1788-1855), der er blevet aktuel gennem Jens Jørgensens udokumenterede påstande omkring hende og

H.C. Andersen. Det bør ikke berettige hende til optagelse, og da hendes litterære salon lå i Berlin, er udeladelsen nok rigtig. Eneste automatiske kriterium for optagelse er ministerudnævnelse, og selv dronninger er kun biograferet, hvis de er trådt i karakter. Dette er den ene side af revisionen: den nye synsvinkel ved biografierne. Den anden, som straks springer i øjnene, og som vel er værkets egentlige berettigelse, er de mange nyoptagelser. Tredje udgave af DBL omfatter ca. 20.000 personer, hovedsageligt født før 1940 og ca. 95% mænd. Det betyder, at antallet af biograferede kvinder i DBL ligger på ca. 1.000 over for ca. 19.000 mænd! Det er således klart, at der er et efterslæb af kvinder i almindelighed, og i endnu højere grad af yngre kvinder, da mange af dem, der har været toneangivende i de sidste 30 års omstilling, netop er født efter 1940. Alderskriteriet er derfor også skubbet ca. 20 år frem, dog med hensyntagen til de professioner, hvis udøvere på et tidligt tidspunkt når deres karrieres højdepunkt, som fx balletdansere og håndboldspillere. *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* indeholder 1.925 biografier, heraf 1.200, som ikke var med i DBL. Der er dog samlet stof om betydeligt flere, og dette stof er lagret i en kvindehistorisk database med oplysninger om godt tre gange så mange, i alt ca. 6.000 kvinder. Databasen er købt af Center for Information om Kvinde- og Kønsforskning, KVINFO, hvortil man kan blive henvist via Statsbibliotekets hjemmeside, men først i 2003 er det hensigten at lægge hele basen ud på internettet.

Med indsamling og registrering af oplysninger om ca. 6.000 potentielle biograferede kvinder har det været nødvendigt med skrappe udvælgelseskriterier for at nå ned på de knapt 2.000, som værket rummer. Man må gøre sig klart, at der, som ved ethvert biografisk leksikon, er tale om en bestemt gruppe menneskers valg på et bestemt tidspunkt. Udvalget vil derfor være præget af såvel komiteens (redaktionen og konsulenternes) personligheder som tidspunktet for udvælgelsen. Nogle personer er uden for diskussion, hovedsageligt afdøde koryfæer, medens det for nulevendes vedkommende er mere delikat. Det er uundgåeligt at skuffe og krænke nogle personer, som havde forventet at blive optaget. En højere retfærdighed eksisterer ikke, og der er mange muligheder for anmelderne til at påpege inkonsekvenser eller lufte egne meninger om personer, som burde have været med, og andre, hvis berettigelse man ikke kan se. Det vil også ske nedenfor! Ved udvælgelsen skal der så at sige anlægges et evighedens synspunkt, men over for tidens mediedyrkning af iøjnefaldende personligheder kan det være svært – det ser dog ud til, at man har undgået de værste døgnfluer. Men derfor kan det jo godt være praktisk, at man kan slå folk op, som gennem årtier har været fremme i den offentlige debat, som fx Margrethe Auken og Birthe Rønn Hornbech, selvom de ikke blev ministre. Til gengæld er der samlet personer op, som samtiden ikke dyrkede, men hvis blivende værdi senere har vist sig fx. ved udgivelse af deres erindringer som Eline Boisen. Som nævnt ovenfor er det klart, at kvinder, der har betydet noget for ligeberettigelsen og for kvindeforskningen, eller har været brechebrydere for kvinder i nye sammenhænge, må udgøre en væsentlig del af nyoptagelserne – Grethe Ilsøe vurderer, at kvinderne fra pionergenerationerne i ligestillingskampen udgør ca. halvdelen af disse, altså ca. 600, hvortil kommer, at en del fra de ældre pionergenerationer som Mathilde Fibiger og Mary Westenholz allerede var optaget i DBL. Ligestillingsforkæmperne er derfor særdeles fyldigt repræsenteret.

Desværre savnes et kronologisk register, som dels kunne have givet et overblik over de biograferedes kronologiske placering, og dels kunne have fortalt, hvor mange nulevende, der er. Et skøn siger mindst 400. Til sammenligning tjener, at der ved årsskiftet 2001/2002 var 670 nulevende i DBL-3, heraf 94 kvinder.

Det grundlæggende optagelseskriterium er, »*at den biograferede har ydet en for sin tid væsentlig indsats i det danske samfund*«. Når man betragter udgivelsen af *Dansk Kvindebiografisk*

Leksikon som en sådan indsats – og det er det – må man som bruger forvente, at de drivende kræfter bag værket i overensstemmelse med dansk tradition ved biografiske leksika, kan slås op i værket. Det kan de ikke. Man savner derfor konkrete oplysninger om kvindehistorikerne Jytte Larsen, Hanne Rimmen Nielsen og Adda Hilden, som er helt selvfølgelige i dette værk, og om historikerne dr.phil. Birgitte Possing og fhv. landsarkivar Grethe Ilsøe, som er lige så selvfølgelige i ethvert biografisk leksikon anno 2000, men ikke var det i 1975-81! Det er måske forståeligt, at de pågældende ikke har villet skrive om hinanden, men man burde have fået andre til det. Der må være kvalificerede blandt de 135 mandlige og godt 300 kvindelige forfattere i stalden. Udeladelserne omfatter kun redaktion og komité, ikke konsulenterne, og det er derfor ret uforståeligt, at en markant personlighed som den sønderjyske museumsinspektør Inge Adriansen ikke er med. Det er i øvrigt interessant at se på fordelingen af artikler mellem de mandlige og de kvindelige forfattere. Kun to af mændene har skrevet mere end 15 artikler, topscorer er lektor Sten Høgel med 32 artikler, nr. 2 lektor Claus Bjørn (eneste mandlige konsulent) med 22. Det kan undre, at en så anerkendt skribent som professor Bent Jensen kun har fået betroet at skrive én artikel, kejserinde Dagmar, men ikke om nogle af de politisk engagerede kvinder fra koldkrigsperioden, jf. debatten omkring denne periodes behandling i *Den Store Danske Encyklopædi*. Blandt kvinderne har forskningslektor Tinne Vammen med 87 artikler skrevet flest, og hun er da også selv biograferet. Godt 1.550 artikler er skrevet af kvinder, og de ti mest produktive kvinder har i alt skrevet flere end de i alt 369 artikler, som er skrevet af mænd. Det siger en del om, at de potentielle kvindelige forfattere har fået positiv særbehandling, hvilket er naturligt efter målsætningen, ligesom det er klart, at det præger artiklernes indhold i den ønskede retning.

Pionererne i ligestillingskampen er som nævnt bevaret for historien med omkring 600 nyoptagelser i forhold til DBL. Men hvem er det så, der er kommet i klemme, ud over de nævnte udeladelser i forhold til DBL? Ja, det er blandt andet de kvinder, hvis indsats er sket på mændenes præmisser, eller som har stået i skyggen af deres ægtefælle. Heller ikke DBL har i ret mange tilfælde fået dem draget frem i lyset. Et offer for denne holdning er formentlig også politikeren Lene Bro, gift Møller, og det forekommer nærmest som skæbnens ironi, at *Weekendavisen* brugte Lene Bro som blikfang til en større anmeldelse af *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* i december 2001. Men der er mange andre. Hvor er fx Niels Bohrs hustru Margrethe Bohr, for ikke at tale om professor L.L. Hammerichs hustru Clara Hammerich? Ikke blot var hun en fremragende og flittig oversætter, men hun indtog også en pionerstilling inden for den danske union under den internationale kvindeorganisation Soroptimisterne, hvor hun fra 1950 til 1952 var præsident for den europæiske organisation af soroptimistklubber. Alene det burde have kvalificeret hende til optagelse, men hverken hun eller organisationen er nævnt, heller ikke i bind 4. Man kunne spørge, om de nævnte ikke er mere betydningsfulde end fx Anne Cathrine Benthagen, bedre kendt som Støvlet Cathrine, Christian 7.s veninde, hvis man kan bruge en så positiv betegnelse om hende. I øvrigt er det OK, at også »de onde kvinder« er med, således de to, der blev dødsdømt efter besættelsen, men derimod ikke den likviderede Jane Horney, som er blevet mere kendt via den skandaløse behandling, adgangsansøgningerne til hendes sag fik. En af de eklatante undtagelser fra forholdet, at man ikke har optaget kvinder gift med kendte mænd, er dog Jo Jacobsen, der i DBL blot er nævnt som sin langt ubetydeligere mand, brygger Vagn Jacobsens ægtefælle, men som allerede i *Når baner brydes* med stort held var trukket frem. Det er, når *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* er bedst. Det må også bedømmes positivt, at man har valgt at optage Tagea Brandt, selvom det er tvivlsomt, om hendes egen indsats havde berettiget til det, hvis ikke hendes efterladte mand havde haft så mange pen-

ge, at han kunne stifte et legat. Det er den synsvinkel DBL har anlagt, og som også passer godt til *Dansk Kvindebiografisk Leksikons* kriterier. For hvor er alle »museme« ellers henne, nej, de er naturligvis bandlyste lige fra Ewalds Arendse Huulegaard over Riborg Voigt, Regine Olsen og frem til nyligt afdøde Cynthia Rosalina la Touche Andersen, der vil funkle i Benny Andersens digte mange, mange år fremover. Af de kvindelige tegnere er nogle blevet frasorteret, tilsyneladende pga. deres »vovede« kvindetegninger. Lad gå med Anni Lippert (kendt fra *Hudibras*), som heller ikke har fundet nåde for Weilbachs redaktion, men Maggi Baaring, som er optaget dér med næsten to spalter, savnes også.

Som eksempel på særlige erhverv eller brancher kunne man vælge ergoterapien, eller som det oprindelig hed: arbejds- og beskæftigelsesterapien. Biograferet er Grete Krøncke og Agnete Warming, og under sidstnævnte findes en udmærket gennemgang af uddannelsen af beskæftigelsesterapeuter, så længe uddannelsen var koncentreret omkring håndarbejde. De to damer er da også med i bind 4 under *Kvinder på håndarbejdsområdet.* Derimod er Elisabeth Stürup ikke nævnt, selv om det var under hendes mangeårige ledelse af skolen, at grunden blev lagt til den udvidelse og ændring af uddannelsen, som gjorde de uddannede til andet end håndarbejdslærere. Denne udvikling blev fra 1959 ført videre af Institut for Terapiassistenter ved Aarhus Universitet under dets første leder Ingrid Påhlsson, svensk født men dansk statsborger. Konsekvensen blev, at faget ændrede navn til ergoterapi. Ingrid Påhlsson, som heller ikke er nævnt, var præsident for den internationale sammenslutning af ergoterapeuter (WFOT) 1963-68, ved hvis 50-års jubilæumsmøde hun i Stockholm i 2002 skal berette om fagets historiske udvikling. Hensigten med denne gennemgang er at vise, at de første pionerer er dækket ind, men udviklingen er ikke fulgt op. Dette svarer til målsætningen, men det er spørgsmålet, om den ikke burde fortolkes videre, da der også er brug for foregangskvinder på et senere stade i udviklingen. Tendensen er gennemgående og kan også iagttages ved de sønderjyske kvinder, hvor alle koryfæerne fra nationalitetskampen er med igen, men hvor man savner kvinder fra vor egen tid som amtsrådspolitikeren Helga Hørlück, sydslesvigernes repræsentant i Kiel, Anke Spoorendonk, og som ovenfor påpeget Inge Adriansen.

De kvindelige forfattere og digtere er blevet sorteret hårdt, men dér har vi til gengæld *Nordisk Kvindelitteraturhistorie I-IV* (1993-97) med bind V: *Liv og værk* (1998), som medtager revl og krat, blot de har fået trykt noget – dog uden genealogiske oplysninger af betydning. Det er mærkeligt, at Herdis Møllehave ikke er blevet opfattet som tilstrækkelig rabiat til at komme med. Hun ligner dog mere den type kvinder, som er optaget, end den fine lyriker Grethe Heltberg, som debuterede i 1942 og betød meget for de efterfølgende lyrikere. Det må undre, at hun ikke er med, så meget mere som hun under datteren Bettina omtales som *»den kendte forfatter Grethe H.«*, efter at hun i det biografiske afsnit blev præsenteret som Astrid Grethe Grouleff Agerskov. Dette fører naturligt over til en omtale af de genealogiske oplysninger.

De genealogiske grunddata er samlet i »hovederne« før selve artiklerne, men derud over er der i programerklæringen lagt vægt på i artiklerne at beskrive *»familiære og kollegiale netværk, enkeltpersoner og hændelser, der kan tjene til at forklare karrieren ...«*. Dette er en udvidelse i forhold til DBL, som er sket på bekostning af dette værks angivelse af *»søster til ...«*, *»moder til ...«*, men desværre er disse oplysninger ikke altid koordineret med de genealogiske data. Den største nyskabelse blandt disse er imidlertid, at den biograferedes børn er medtaget med fornavn og fødselsår. Dette har medført et stort researcharbejde, men det er meget glædeligt, at redaktionen har påtaget sig dette, hvilket bl.a. er sket efter en drøftelse, hvor Sv. Cedergreen Bech og repræsentanter for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie varmt anbefalede det, bl.a. under henvisning til *Biographi-*

sches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck (1970-2000). Prisen har været udeladelsen af svigerforældres fødsels- og dødsår, hvilket nok er til at bære, og ægtefællers og forældres øvrige ægteskaber, hvilket straks er mere beklageligt, da disse ofte spiller en stor rolle for den biograferede. Her må man sætte sin lid til »de familiære netværk« i selve artiklerne, men det er ikke altid nok. Fx forstår man ud fra omtalen ikke, hvem Suzanne Brøgger har sit efternavn fra. For de personer, der også findes i DBL, har man muligheden for at konstatere både børn og ægtefælles tidligere ægteskaber ved dobbeltopslag, men dette gælder altså ikke for de nyoptagne. Af stor værdi er det, at betydningsfulde bofællesskaber er oplyst på linje med ægteskaber, og som det anføres i indledningen: »*Herved synliggøres kvindehistorisk signifikante samlivsformer som den sociale kvindefamilie, der spillede en væsentlig rolle for ugifte kvinder i årtierne omkring 1900, og det papirløse parforhold i slutningen af 1900-tallet*«. Også disse har naturligvis krævet store ressourcer, men er yderst værdifulde. Ved benyttelsen af disse data for nulevende må man dog huske på, at redaktionen, ligesom for *Kraks Blå Bog*, har givet de biograferede vetoret, hvorimod DBL i vid udstrækning medtager oplysninger, der fremgår af offentligt tilgængelige kilder. Det nærmer sig det groteske ved forfatteren Vita Andersen, hvor kun faderens navn nævnes i hovedet, medens en stor del af teksten og forfatterskabet handler om forholdet mellem barn og moder. Det nævnes heller ikke, at hun har tre børn på trods af, at det af *Nordisk Kvindelitteraturhistorie*, som der henvises til, fremgår, at hun efter 1982 »*i en skrivepause fødte tre børn*«. Selvom Vita Andersens kunstneriske behandling har hævet problematikken op over de personlige forhold, kan den personalhistoriske forskning ikke være tilfreds med dette. Heller ikke hendes bofællesskab med en kendt politiker nævnes, selv om det længe var ugebladsstof og altså er almindelig kendt. Og skuespilleren Tove Maës har overhovedet ingen forældre. Hos Marianne Jelved ser man det mærkelige, at hovedet kun omtaler ét ægteskab (1969), en søn (uden fødselsår) og en datter (f. ca. 1972!), medens teksten røber, at både hun og ægtefællen havde været gift før, havde børn og sammen fik en datter. Heldigvis er der andre, der har været mere meddelsomme, som Lilli Gyldenkilde, hvis tre ægteskaber og skilsmisser alle er med.

Et eksempel på dårlig koordinering af oplysningerne i hoved og tekst er operasangeren Edith Guillaume, hvor det i hovedet korrekt anføres, at hendes moder hed Marie Worm, medens teksten anfører, at moderen efter faderens død giftede sig med civilingeniør Julius Worm. Det korrekte er, at moderen er født Worm, men gift 2. gang med civilingeniør Julius Wærum, hvilket også fremgår af ægtefællen Niels Edgar Hvass' biografi i DBL, som der henvises til. Her fremgår det også, at faderen Hubert Guillaume er født 1912 og ikke som anført 1907. Et eksempel på »glemte børn« findes – ud over Vita Andersens – under billedhuggeren Thyra Boldsen, hvor ingen børn omtales, men ikke desto mindre havde hun i ægteskabet med ingeniør Kaj Svane Gnudtzmann sønnen Sven født 1908 i Aalborg (jf. Svend Søgaard-Sørensen: *Slægten Boldsen fra Mellerup*, 3. udgave, 1980). Dette er naturligvis kun enkeltstående eksempler, og det er ikke meningen hermed at rette kritik mod det store og seriøse arbejde, som Landsarkivet for Sjælland har udført for redaktionen med eftersøgning af genealogiske data, men blot at gøre opmærksom på, at en gennemlæsning af hoveder og familiære netværk ved en genealogisk engageret og vidende person havde været nyttig.

I modsætning til DBL indeholder *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* ingen slægtsoversigter, som ville have været komplicerede og kostbare at udarbejde, da der skulle tages særlige hensyn til kvindelinjerne. I DBLs slægtsoversigter i tredje udgave er princippet det, at efter to kvindeled hører man ikke længere hjemme i pågældende slægtsoversigt. En gennemførelse af et projekt: slægtshistoriske kvindelinjer ville have betydet et nybrud inden for

den genealogiske forskning, men vi må leve med, at det kom der ikke ved denne lejlighed. Savnet afbødes delvis af både skildringen af de familiære netværk og omtalen af børn, men ofte kan en skematisk oversigt sige mere end megen tekst. Tænk fx på de meget indgifte familier inden for de grundtvigske højskolekredse.

I et biografisk leksikon er det naturligt, at den tilgængelige viden findes under de enkelte personer. Det er derfor normalt ikke her, man skal finde de store synteser og det samlede overblik. Det er der på glimrende vis rådet bod på med bind 4: *Alle tiders danske kvinder*, som gennemgår temaer med tilknytning til kvinders tilværelse i Danmark inkl. Grønland og Færøerne. Her er bl.a. afsnit om kvinders retsstilling, kvinder i musik, kvinder og arbejde i 1900-tallet, husholdningsbevægelsen, kvindelige forskere og rødstrømpebevægelsen. Disse afsnit bærer ikke forfatternavn, hvilket skal ses som udtryk for et kollektivt forfatterskab af en større gruppe, der nævnes indledningsvis. Bogen afsluttes med to essays af hhv. Minna Kragelund om kvalerne ved at være andengangsbiograf og af Birgitte Possing om den historiske biografi. Bindet er overdådigt illustreret, hvilket opvejer det traditionelle savn af illustrationer i de tre første bind. Desuden er bindet forsynet med et selvstændigt register, som dog desværre ikke omfatter professionsnavne. Jeg ville gerne have undersøgt, hvornår den første kvindelige brygmester blev ansat, og om hun er biograferet. Hvis jeg har ret i min formodning om, at det er Gerda Ilsøe, uddannet så sent som 1977/78, så er hun det ikke. Det er næsten kun jagerpilotuddannelsen, der er kommet til senere. Det er måske dette distante forhold mellem kvinder og øl, der gjorde, at der på det omtalte glimrende seminar (dog ikke kaldet symposium) på Carlsberg Akademiet trakteredes på dansk vand, kaffe og kage.

Som det fremgår af ovenstående, er der tale om et helt selvstændigt bind. Selvom hovedredaktør Jytte Larsen opfordrer læserne til at zappe mellem bindene, kan det sagtens stå alene, og der er næppe tvivl om, at der vil være et marked for dette bind ud over de købere, som ønsker at anskaffe sig hele værket.

Konklusionen på ovenstående diskussion af principperne og deres virkeliggørelse er, at det er lykkedes redaktionen at leve op til sine høje mål, at værket som alle andre opslagsværker bør benyttes med kritik og forståelse for dets baggrund, idet det i sig selv er et monument over en af de mest betydningsfulde bevægelser i nyere tid, kvindernes frigørelse. Det har betydet en væsentlig udvidelse af den personalhistoriske opslagslitteratur og vil fremover blive konsulteret på lige fod med DBL. Der er skabt et hovedværk, som vil blive stående.

Hans H. Worsøe og Inger Margrethe Worsøe

Christian III's rentemesterregnskaber. Ved Søren Balle og Niels Geert Bolwig. København, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1999. Bind 1: 1551. 348 sider. Bind 2: 1554. 299 sider. Bind 3: 1556. 283 sider. Bind 4: 1557-58. 489 sider. ISBN 87-7500-174-8. Pris: 550 kr.

Ved sin alt for tidlige død i 1992 efterlod historikeren Søren Balle sig et meget omfattende manuskript i elektronisk form med rentemesterregnskaberne fra Christian 3.s tid. Arbejdet var ufuldendt, bl.a. manglede endnu en færdiggørelse af indledning, noter og registre. Heldigvis er det ved manges hjælp lykkedes at færdiggøre det store arbejde, ikke mindst ved den indsats, der er ydet af medudgiveren, økonomen Niels Geert Bolwig. Opgavens omfang fremgår alene ved et blik på den ganske monumentale udgave, fire bind på tilsammen 1.478 sider.

Som regnskaber over en væsentlig del af kongens eller statens indtægter og udgifter i stort og småt gennem flere år og med det hermed sammenhængende omfang bliver den-

ne kilde af interesse for mange af historiens fagområder, ikke blot rigshistorien og økonomisk historie, men også socialhistorie, pengehistorie, lokalhistorie og kulturhistorie. Hér skal naturligvis peges på betydningen for personalhistorien.

De bogstavret gengivne rentemesterregnskaber er dem, der er bevaret fra Christian 3.s tid, omfattende årene 1551, 1554, 1556 og 1557-58. De er de ældste bevarede regnskaber, som omfatter hele Danmark, foruden kongens del af Sønderjylland og Holsten, Norge, Island og Færøerne. Desværre er der med den tids regnskabspraksis ikke tale om fuldstændige statsregnskaber. Lokalt i de mange len med kongens krongods og på toldstederne og andre steder afholdt man også udgifter og foretog udbetalinger, og blot overskuddene nåede frem til rentemesterregnskaberne.

Ligesom andre ældre regnskaber er disse rentemesterregnskaber ikke særlig overskuelige. En enkel kontoplan lå tiden fjernt, møntsystemet er forvirrende med mange forskellige slags mønter, der opgøres hver for sig, og større udgiftsområder og enkeltposter veksler mellem hinanden. Udgiverne har dog gjort deres til at lette arbejdet med værket. I indledningen redegøres for de vigtige træk, der gør disse regnskaber så meget anderledes end en langt senere tids, herunder formen for posteringer og møntforholdene. Der er udarbejdet minutiøse indholdsfortegnelser, så man kan få et overblik over de mange forvirrende udgiftsområder og posteringer, og der er i hvert bind et detaljeret personregister, et stedregister og et skibsregister.

Personregisteret er indrettet under hensyntagen til datidens noget vekslende og forvirrende navneforhold. Det anfører de enkelte personer både under fornavn og efternavn, med krydshenvisninger fra det sidste; der krydshenvises fra erhvervet, når intet andet efternavn er kendt, og et navn efter erhverv opføres som efternavn, når sammenhængen ikke viser, at det *er* personens erhverv. Også unavngivne personer er medtaget, i datidens nogen nonchalante form: *borgmesteren af Ystad, bud til Husum, hofmesterindens pige* osv.; formen dækker dog også over kollektiver, som lensmænd, toldere, byfogeder osv.

Med personregistrene får denne rentemesterregnskabsudgave sin særlige værdi. Lettilgængeligt finder man mere eller mindre detaljerede oplysninger om et stor antal af den tids personer. Ser man bort fra krydshenvisningerne og optæller de enkelte personer i registrene, synes der for værket som helhed at være tale om hen ved 5.500 *navngivne* personer, hvoraf dog en del vil være gengangere fra bind til bind. Betydningen for personalhistorien fremgår alene af dette.

For personalhistorikere er der dog også den mulighed at gå ind under nogle af regnskabernes mere givende udgiftsområder, som *Givet skibshøvedsmænd, nogle slotstjenere og superintendent, Besoldninger, som er givet fremmede høvedsmænd og ritmestre, Givet bøsseskytter deres besoldning, Givet skippere og styrmænd* osv. Regnskaberne giver et godt indblik i mange af den tids persongrupper, deres lønninger og andre forhold.

Ole Degn

Erik Korr Johansen: Erhvervsarkivets Arkivoversigter. Bind 4: Arkiver modtaget/registreret 1990-2000. Århus, Erhvervsarkivet, 2000. 412 sider. ISBN 87-89386-60-4. Pris: 200 kr.

Statens Erhvervshistoriske Arkiv i Århus udsendte i 1991 det første bind i sin række af arkivoversigter omfattende arkiver fra landbrug, industri og håndværk. I 1993 fulgte bind 2 med arkiver fra handels-, hotel- og transportvirksomheder og i 1995 bind 3 omfattende de sidste saggrupper: finans-, forsikrings- og servicevirksomheder, erhvervsorganisationer mv. Hermed skulle oversigten egentlig være komplet, men heldigvis har man fået den gode idé at følge op med et bind omfattende samtlige grupper, for så vidt arkivalierne er afleve-

ret efter 1990, eller der er foretaget væsentlige nyordninger. Desuden har man medtaget en gruppe arkivalier, som mange nok ikke ved ligger på Erhvervsarkivet, nemlig kommunale arkiver fra de sogne og købstadskommuner, der i 1970 indgik i den nuværende Århus Kommune med mange sager tilbage i 1700-tallet. Bortset fra sidstnævnte gruppe er en stor del af arkiverne registreret i DANPA, den nationale privatarkivdatabase, som er tilgængelig på internettet.

Også dette bind, der omfatter ca. 1100 arkiver, er ordnet efter brancher, og inden for de enkelte brancheafsnit er arkiverne opstillet topografisk efter kommunenummerorden. Da ikke alle er fortrolige med kommunenumrene, indledes bindet med en oversigt over disse. Der er tale om summariske registraturer, medens de fuldstændige findes i en samlet række på ca. 40 bind på Erhvervsarkivets læsesal, ligeledes opstillet i kommunenummerorden og med henvisning til ca. 250 registraturer over de største arkiver.

Bogens sidste 100 sider udgøres af registre, som omfatter alle 4 bind, hvoraf et navneregister udgør 80 sider, samt et topografisk register og et branche- og fagregister. Det er således en god idé at starte sin eftersøgning i bind 4, og selvom udgiveren fremhæver, at arkiverne belyser den erhvervshistoriske, økonomiske og sociale udvikling i Danmark, er det klart, at også slægts- og personalhistorikeren her vil kunne finde en mængde oplysninger, som han/hun vil lede forgæves efter på Statens Arkiver i øvrigt. Som hovedregel er arkivalierne tilgængelige efter samme regler som på landsarkiverne og Rigsarkivet, altså hhv. efter 30 eller 80 år, men der kan være truffet særlige aftaler med dem, der har afleveret.

Det er nok for meget at håbe, at de øvrige arkiver inden for Statens Arkiver vil tage ideen op med supplementsbind til de efterhånden alderstegne guider, men til gengæld må man så håbe, at den fælles arkivdatabase, DAISY, snart bliver til virkelighed.

Hans H. Worsøe

Hans Mørup: På fløjen. En sønderjysk stridsmands erindringer fra kultur- og modstandskamp 1929-1945. Aabenraa, Historisk Samfund for Sønderjylland, 2000. 440 sider, ill. ISBN: 87-7406-057-0. Pris: 298 kr.

Litteraturen om danskeres deltagelse i modstandskampen under besættelsen har fået et velkomment og anderledes bidrag fra Hans Mørup (født 1913). Qua sin sønderjyske baggrund og sin deltagelse i kampen for dansk sprog og kultur i grænselandet i 1930'erne har han formået at give sin skildring af deltagelsen i modstandskampen en anden og bredere dimension, som af indlysende grunde er fraværende, når man ser på erindringslitteraturen om modstandskampen fra danskere, som ikke har deres rod i Sønderjylland.

Hans Mørup var i 1930'erne aktiv i Konservativ Ungdom i Sønderborg og Aabenraa og på landsplan, ligesom han aftjente sin værnepligt i Livgarden. Titlen *På fløjen* er velvalgt, for Hans Mørup tilhørte den fløj i dansk konservatisme, som fandt, at dansk parlamentarisme havde spillet fallit. Besættelsen den 9. april 1940 førte Hans Mørup over i kredsen af nationale genrejsere i »Danmarks-kredsen«, og herfra var deltagelse i modstandskampen en både naturlig og nødvendig fortsættelse. I juni 1944 blev Hans Mørup imidlertid arresteret og via Frøslev-lejren deporteredes han til koncentrationslejren Neuengamme for i efteråret at blive sendt til udekommandoen Svesing ved Husum. Her deltog Hans Mørup i opførelsen af den såkaldte »Friesenwall«. I april 1945 blev Hans Mørup evakueret af de »hvide busser« og oplevede krigens afslutning i Småland. Hans skildring af livet som kz-lejrfange i Neuengamme og Svesing er gribende og hårrejsende læsning og fortjener en videre udbredelse. Skildringen afsluttes med et kort efterskrift om tiden efter 1945.

Hans erindringer kan med fordel læses sammen med en anden udgivelse fra samme periode, nemlig Niels Aage Skovs *Brev til mine efterkommere* (2000), som er anmeldt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2001:1, side 141f. Dels kommer både Skov og Mørup fra Sønderjylland, dels blev de samtidig deporteret til Neuengamme (hvilket fremgår af gengivelsen af transportlisten på side 370, hvor Niels Aage Skov er anført øverst og Mørup længere nede). Skov optræder et par gange i fremstillingen. Man kunne gå videre og pege på ligheder, når det gælder holdningerne til det danske samfund og dets politiske lederskab i disse år: takket være sin tid i US Army i Tyskland i krigens sidste måneder og i fredens første, kombineret med sin efterfølgende emigration til USA, oparbejdede Skov et ret distanceret forhold til den her i landet vedtagne opfattelse af Danmarks rolle under besættelsen som stående på den »rigtige« side (måske ikke altid af navn, så dog af gavn). Og Mørup har ud fra national og konservativ grundopfattelse bestandig hævdet et modstandssynspunkt – både over for den socialdemokratisk-radikale regering før krigen, til forhandlingspolitikken under besættelsen, til samlingsregeringen efter krigen og over for besættelsesmagten.

Bogen er velforsynet med illustrationer og må betegnes som et vigtigt bidrag til litteraturen om besættelsestiden og årene forud. Den har derudover en betydelig værdi i sin klare og medrivende fremstilling af den politikopfattelse, som var kendetegnet for den nationale og konservative fløj i tredivernes og fyrrenes Danmark.

Peter Hertel Rasmussen

Lars Rasmussen: Set fra Samsø. En købmands erindringer om øen, handel, politik og åndsliv i 1800-tallet. Redigeret af Søren Bitsch Christensen et al. Ballen, Købmandsgården, 1999. 483 sider, ill. ISBN 87-90763-00-9. Pris: 395 kr. (Distribution: Købmandsgården, Strandvejen 76, Ballen, 8305 Samsø, tlf. 86 59 00 01, fax 86 59 23 15)

Lars Rasmussen blev født i Slagelse i 1817. Efter at have stået i købmandslære i sin hjemby og været handelsbetjent i Korsør slog han sig i 1840 ned på Samsø, hvor han 4 år senere etablerede en købmandsforretning i landsbyen Ballen. I de følgende år kastede han sig også over kreaturhandel og fiskeri, og i 1856 oprettede han desuden et teglværk. Endelig drev han et beskedent landbrug. Der var tale om en virksomhed i solid fremgang – lige indtil 1857/58, hvor Rasmussen blev ramt af den store pengekrise. Rasmussen klarede sig dog igennem denne krise, men to gange senere – i 1866 og 1886 – måtte han opgive sin handelsvirksomhed pga. konkurs eller udsigten til samme. Begge gange genåbnede han sin forretning efter 1-3 år. Selv om vilkårene for den traditionelle kornbaserede købmandshandel blev væsentligt forringet efter kornprisfaldet i 1870'erne, gennemførte Rasmussen ingen omlægning af sin virksomhed. Fra og med 1883 supplerede han dog de svigtende indtægter ved handel og produktion med en ny indtægtskilde: indlogering af badegæster. Nogle somre husede han og hustruen op til 22 gæster, overvejende fra det københavnske borgerskab. Således kom både Holger Drachmann og Viggo Stuckenberg til at fejre deres bryllupsferie hos Lars Rasmussen. I 1890'erne overdrog Rasmussen lidt efter lidt virksomheden til en af sønnerne. Den gamle købmand døde i 1899.

Lars Rasmussen var på mange måder en almindelig 1800-talskøbmand. Men han var også usædvanlig – dels pga. et usædvanligt stærkt samfundsengagement, dels fordi han efterlod sig en omfattende skriftlig produktion. Det drejer sig ikke blot om en hovedbog og en række statusopgørelser, men også om dagbøger fra begyndelsen af 1850'erne til midten af 1890'erne (de blev dog kun ført jævnligt frem til 1855 og efter 1880) samt et digert erindringsværk, der blev til i årene 1886-97. Tilsammen giver dette materiale fortrinlige muligheder for at studere sammenhængen mellem købmandens mentalitet og økonomi-

ske adfærd, og det er også hvad Søren Bitsch Christensen har gjort i sin specialeopgave fra Aarhus Universitet, hvorfra nogle resultater er publiceret i en artikel i *Fortid og Nutid* 2000:2, side 91-123.

Søren Bitsch Christensen har også været en af hovedaktørerne bag nærværende publikation, idet han har stået for det meget fyldige og perspektiverende noteapparat, en pædagogisk tidstavle og et efterskrift, der belyser købmandsgårdens historie efter Lars Rasmussens død. Men adskillige andre personer, deriblandt flere af købmandens efterkommere, har været involveret i udgivelsesarbejdet, om end det i flere tilfælde kun er sket indirekte. Således bygger den foreliggende transskription (i alt ca. 325 tryksider) til dels på en genfortælling, som en af Lars Rasmussens døtre udarbejdede i 30'erne. En anden efterkommer, Morten Rasmussen Fangel, har været bogens hovedredaktør.

Selv om handelsaktiviteterne kun optager en beskeden plads i erindringerne, får læserne et ganske godt indtryk af Lars Rasmussens opkøb, afsætning og kreditgivning. Erindringerne giver også et udmærket indblik i den særlige handelsstruktur på Samsø, der var præget af, at købmændene opsøgte bønderne i stedet for omvendt – en følge af at øen ikke var forsynet med en købstad, og det derfor (i modsætning til de større landsdele) var tilladt for handelsmænd at slå sig ned i alle landsbyer og at drive handel hvor som helst på øen.

Dengang som nu var tillid en væsentlig forudsætning for succesfuld forretningsdrift; dette belyses klart af følgende citat om Christian Nielsen, der var øens største købmand omkring 1840: »*Han var respektabel i hele sin Færd, men da han daarligt kunde læse selv, hvad han skrev, var han heller ikke stiv i Regnskabsførelse. Men som Folk stolede paa ham, der var en redelig Mand og havde en udmærket Hukommelse, saa stolede han ogsaa paa sine Kunder, at de ikke vilde snyde ham, og saa gik det alligevel*«.

Men for at begå sig i handelslivet måtte man naturligvis også kende noget til folks forbrugsmønstre og forstå at udnytte dem – som det var tilfældet, da Lars Rasmussen besøgte Hamburg i 1856; han foretog da »*et meget fordelagtigt Indkøb af Varer, som ikke længere vare i Mode i den fine Verden, men som netop passede godt for Samsø*«.

Erindringerne bærer flere steder tydeligt præg af, at en stor del af teksten blev til lige efter en konkurs. Således giver Lars Rasmussen en detaljeret skildring af de ydmygelser, der var forbundet med at drage rundt hos kreditorerne for at bede om akkorder om gældsnedsættelse. Han følte, at mange af de handelspartnere, der tidligere havde vist ham venlighed, ja »*indbudt til Theater og Køretur*«, nu blot gav ham et foragtende blik. Han fortæller også, at han og hustruen i 1866 følte sig nødsaget til at afhænde »*alt, hvad der paa nogen Maade kunde undværes: Heste, Vogne, Meubler, Sophaer, Stole, Borde, Spejle og Sengeklæder for paa denne Maade at faa dækket Gælden*«. For som hustruen sagde: »... *det er dog bedre, at vi selv sælger end at se andre sælge for os*«. Først elleve år senere blev hjemmet igen velforsynet med møbler; det skete, da børnene og vennerne forærede købmandsparret en chiffoniere, et spillebord og et skrivebord m.m. i anledning af sølvbrylluppet.

Det, der giver Lars Rasmussens erindringer deres særlige værdi, er imidlertid, at de indeholder så mange fyldige skildringer af begivenheder og strømninger, både i lokalsamfundet og i den større verden. Lars Rasmussen noterede mange iagttagelser i sine dagbøger, og disse bøger har tydeligvis været en stor hjælp ved udarbejdelsen af erindringerne. Udgiverne har suppleret erindringsteksten med udvalgte dagbogscitater, der er anbragt i gråtonede illustrationsfelter. På denne måde bliver læserne bl.a. inddraget i Rasmussens oplevelse af koleraepidemien i 1853 og frygten for, at sygdommen også ville brede sig på Samsø. Købmanden beretter dog også om mange gode og muntre oplevelser; således fortæller han begejstret om Verdensudstillingen i London (»*Hjertet i det merkantile Verdenslegeme*«) i 1862, Den nordiske Udstilling i København i 1888 og flere danske og nor-

diske kirkestævner. Ligeledes får vi god besked om de sommerudflugter, som 100-200 samsinger aflagde hos »*folkeforeningerne*« i Ebeltoft og Horsens og på Refsnæs i 1870'erne og 80'erne – og om de lige så velbesøgte visitter på Samsø af folk fra de nævnte lokaliteter. Turene varede 1-2 dage og havde både et kulturelt og et selskabeligt indhold, og de har utvivlsomt været med til at styrke de personlige bånd mellem landsdelene.

Lars Rasmussen spillede en central rolle i tilrettelæggelsen af sommerudflugterne. Naturligvis, kunne man næsten sige, for Rasmussen var involveret i en lang række organisatoriske tiltag på Samsø i anden halvdel af 1800-tallet. Vigtigst var nok hans kirkelige engagement. Som ung var Rasmussen blevet inddraget i den sydvestsjællandske vækkelsesbevægelse, og Søren Bitsch Christensen tillægger dette engagement en helt afgørende betydning for hans senere virke; det gav ham »*stødet til at lære noget mere og vel også til at turde tro på sig selv*«. Siden blev Rasmussen en tro grundtvigianer, og ud fra dette ståsted holdt han en lang række taler ved de ugentlige husandagter, der gennem en længere årrække blev afholdt på gårde rundt om på Samsø. Det fremgår i øvrigt også, at Rasmussen gerne tog ordet ved større kirkestævner.

Gennem hele livet havde Lars Rasmussen en stærk kundskabstørst. Det faldt derfor naturligt for ham at deltage i flere kortvarige højskoleophold, og som medstifter og første formand for Samsø Foredragsforening gjorde han en stor indsats for at få gode foredragsholdere til øen. På det økonomiske område var Rasmussen i årene 1860-64 formand for øens landboforening – og i denne egenskab med til at gennemføre det første dyrskue på Samsø – og i 1872 tog han initiativ til en række husflidsforeninger, der havde til formål at opmuntre befolkningen til at dyrke mere husflid i de ledige timer. Rasmussen påtog sig endda at levere alle de nødvendige materialer til foreningerne og at aftage produkterne. Husflidsforeningerne var aktive i et par år, men døde så hen.

Endelig havde Lars Rasmussen forskellige politiske hverv. I 1854 var han formand for Samsø Grundlovsværneforening – en af de lokale foreninger, som blev dannet i protest mod A.S. Ørsteds »oktrojerede« forfatning af 1854 – og i 1877 var Rasmussen en kort overgang formand for en ny grundlovsværneforening, der blev skabt i vrede over Estrups provisoriske love. Af langt større betydning var dog Rasmussens virke i Samsøs havnekommission. Her arbejdede han utrætteligt for etablering af en havn i hans egen by Ballen, men forgæves; den nye havn på Samsø blev anlagt i Kolby Kås – som blandt andre grev Danneskiold-Samsøe ønskede. Rasmussen mente selv, at hans synspunkter i havnesagen var den væsentligste årsag til, at han led et sviende nederlag ved folketingsvalget i 1883 – den første og sidste gang, han opstillede til et folketingsvalg. I øvrigt giver han også en livfuld og spændende skildring af denne valgkamp.

Lars Rasmussen var en ener på Samsø i anden halvdel af 1800-tallet, men der har formentlig været flere af hans slags rundt om i Danmark. Der er derfor tale om en væsentlig kildeudgivelse, som har appel langt uden for Samsø, ligesom den appellerer til mange andre end kredsen af handelshistorikere.

Jørgen Mikkelsen

Hjalmar Rechnitzer: Fra neutralitet til besættelse. Viceadmiral H. Rechnitzers dagbog om flådens virke 1939-40. Udgivet og kommenteret af Hans Chr. Bjerg. København, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2000. 376 sider, ill. ISBN 87-7500-180-2. Pris: 250 kr.

Viceadmiral Hjalmar Rechnitzer (1876-1953) er vel den nok mest kontroversielle søofficer i det 20. århundredes danske søkrigshistorie. Han var den danske flådes chef gennem det meste af 1930'erne op til besættelsen den 9. april 1940, hvor han den 10. maj s.å. søgte og

fik sin afsked efter, at hans fire nærmeste medarbejdere havde ladet ham forstå, at han efter den 9. april ikke længere nød søofficerskorpsets tillid. Hans karriere efter 1. verdenskrig blev bedømt som et udslag af politisk nepotisme, og i 1930'erne var det hans lod at føre den socialdemokratisk-radikale regerings neutralitetspolitik ud i livet. Hans eftermæle som den, der hindrede søværnet i at kæmpe den 9. april, har siden 1945 været negativt, om end 1960'erne så starten på en begyndende nyvurdering.

Overarkivar Hans Chr. Bjerg har over årene givet sine bidrag til denne nyvurdering, senest med sit bidrag til *Dansk Biografisk Leksikon* (1982), hvor han gav en mere nuanceret bedømmelse af viceadmiralen; denne er nu fulgt op med en udgivelse af hans dagbøger fra 2. verdenskrigs begyndelse 1. september 1939 og frem til 10. maj 1940. Udgivelsen har en omfangsrig indledning, som gennemgår Rechnitzers liv og karriere, hans strategiske grundopfattelser samt hans forhold til ledende politikere i mellemkrigstiden. Der er tale om en grundig og velafvejet fremstilling, som gør det klart, hvorfor Rechnitzer blev ugleset i årene op til besættelsen; der tænkes her på det forhold, at Rechnitzers avancement efter 1. verdenskrig foregik uden for eller i overtalligt nummer, hvilket afstedkom en stærk modvilje, eftersom formodningen om politisk protektion lå nær. Men den belyser også, hvorfor det omdømme, han fik i efterkrigstiden ikke var fair, baseret som det var på vurderinger, som ikke tog tilstrækkeligt hensyn til, hvilke muligheder Rechnitzer egentlig havde for at føre en anden og mere aktivistisk linie, når de politiske grundvilkår nu engang var, som de var.

Dagbøgerne er interessant læsning; de giver et dystert billede af et Danmark ganske overladt til sig selv – dels rent bogstaveligt i kraft af den usædvanligt hårde vinter, som lammede landet i 1939-40, og som gjorde ankomsten af kulskibe til Københavns Havn til lyspunkter i dagligdagen, dels gennem fraværet af enhver form for alliancetilknytning eller blot en forståelse med de krigsførende parter, som kunne give kongeriget en rimelig chance for at komme uskadt gennem krigen. De giver et billede af en flittig, kompetent og nøgtern søofficer, som hver dag blev konfronteret med de mangfoldigste problemer på det sømilitære, logistiske og politiske område. Et billede af en chef, som i hele perioden kun opholdt sig i København, og som øjensynlig kun kendte til forholdene ude på sine skibe og flådestationer fra, hvad hans nærmeste medarbejdere underrettede ham om.

De, der har læst dagbøgerne fra en af Rechnitzers forgængere, viceadmiral Konow, som afdøde professor Tage Kaarsted udsendte i 1966, vil nok hæfte sig ved forskellen mellem de to: hvor Konow vel står som prototypen på den myndige flådechef, fremstår Rechnitzer som embedsmanden med det korrekte forhold til ministeren.

Når dette er sagt, kan der være grund til at understrege, at udnævnelserne af Rechnitzer og Konow til chefer for søværnet var politiske – foretaget af politikere, som ud fra deres forsvarspolitiske grundsætninger ønskede at befordre de søofficerer, som bedst formodedes at kunne føre deres politiske linie ud i praksis. Forsvarsministre som Laust Rasmussen og Alsing Andersen har vel bedømt Rechnitzer som den, der mest driftssikkert og uden at gøre besvær ville kunne administrere en flåde, hvis mission var at være et neutralitets- og vagtværn af sømilitært tilsnit og med beskeden styrke. At Rechnitzer så havde en forestilling om at kunne påvirke politikerne til at anskue Danmarks forsvarsproblem fra andre vinkler, er et andet forhold.

Netop disse forhold gør det naturligt at efterlyse en analyse af forholdet mellem den civile og militære ledelse i Danmark i det 20. århundrede, af det som englænderne kalder *civil-military relations*: Hvilket koncept havde politikerne for værnene, hvilke roller ønskede de at give dem, og hvilke mekanismer bestemte politikernes udnævnelser? Og: hvordan var samspillet med de ledende personer i værnene, og hvor stort spillerum havde sidst-

nævnte? Og endelig en central problemstilling: hvordan rekrutteredes officerskorpset? Mens værnenes historie især i og omkring begge verdenskrige er velbeskrevet, og deres isenkram er undersøgt for perioden fra før 1. verdenskrig og op til den kolde krig, er det samme kun undtagelsesvis tilfældet for *civil-military relations*.

Som kildeudgivelse er der tale om et godt, men ikke fejlfrit arbejde; generaldirektøren for DSB (side 43) hed ikke P. Knutzon, men P. Knutzen. På side 139 i dagbogen omtales en radiosender som »*Königs(?)*«. Er det Rechnitzer eller udgiveren, der har sat spørgsmålstegnet? Muligvis er der tale om den store radiosender Königswusterhausen, som ligger syd for Berlin. Legationsråd Hensell (på side 161) stavede sit efternavn Henschell. Og på side 198 anføres et antal finske byer, som blev bombet under vinterkrigen, herunder »*Kolko*« og »*Imiatri*«. Det er muligt, at Rechnitzer har skrevet det således, men det, der vel tales om, er havnebyen Kotka og Imatra, hvor der var et stort vandkraftværk. Flyvepladsen »*Malen*« nær Helsingfors (på side 199) hedder Malm. Og på side 250 omtales en flytype som *F*.....Kunne der ikke være tale om Fokker?

Peter Hertel Rasmussen

Vejledning til manuskriptforfattere

Manuskriptet afleveres på diskette eller e-mail sammen med en tilhørende udskrift. Samtidig oplyses det, hvilket tekstbehandlingssystem der er anvendt og i hvilken version (f.eks. Word 97 eller WordPerfect 5.1). Manuskriptet bør ikke – uden særlig aftale med redaktionen – overstige 15 sider á 3.000 typeenheder.

Benyt normal linieafstand (1½ linie) samt bred margin. Teksten skrives uden orddeling, med fast forkant og så få koder som muligt. Ord, der ønskes fremhævet, skrives med kursiv. Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme.

Artikeloverskriften skrives med stor, fed skrift. Afsnitsoverskrifter skrives med normal (12 punkt) fed skrift. Under artikeloverskriften placeres forfatternavnet, skrevet med kursiv.

Efter forfatternavnet skrives en manchet i kursiv på 4-8 linier, der angiver artiklens formål og/eller hovedresultater.

Noter skrives som slutnoter med samme skrifttype som brødteksten. Notenummereringen skrives med arabertal.

Fremmedsprogede citater bør almindeligvis oversættes til dansk, ligesom fagudtryk og begreber, der ikke umiddelbart kan forudsættes bekendte, skal forklares i en note. Bog- og tidsskrifttitler skal skrives med kursiv.

Forfatteroplysninger (navn, fødselsår, stilling, ansættelsessted eller privatadresse samt tidligere relevante publikationer) skrives nederst på artiklens sidste side eller i en særlig fil.

Da redaktionen tilstræber at gøre tidsskriftet så levende som muligt, bør artiklen ledsages af mindst én illustration for hver fem tryksider. De tilhørende billedtekster anbringes i en særlig fil. Husk at anføre, hvilken billedtekst der hører til hvilken illustration.

Redaktionen modtager gerne scannede billeder på diskette, men disse skal anbringes i særlige filer.

Eventuelle udgifter i forbindelse med anskaffelse af illustrationsmateriale kan efter aftale refunderes af tidsskriftet.

Redaktionen forbeholder sig ret til at gennemføre ændringer i teksten. Sådanne ændringer vil dog blive forelagt forfatteren til udtalelse.

Når manuskriptet er godkendt, og der foreligger korrektur, kan forslag til rettelser – herunder udvidelse af tekst eller noter – ikke påregnes at blive fulgt af redaktionen.

Forfattere af artikler får tilsendt ti gratis eksemplarer af det pågældende hæfte. Forfattere af småstykker modtager fem gratis eksemplarer. Anmeldere af bøger modtager ét eksemplar.

Vejledning i udarbejdelse af anmeldelser kan fås hos anmelderredaktøren: Michael Bach (bachmic@hotmail.com).

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. januar 2002:
Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.
Michael Bach, Rolfsvej 14, 3. tv., 2000 Frederiksberg.
Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2. th., 2000 F.
Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 3. th., 2100 København Ø.
Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.
Jørgen Mikkelsen, Valborg Allé 11, 3. tv., 2500 Valby.
Elsebeth Paikin (sekretær), Kildevænget 37, 2100 København Ø.
Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.
Poul Steen, Grønnevej 23, 2830 Virum.
Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj.
Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Samfundets website: http://www.genealogi.dk
Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer. Alle priser er incl. moms.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:
Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M, tlf: 66 15 79 99,
fax: 66 15 81 26, e-mail: press@forlag.ou.dk, website: http://www.ou.dk/press

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktørerne, Jørgen Mikkelsen, Anne Dorthe Suderbo, Gitte Høstbo og Christian Larsen.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til kassereren, Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Medlemskontingent udgør for 2002: 175 kr.

Redaktionens adresse: Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N. E-mail: jm@lak.sa.dk.

Udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter og Alfred Goods Fond.

Personalhistorisk Tidsskrift er medlem af Foreningen af danske Kulturtidsskrifter.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s. Trykt på papir, der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

ISSN 0300-3655